

Mr. I. Da Costa - Wie was hij?

Isaac da Costa werd op 14 januari 1798 in Amsterdam geboren en was van Portugees-Joodse afkomst. In 1814 trad hij als dichter op en raakte hierdoor al vroeg bevriend met I.D.J. van Lennep en Van Bilderdijk. In 1817 begon da Costa aan een studie Rechten in Leiden. Van Lennep bracht hem eerbied voor het Oude Testament bij en onder invloed van Van Bilderdijk ontdekte hij de goddelijke openbaring van de Heilige Schrift. In 1818 promoveerde hij in de Rechten. In datzelfde jaar vestigde da Costa's vriend A. Capadose zich in Amsterdam. Tot 1821 verbleef da Costa regelmatig bij zijn vriend in Amsterdam. Beiden raakten steeds meer overtuigd van de waarheid van het Christendom. Op 20 Oktober 1822 werden da Costa, zijn vrouw en zijn vriend Capadose door ds. Egeling gedoopt.

Het eerste geschrift van da Costa verscheen eveneens in 1822 en had als titel "Aan alle Christenen" en bevatte een oproep tot gebed om de Heilige Geest. In 1823 publiceerde hij "Bezwaren tegen de geest der eeuw", waarin hij het "hoog geroemde heden tegenover het diep veracht verleden" plaatst. Het gevolgd voor da Costa was het ondergaan van veel "hoon en spot". Alles kwam in rep en roer. Da Costa kwam onder toezicht van de politie te staan en slechts weinigen durfden zich nog met hem in te laten. Van Lennep, Van der Palm en ook ds. Egeling braken met hem.

Voor de minder ontwikkelde vrienden hield da Costa bij hem thuis Bijbellezingen, waarin vooral de voorliefde voor de oud testamentische profetie aangaande IsraËls herstel naar voren kwam en een voor die tijd zeer bijzonder standpunt was. Na zijn dood heeft J.F. Schimsheimer deze lezingen in boekvorm uitgegeven.

Op de vrijdagavonden hield da Costa bijeenkomsten voor de meer ontwikkelden en bracht hierdoor de zegen van het Reveil ook onder de hogere standen.

Bij zijn Bijbellezingen voegden zich weldra ook lezingen over geschiedkundige en letterkundige onderwerpen. Het gehoor groeide door de jaren heen. In 1830 woonde een groot getal aanzienlijken en begaafden uit Amsterdam zijn Bijbellezingen bij.

Vanaf 1840 begon hij zich meer en meer als dichter te profileren, nadat hij in het jaar daarvoor lid was geworden van het Koninklijk Nederlands Instituut. In ditzelfde jaar schreef hij eveneens zijn werk over de "Verscheidenheid en Overeenstemming der Evangelien."

In 1846 riep Da Costa bidstonden voor het volk van IsraËl in het leven.

In "IsraËl en de Volken" (1847) bestraft da Costa openlijk de verachting van de Joden door Christenen.

Vanaf 1852 werd Da Costa leraar aan het Schotse seminarie. Eerder (1845) was hij door prof. Bosscha voorgedragen voor buitengewoon hoogleraar, maar dit voorstel werd uiteindelijk niet bekrachtigd.

Op 28 april 1860 aan het einde van de Joodse sabbat en bij het naderen van de christelijke zondag ging da Costa in tot de eeuwige rust.

Da Costa, Isaac.

Van Portugees-Joodse afkomst. Kwam onder invloed van Bilderdijk, de tegenhanger van de Verlichting. Bekeerde zich tot het calvinisme, ging actief ijveren voor het christelijk gereformeerd geloof, tegen de liberale opvattingen van zijn tijd (het Reveil). Ophef maakte hij reeds met het prozageschrift *Bezwaren tegen de Geest der Eeuw* (1823). Een grote indruk verwekten zijn zogenaamde tijdzangen tegen de rationalistische opvattingen van zijn tijd: *Vijfentwintig Jaren*. Een *Lied* in 1840, *Aan Nederland*, in de *Lente* van 1844 en *Wachter wat is er van den Nacht? Een Lied des Tijds* (1847). Van belang is ook zijn *Hagar* (1847) en *De Slag bij Nieuwpoort* (1859). Hij zette de gezwollen Bilderdijkiaanse stijl voort, maar is te bewonderen om zijn bezieling. Ongetwijfeld was hij de sterkste vertegenwoordiger van het Reveil, een uiting van de romantische vlucht in de godsdienst, en de felste bestrijder van het godsdienstig conservatisme.

Isaac da Costa was een Protestants poëet, wiens geschriften een zeer grote godsdienstigheid ademen. Hij was ook een bekend geleerde in de Protestants/Calvinistische theologie. Zijn werk *Israël en de Volken* uit 1855, wordt gezien als een excellent overzicht van de Joodse geschiedenis.

Noord-Nederlands dichter en prozaschrijver (geboren in Amsterdam 14-1-1798 en aldaar overleden 28-4-1860). Afkomstig uit een patricische Portugees-joodse familie. Bezocht 1811-1815 het Athenaeum Illustre; in 1813 kennismaking met Bilderdijk, wiens voornaamste discipel hij werd. Studeerde rechten en letteren te Leiden, waar hij in 1818 en in 1821 promoveerde; in 1822 liet hij zich daar in de hervormde kerk dopen. Na zijn studie werd hij ambteloos burger; hield sinds 1826 bijbellezingen ('reunions') in zijn huis op zondagavond; later ook 'vrijdagse' voorlezingen, vooral over theologische onderwerpen. In 1834-1838 was Da Costa redacteur van het tijdschrift *Nederlandse Stemmen over Godsdienst, Staat, Geschied- en Letterkunde*. Debuteerde in 1813 met *Lof der dichtkunst*, voorgedragen in het letterkundig genootschap *Concordia Crescimus*; zijn eerste publicatie was *De verlossing van Nederland* (1814). Voor zijn overgang tot het christendom nog gaf hij zijn *Poëzie* (2 delen., 1821-1822) uit, waarin de strijd tegen de tijdgeest zich reeds aankondigt en die dan ook met warme instemming door Bilderdijk begroet werd; zij getuigt van zijn voorliefde voor het heroïsche (Homerus en Aeschylus). Hierna heeft hij, tot 1840, slechts enkele kleine, onbetekenende poëziebundeltjes uitgegeven (uitzondering: *God met ons*, 1826). Zijn grote 'tijdzangen', gedicht tussen 1840-1850, verschenen afzonderlijk en werden bijeengebracht in de bundel *Politieke poëzie* (1854). Behalve poëzie schreef hij verscheidene theologische en historische werken, o.a. *Israël en de volken*, een overzicht van de geschiedenis der joden tot op onzen tijd (1848-1849). Zijn laatste levensjaren besteedde hij grotendeels aan de uitgave van *De dichtwerken van Bilderdijk*, in 15 delen, (1856-1859) en zijn apologetische biografie *De mens en de dichter W. Bilderdijk* (1859). Da Costa is een van de meest vooraanstaande figuren geweest van het protestantse Reveil, zowel in de eerste, meer godsdienstig-bespiegelende fase daarvan, als in de tweede periode van een zeer actief, daadwerkelijk christendom. Zijn poëzie is minder veelzijdig dan die van zijn leermeester, maar persoonlijker, meer doorvoeld en oprechter. Ook de meest retorische passages maken een bezielde indruk. Na 1840 heeft hij bewust een menging van proza en poëzie nagestreefd. Veel opzien baarden zijn *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (1823). Dit boekje is blijkens de voorrede geschreven ter bestrijding van het vooroordeel dat de 19de eeuw alle voorafgaande overtreft. Met grote beslistheid wordt in tien hoofdstukken de geest van het toenmaals heersende rationalisme bestreden, de gedachtewereld der 18de eeuw, die juist in Nederland zo lang voortduurde. In dit romantisch 'manifest', geschreven in een proza van vaak klassieke allure, kondigt hij 'een nieuwe geest'

aan; in details schoot hij het doel voorbij, door letterlijk alles af te keuren wat men in die tijd als tekenen van 'vooruitgang' beschouwde (bijv. de afschaffing der slavernij, en bezworen constitutie). Bilderdijk juichte zijn leerling toe in Bezwaren tegen den geest der eeuw van Mr. I. da C. toegelicht (1823). Da Costa zette zijn aanval tegen de 'neologie' en het liberalisme voort, o.a. in De Sadduceeën (1824). In 1839 werd Da Costa, aan wie de 'Bezwaren' allengs vergeven waren, gekozen als lid van het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Zijn dichterlijke intrede was het gedicht Vijf en twintig jaren. Een lied in 1840 (1840). De voorzang vormt een terugblik op eigen leven. Het eigenlijke gedicht is in alexandrijnen en begint met een persoonlijke herinnering: 25 jaar geleden was hij als dichter in het publiek opgetreden. Alle belangrijke gebeurtenissen uit die periode laat de dichter aan zijn geestes oog voorbijtrekken. De slotzang, in viervoetige jamber, is een verheerlijking van Christus' wederkomst en het duizendjarige rijk. Ook het 'lied' Wachter! Wat is er van den nacht (1848) is voorgedragen, en wel in 1847 in de vergadering van de Hollandse Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen. Zeer belangrijk voor de kennis van Da Costa's denkbeelden over poëzie is de 'Voorafpraak'. Een bijbels gedicht is 'Hagar' (1847), vervaardigd op verzoek van de uitgever Kruseman bij een van de staalgravures die voorkomen in het album Bijbelse vrouwen (1848-1852). Een episode uit de vaderlandse geschiedenis is het onderwerp van 'De slag bij Nieuwpoort'. Het was bedoeld als bijschrift bij een litho van de Vlaming Nicasius de Keyser in het album Tien bladzijden uit de geschiedenis van Neerlands roem en grootheid (1860). De grote opgang die dit gedicht, zijn zwanenzang, maakte, verklaart mede waarom de dichter bij zijn dood door velen als een der grootsten geëerd werd.

Zijn werken:

Alfonsus de Eerste (1818);

Geestelijke wapenkreet (1825);

Dichterlijke krijgsmuziek (1826);

Feestliederen (1828); Kerst- en Nieuwjaarsintreezangen (1829);

Aan Nederland, in de lente van 1844 (1844);

Zangen uit verscheidenen leeftijd (1847);

Lijden en heerlijkheid (1848);

1648 en 1848. Dichtstuk (1848);

Zit aan mijne rechterhand (1848);

De chaos en het licht (1850);

Hesperiden (1855).

ISAÄC DA COSTA

DE TIJD WAARIN DA COSTA LEEFDE. ZIJN AFKOMST EN VROEGE JEUGDJAREN.

Da Costa werd geboren op 14 januari 1798 in Amsterdam en groeide daar op in de jaren waarin het Franse juk hoe langer hoe zwaarder op ons volk ging drukken. Maar in z'n 15de levensjaar, in 1813, werd Nederland bevrijd en keerde het huis van Oranje terug. Doch het landelijk politieke bestuur van ons land veranderde totaal. Het werd niet opnieuw een republiek, maar het Koninkrijk der Nederlanden, waaronder tot 1839 ook België viel. Er veranderde meer. Steeds duidelijker werkten de ideeën der Verlichting door. Niet de goddelijke Openbaring maar het menselijk verstand kreeg hoe langer hoe meer het beslissende woord. Ook deed de Romantiek, het gevoel, haar invloed gelden. Belangrijker dan de leer werd het leven geacht. De kracht der gereformeerde traditie verslaptte. De calvinistische dogmata werden vaak niet meer als levend ervaren, dwalingen werden in de protestantse kerken steeds gemakkelijker verdragen, de tolerantie gepropageerd en de deugd, 'bedaardheid' en braafheid beklemtoond. Daarmee wil ik niet zeggen dat alles alleen maar slechter werd. Ook het calvinistische voorgeslacht had niet altijd uit de gehele Schrift geleefd. De theocratische gedachten, die ook de sociale gerechtigheid bevatten, werden beslist te weinig gepraktiseerd. De Oost-Indische Compagnie bijvoorbeeld was karig geweest in haar steun aan de zending en Hollanders hebben een groot aandeel aan de slavenhandel gehad. Bepaalde veranderingen die nu gingen doorwerken, bepaalde tendensen naar vrijheid, gelijkheid en broederschap hadden beslist een goede zijde. De pijnbank en openbare executies werden afgeschaft, voor mensenrechten werd opgekomen, bepaalde vormen van discriminatie werden bestreden, de moderne wetenschap zag resultaten in bestrijding van ziekten, ontwikkeling van het verkeer, droogmaking van plassen enzovoort, al ging dit wel gepaard met de verleiding tot menselijke zelfoverschatting en evolutionistisch denken. De leuze 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' hield ook de emancipatie van het jodendom in. Dit had eveneens zijn voor en zijn tegen. De voor- en nadelen ervan waren hier te lande niet zo bijzonder in het oog vallend. In ons land is immers nooit een jodenreglement geweest. Een getto bestond hier evenmin, al waren er wel vooroordelen tegen de joden en waren fanatieke patriotten hen beslist vijandig gezind omdat ze zo verknocht waren aan het huis van Oranje. Overigens was er wel onderscheid tussen de Hoogduitse en Poolse joden, de Asjkenaziem en de Spaanse en Portugese joden, de Sefardiem. Deze laatsten achtten zich hoog verheven boven de eersten. J. Meyer spreekt zelfs van 'de trotse Sefardie'. In cultureel opzicht stonden ze ook hoger. Velen van hen waren rijk, bekleedden belangrijke functies en genoten algemene achting. En toen op 2 september 1796 het 'Decreet over de gelijkstaat der Joodse met alle andere burgers' werd aangenomen, was voor hen volledige gelijkstelling met de 'bataafse, burgers een feit. Formeel gold dat ook van de Asjkenaziem, maar in de praktijk duurde het nog al enige tijd dat dezen volledig geaccepteerd werden. Voor de beide groepen van joden bracht de emancipatie echter als nadeel met zich mee dat ze bij hen het in meer of mindere mate begonnen proces van een loslaten van de nationaal-religieuze traditie en de daarmee gepaard gaande assimilatie bevorderde.

DA COSTA'S AFKOMST EN VROEGE JEUGDJAREN

De Da Costa's behoren tot de Sefardische joden die in ons land reeds in de 17e eeuw rustig hen hun maatschappelijke positie konden versterken; velen van hen verwierven zich aanzienlijke rijkdommen. Daardoor konden ze deelnemen aan het rijke cultuurleven van de Gouden Eeuw. Isaäcs vader, Daniël Chaim da Costa, was een flink zakenman, die in wijnen handelde. Tegelijk bekleedde hij een vooraanstaande plaats in de synagoge en nam zeer ijverig deel aan haar openbare leven. En dat van harte, ofschoon hij, zoals Isaäc later zelf scheef, 'doorgaans geen strenge Jood was'. Tevens stond hij open voor de vraagstukken van zijn tijd, ook na de Franse revolutie en de ineenstorting van de Republiek met de vlucht van de Oranjes. Hij kon zich aanpassen. Isaäc da Costa's moeder was de rijke Rebecca Ricardo. Zij was echt orthodox. Vader Daniël was in het gezin de dominerende figuur. De sfeer van Isaäcs joodse opvoeding voelen wij nog duidelijk uit zijn beschrijving van de vrijdagavond in zijn boek Israël en de Volken, pagina 118. 'In matigheid en kuisheid, getrouwheid aan de wettige Overheid, barmhartigheid en weldadigheid, geeft hij te dikwerf zelfs den Christenen een beschamend voorbeeld. Zijne wakkerheid evenaart zijne schrandereheid. Hij kent, hoe fel ook vernederd en getergd, vergevingsgezindheid. Zich als ware het een harnas aantrekkende van ongevoeligheid tegen de versmading zijner medemensen, verbergt hij dikwerf daarachter een diep menselijk gevoel. Zijne is onder dat alles nog vaak de huiselijke vrede en vreugde. Den ganse dag, de ganse week, van arbeid en scheldwoorden vermoeid, verkwikt hij zich straks met een talrijk gezin bij de rustige sabbatslamp. Daar gevoelt de veel mishandelde, vaak miskende Israëliet zich weder patriarch; daar breekt hij het brood en zegent hij den wijnbeker naar de wijze zijner vaders, naar de wijze van dien Jezus en Zijne Apostelen, zo treurig door hem miskent'. Met hoeveel gevoel vertelt hij ook van de viering van de Paasavond: "Dit is zeker, dat ik zelf meermalen in mijn kindsheid en jongelingsjaren in het huis mijns vaders heb ondervonden, dat er geen stiller en lieflijker avond bij ons was dan de Paasavond. Alsdan gevoelde men zich zo geheel één met het geslacht, dat duizenden jaren geleden uit Egypte was getrokken, en men gevoelde zich zelf als mede uitgetrokken uit het slavenhuis en tot een vrij volk geworden. Dit was een nationaal gevoel, waarvan ik, ik moet het bekennen, het daarmede evenarende gevoel nog niet in het Christendom heb teruggevonden".

Hij ging ook met zijn vader naar de synagoge, waar hij toen hij nog maar vijf jaar oud was, het derde hoofdstuk van de profeet Habakuk voorlas. "Dit hoofdstuk laat men," zegt hij in zijn Bijbellezingen, "de jongetjes die lezen kunnen gewoonlijk doen om hen hun een proeve te laten geven hoever zij in het lezen van het Hebreeuws gevorderd zijn".

DA COSTA'S STUDENTENTIJD

We nemen deze tijd ruim. We laten haar beginnen met zijn inschrijving als student aan het 'Atheneum' in 1811 en beëindigen haar met zijn tweede promotie, namelijk die tot doctor in de letteren in 1821. Door de emancipatie was ook voor joden een opleiding tot advocaat mogelijk geworden en daarvan wilde Daniël da Costa zijn zoon laten profiteren. Hij liet hem daartoe al heel vroeg privaatondericht geven in het Latijn en in 1806 ging Isaäk al naar de Latijnse school. Op dertienjarige leeftijd kon hij die in 1811 reeds verlaten met een Latijns gedicht over de twaalf werken van Hercules. Hij ging daarna naar het Atheneum, een soort universiteit, maar zonder het recht van examen en promotie. Hij volgde hier onder andere de colleges van professor David Jacob van Lennep in de geschiedenis en de Latijnse en Griekse letterkunde. Uit een en ander is de lezer al gebleken hoe zeldzaam knap en begaafd Isaäk was. Hij mocht dan ook tot die studenten behoren, die het 'privatissimum' bijwoonden, dat Van Lennep eens per week te zijnen huize gaf. "Alsdan werd," zo vertelde later zijn zoon, de schrijver Jacob van Lennep, "onder 't genot van een kopje thee en van een pijp voor wie ze verkoos, eerst Plato, Aristofanes, of eenige andere schrijver, gelezen en verklaard; tussen het Grieks- en Latijnlezen was er een pauze, bij welke men over koetjes en kalfjes praatte en hij zelf de overigen voorging in vrolijke scherts."

Het maakte verder een diepe indruk op Da Costa dat hij op zijn colleges de historische waarheid van Mozes en het Oude Testament niet in twijfel trok en hij kreeg daar 'de eerste zelfbewustheid van een geroepen Israëliet'. Daarvan getuigt hij nog in de Feestzang die hij voordroeg bij de viering van het 50-jarig professoraat van Van Lennep en waarvan de laatste strofe aldus begint: "Achtbre Grijzaart, met wiens lessen in uw mannelijke jeugd mijn nog ongewisse jonkheid als met kinderlijke vreugd de eersten indruk mocht ontvangen van de waarheid van dat woord, dat uit Israël door de volken van heel de aarde werd gehoord; de eerste zelfbewustheid voelde van de roeping van mijn stam; de eerste trekking (licht!) mijns harten tot den God van Abraham".

Een bewijs van Da Costa's uitzonderlijke begaafdheid blijkt eveneens uit het feit, dat hij, nog geen 15 jaar oud, lid werd van het Portugees-Israëlitisch letterkundig genootschap 'Concordia Crescimus' (door eendracht groeien wij). Eveneens uit hetgeen hij daarin presteerde. Hij werd er zelfs een van de meest gevierde persoonlijkheden. Tot dusver had hij meest Latijnse gedichten gemaakt, nu zou hij zich ontpoppen als een Nederlands dichter. Nadat hij voor dit genootschap reeds verschillende eigen gedichten had voorgedragen en werken van anderen behandeld, droeg hij als 16-jarige op het 25ste jaarfeest van het genootschap, op 3 maart 1814, zijn De verlossing van Nederland voor, dat in dat jaar ook in druk verscheen. Dit was het eerste officiële contact van de jonge joodse dichter met de Nederlandse maatschappij. Hij toont zich hier geheel Nederlander. Evenals zijn vader accepteerde hij de emancipatie dankbaar en gedroeg zich in de Nederlandse samenleving als een geassimileerde jood. Wel bleef hij in zijn persoonlijk leven aan joodse zeden en gewoonten vasthouden. Zowel het een als het ander kwam ook overeen met de levenshouding van de geleerde jood Mozes Lemans. Isaäcs vader had aan hem het onderwijs van zijn zoon in het Hebreeuws toevertrouwd. Maar we mogen aannemen dat de lessen een meer algemeen karakter droegen en Isaäk noemt Lemans zijn vriend. We keren terug naar Da Costa's activiteiten in en voor het genootschap 'Concordia Crescimus' Hoe hij daar gewaardeerd werd, komt duidelijk uit in het feit, dat aan hem, de 17-jarige jongeling, in augustus 1815 het voorzitterschap werd toevertrouwd, dat hij ruim een jaar bekleedde en dat werkelijk met ere. Uit de liederen die hij in de tijd van zijn lidmaatschap van 'Concordia Crescimus' maakte en daar ook wel voordroeg, kunnen we iets meer afleiden van zijn religieus denken in die tijd. Enkele waaruit dat wel zeer duidelijk blijkt, vinden we in de bijlage die Meyer in zijn dissertatie opnam, namelijk Een zomerdag of gedachten bij een

schone zomerdag en Onsterfelijkheid, beide uit 1813 en het Tweede Dichtstuk over de onsterfelijkheid der ziel uit 1815. De trits der Verlichting, God, deugd en onsterfelijkheid, komen wij hier telkens tegen. Als Da Costa in het eerste de schoonheid van de schepping in een prachtige zomerdag aanschouwt, zingt hij:

Ik buig mij voor U neer, ik dank U Opperwezen!
Die ons op d'aarde zond, om Uwen naam te lezen
In al het wonderbaar dat voor ons openlag.
Terwijl de nacht verschrikt den hemeltrans verlaat;
Terwijl de voogden om haar toekomst zagtijens kweelen.
Paar dan ook uwe stem, mens met die orgelkeelen
Val voor uw God te voet, bewonder de natuur.
Zo ge onverschillig blijft in dat verrukkend uur,
Zo u het hart niet blaakt van dankbaarheid en liefde,
Zo ge niet voelt hoe zeer uw Schepper u geliefde,
Dan zijt ge 't licht onwaard, dat u Zijn goedheid gaf.
o God, o Opperheer hoe groot is Uwe magt!
Doch gij kunt van haar, o mens, geen denkbeeld krijgen.
Gij moet haar werken zien, bewonderen en zwijgen.

In zijn liederen over de onsterfelijkheid maakt Da Costa een scherpe scheiding tussen ziel en lichaam en verbindt op het allernauwst deugd en (zalige) onsterfelijkheid. In het eerste van de beide liederen laat hij een dappere grijsaard in zijn stervensuur zeggen tot zijn zoon:

Wee den misdadiger! 't berouw, die schrikbre straf
Knaagt aan zijn schuldig hart, knaagt hem zelfs na in 't graf.
O aklig ogenblik, waarop hij 't licht zal derven,
Hoe schrikt zijn lage ziel voor leven en voor sterven.
Hij ijst voor 't niet ('t niet meer zijn), hij ijst voor d'inspraak van het hart,
Weleer in ondeugd en in gruwelen verhard.
Ach, keren we ons, mijn zoon, van 't vreeslijk denkbeeld af
Leer hieruit deugdzaam zijn, en vrees dan niet voor 't graf.
'k Zie kalm en blij terug op de afgeleefde jaren,
't Geweten kan mijn hart met geen berouw bezwaren.
Hoe moet het schouwtoneel van Gods weldadige werken
Den mens in 't denkbeeld van Zijn Eeuwigheid versterken.
Bij die weldadige werken denkt Da Costa onder andere aan Gods zorg voor het pas geboren kind, dat terstond na zijn geboorte moedermelk vindt. En uit allerlei zaken blijken 'die vaderlijke zorgen' en de grijsaard vervolgt: 'die zijn u onwrikbare borgen / Dat hij ons leven met geen nietigen slaap besluit' . Daarom: 'Hoe moet het schouwtoneel van Gods volmaakte werken Mij in het denkbeeld van mijn Eeuwigheid versterken' .

Het laatste woord dat de grijsaard stamelt, is: "Mijn zoon! Leer deugdzaam te zijn en schrik niet dan voor 't graf".

Da Costa voegt daar onder andere aan toe:

In alle streken waar natuur haar stem doet horen
 Is hoop op eeuwigheid den sterveling ingeboren
 Die hóóp die hem tot God verheft.
 Alleen bij volkeren die zich in euvel baden
 Door wie de Godheid Zelf haar wetten ziet versmaden.
 Daar zijn onsterfelijkheid, Gods wezen ijdele dromen
 Die men voor domme volken laat
 Maar hoe waar ben 'k, wat klank gedaald uit de Engelenkoren treft mijn oren?
 wat zee van licht stroomt uit de hemelzalen
 Daar duizend stemmen dat gewijde woord herhalen
 God is oneindig, God is één.
 'k Aanbid, 'k kan stamelend slechts mijn stem tot God
 verheffen God, God! Ik ben Onsterfelijk!
 In het Tweede dichtstuk over de onsterfelijkheid der ziel keren soortgelijke gedachten terug. We
 nemen uit het slot van dit gedicht alleen de volgende zinnen op:
 'Voor deugd alleen bestemd, zo zijt ge, O stervelingen,
 Het eeuwig heilgenot in 't rijk des hemels waard,
 En naar Gods hoge wil, Zijn evenbeeld op aard.'

En:

'Moedig dan den weg betreden
 ('t Zij ramspoed of in vreugd)
 Van dit nietig hier-beneden
 Op de paden van de deugd.
 In de troostende verwachting
 Van het heiligt ons bereid
 Zij onze arbeid plicht betracht
 En het loon de onsterfelijkheid'.

Behalve de trits 'God, deugd en onsterfelijkheid' valt ons hier Da Costa's aandacht op voor de
 schoonheid en de doelmatigheid der schepping en zijn geloof daarin God te kunnen kennen.
 Typische joodse gedachten komen we in deze liederen vrijwel niet tegen. Mogelijk in het eerste
 lied over de onsterfelijkheid in de uitdrukking 'God is één' en in het tweede een memoreren van
 Gods goede zorgen voor Jacobs nageslacht bij zijn tocht uit Egypte:

Toen Jacobs nageslacht Egyptes vruchtbre streken
 En 't hatelijk juk zijns dwinglands was ontweken
 En rondzwierf zonder erf, was hen hun het brandend zand
 Van Sinai's woestijn 't gewenste vaderland?
 Neen! hoe de vaderen God ook daar met milde handen
 Hen hun lafenis schonk en hulp; naar Canaan's landen
 Heeft Amrams wijze zoon hen op zijn wil geleid.
 Daar eerst had Hij Zijn volk een vaderland bereid.
 Zo ook is 't aards bestaan het doel niet van ons worden,
 Maar 't is de weg alleen tot meer verheven orden!

Na zijn studie aan het Atheneum kreeg hij nog een jaar op advies van prof. Tydeman privé-lessen
 van Willem Bilderdijk. Daarna studeerde hij rechten en letteren in Leiden en rondde deze studie

af met een promotie in de rechten in 1818 en in de letteren in 1821. Hierop keerde hij naar Amsterdam terug.

Da Costa wordt christen

In tegenstelling met veel andere joodse christenen heeft Isaïc da Costa zijn bekeringsgeschiedenis slechts zeer summier beschreven. Slechts in een paar gedichten en een stuk proza heeft hij er uitdrukkelijk over gesproken. Ik denk allereerst aan de prachtige beschrijving ervan in het gedicht Aan Bilderdijk uit 1822, dus kort na zijn doop. Ik geef er nu een aantal regels uit weer:

Heil mij! dat ook mijn hart in de Evangeliebladeren
de stem erkennen mocht des Konings van 't Heelal!
Mijn Vader! kan het zijn? Was mij dat heil beschoren
Gods Zoon te erkennen in het Wicht van Bethlehem?
Mij, in de dwaling van dat Israël geboren,
sints achttien eeuwen doof voor eens Verlossers stem?
Mij, mij onwaardige sloot zich die hemel open,
die hemel van geloof in Jezus Christus naam?
'k Mag op de heerlijkheid der Engelenwereld hopen,
ik, aardworm, die me in 't licht zelfs dezer aarde schaam?
Ja! 'k mag het! 'k Zie den tijd, den tijd van glorie naderen,
die heil moet brengen aan heel 't kroost van Abraham!
God wil het overschot dier droeven weer vergaderen,
die afgehouden zijn van de alleredelsten stam!
Ja! 'k roem op Uw genâ, gezegend Alvermogen.
de schel des ongeloofs viel eensklaps van mijn ogen
'k werd Christen
't Was daartoe, dat de hand der alvoorziende Goedheid
van 'd eerste kindsheid af mijn dagen strekken deed!
want ach! die kindertijd
was mij een bron wel van verterend boezemleed;
en 't rusteloos gevoel dat toen mijn ziel bezwaarde,
bleef mijn sombere jonkheid bij:
Toen leidde mij Gods gunst tot U, mijn Vriend! mijn Vader!
Ik zag U, en mijn hart ging open voor de hoop.
Uw wijsheid vormde mij verstand en hart te gader,
Gij leerdet me het bloed, waaruit ik spruit, beminnen en waardenen,
en Isr'els Heiligen God aanbidden
'Mijn zoon! blijf aan de hoop op uw Messias kleven,
de hoop des Christens is, als de uwe, uit Israël!
uit Israël ons licht, en zaligheid, en leven.'
Dit zedet ge, en niet meer! noch drongt mij 't woord van
't Leven voorbarig op! Uw taal schoot wortels in mijn ziel!
Maar o! (gij wist het) God alleen kon wasdom geven
Nu voelde ik 't Oosters bloed ontvlammen in mijn aderen
van ijver voor mijn stam. 'k Sloeg zijn ontwikkeling gâ;
'k doordacht het noodlot van mijn Palestijnse vaderen,
hen hun glorie bij 't genot der hemelse genâ;

hen hun droeve ballingschap in jammer en verachting,
 hen hun door alle eeuwen heen standvastige verwachting
 op Hem, die komen moest naar luid van 't Godsverbond;
 'k doorzocht de Schriften;
 En 'k vond in 't Vorstlijk Kind der nederige Maria
 den Godelijke Profeet, door MOZES mond beloofd,
 den God en Vredevorst, voorspeld door Jesaja,
 den Zoon van Adam en van David, beider Hoofd!
 Ik vond mijn Heiland, mijn Messias en mijn Koning,
 mijn Schuldverzoener en den Rechter van mijn lot,
 wie de Engelen heiligen in de driemaal heilige woning,
 als de Enig-geboren Gods, één met den Vader, God,
 God, die gekomen is in al de smart der aarde,
 die wederkomen zal in volle heerlijkheid,
 om 't Rijk der Waarheid, dat Zijn woord ons openbaarde,
 te stichten op den Tijd, wiens volheid zich bereidt!

Het tweede lied waarin hij er uitdrukkelijk over spreekt, is de voorzang tot zijn God met ons uit 1826. Daar beschrijft hij het uiteindelijke feit van zijn bekering onder andere in de volgende regels:

'In diepten verzonken van leed en ellende
 het hart in bedwelvende dromen verward,
 door prikkels van onrust, wier bron ik niet kende,
 gedreven, gefolterd tot eindloze smart,
 heeft de aarde mij lang in mijn dorheid gedragen
 in morrende wanhoop aan wereld en lot:
 een knagend verlangen verteerde mijn dagen,
 een woede van honger naar zielengenot!
 'In diepten des onheils verzonken, verloren,
 versmachtte mijn ziel naar den levenden God!
 Maar ach! in de blindheid der zonde geboren
 bleef rusteloze woeling mijn pijnigend lot!
 waar is het licht, dat Hem weder doet vinden,
 Wiens beeld door de zonde in ons uitgewist werd?
 Dat licht kan geen heidense wijsheid doen schijnen
 geen stelsels, vergankelijk als 't wegsnellend thans.
 geen boeteverordening van Wet en Rabbijnen,
 geen eigengewillige dienst des Verstands
 O God des ontfermens! Gij zaagt op mij neder,
 en 'k werd tot een nieuwe bevatting herteeld!
 In de Eniggeboren keert God tot ons weder,
 in de Eeniggeboren, Zijn uitgedrukt Beeld!
 Die Eenige Zijn hand heeft mijn ogen bestreken,
 en 't hartenbewindsel des ongeloofs viel.
 Ik zag Hem, ik gaf mij! De hel is geweken;
 de hemel ging op uit Uw woord in mijn ziel!
 Ik zag Hem, beloofd aan den balling van Eden,

als 't vlekkeloos Zaad der vernederde Vrouw;
die 't dwangjuk der zonde te pletter zou treden,
den kop van den Heldraak verbrijzelen zou!
Ik zag Hem, voorzeggd in den stam der Hebreuwen,
uit Abrahams lenden, uit Koninklijk bloed,
den Spruit, die volbloeid in de rijpheid der eeuwen,
den scheidsmuur der Heidenen uit één storten doet!
Ik zag Hem, geschaduwde op Sions altaren,
in offer en wetboek van Horeb's Verbond!
Ik zag Hem den Godmens, die 't Al moest verklaren,
door Israëls Zieners aan 't aardrijk verkond!
Ik zag Hem, den Wortel van Davids geslachte,
zijn Heer en zijn Koning, en tevens zijn Zoon!
den God van den hemel, d' op aarde Verachte,
geheiligd, verheerlijkt door lijden en hoon,
mens met ons geworden voor menschenbehoefte,
voor mijne overtreding tot zonde gemaakt,
geslagen, gesmaad door dolzinnig geboefte,
aan 't vloekhout doorboord, van God-zelven verzaakt!
Mijn Redder, mijn Goël, mijn Zondenvernieler,
mijn Meester, mijn Heiland, mijn Heer en mijn God!
mijn Onheilverwinner, mijn Levensbezieler!
Gezegend, geheiligd, beslist is mijn lot!'

In proza heeft hij zijn bekering onder woorden gebracht in een in het Engels geschreven artikel in het zendingsblad *The Voice of Israël* in het nummer van 1 februari 1845. Hij schreef het op verzoek van de zending Herschell wonend te Londen, eveneens een gedoopte jood. Een Hollandse vertaling ervan verscheen in *De Tijd*, 's-Gravenhage 1845, deel II, pagina 276-281. We nemen er het volgende uit over: 'Van der jeugd aan had ik een soort van godsdienstig instinct, een onbestemd verlangen om God te kennen en hem te dienen, maar te gelijker tijd werd mijn gemoed door twijfel geslingerd, zowel ten aanzien van de goddelijke openbaring zelve en wat zij gebiedt, als ten aanzien van de mondelinge overleveringen der Rabbijnen. Nu eens was ik geheel aandacht en ik verrichtte de gebeden en betrachtte de geboden en gebruiken van mijn godsdienst; dan weder verviel ik in twijfel en verwierp ik alle uiterlijke ceremoniën. Ik sidderde voor de met alles den spot drijvende wijsbegeerte der achttiende eeuw; mijn nadenken en navorsen was van een ernstige aard en trachtte een vaste overtuiging deelachtig te worden ten aanzien van het wezen der godheid, de wereldregering en de onsterfelijkheid der ziele. Maar alle de schriften, die ik uitvorste en raadpleegde om antwoord op die gewichtige vraag te erlangen zij bevredigden mij niet. Haar bewijzen hadden geen genoegzaam gewicht voor mij, om mij te overtuigen van hetgeen zij beweerden; maar alle hare redeneringen brachten toch in mij geen volstrekt ongelooft weeg. Het materialisme verschrikte en ergerde mij. Maar ook de scherpzinnige redeneringen van een Plato, Mendelsohn en anderen, maakten geen indruk op mij en vermochten mijn hart niet te verwarmen. Toenmaals was ik verre van overtuigd te zijn van de geschiedkundige waarheid van een openbaring van God, of van de waarachtigheid der boeken van Mozes en de Profeten. Mijn omgang met ongelovigen en mijn bestuderen der wijsbegeerte hadden mij eindelijk zo verre gebracht, dat ik het denkbeeld van een onmiddellijke openbaring opgaf. Ik vormde mij een deïstisch systeem, vermengd met Rabbijnse en Mozaïsche grondstellingen. Ik beschouwde Jezus als een licht, dat uit Israël opging om de Heidenen te verlichten. Maar terwijl mijn geest zich alzo

afsloude, was mijn hart verstrikt in de ijdelheden der wereld, en de zonde voerde de opperheerschappij in het dagelijks verkeer des levens. Terwijl ik mij in zulk een gemoedstoestand bevond, wilde het Gods Voorzienigheid dat er twee omstandigheden zamen liepen, die inderdaad een grote invloed uitoefenden op mijn levensloop. Mijn vader, die mijne neiging tot de studie opmerkte, bestemde mij voor de rechtsgeleerdheid, een vak, dat hier vroeger voor de Joden ontoegankelijk, maar sedert de omwenteling van 1795 voor hen was opengesteld. Van mijn achtste tot mijn dertiende jaar (1806-1, bezocht ik geregeld de Latijnse school in mijne geboortestad Amsterdam. Ik woonde later de lessen bij van den Hoogleraar in de geschiedenis- en letterkunde, een zeer geleerd man en van een bij uitstek gezuiverden smaak. Zijne geschiedkundige voorlezingen boden hem meer dan eenmaal de gelegenheid aan om de Schriften van Mozes, haar hoog gewicht en haar echtheid zeer duidelijk te maken en dat met bewijzen te staven. Wakker verdedigde hij ze tegen de sofismen en drogredenen van Voltaire en andere twijfelaars van zijn tijd. Sinds werd het idee van een positieve openbaring in mijn gemoed opgewekt. Ik begon aan de goddelijkheid van het oude testament te geloven. Die grote waarheid, die van dag tot dag voor mij verhelderde, werd mij een lichtbaken temidden van mijn twijfel en duisternis. Zo werd het eigenlijk in mijn binnenste tot zekerheid, dat er een geopenbaarde godsdienst was, dat de bijbel een goddelijk gezag had en dat dit een geschiedkundige daadzaak was. Mijn bestuderen der bijbelse geschiedenis, had mij ook geleid tot andere nasporingen, die, ik kan het niet ontveinzen, haar grond hadden in nationalen hoogmoed. Ofschoon de wereld den naam van Jood veracht en verafschuwt, zo had ik er toch steeds een eer in gesteld dien te mogen dragen. Ik begon derhalve de geschiedenis te bestuderen onzer geslachten en van ons volk, zonderling als zij was, gedurende hen hun verblijf in Spanje en Portugal. Ik onderzocht die geschiedenis met een veelzijdig doel, en zowel uit een theologisch, algemeen wetenschappelijk, politiek en diplomatisch oogpunt. Op die wijze verkreeg ik een algemeen inzicht, zowel in den toestand van bloei en geluk, als ook in het verwonderenswaardig lijden van mijn volk. In geheel de geschiedenis van Israël, zowel in die van den ouden als van den nieuweren tijd ontwaarde ik iets geheel onverklaarbaars, tenzij ik hen beschouwde als een natie door God bijzonder bevoorrechte, maar ook bijzonder getuchtigde, als van den een kant het uitverkoren volk des Heeren, en aan den anderen kant als een natie waarop een vreselijke schuld moest drukken. Door zulke beschouwingen van het hedendaagse Jodendom, werd ik voorbereid tot de erkenning dier godsdienst, die enig en alleen de ontvouwing en vervulling is van het zuiver goddelijk Jodendom, namelijk dat in het oude testament is vervat in Mozes en de Profeten. Nog een andere omstandigheid in mijn leven droeg er toe bij om mij te verlichten. De studie der oude klassieken, de staatkundige gebeurtenissen van 1813-15 en ook de studie der geschiedenis mijner voorvaderen, verwekten in mijne ziel de gave der poëzie. Een geleerd onderzoeker der Hebreëuwen (Mozes Lemans), een man van mijn volk, stelde mij, den jongen dichter, voor aan den grootsten Hollandsen dichter van onzen tijd, den beroemden Bilderdijk. Ik werd zijn leerling, zijn vertrouwde vriend en die bleef ik gedurende achttien jaren, tot aan den dag zijns doods in het jaar 1831, wanneer hij stierf in het vijf-en-zeventigste jaar zijns levens. Deze man, dien God in zijne aanbiddelijke genade voor mij een werktuig des heils deed zijn, deed mij wandelen in het licht, dat mij tot het geloof voerde, door het geloof in Jezus, mijn Heiland en mijn God. Niet, dat Bilderdijk het er ooit op toegelegd had van zijn jongen leerling een proseliet te maken; neen, met een wijsheid, die ik alleen kan toeschrijven aan de leiding des Almachtigen, zocht hij niet enigermate te heersen over mijn geest, door den invloed, dien hij door zijn uitstekende kennis en diep inzicht op mij had kunnen uitoefenen, maar 't was alleen zijn streven, mij tot een zodanige Israëliet te maken, als voorwaar weinig instemt met de vleselijke wijsheid van onzen tijd. Hij onderhield mij over het oude testament; hij maakte mij opmerkzaam op de beloften aan mijne vaderen geschonken, ja hij wees mij zelfs op de waarheden, die men hier en daar in de overleveringen der Rabbijnen verstrooid vindt. Maar inzonderheid deed hij mij

gevoelen dat de ware Christen deel neemt aan de verwachtingen Israëls, en dat te enige tijde de Messias nog als Koning op den troon van David glorieus zal heersen. In het jaar 1819 verklaarde hij in een tot mij gericht dichtstuk, dat een oprechte Jood in hope een Christen was. De hand des Heeren voerde ons spoedig verder. In het jaar 1820 onderhielden wij elkander, Bilderdijk en ik, zeer ernstig over Goddelijke zaken en waarheden. In den loop van een levendig onderhoud, zeide Bilderdijk, tot mij: "de oude Joden hebben een meerderheid van personen erkend in de onuitsprekelijke eenheid Gods. God, zich zelve ziende, zich zelve beschouwende, zich zelve weerstralende, bracht van eeuwigheid den zoon voort; deze zoon is het, dien de Christenen aanbidden in den persoon van Jezus Christus, den gekruiste". Nu werden mijne ogen beschenen door de eerste stralen van het goddelijk licht. Ik begon het nieuwe testament te lezen; ik las de onuitsprekelijke verhevene en gezegende woorden: "In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God" (Johannes 1:1-14). Een gevoel van afschuw greep mij aan over de zonde, om wier wille de Heiland zelf in het vlees verscheen en den kruisdood stierf. Ik werd er van overtuigd dat bijbelplaatsen, als Jesaja 11, 53, 61, Psalm 22, 110, en vele andere bereids vervuld zijn geworden. Ik aanbad ik geloofde en allengskens werkte dit geloof ook op mijn geweten en mijn dagelijks leven. In de eerste dagen mijner overtuiging van het Christendom, opende ik mijn hart, ofschoon niet zonder schroom, voor mijn vriend Capadose en ik sprak met hem van wat mij zo onuitsprekelijk dierbaar was geworden. Al spoedig gaf dit aanleiding tot gedurige bespreking van dat Goddelijk onderwerp; van lieverlede namen alle onze gesprekken een ernstige richting aan en zij bewogen zich om de Goddelijke waarheid en de redding onzer ziele; gemeenschappelijk lazen en onderzochten wij. Na verloop van enige tijd sloot zich nog een derde bij ons aan, die even als wij de Schriften onderzocht en zich van de grote waarheid, den Messias betreffende, trachtte te overtuigen. In het jaar 1821 had mij de Heer een dierbare levensgezellin gegeven, die van het eerste oogenblik, waarop ik mij met haar over dit allerbelangrijkst onderwerp onderhield, eenstemmig met mij dacht. Door een merkwaardige besturing des Heeren en een bijzonder aaneenschakeling van familie-omstandigheden, was Hannah Belmonte, mijne nicht, aan wie ik in den jaren 1820 was verloofd, in een Christelijke school opgevoed. Daar zij aldaar had deelgenomen aan het godsdienstig onderwijs, werd zij bekend met den Heidelbergse catechismus en had zij reeds voor mij van den naam van Jezus gehoord. Van den tijd af aan, waarop ik haar mededeelde, wat er in mijn gemoed omging, was zij voor mij een dierbare zuster in Christus zowel als een getrouwe gezellin in de beproevingen des levens, en in het trachten naar het eeuwig leven door het geloof aan onzen grote Heer en Zaligmaker. Met onzen dierbaren vriend Capadose te zamen, werden wij op den twintigsten Oktober 1822 in Leiden gedoopt.' Tot zover Da Costa's eigen beschrijvingen van zijn christen-woorden.

We lazen dat Da Costa schreef: "mijn vriend Capadose". Dat was de later zo bekende doctor Abraham Capadose. Die heeft als christen-jood in tegenstelling met zijn 'boezemvriend', zo noemt hij Da Costa, wel uitvoerig zijn bekeringsgeschiedenis beschreven in een boekje dat in het Frans verschenen is en niet alleen in het Hollands, Duits en Engels vertaald is maar zelfs in het Turks, Italiaans, Deens en Spaans. De titel van de Hollandse vertaling door M.J. Chevallier luidt: De bekering van Dr. A. Capadose, Portugees Israëliet, waarvan ik de zesde druk voor mij heb, in 1920 verschenen bij Kok, Kampen. Hij geeft nog enkele boeiende bijzonderheden over het gezamenlijk bijbelonderzoek van de beide vrienden. Hij vertelt dat hij eens Da Costa bezocht toen die juist een gedicht van Bilderdijk had gekregen dat eindigde met de 'uitboezeming':

"Wees braaf, en Christen! en mijn Zoon! Zo was 't niet vruchteloos dat ik leefde".

Deze regels irriteerden hem buitengewoon en hij zei tegen zijn vriend Isaäk: "Wees op uw hoede; men heeft het plan ons te verleiden". Hij kon niet begrijpen dat een man van zulke hoge geleerdheid

(namelijk Bilderdijk) aan de echtheid van de christelijke godsdienst geloof sloeg en hij kon het niet verdragen dat zijn vriend over die regels niet even verontwaardigd was als hij. Maar van die dag af nam hij toch het Woord van God ter hand om het te onderzoeken. "En," zo schrijft hij verder, "mijn vriend deed evenzo. En sedert liepen zo dikwerf wij te zamen wandelen, onze gesprekken over die plaatsen der Heilige Schrift, waarop onze aandacht bijzonder gevallen was. Begonnen zijnde met het Evangelie van Mattheus, trof mij reeds dadelijk, dat die evangelist, wel verre van het gezag des Ouden Testaments omver te werpen, zich daarop grondde, en niets minder ten doel had dan uit de vervulling der profetieën de eenheid van Oud en Nieuw Testament te bewijzen. Zo verliepen er vele maanden, na welke wij, meer en meer aangespoord om in onze onderzoekingen, welke dagelijks belangrijker werden besloten ons zo dikwijls mogelijk tot het lezen van het Woord te verenigen, en elkander wederzijds onze zwaarigheden en opmerkingen mede te delen. Te dien einde zonderden wij ons in het vaderlijke huis af, en het is niet zonder levendige aandoening terwijl ik de wegen van Gods goedertierenheid en wijsheid aanbid, dat ik mij die gelukkige ogenblikken voor de geest breng, de liefelijke en gezegende uren, welke wij tezamen doorbrachten, als in de tegenwoordigheid van den God onzer vaderen. Op zekeren nacht las ik de profetieën van Jesaja. Gekomen zijnde aan het drie en vijftigste hoofdstuk, maakte dit zulk een levendigen indruk op mij, en vond ik daarin met zoveel klaarheid beschreven en als letterlijk terug, wat ik in het evangelie omtrent het lijden van Christus gelezen had, dat ik waarlijk meende, dat men een anderen bijbel voor de mijnen in de plaats had gelegd. Ik kon mij niet verbeelden, dat dit drie en vijftigste hoofdstuk, dat men te recht een beknopt evangelie noemen mag, in het Oude Testament gevonden werd. Het is onmogelijk, dacht mij, dat een Israëliet, na dit gelezen te hebben, twijfelen kan, of Jezus de beloofde Messias is. Vanwaar die sterke indruk? Immers ik had toch dikwerf ditzelfde hoofdstuk gelezen. Maar nu las ik het, bestraald met het licht van Gods Geest. Van toen af herkende ik volkomen in Jezus den waren Messias, en onze onderzoekingen in het Woord Gods kregen een geheel nieuw aanzien. Het was als de aanvang, de dageraad van een luisterrijken dag voor onze zielen; het licht verspreidde meer en meer zijne levenwekkende stralen, klaarde ons verstand op, verwarmde onze harten, en reeds toen was een onuitsprekelijke troost mijn deel. Zo dikwerf ik den tocht der twee discipelen naar Emmaus lees, herinner ik mij de uren, waarop ik met mijn vriend wandelde. Evenals zij konden wij zeggen: "Was ons hart niet brandende in ons, als Hij tot ons sprak op den weg en als Hij ons de Schriften opende?" Ondertussen had dan ook Da Costa's vrouw en nicht Hannah Belmonte zich bij hen hun Schriftonderzoek aangesloten en werd zij één met hen in geloof. Wat hen hun opname in de christelijke gemeente betreft, Capadose vertelt daarvan nog dat ze besloten om het voor de familie niet moeilijker te maken dan het al was zich niet in Amsterdam te laten dopen, maar in Leiden. Bilderdijk bracht hen daar in contact met ds. Egeling die hem nog een korte voorbereidingscatechisatie gaf, waarna ze bij hem (aan huis, neem ik aan) belijden deden. Daarna kwam dan de grote dag van hen hun doop. Capadose schrijft: "Den 20 sten Oktober van het jaar 1822 was de door ons zo vurig verlangde dag, op welchen wij plechtig tot leden der Christelijke Kerk werden aangenomen. Naar aanwijzing van den leraar, den waardigen grijsaard, ds. Egeling, bij wie wij belijden van ons geloof hadden afgelegd, had men vóór den predikstoel tegenover de gemeente, drie kussens geplaatst. Het is daar dat wij, onwaardige en ellendige zondaren, de onuitsprekelijke zaligheid genoten om aan onze voorhoofden het teken en zegel van het Verbond der Genade te ontvangen, en in het midden der christelijke gemeente den naam van den grote God en Zaligmaker, die ons gezocht had, toen wij verloren waren, te belijden. Ere zij God! De tekst, door den leraar gekozen, was Romeinen 11:5: Alzo is er dan ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijfsel geworden naar de verkiezing der genade 'Verkiezing der genade!', ziedaar de slotsom van alles, wat ik heb medegedeeld; ziedaar in het kort de geschiedenis mijner bekering, het is die van ieder ander; voorkomende genade; genade, die bestuurt; genade, die verlicht; genade, die kracht geeft om te lijden voor den naam van

Christus; genade, die de ziel naar Christus trekt; genade, die het geloof geeft; genade, die rechtvaardigt door het toepassen van de gerechtigheid des Borgs op de ziel; genade, die wederbaart en heiligt; in één woord: genade voor genade, tot roem van dien God, wiens verkiezing, vrij en ongebonden, gedaan voor de grondlegging der wereld, de eenige bron en het eenige beginsel is, waaruit alle genade en zaligheid voortvloeien". De beide vrienden bedankten schriftelijk als leden der Portugese gemeente. Ze eindigden hen hun brief met: "Ontvang de rechte betuiging van onze gehechtheid en liefde voor de Israëlitische natie, waaronder wij het ons steeds als een groot voorrecht rekenen te zijn geboren. Weest overtuigd van onze onveranderlijke belangstelling in alles wat de Portugese gemeente aangaat en van onze hartelijke bereidwilligheid ons die belangstelling met de daad te bewijzen".

DA COSTA ALS PROTESTANT

Het gaat in dit hoofdstuk over een geschrift dat Da Costa kort na zijn doop liet verschijnen, namelijk Bezwaren tegen den geest der eeuw. Een negatief klinkende titel. Toch schreven we boven dit hoofdstuk niet 'Da Costa als protestant', maar 'Da Costa als protestant'. Daardoor willen we erop attenderen, dat hij in dit geschrift niet in het negatieve is blijven steken, maar het laat uitlopen in een positieve oproep. Het geschrift richt zich tot de vorsten, de krijgslieden, de leraars der jeugd, de bedienaars van het Woord en tot alle christenen. Wat waren de bezwaren die hij had tegen de Geest der eeuw, waarbij hij vooral dacht aan de zogenaamden Verlichting of Aufklärung. Hij wilde aantonen dat ze in verschillende opzichten een verderfelijke invloed heeft: op de godsdienst, op de zedelijkheid; ze propageert een valse verdraagzaamheid en menselijkheid; ze is een bederf voor de schone kunsten; op wetenschappelijk gebied wordt minder gepresteerd dan in vroegere tijden; ze bewijst de wereld een slechte dienst met haar propageren van constituties of grondwetten; ze veracht voorrechten door geboorte; ze verafgoodt de publieke opinie; ze geeft teveel nutteloos onderwijs. Deze eeuw van vrijheid en verlichting is een eeuw van slavernij, bijgeloof, afgoderij, onkunde en duisternis. Over elk van de genoemde punten iets meer.

a. Godsdienst. In plaats van de eredienst aan de Zich openbarende God is er één gekomen die aan de kortzichtige Rede gewijd is. De "ouderwetse, maar gezegende Christelijke Hervormde Leer en het geloof aan Gods onbepaalde en vrijmachtige Voorbestemming in de Uitverkiezing der begenadigden door Jezus Christus' beschouwen de wijsgeren als strijdig met 'den afgod die zij in de plaats van Jahweh en Jezus willen doen treden". Dat leerstuk dat 'de apostel Paulus in overeenstemming met geheel het Evangelie uitdrukkelijk verkondigd heeft en dat de grond is van alle wezenlijke en oprechte vernedering voor den hoge God wordt in onze dagen openlijk bespot, verdraaid, belasterd, of geheel verzuimd en onaangeroerd gelaten, niet alleen door degenen die buiten de gemeenschap onzer belijdenis staan, maar binnen haar boezem zelve, zo dat slechts weinigen het zich nog durven herinneren, dat de leer der vrije Genade en Onvoorwaardelijke Verkiezing Gods aan onze Nederlandsche Kerken eigen is ' Datzelfde geldt ook van de Godheid van de Zaligmaker, de erfzonde, de verzoening. In een noot merkt Da Costa nog op: "Vele, anders weldenkende mannen menen in de tijden die wij beleven op de meesten dier zo gewichtige waarheden niet te moeten aandringen, ten einde, zo het heet, de ergernis te vermijden. Alsof in dien zin geheel het Evangelie en geheel de Openbaring niet een ergernis is voor Joden en Deïsten " Zeker, deze leringen vallen wel buiten het bereik van onze natuurlijke rede, maar behoren terdege tot dat waarachtige geloof dat uit het gehoor is

b. Zedelijkheid. In vroeger eeuwen vond verregaande onzedelijkheid plaats in bedorven hoven en weelderige paleizen, onder andere van Lodewijk XV, maar nu zijn in het algemeen de hoofdsteden van Europa verdorvener dan ooit.

c. Verdraagzaamheid en menselijkheid. Verdraagzaamheid is één van de toverwoorden waarmee men het onnadenkende verstand van menig welmenende begoochelt. Maar er is een ware verdraagzaamheid en een valse: één uit God en één uit de duivel. Er is een ware verdraagzaamheid, uit liefde, uit gehoorzaamheid aan Hem, Die het goede voorbeeld daarvan gegeven heeft. Maar er is ook een verdraagzaamheid uit onverschilligheid voor de Waarheid; een verdraagzaamheid uit laffe toegevendheid, die de kanker van het ongeloof en de gruwzaamste zedeloosheid laat voort vreten. De geest die thans over Europa schijnt te heersen, predikt: Gij vorsten, ouders, leraren, wat bekommert gij u over de denkwijze van uw onderdanen enzovoort. Als ze maar de rechten van de mens en de burger leren kennen. Als de verschillen wat de

godsdienst betreft, maar uit de weg geruimd waren, dan zou niets de verbroedering der mensen meer in de weg staan. Het domme, bijgelovige voorgeslacht moge het belangrijk geacht hebben wat de dingen des hemels zijn, wij houden ons bezig met de aardse dingen, want die alleen zijn wezenlijk. Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij. Maar ook roepen de voorstanders der verdraagzaamheid op om degenen die in hen hun kerken geen begrippen ingevoerd willen hebben die met de belijdenis strijden, niet te verdragen. Zoals het met de verdraagzaamheid is, zo is het ook met de menselijkheid. De geschiedenis van vroeger geeft voorbeelden van wreedheid en onmenselijkheid, maar de onze eerder meer dan minder. "Maar wij, " zo zegt men, "schaffen toch de slavernij af." Doch Da Costa werpt tegen: "Ja, die plannen zijn er wel, maar zijn ze al uitgevoerd?" En: "Ik houd het daarvoor dat de afschaffing van de slavernij der negers alsmede behoort tot die hersenschimmige menselijke wijsheid, die de Almachtige wil vooruitlopen, en niets ten goede zal uitrichten, maar veeleer eindeloos veel ten kwade " Zijn deze negers wel vatbaar of tenminste rijp voor de vrijmaking? Als op het nageslacht van Cham nog de vloek rust, door Noach uitgesproken, ook aan die vloek heeft Gods oneindige barmhartigheid een zegen verbonden. De neger geniet in zijn toestand als slaaf een veiligheid en welvaart, die veel vrijen in hen hun toestand missen. Zó is dus de menselijkheid van onze eeuw: stelselmatig medelijden met negerslaven, die in hen hun slavernij verreweg minder ongelukkig zijn dan menig eerlijk en godvruchtig man die de Waarheid liefheeft en verdedigt en overgeleverd is aan het tegenwoordige geslacht van liberale dwingelanden.

d. Schone kunsten. Maar, zo roemt de geest van de eeuw die zich verlicht noemt, op het gebied van kunst en wetenschap zijn wij ons voorgeslacht toch vooruit gestreefd? 't Is echter jammer dat de schone kunsten dit tot nu toe niet laten zien. Vergelijk maar eens met kennis van zaken de nu in Europa heersende dichtkunst, schilderkunst, bouwkunst met die van de oude tijd! Waar zijn nu de heldendichten of treurspelen die de Racines en Corneilles beschaamd zullen maken? De schilderstukken die boven die van Raphaël, Da Vinci, Rubens uitgaan? Waar zijn de kerkgebouwen of andere bouwwerken die de roem van onze bouwkunst bij het nageslacht zullen vestigen zoals het voorgeslacht eens deed? Vroeger dichtte, schilderde en bouwde de mens uit geloof en om te loven, nu uit weelde en om naam te maken.

e. Wetenschap. Heeft die in onze eeuw naar verhouding grotere vorderingen gemaakt dan in vroeger tijden? Degenen die echt kundig zijn in hen hun eigen vak, durven dat niet altijd bevestigen. Zij beweren niet, dat onze eeuw zoveel rijker is aan kennis van zaken, aan nauwkeurigheid van waarnemingen Heeft onze eeuw, wat de Godgeleerdheid betreft, zoveel grotere mannen voortgebracht dan Calvijn? In de sterrenkunde dan Copernicus? Dan Boerhave in de geneeskunst? Of bedoelt men dat onze eeuw veel meer weet "van de kunst om zedeloze balletten te bewerktuigen" en "dat in onze dagen de Modejournalen en de Almanakken voor Lekkerbekken tot de sieraden der letterkunde behoren?" Nee, laten wij ons schamen over onze eeuw, waarin de wetenschap gebruikt wordt om Gods openbaring en Zijn bestaan te bestrijden; de geologie om Mozes' verhaal van schepping en zondvloed voor vals te verklaren; de sterrenkunde om het wonder van Jozua tegen te spreken; de natuurkunde om alle verband met de geestenwereld af te snijden. Men heeft het zogenaamde natuurrecht tegen goddelijke instellingen doen opstaan en de filosofen zijn zover gekomen, dat zij het overspel gewettigd hebben en het huwelijk tot slechts een burgerlijk verdrag ontheiligd.

f. Constitutie. Hieraan, aan de grondwet, wijdt Da Costa de grootste paragraaf. Vroeger wist men door geboorte en goddelijke beschikking geplaatst te zijn in deze of gene afdeling van de grote menselijke familie. Tevens begreep men aan verplichtingen jegens de maatschappij zo gebonden te zijn, alsof men er zich aan onderworpen had door een uitdrukkelijk verdrag. In onze tijden neemt men als waarheid aan, dat de maatschappij werkelijk haar oorsprong heeft in een verdrag. Want de oorspronkelijke staat van de mensheid zou die afgrijpselijke natuurstaat geweest zijn, waarin het

recht van de sterkste gold. Per verdrag zouden de mensen vastgesteld hebben, dat dat recht niet meer zou gelden, maar dat ieder zich zou onderwerpen aan wetten 'van algemeen voordeel, billijkheid en zelfs zedelijkheid'. Wij mensen zouden vastgesteld hebben, per verdrag, wat waarheid, schoonheid en recht is. Maar nog veel gevaarlijker dan al deze onzin is het in onze dagen zo algemeen en fanatiek voordragen gevoelen, dat de oppermacht bij het volk berust en dat alle vorsten en overheden daaraan onderworpen zijn. En dat hen hun macht weer in de boezem van het volk terugkeert, als dat oordeelt, dat de overheden niet voldoen aan de voorwaarden waaronder zij aangesteld zijn. Uit dit beginsel vloeit natuurlijk direct voort, dat het richtsnoer voor de vorst niet meer het waarachtig belang van zijn onderdanen zijn moet, maar de gevoelens van een wufte menigte of haar leiders. Geheel anders was het gevoelen van onze vaders. Voor hen was de eerste koning niet een gelukkig soldaat, zoals Voltaire het uitdrukt, maar een vader, die naar het beeld van de Vader in de hemelen zijn kinderen regeerde. Naar Diens beeld moeten de koningen regeren, hetzij God hen hun door geboorte of door een onmiddellijke roeping of zalving en kroning of middellijk "door een kennelijke bestiering der gebeurtenissen" de oppermacht in handen geeft. Zij zijn dan ook aan God alleen verantwoording schuldig, niet aan mensen, Romeinen 13. Laten wij Nederlanders wijzer zijn dan mensen als Rousseau en Voltaire. Eerbiedigen en beminnen wij onze vorst, niet alsof zijn macht uit ons, maar omdat ze van de hemel is. Aan de constitutie, die hij ons gegeven heeft zijn wij als een door de Souverein uitgegaan reglement gehoorzaamheid verschuldigd. Wachten wij ons ervoor haar te beschouwen als een verdrag dat beide partijen verbindt en wederzijds aan elkaar verantwoordelijk maakt. Dit zou een oorlogsverklaring tegen God zijn. Ik houd mij verplicht dit met mond en pen te verkondigen. "De Koning is aan den eed, door hem op de Constitutie gedaan, niet gehouden, zodra Hij oordeelt dat de intrekking derzelve, gevorderd wordt ter handhaving van zijn gezag als Vader, als Stedehouder Gods "

g. Geboorte. Da Costa gispt de mening van de wijsbegeerte der eeuw, dat geboorte louter toeval is en dat, omdat het geen eigen verdienste is, er geen enkel voorrecht aan ontleend kan worden. Maar, zo vraagt hij, wat is verdienste? Een aantal daden, die men slechts kan doen, omdat men bepaalde eigenschappen van God heeft ontvangen. Als wij nu grote daden en voortreffelijke kunde eerbiedigen moeten, waarom dan niet het onderscheid van geboorte, zo vraagt hij. Trouwens, zijn die grote wijsgeren, die zo onverschillig over de voorrechten door geboorte denken, zichzelf gelijk gebleven? De Franse Jakobijnen die begonnen zijn met de adellijke rechten te vernietigen, zijn geëindigd met van de alleenheerser Napoleon graag de weidse titels van baron, graaf etcetera aan te nemen. Ja, in geheel Europa, dat zich zo verlicht waant, heeft men nooit zoveel prijs gesteld op adellijke titels en ordeteken en er nooit meer geld en kuiperijen voor over gehad om die te verkrijgen, dan nu.

h. De publieke opinie. Zij bespotten de rechtvaardige Noach. Zij was in Sodom en Gomorra aan de afschuwelijkste ontucht overgegeven. Het was de publieke opinie die in Maria's gezegende Zoon de Messias van Israël weigerde te erkennen. En nu is in deze op verlichting zo hoogmoedige eeuw algemeen aangenomen, dat de publieke opinie het richtsnoer behoort te zijn van de handelingen der regeringen! Zo mogen ook de leraars van het Evangelie niet de gekruiste Christus prediken, doch alleen maar dat weinige dat niet te zeer de wijsheidschreeuwers mishaagt. Europa wil vrij zijn van God, van zijn vorsten en van zijn wetten. Da Costa eindigt deze paragraaf meteen oproep aan de vorsten zich boven de publieke opinie te verheffen en haar in de goede richting te leiden: Geef aan de jeugd leraars die haar het beginsel der wijsheid in de vreze des Heeren leren zoeken, niet die haar een hersenschimmige vrijheid en gelijkheid prediken, maar de broederschap die in Jezus is; niet haar leren hoe ze het beste fortuin kan maken en groot worden in de wereld, maar die haar leren ieder in zijn stand tevreden te zijn en getrouw in zijn dagelijkse plicht. Toom de noodlottige vrijheid van de drukpers in waardoor ieder kwaad beginsel direct in het oneindige

vermenigvuldigd wordt. God is rechter en God alléén! Ge mag geen ijdele lof van het volk en niet uw rang, macht, bloed en leven meer waard achten dan het welbehagen van God en Zijn Zoon, Die u beveelt te waken voor de schapen. En allen die invloed hebben op het hart en verstand van hen hun kinderen, spoort hij aan: Verkondigt de Waarheid en vreest de haat en bespotting der wereld niet.

i. Onderwijs. Hierover is de laatste jaren verbazend veel geschreven en veel nieuwigheden hebben elkaar beurtelings verdrongen, maar ze hebben alle samengewerkt tot een hele verandering van denkwijze. Wij, aldus Da Costa, wijzen hier slechts 'twee voorname misbruiken' aan, die zich nu van het 'grond-onderwijs' der jeugd meester gemaakt hebben. Het eerste waarop wij doelen, is het onmatige prikkelen van de eerezucht der kinderen. Zo went men hen eraan om alleen daardoor tot werkzaamheid en deugd te worden bewogen. Onze voorouders werkten slechts spaarzaam met het inspelen op de eigenliefde en eerezucht der kinderen. Ze leerden hen reeds vroeg dit en dat te doen of te laten uit liefde tot de Verlosser en uit vreze voor de Vader in de hemelen, Die alles ziet en weet. Ze schaamden zich ook niet voor een lichte lichamelijke kastijding. Het tweede misbruik is de menigvuldigheid van onnutte kennis, waarmee men de kinderen overstelpt en verdooft. Aan allen wordt alles geleerd. Zo leert men hen napraten dat de aarde om de zon draait en dat onze voorouders dus wel grote domkoppen waren, omdat die het tegenovergestelde geloofden. En de kinderen zeggen dan 'met grote deftigheid', dat al wie zich aan het gewone spraakgebruik houdt, dat de zon op- en ondergaat (de schrijver van het boek Jozua inclus) daardoor alleen al bewijst, dat hij geen behoorlijke opvoeding heeft genoten. Zo kweekt men voor de toekomst een geslacht, verward van hoofd en opgeblazen van hart. Maar goede landbouwers, werk- en ambachtslieden zal men dan tevergeefs zoeken. Daarentegen zullen er geen leerstoelen en ereposten genoeg zijn voor al die grote vernuften die gekweekt zijn door op de scholen behaalde prijzen en die niet tevreden zijn als niet heel Europa weet, dat ze verheven zijn boven de oude vooroordelen van godsdienst en maatschappelijke orde.

j. Vrijheid en Verlichting. We leven in de eeuw der vrijheid en der verlichting. Zo roemt in blinde hoogmoed een eeuw van slavernij, bijgeloof, afgoderij, onkunde en duisternis. a. Van slavernij. Want nimmer heeft op mensenschouders een zwaarder juk van dwingelandij gedrukt dan dat de wijsbegeerte van deze eeuw aan alle gewetens heeft opgedrongen op straffe van de dood op het schavot overal waar de zogenaamde liberalen meester zijn. Nooit is men in allerlei betrekkingen zo gedrukt geworden door ontelbare reglementen en omslachtige voorzieningen dan in deze eeuw, die er zich op beroemt zoveel ketenen te hebben losgemaakt. Thans moet iedere goede ingezetene meebeslissen over algemene volksbelangen die hij niet verstaat en over de schuld of onschuld van misdadigers, die alleen door rechters behoren geoordeeld te worden. b. Van bijgeloof. Hoe gemakkelijk gelooft men allerlei ijveraars voor algemeen welzijn, voor algemene weldadigheid waardoor het waarachtige bijzondere liefdebetoon tot de dichtstbijzijnde naaste verloochend wordt. c. Van afgoderij. Is er geen Molochdienst van zedeloosheid en Mammondienst van geldzucht? Verafgoedt men thans niet zoals de heidenen vroeger bijzondere mensen, die in de ogen van de Tijdgeest genade vinden zoals een Lourens Koster en anderen die geacht worden meegewerkt te hebben aan de zo hoog geprezen voortreffelijkheid van deze eeuw? Met zulke verfoeilijke plechtigheden ontheiligt men de aan Gods dienst gewijde kerken. d. Van onkunde. Want waarin bestaat in onze eeuw de verlichting van het verstand, nadat men dat verwrongen heeft naar de ellendige sofisterijen van de Franse of Hoogduitse vrijdenkers? De meesterachtige 'Geest der Eeuw' beslist meesterachtig over alle naar één beginsel: dat van de onfeilbaarheid van de natuurlijke mens. Hoevelen bespotten niet hetgeen vroegere eeuwen overleverden betreffende de invloeden van een hogere wereld zowel van boze als weldadige geesten. Hoevelen laten zich niet met grote drift en woede uit tegen de kwade partijzucht van de echt christelijke held Maurits en over de onschuld van de advocaat Oldenbarneveld, terwijl ze zeer verlegen zouden zijn als men

van hen wilde weten, wat toen het eigenlijke verschilpunt was. Hoevelen beschimpen de Dordtse synode, die niet eens weten in welke eeuw ze bijeengeroepen is. Hoevelen vallen niet uit met grote waanwijsheid over een enkele plaats uit de Bijbel, over het gehele gezegende Boek waarvan ze slechts weten via de geschriften van Voltaire. e. Van duisternis. Alles in Europa is in staat van verwarring. Een geest van dwaling is uitgegaan over het mensdom en doet geloven aan een hersenschimmige volmaakbaarheid buiten een bovenmenselijke macht om. Het onnatuurlijke en ontoereikende lamplicht wordt geroemd en aanbeden, terwijl men de stralen van de zon van Gods Waarheid en Openbaring van zich afweert, lastert en vervloekt. Boven de laatste paragraaf van zijn Bezwaren plaatst Da Costa het opschrift: Besluit. Tot dusver was hij vrijwel uitsluitend protestérend. Maar nu wordt hij próteterend. De eerste zin duidt dat reeds aan: "Maar uit deze duisternis zal wederom licht te voorschijn komen. Reeds aan verschillende kanten zijn de kiemen zichtbaar van een betere tijd waarin het jodendom zal erkennen dat Jezus is de Christus en de roomse wereld zal belijden dat Hij alleen door Zijn Heilige Geest het Hoofd is van de Algemene Christelijke Kerken en dat Hij alleen onze rechtvaardiging buiten de verdiensten van mensen met Zijn bloed verkregen heeft. In het binnenste van het pausdom vormt zich langzamerhand een kern van zuivere Evangeliewaarheid, die op haar tijd heerlijk te voorschijn zal komen. Bij alle christelijke gezindten begint de rechtzinnigheid de kracht van haar waarheid weer uit te oefenen. Zullen wij nu in dwaze hoogmoed of blinde drift ons verbeelden zijn wegen te kunnen bevorderen? Daarom geen menselijke ontwerpen of verenigingen tot doeleinden die God alleen kan doen bereiken. Maar laten wij een ieder in de positie waarin de Voorzienigheid ons geplaatst heeft, onze dagelijkse plicht vervullen. Het grote ontwerp is door God voorbepaald. Wij zijn hier op aarde niet om te beoordelen, maar om te gehoorzamen, niet om te besturen; om te leren hoe Gods schepping is en Zijn wijsheid, genade en heerlijkheid, niet om die af te meten. Wij zijn hier om door Gods Geest hervormd te worden, niet om te hervormen".

Da Costa's protest loopt dan uit op en bereikt zijn hoogtepunt in het volgende appèl: Vorsten! Het is uw plicht, ook ten aanzien van uw regering: christen te wezen. Christus alleen is uw lastgever, aan Hem alleen zijt ge gehoorzaamheid, eerbied en verantwoording schuldig. Weest voedsterheren van de kerk hier op aarde, onderwerpt alles aan de beginselen van het christendom. Hebt God in Jezus lief met heel uw hart en heel uw verstand. Krijgslieden! Bewaart de trouw aan uw vorst, bewaart de krijgstucht en de orde der maatschappij. Op deze aarde van jammer en dood, waarin de oorlog een in Gods hand gezegend middel kan zijn, is uw beroep eerbiedwaardig en heilig, zolang ge naar het voorbeeld van Jozua, Gideon en David de wapens voert onder de overste Leidsman ter zaligheid. Wacht u voor de drogredenen van deze eeuw. Reeds willen de filosofen u wijsmaken dat aan een elk van u het oordeel toekomt over het recht of onrecht der zaak, waarvoor gij door uw vorsten ten strijde wordt gezonden. Zij misleiden u. Hoort naar het Woord van God en gehoorzaamt uw overheden. Leraars der jeugd! Keert terug van de weg waarop de verderfelijke Tijdgeest het onderwijs gevoerd heeft. Geen ijdele theorieën meer van menselijke volmaakbaarheid. Geen prikkelingen van hoogmoed en van God afhankelijke wijsheid! Maak de harten uwer kwekelingen ontvankelijk voor de invloed van het christendom. Maar vooral gij, dienaren van Gods heilig Woord en Herders van Zijn kudde! Gedenkt het bevel u gegeven: het Evangelie te verkondigen en te dopen in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Schaamt u niet voor de kruis- en zoendood van de Zoon. Leert met nadruk dat alle gevoel van eigenwaarde bij de verdorven mens verloochening is van de Vader, alle vertrouwen op eigen gerechtigheid verloochening van de Zoon en alle roem van een eigen wil-vermogen ten goede, verloochening van de Heilige Geest. En laten wij allen christenen zijn. Bidden wij daartoe om de Heilige Geest. Tegen de geest der eeuw heeft Da Costa ook in zijn gedichten geprotestéerd, maar daarin eveneens geprótesteerd. Ik denk aan zijn Vijf en twintig jaren, een lied uit 1840:

Neen! kroost van Adam! wacht niets anders dan vertoning
 van vrijheid, orde of rust, tot dat die Vredekonink
 komt heersen over de aard, in wie de hemel juicht!
 en voor wie eenmaal al wat leeft de knieën buigt!
 Neen! wacht, Euroop! geen heil van wapenen of verbonden!
 Uw moederschoot heeft nog den vuurberg niet verslonden,
 wiens ingewand van 't zaad des opstands woelt en blaakt;
 en, schoon het ook niet steeds de lavavloeden braakt,
 zijn gisting toch verraadt in trilling, rook en stenen
 die 't oprispt! Zij de krijg der volkeren verdwenen;
 de kiem werd niet gesmoord, maar kruipt en woelt in 't rond,
 en dreigt als tijdgeest meer, dan ze ooit als krijg bestond.
 Het geheel van de Bezwaren zou men kunnen samenvatten met de bijna laatste regels van het
 gedicht De Chaos en het Licht uit 1850 waarin de dichter bevelenderwijs zegt:
 Ontdekt 't ongoddelijk en onhistorisch woelen
 van wie, met half verward of reeds bestemd bedoelen,
 de bron verplaatsende van Recht en Majesteit,
 Gods ordening omkeert en de natiën verleidt.
 Op alle hoogten, alle sterkten, alle bergen,
 wier stoutheid in onze eeuw den hemel schijnt te tergen,
 plant, op geen voorrecht meer dan Christus' smaadheid fier,
 met onbezweken trouw alom Zijn heilbanier!

Hoe was de reactie op de Bezwaren? Een explosie van verontwaardiging! Velen die met hem
 dweepten, schaamden zich nu voor hem. Dr. M. Elisabeth Kluit vertelt wat een paar bezoekers
 zeiden die bij zijn vriend De Clercq aangebeld hadden: "Is mijnheer Da Costa binnen, wel meisje
 dan gaan wij liever heen en komen een andere keer". Wat zullen wij nu over de Bezwaren zeggen?
 We hebben voor onszelf nogal wat vraagtekens geplaatst. Als hij het over de menselijkheid heeft
 en in verband daarmee over de slavernij, tekent hij de toestand der slaven niet te idealistisch? En
 rust op hen werkelijk de vervloeking van Kanaän (Genesis 9:25-27)? Met betrekking tot de
 wetenschap van die tijd vroegen wij ons af, of z'n negatieve opmerkingen daarover alle terecht
 zijn? Zag hij niet de grote vorderingen die ze maakte, ook in zijn tijd? Werd ze alleen maar
 gebruikt om bepaalde bijbelse verhalen belachelijk te maken? Schrijft hij over de constitutie niet
 veel te negatief en eenzijdig? Is de koning alléén aan God verantwoording schuldig? Overschat
 hij diens zedelijke kracht niet? Staat het onderscheid van geboorte op één lijn met dat van daden
 en kunde? Zag hij het onderwijs van vroeger niet veel te idealistisch? Maar we hebben nog veel
 meer uitroepetekens geplaatst. En dan niet alleen met betrekking tot die eeuw, maar niet minder met
 betrekking tot de onze. We menen dat Da Costa hier veelal profetisch sprak. Werpt zich ook in
 onze tijd de rede niet dikwijls op tot een rechter over Gods Woord? Wordt zelfs in de kerk niet
 de loochening van de Godheid van de Zaligmaker en van de verzoening door Zijn bloed
 vernomen? Worden gewichtige waarheden soms niet verzwegen om ergernis te vermijden? Komt
 er ook vandaag niet slavernij voor in allerlei soms verschrikkelijke vormen? Worden
 verschillende vormen van overspel niet gewettigd en wordt het huwelijk soms zelfs niet nog
 minder dan een verdrag beschouwd? Is het niet zo dat de theorie van de volkssoevereiniteit
 domineert? Is het niet zo dat de publieke opinie voor velen een norm is voor hen hun denken en
 doen? En dat Europa vrij wil zijn van God en van zijn wetten? En wat het onderwijs betreft, we
 vragen onszelf ook wel eens af: hebben we niet te veel onnutte zaken geleerd, onnut wat betreft
 onze latere taak? Deze vraag doelt misschien op iets anders dan waarop Da Costa het oog had.

Maar zeker geldt ook voor onze eeuw als hij onder het punt van vrijheid en verlichting opmerkt: is er geen Molochdienst van zedeloosheid en Mammondienst van geldzucht? Is er ook nu niet een ontkennen van het bestaan van satan en zijn duivelen en van de goede engelen? En een verachting van de Bijbel zonder er ooit in gelezen te hebben? En is Europa vandaag niet in een staat van verwarring? Maar ook wij mogen gelukkig protesteren. Is er in het jodendom niet een veranderde houding tegenover Jezus van Nazareth te bespeuren? Velen lezen het nieuwe testament en erkennen Jezus, ja, nog wel niet als de Messias, maar toch wel als een groot profeet. En wat Rome betreft, sprak het tweede Vaticaans concilie in 1963 niet uit, dat de prediking met grote getrouwheid moest geschieden en vooral geput moest worden uit de Heilige Schrift? En in 1965, dat de studie van de Heilige Schrift de ziel moet vormen van de heilige theologie en dat het noodzakelijk is, dat alle geestelijken door geregelde en vrome lezing en zorgvuldige studie met de Heilige Schrift vergroeid (!) raken. En niet alleen de geestelijken, maar het concilie spoorde alle christen gelovigen aan, om door veelvuldige lezing van de goddelijke geschriften de alles overtreffende kennis van Jezus Christus (Filippenzen 3:8) te verwerven. Want wie de Heilige Schrift niet kent, kent Christus niet. Bovendien moeten ze bedenken, dat de lezing van de Heilige Schrift samen moet gaan met gebed, om een gesprek te doen ontstaan tussen God en mens, want tot Hem spreken wij als wij bidden, Hem horen wij als wij Gods woorden lezen. (Constituties en decreten van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, Amersfoort 1967, respectievelijk pagina 12 en 260) We schreven: Da Costa's protest bereikt z'n hoogtepunt in een appèl, waarvan dat tot de overheden opvalt door z'n theocratisch en christocentrisch karakter: 'Christus alleen is uw lastgever' en 'Hebt God in Jezus lief'. Moet de kerk daartoe ook vandaag niet de overheden oproepen? Wat zijn woord tot de soldaten betreft: het 'Befehl ist Befehl' herinneren wij ons nog te goed, dan dat we daarmee zonder reserve kunnen instemmen. En wat het onderwijs betreft, laat het christelijk onderwijs ook echt christelijk zijn! En moge de prediking van het Evangelie het genadewerk van God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest voluit tot z'n recht laten komen.

DA COSTA TEGEN DE 'GRONINGERS' EN 'LEYDEN'

Tegen de 'Groningers'

De Groninger School, die onder andere opkwam als reactie op dode orthodoxie, kunnen wij heel kort als volgt typeren: ze zagen het christendom als hét middel van de opvoeding der mensheid door God tot God. In zijn boek *De Nederlandse Hervormde Kerk* vanaf 1795, pagina 382, plaatste dr. A. J. Rasker boven het hoofdstuk, waarin hij over haar handelt, de volgende uitspraak van een van haar leidende figuren, dr. P. Hofstede de Groot: "Openbaring en opleiding zijn dus één, gelijk onderwijs en opvoeding één zijn als opvoeding dóór onderwijs of onderwijs tot opvoeding. In beide zien wij wat God is, wat de mens is en wat 's mensen betrekking tot God is. Wij horen dit niet uit een leerstelsel maar wij zien en horen het in Hem, die het afbeeldsel van God is en het voorbeeld des mensenis, Gods en 's mensen Zoon. In Hem, in zijn persoon, zijn spreken en werken zien en horen wij wie God is, de heilige Vader der mensen; in Hem, wie de mens is, zijn moet en worden kan; In zijn natuur zien wij, wat wij naar onzen aanleg zijn; in zijn volmaaktheid, wat wij naar onze bestemming worden kunnen ". Leidende figuren naast de genoemde De Groot waren onder andere J.F. van Oordt en L.G. Pareau. Ze brachten hen hun ideeën in de openbaarheid in het tijdschrift *Waarheid en Liefde*, waarvan de eerste aflevering verscheen in 1837. In 1840 deden Hofstede de Groot en Pareau voor hen hun studenten een dogmatisch en apologetisch handboek, in het Latijn geschreven, het licht zien, waarvan in 1845 een tweede druk verscheen, door Da Costa kortweg het Handboek genoemd. Hierin behandelden ze achtereenvolgens de christologie, de leer aangaande Christus; de theologie, de leer aangaande Gods wezen en eigenschappen; de antropologie, de leer aangaande de mens en de Soteriologie, de leer aangaande de verlossing. Hierop volgt dan nog de inhoud van de apologetiek. Naar aanleiding van dit werk schreef Da Costa zijn *Eenige opmerkingen omtrent het onderscheidend karakter der Groningse Godgeleerde School*. Hij begint met de opmerking, dat hij meent zich te mogen rangschikken onder degenen die de opkomst der 'Groningse School' van het begin af aan 'met belangstelling en met ernst hebben gadeslagen' en dat zelfs met een zekere vooringenomenheid. En wel vanwege 'het verse, in sommige opzichten en levendige, althans in het leven ingrijpende', in tegenstelling met het dorre Rationalisme en vooral met 'het niet minder onvruchtbare en levenloze halve-Rationalisme, dat in Nederland gehuldigd wordt'. Inderdaad ging er een zekere warmte van de Groningers uit: niet de leer, maar de Heer! Maar wie was de Heer (pagina 6-22)? De Groningers geven wel hoog van Hem op. De hele godgeleerdheid komt volgens hen en dat juicht Da Costa met heel zijn hart en ziel toe neer 'op de kennis, op den persoon van Christus'. Maar, en nu geven we Da Costa's nadere beoordeling van hen hun theologie weer: wat verstaan zij onder het voortbestaan van Christus dat ze zo uitdrukkelijk belijden? Christus is volgens hen in Zijn voortbestaan een goddelijk (daarmee bedoelen ze: een geheel menselijk, maar op God zeer gelijkend en door God daarom hoog bemind) wezen, zonder enige betrekking tot God, of tot de wereld, zonder enige naam of rang in de hiërarchie van Gods schepselen. Een menselijk wezen, waarvan wij ons geen ander denkbeeld mogen maken dan naar hetgeen wij van de mens Jezus Christus op aarde weten. Zijn aards leven is alleen een voortzetting van zijn vroeger leven in de hemel, waarin Hij tot een werk op aarde werd voorbereid en gevormd. Al wat de apostelen Hem toeschrijven en ook wat Hijzelf Zich toeschrijft als van eeuwigheid het Zijne, brengen deze theologen terug op die ideale hemelmens. Maar hoe verhoudt zich dit nu tot de Bijbel? Bedoelen de apostelen slechts zulk een hemelmens wanneer zij Christus God noemen? Zoals Johannes in zijn Evangelie (1: schrijft: In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het was God en Thomas daarin Christus niet alleen God noemt, maar: Mijn Heer en mijn God! Laat Groningen bewijzen dat enig Israëliet tot enig wezen buiten Jahweh gezegd zou kunnen hebben: Mijn God. En Paulus roept aangaande Christus uit: God, in eeuwigheid boven alles te prijzen, Romeinen 9:5. Groningen bewijze dat een

godvrezende Farizeeërszoon enig schepsel in de hemel of op de aarde zou hebben kunnen eren met deze slechts bij Jahweh passende doxologie. Groningen make het waarschijnlijk dat in de Israëlitische gedachten wereld, waarin de apostelen verkeerden, ooit enig ideaal mens, alleen uit kracht van zijn toenemende Gode gelijkvormigheid de namen en eigenschappen van de Schepper, Israëls Jahweh, zonder lastering en majesteitsschennis zou hebben kunnen dragen. Maar overeenkomstig haar geheel andere Schriftbeschouwing zegt de Groninger School: ja, Johannes, Thomas en Paulus hebben Jezus Christus wel geëerd, geprezen en uitgeroepen als zijnde met de Vader en de Geest eenzelfde waarachtige God, doch het waren mensen die hen hun eigen subjectieve opvattingen van het Christendom hadden. Waarom zou de Groninger School haar opvattingen daar niet tegenover mogen stellen? Laat voor Paulus, Thomas, Johannes, Mattheus, Lukas, Petrus Jezus Christus maar in waarheid God zijn, door ons wordt Hij slechts God genoemd! Maar wij willen ons, aldus Da Costa, niet alleen tot de Groninger godgeleerden richten. Ook tot u, jonge theologen, gemeenten, kerkeraden, universiteiten wenden wij ons met dit getuigenis. Want zeer groot is de invloed die deze School door haar met de geest des tijds meegaande begrippen en voorstellingen reeds verkregen heeft. Zoals de Groninger theologie denkt over de persoon des Heeren, zo denkt ze ook over Zijn werk. Het evangelie zegt duidelijk waartoe de Zoon van God in de wereld gekomen is. De engel zegt tot Jozef en Paulus zegt tot Timotheus: Om zondaren zalig te maken. Christus zegt dat ook van Zichzelf: de Zoon des mensen is gekomen om Zijn ziel te geven tot een rantsoen voor velen. De Groninger leer sluit vergeving van zonden, of zoals zij het uitdrukt verlossing van alle dwaling, zonde en ellende, niet van het werk van de Heiland uit. Alleen wat in de getuigenissen van het Evangelie op de voorgrond of allesbeheersend in het centrum staat, wordt in deze christologie meer naar achteren geschoven en zo wezenlijk van betekenis gewijzigd, dat ook bij behoud van de Bijbelse woorden de kracht en zenuw der zaak geheel verloren gaat. Iemand zal zeggen: is het zo geheel buiten de waarheid, als de Groninger dogmatiek (paragraaf 34-36) leert: Christus is van God opgeleid geworden en van God gekomen om het menselijk geslacht op te leiden tot God? Maar in dat denkbeeld van die opleiding van Christus (namelijk voor Zijn komst in de wereld) ligt de meest onbijbelse voorstelling van zijn hogere, dat is goddelijke, natuur besloten. Doch ook met betrekking tot haar voorstelling van het werk der verlossing zal ons blijken dat die wel schijnbaar gelijkt op het getuigenis der apostelen, maar er toch lijnrecht tegenover staat. Het eerste en voornaamste middel dat Christus gebruikt om het genoemde doel te bereiken, is volgens het Handboek de vorming van een kerk waarin heel het menselijk geslacht moet opgenomen worden in nauwe verbinding onderling en met God. En deze kerk heeft Hij gesticht en Hij blijft haar in stand houden ten eerste door Zijn komst in de wereld om op de mensen met dit grote blijk van Zijn liefde in te werken; ten tweede door Zijn heilig leven, geopenbaard in goede werken en uitnemende leer; ten derde door Zijn dood, waaraan Hij Zich niet onttrokken heeft toen de zondige wereld Hem niet kon verdragen; Hij heeft Zich aan die dood overgegeven om de gewetens der mensen tot erkenning van hen hun zonden te brengen en door de grootheid van zulk een liefde hen te bewegen van de zonde afstand te doen en zich aan Hem over te geven; ten vierde door Zijn herleving uit de dood, daar de mensen alleen door de zichtbare dingen geraakt, geloven kunnen; ten vijfde door Zijn wederkeer naar de hemel, van waaruit Hij door alle tijden heen en altijd in dezelfde liefde steeds voortgaat Zijn kerk, die heel het menselijk geslacht moet omvatten, uit te breiden. Evenwel, in al deze momenten, hoe schoon ook voorgedragen, wordt nauwelijks gerept van hetgeen in de Schrift het middelpunt is: de vergeving, de verzoening. Zeker, later, bij de soteriologie komt het Handboek op de zondevergeving terug en leren wij dan waarin ze bestaat en waardoor ze geschiedt: God vergeeft de zonde (dat wil zeggen gaat voort om lief te hebben, onze zonde niet aanziende), doch dat niet om, maar door Christus en inzonderheid door Zijn dood. Met een zegswijze van het Oude Verbond, aldus het Handboek, noemen Paulus en Johannes deze bedekking van de zonden een verzoening voor de zonde door de dood van Christus als ware het

een allerheiligst slachtoffer. En in welke zin krijgen we nu volgens de Groninger School de vergeving door de dood van Christus? In deze zin: de dood van Christus is het grootste blijk van Gods liefde. Ze lag echter niet onmiddellijk in het plan van de Vader en was geen losprijs of rantsoen, geen zoenoffer in de wezenlijke betekenis van het woord, geen voldoening aan het recht der wet. Maar wat zegt de Schrift? Volgens Paulus kwam Christus in de wereld om de vloek van de wet weg te nemen, het recht der wet te vervullen en de zonde te verzoenen door het dragen van haar straf in onze plaats, Galaten 3:13, Romeinen 8:3, 4 en 2 Corinthe 5:21. En majestueus vat de schrijver van de brief aan de Hebreëen in hoofdstuk 10:3-10 feit en doel van Christus' komst samen, als hij zegt, dat aan God de slacht- en brandoffers van het Oude Verbond niet behaagden, maar dat wij geheiligd zijn door de offerande van het lichaam van Jezus Christus. En Johannes stemt hiermee overeen als hij zowel in zijn Evangelie als in de Openbaring de Zoon van God het Lam noemt, dat de zonden der wereld wegneemt door Zijn bloed, waarmee Hij de schare die niemand tellen kan, Gode gekocht heeft. Nu kan men, om met Luther te spreken, Gods geschreven woord martelen en verminken en doden, zoals men gedaan heeft met het Woord van Johannes 1:1, evenals dit Laatste staat ook het eerste toch weer op. Nee, Christus heeft niet alleen op de mensen willen inwerken, maar Hij heeft ook vóór de mensen gewerkt. Laat men toch een duidelijke keus doen tussen de Schriften van het oude en nieuwe testament en de leringen van de Groninger School. Als men voor de laatste kiest, dan spreke men ze uit zonder de bijbelse klanken te gebruiken. Men zegge dan dat men het met Groningen houdt en niet maar tegen oude formulier-rechtzinnigheid is, maar tegen het Evangelie van Paulus, Petrus, Johannes en Christus Zelf. Op de christologie laat het Handboek de theologie volgen, de leer aangaande Gods wezen en eigenschappen (pagina 22-45). Twee zaken worden daarin behandeld: die aangaande de eenheid Gods en de drieheid van Vader, Zoon en Heilige Geest (pagina 25-40), en die aangaande de verhouding van Gods liefde tot zijn rechtvaardigheid (pagina 40-45). Terwijl het eerste voor onze rechtzinnigheid zeer wezenlijk is, zo is het voor de hoogleraren van het Handboek een onderwerp om te weerspreken en te ondermijnen. Voordat Da Costa op de eerstgenoemde zaak ingaat, maakt hij twee opmerkingen. Ten eerste: de God van de Bijbel, de God der openbaring is een verborgen God. Ook waar Hij Zich het heerlijkst openbaart, blijft Hij Zich omringen met ondoordringbare geheimenissen. Om iets te noemen: God regeert de wereld volgens Zijn plan, waarin alles tevoren gekend en bepaald is. Toch doet dit niets af van de menselijke verantwoordelijkheid. God is overal en toch in het bijzonder waar twee of drie vergaderd zijn in Zijn naam. God is goed en toch bestaat het kwaad door Zijn toelating. Deze schijnbare tegenstrijdigheden kan geen verstand ooit met elkaar overeenbrengen. Het geloof aanvaardt beide. Zo is het ook met de eenheid van God, waarmee de Schrift tegelijk een even wezenlijke drievuldigheid verbindt. Hij is de volkomenste eenheid, maar geen eenheid als van het cijfer één. Zijn eenheid is veeleer de eenheid van een cirkel. Ze is een volheid. De eenheid van God is denkbaar met een drieheid van leven in Hem zelve. Hierbij sluit zich de tweede opmerking aan: de God van Israël, van het Evangelie, is een levende God. In Hem is een zich, onafhankelijk van alle schepping, uitstortende volheid van leven. God spiegelt Zich af, spreekt Zich in al Zijn volheid uit. Dat is de Zoon, het Woord, het uitgedrukte Beeld van Zijn zelfstandigheid, het Afschijnsel Zijner heerlijkheid, dat is: Godheid. En zoals Hij Zich weergeeft in de Zoon, zo stort Hij Zichzelf uit als in een levende stroom van Godheid, in de Geest. Spelingen, zo brengt men hiertegen in, spelingen van dichterlijke verbeelding of wijsgerige bespiegelingen! Nee, geen spelingen, maar weerklank van Gods geopenbaarde waarheid. We geven slechts enkele herinneringen. De Vader is God. Wie spreekt het tegen? Wie vordert hier bewijs? Maar die naamen eigenschap van Vader heeft noodzakelijk tot correlaat de Zóón! Het kan niet genoeg herhaald worden: de naam van Vader wordt door God niet gedragen omdat Hij de Vader is van alle mensen, nee, God was reeds Vader, voordat er iets bestond! Met betrekking tot mensen wordt God door aanneming zo genoemd! Van nature is slechts één Gods Zoon. En die is

dat niet krachtens schepping, maar uit kracht van generatie, mededeling van het wezen des Vaders Zelf, buiten alle tijdsbedeling. De Schrift zegt: eer de wereld was. Daarom is er ook, alweer volgens Johannes, die volstreekte wezenseenheid van de Zoon met de Vader: Ik en de Vader zijn één. Christenen hebben deze woorden wel eens minder sterk opgevat, maar de joden hebben ze juist goed begrepen: wij stenigen U, omdat Gij een mens zijnde Uzelven God maakt. In deze wezens-eenheid ligt ook de grond, dat de Zoon beleden en verheerlijkt wordt als waarachtig God, Johannes 1:1, 20:28, Romeinen 9:5. Wordt de Vader Heer genoemd en dat met de betekenis die in de naam Jahweh zit, zo wordt ook Christus in diezelfde zin Heer genoemd. Men vergelijk Joël 2:32 met Handelingen 2:21 en Johannes 12:39-41 met Jesaja 6:9,10. Deze Jezus wordt dan ook aangeroepen in het stervensuur, Handelingen 7:59, 60. Is Jahweh de Eerste en de Laatste, Jezus noemt Zich ook zo, zie Jesaja 44:6 en Openbaring 2:8. Daarom heet Hij ook Verlosser, Heiland in zijn volstreekte betekenis, vergelijk Jesaja 47:4 en 43:2. Deze gemeenschap van naamen kracht tussen de Vader en de Zoon laten vooral ook de zendbrieven aan Timotheus en Titus uitkomen, waar de uitdrukking Zaligmaker (Sootèr) aan de Vader en de Zoon beurtelings wordt toegekend en Christus genoemd wordt: onze grote God en Zaligmaker. Hij is ook met de Vader onze Schepper, Hebr. 1:8-10. En 1 Johannes 5:20 zegt: Deze is de waarachtige God en het eeuwige leven. "Maar," zegt iemand, "onder de waarachtige God verstaan wij de Vader!" Maar dan wordt met het eeuwige leven ook de Vader genoemd. Doch zie 1 Johannes 1:2: Het eeuwige leven is de Zóón! De Heilige Geest is eveneens God. Dat Hij niet alleen kracht is, moet ook de Groninger dogmatiek erkennen: ze noemt Hem goddelijk leven. Maar als die Geest in de Schrift ook voorkomt als een ikheid, dat wil zeggen persoonlijkheid, als Christus Hem een andere Trooster noemt, kan daar iets anders uit afgeleid worden dan een persoonlijk bestaan? In het doopbevel des Heeren (Mattheus 28:20) en in de zegenbede van de apostel komt de eenswezendheid van de drie Personen nog des te voller uit. Met de Schrift zelf staat of valt die geopenbaarde en tegelijk geheimnisvolle waarheid, die de christelijke kerken sedert vele eeuwen belijden: "De Vader is God, de Zoon is God, de Heilige Geest is God en nochtans zijn het geen drie Godheden, maar één 'God' ". De kerk heeft de toevlucht genomen tot de woorden Drie-eenheid en Goddelijke Personen. De Schrift zelf behoeft ze niet te gebruiken. Want ze laat ons de waarheid die er mee bedoeld wordt, des te krachtiger zien, niet in een begrip, maar in haar levende werkingen en vrucht.

Maar hoe behandelt de Groninger School nu de allesbeheersende leer der Triniteit? (pagina 35-40). Naar haar gewoonte: meer ontwijkend dan onderzoekend en weerlegend. In plaats van de eenheid van Vader, Zoon en Heilige Geest, spreekt zij al dadelijk van een vereniging: God heeft een zekere vereniging met alle overige naturen die van Hem afkomstig zijn en een des te nauwer met die op Hem gelijken of met Hem verwant zijn. Maar wat betekent hier dat woord 'vereniging'? Welk bezwaar kan Groningen hebben tegen een generatie in God van eeuwigheid? Moet het gegenereerde altijd later zijn dan hetgeen dat genereert? De zon en haar schijnsel, de bron en haar stroom, de wortel en haar scheut bestaan toch ook altijd tezamen? Zo is de Vader nooit zonder de Zoon. En moet het gegenereerde altijd minder zijn dan het genererende? De zoon is toch niet minder mens dan zijn vader? Zo is ook de Zoon niet minder dan God de Vader. Maar de Groninger School tracht zich sterke en vooral talrijke bondgenoten te verschaffen tegen de rechtzinnige, dat is bijbelse Triniteitsleer en wel in de kerkvaders der drie eeuwen voor Athanasius. Wij erkennen gaarne dat deze kerkvaders niet altijd juist gesproken hebben over de ware Godheid van de Zoon. Maar is er geen ontwikkeling in de leer der kerk? Is de leer van de rechtvaardiging van de zondaar voor God alleen door het geloof in Christus niet eerst recht klaar aan de dag gebracht in de strijd der Hervorming? Op gelijke wijze is het gegaan met de leer van de goddelijke wezenstriniteit. Voor beide zaken geldt: wat de Bijbel altijd al geleerd en in het hart der gelovigen geleerd had, dat werd in de loop der tijd zuiverder gekend en geformuleerd. Nu maken we nog enige

opmerkingen over de verhouding van Gods liefde tot Zijn rechtvaardigheid (pagina 40-45). Die wordt in het Handboek eveneens geheel in strijd met de ondubbelzinnigste verklaringen van Gods Woord ontwikkeld. God is liefde en die liefde is de reden van Gods weldadigheid jegens mensen. Gods weldadigheid wordt door geen enkele verdienste van de mens veroorzaakt. Uit dit alleszins erkende beginsel leiden de Groningers af een begrip van de goddelijke predestinatie dat evenmin bijbels als hervormd-kerkelijk is. Ze is (Handboek paragraaf Gods raad om alle mensen tot de hoogste zaligheid op te leiden. De moeilijkheid dat toch niet volbracht wordt wat God heeft gepredestineerd, wordt door de hoogleraren niet behandeld. Deze liefde Gods is volgens hen ook rechtvaardig, omdat God geen mens liefheeft ten nadele van een ander schepsel. Hoe hebben we het nu? Het lijden van Christus is toch ook voor de Groningers wel een der middelen tot de zaligheid van mensen geweest. Maar is die zaligheid dan niet ten koste gegaan van het leed van een Ander? De Groningers komen in deze moeilijkheid, omdat ze in Christus alleen een schepsel zien. Maar nu Jezus de Zoon van God, God zelf is, nu heeft de Vader zonder voorbijgang van enig recht tussen de schepselen onderling de wereld zo lief kunnen hebben, dat Hij Zijn eigen Zoon overgaf. Nu heeft ook die Zoon Zichzelf kunnen geven, offeren zonder enige krenking, integendeel, juist tot voldoening van de goddelijke gerechtigheid. Aan Gods oneindige liefde die zondaars wilde behouden en aan Gods gerechtigheid die hen moest veroordelen, aan beide is tegelijk voldaan in de overname van 's mensen schuld, zonde en vloek door de schuld- en zondeloze en gezegende Godmens. Deze goddelijke uitgedachte en uitgevoerde ruil, dat worden van de Onzondige tot zonde, om zondaren te maken tot gerechtigheid, die volmaakte verzoening en eenheid tussen liefde en recht, nee, dat is geen bedenksel van een Anselmus. Nee, we bewegen ons hier uitsluitend op bijbels terrein. Geheel de offerdienst bijvoorbeeld rustte op het denkbeeld van overname, van voldoening aan God en verzoening met Hem. In samenstemming met Mozes spreken overduidelijk de profeten, Jesaja 53:4, 5, 6, 8, 10, 11 en 12! En hierop berusten dan ook de apostolische uitspraken van Romeinen 3:25,26; 2 Corinthiërs 5:21; Galaten 3:10-13; 1 Petrus 2:24. Wie dit zo eenvoudige grondbeginsel van deze goddelijke ruil weerspreekt, weerspreekt de goddelijke verklaring door de apostelen.

De Groninger School heeft wel vaak verwezen naar de gelijkenissen des Heeren en dan vooral naar die van de verloren zoon en opgemerkt dat daarin van geen losprijs of voldoening melding gemaakt wordt. Maar de genoemde gelijkenis spreekt ook niet van de noodzaak van een Middelaar, terwijl de Groninger School die nog wel aanneemt. We komen nu op de antropologie. De Groninger School wil niet Pelagiaans heten. Maar laten we eens zien hoe het Handboek heel de leer van 's mensen zonde en ellende als het ware samentrekt. Het vergelijkt met Plato, de menselijke natuur met het standbeeld van de zeegod Glaucus, dat, uit de zee opgehaald, zo met wier en vuil bemorst was, dat het totaal onkenbaar leek. De menselijke natuur hoeft alleen maar van die uitwendige korst gezuiverd te worden om in haar oorspronkelijke heerlijkheid als beeld van God hersteld te zijn. De vergelijking kon niet juister gekozen zijn om de afstand te doen uitkomen tussen de oppervlakkigheid van de Platonisch-Groninger opvatting en de diepte van het bijbelse begrip van het bederf en de mogelijkheid tot herstel van de mens. Volgens de eerste opvatting is de mens innerlijk onbedorven gebleven. Het vreemde aan de buitenkant wasse men af en de mens staat daar weer in al zijn oorspronkelijke schoonheid. Maar is dit de gevallen mens volgens de Bijbel? De mens van wie gezegd wordt dat het gedichtsel van zijn hart alleen maar boos is en zich aan de wet van God niet onderwerpt en dat ook niet kan? Is dit de mens van wie Christus in het Evangelie verklaard heeft dat hij het Koninkrijk van God niet zien kan, tenzij hij wederom geboren wordt? Nee, volgens de Schrift is juist het inwendige van de mens bedorven. Bij een zo oppervlakkige opvatting van de zonde verbaast het ons niet, dat ook de denkbeelden over de oorsprong van de zonde niet erg diep gaan en dat de leer van de erfzonde wel niet direct

tegensproken, maar toch opzij geschoven wordt. Doch leren wij uit de ontvangenis des Heeren van de Heilige Geest niet, dat zonder Deze ook hetgeen uit Maria geboren is, onheilig zou zijn geweest? Er is nog één hoofdpunt, waarvan eigenlijk al de andere afhangen, namelijk de Heilige Schrift (pagina 48-60). Dat vereist nog enige behandeling. Wat is de Schrift bij de Groninger School? Altijd, maar in 't bijzonder in de grote strijd van de zestiende eeuw is gebleken, dat het geschreven woord van apostelen en profeten de enige, duurzame vastigheid was tegen de dwalingen. Zoals een mens zijn gesproken woord hecht en duurzaam maakt door het op schrift te stellen, zo heeft ook God gedaan. Van Mozes tot Johannes de apostel-profeet klinkt telkens weer het gebod: "Schrijf deze woorden op". Hiervoor gebruikt God mensen, die niet dat woord als door een buis of trechter doorgeven, maar in wier hart het gevormd wordt onder de hogere leiding van de Heilige Geest en dat met gebruikmaking van alle hen hun ten dienste staande natuurlijke middelen. Zo is hetgeen zij schreven met betrekking tot de geschiedenis en de leer der geopenbaarde godsdienst, zuivere en altijd geldende waarheid geworden. God behoefde tot dat doel niet alwetend of onfeilbaar te maken betreffende zaken buiten hen hun speciale roeping. Hij behoefde hen ook niet met betrekking tot wetenschappelijke ontdekkingen hen hun tijd vooruit te doen lopen, hoewel ons de Schrift ook in dit opzicht menigmaal verrast. Dat ze echter een werk van hogere wijsheid is, blijkt vooral hieruit dat ze als het ware reeds tevoren behoeften en toestanden van veel latere tijden ziet en oplost. Ja, het is zelfs zo, dat, naar mate ze of dieper onderzoekt of feller bestreden wordt, er zich des te meer nieuwe volmaaktheden in haar openbaren. Zo is de Heilige Schrift als een organisch geheel juist door haar te boekstelling steeds tot een blijvende bewaring, verdediging en doorgronding van de kostbaarste waarheid geweest. Menselijke overleveringen mogen zich in de gemeente vermenigvuldigd hebben en zich bij het onderwijs van dat Woord ingedrongen hebben, zo lang de Schrift daar staat, is alles herstelbaar. Zo werd alleen door de kracht van de als het ware hervonden Schrift in de zestiende eeuw het reuzengebouw van pauselijk alvermogen en menselijke eigengerechtigheid, werkheiligheid en eeuwenlange overleveringen als in een ogenblik neergeworpen. Zonder die Schrift zouden dwalingen, die zelfs uit de eerbiedwaardigste bronnen kwamen, zich door alle eeuwen heen onherstelbaar hebben voortgeplant. Het Evangelie van Johannes geeft hiervan een treffend voorbeeld, zie hoofdstuk 21:22,23. Laten wij er dan ook op letten, hoe heel het nieuwe testament er van getuigt, dat het geheel gelijk is aan het eigen Woord van God. Daar is geschreven, God heeft gezegd, de Heilige Geest heeft gesproken, het is daar Eén en dezelfde. Jezus zelf spreekt met die Schrift, met dat geschreven Woord de wil van God uit tegenover vrienden en vijanden, ja, in het gebed tot Zijn Vader, Johannes 17:12 evenals in de grote strijd met de verzoeker in de woestijn, Mattheus 4:4,7,10. Geen wonder nu dat de Groninger School tegen de toekenning van zulk een waarde en gezag aan het geschreven Woord zich met alle kracht verzet. Ze geeft wel hoog op van de Schrift, maar er is voor haar een groot verschil tussen de Schrift en Gods Woord in de Schrift en heeft daarvoor in hoofdzaak drie bewijzen: het oppervlakkig populaire, het fijn-mystieke en het stout-wetenschappelijke. Het oppervlakkig-populaire noemen wij het eerst. Het wordt met name in het Volksleerboek van Rutgers van der Loeff te berde gebracht: "Als de hele Bijbel Gods Woord was, dan zouden ook veel woorden van goddelozen als Kaïn, Saul enzovoort voor Gods Woord gehouden moeten worden". Maar men weet niet of men droomt of waakt als men zoiets leert. Want als een geschiedschrijver woorden van de personen waarover hij schrijft in zijn werk opneemt, moet men dan ook die woorden als zijn woorden laten gelden? Van meer betekenis schijnt het mystieke argument. Altijd zijn er in de christelijke kerk mensen geweest die zeiden dat ze inwendig van God geleerd waren en daarom het geschreven Woord van God wel konden missen. De denkbeelden van sommigen van de Groninger School verschillen daarvan niet zo veel. In het Handboek wordt nog al eens herhaald dat Christus Zijn gemeente niet door een gezaghebbend boek, maar door Zijn eigen voortdurend leven en voortdurende regering van de

hemel uit opleidt. Alsof het een met het ander niet volkomen harmonieus samengaat. Wel is het zo, (en zal de oudrechtzinnige partij dat tegenspreken?) dat de kennis van het Woord zonder ondervinding in hart en leven niet baat. Wij moeten door de Geest in de geest worden geleerd en niet een van buiten geleerde kennis voor geloof houden. Maar hetgeen die Geest inwendig leert, is volkomen in overeenstemming met hetgeen het En nu het wetenschappelijk argument. Waarop komt dat uiteindelijk neer? Op de miskennis van het essentieel-bijzondere door God gelegd in de Schriften van die mannen, die door zijn Heilige Geest tot het samenstellen van die Schriften bekwaam maakte. Volgens de Groninger hoogleraren zijn die Schriften en vooral de nieuw-Testamentische wel van de eerste rang. Ze zijn bijvoorbeeld ver boven die van de Apostolische Vaders verheven. Maar daarom niet van uitsluitend en onbedrieglijk gezag. Daar zijn ook bronnen van de tweede rang, (de oud-Testamentische profeten(!) en de historische overlevering van de christelijke kerk) die in maat en trap, niet in wezen van de eerstgenoemde verschillen. In de vroegste christelijke kerk werd de theopneustie niet zozeer aan de Schriften als aan de schrijvers gegeven, en die theopneustie immers niet alleen aan apostelen en profeten toegekend, maar ook aan andere gelovigen, die niet meer door de geest der wereld, maar door de Geest van Christus geleid werden. Hiermee is dan de grenslijn tussen ingegeven en niet ingegeven vervallen. Al wat vroom is, heeft in zijn mate één heilige geest. Geen schrift heeft boven een ander het voorrecht van onfeilbaarheid. Zo is hier alles op losse schroeven gesteld. Er blijft hierdoor niets anders over dan te vluchten tot de Roomse objectiviteit van concilie of paus. Of men komt tot het volstrekte subjectivisme dat aan een ieder wijsheid in zijn geweten geeft om te denken wat hij wil, mits hij maar een vrome zin heeft. Dus, een van beide: despotisme of anarchie. Maar wat is de grote grondfout? Die ligt in het willekeurig beweren dat de theopneustie aan de schrijvers der Schrift gegeven is, die zo iets met vele anderen gemeen hebben. Paulus evenwel zegt van de Schrift, dat zij 'theopneustos' is. Welke Schrift? Volgens de Groninger hoogleraren schreef de oudste kerk haar alleen toe aan het oude testament. Maar als nu het getuigenis van Mozes en de profeten theopneustos is, zou het op schrift gebrachte getuigenis van Jezus Christus en de apostelen dan minder theopneustos zijn? Ik meen dan nu over het specifieke karakter van de Groninger School volgens haar eigen verklaringen enig licht te hebben verspreid. En ik leg tenslotte aan de gewetens en het gezond verstand der tegenpartij deze vragen voor: Wat moet er worden van het christendom wanneer zijn objectieve grondslagen zo ondermijnd worden en een reconstructie ervan ondernomen wordt op grond van een mystiek subjectivisme? Wat moet er worden van het protestants beginsel en de kracht daarvan tegen bij- en ongelooft? Wat moet er worden van de eerbied voor de menselijke taal wanneer de gangbare betekenis van bepaalde uitdrukkingen wordt miskend en de Groninger School zo alle uitspraken van de Schrift, waartegen zij een vooroordeel heeft, van zich afwijst?

TEGEN 'LEYDEN'

Tien jaren na zijn Eenige Opmerkingen betreffende de 'Groningers' liet Da Costa verschijnen zijn Wat er door de theologische faculteit te Leyden alzo geleerd en geleverd wordt. Een stem van smarten beklag. 'Groningen' had z'n hoogtepunt gehad. Intussen waren aan de theologische faculteit te Leiden verbonden de hoogleraren A. Kuenen, oudtestamenticus, en J.H. Scholten, aan wie onder andere de dogmatiek was toegewezen. Vooral deze laatste maakte een geweldige opgang. Da Costa noemt hem "het hoofd, de machthebber, de ziel van die Faculteit, bij uitnemendheid tot gezagvoering gevormd". Aan dezen Geleerde uitstekende bekwaamheden en begaafdheden te ontzeggen, zou het toppunt van partijdigheid of onverstandigheid zijn. In zijn vak een grote mate van geleerdheid, in zijne denkbeelden, en de uitdrukking daarvan, ongemeene helderheid, gaan bij hem gepaard met een Napoleontische hebbelijkheid om aan zijne studenten en bewonderaars zijn dogma evenklaar als gebiedend voor te schrijven". Da Costa keert zich vooral tegen Scholten. En wel: "eerst" tegen zijn "afbrekenden arbeid in de historische kritiek der Schriften, bepaaldelijk die van het Nieuwe Testament, dan, op zijnen in schijn opbouwenden d.i. reconstrueerenden arbeid op leerstellig gebied". Wat het eerste betreft, Da Costa heeft hier op het oog hetgeen Scholten schrijft in zijn De Historisch-kritische Inleiding tot de Schriften des Nieuwen Testament ten gebruikte bij de Academische lessen. Hij verwijt hem dat hij hierin "ondermijnd en vernielend" te werk gaat "omtrent alles wat men tot hiertoe geacht heeft tot het wezen des Christendoms te behoren". Hij wijst dan met name op Scholtens beschouwing van de Openbaring van Johannes. De hoofdinhoud daarvan zou niet anders zijn dan "Joodsche droomerijen" die Johannes "onder de plechtigste en ontzettendste betuigingen, als onfeilbare Godsbeloften aan de gemeente van Christus" verkondigde. Eveneens heeft Da Costa scherpe kritiek op Scholtens bewering dat de eerste twee hoofdstukken van het Evangelie van Mattheus niet van deze zelf zouden zijn, maar van een Griekse bewerker van dat Evangelie. Zo wordt dus het historisch feit van de ontvangenis van onze Heere door Maria uit de Heilige Geest verdacht gemaakt. En, naar men zegt, begint men te Leiden en ook elders op de preekstoel reeds dat feit te ontkennen en zo wordt Jezus gehouden voor iemand die enkel een mens is, een natuurlijke zoon van Jozef en Maria. In noot 9 merkt hij dan nog op dat volgens de hoogleraar "Paulus nergens toont kennis te dragen van Jezus bovennatuurlijke geboorte", zie zijn Historisch Kritische Inleiding, bladzijde 50. Zo treedt de Leidse hoogleraar vernielend op in zijn kritiek op het nieuwe testament. Volgens sommigen gaat hij in zijn dogmatische studie echter opbouwend te werk. Er wordt zelfs wel eens gedacht: in orthodoxe zin. Maar zijn dogmatiek is niet alleen veranderlijk en tegenstrijdig, maar zij gaat ook deels ontkennend, deels begoocheland te werk. Zo wordt de leer der Drie-eenheid "smadelijk verworpen als een met de rede strijdig filosofisch bedenksel". Elders erkent hij echter "God in zekeren zin als Drieëinig". Op een soortgelijke dubbelzinnige wijze spreekt hij over de eeuwige generatie van de Zoon door de Vader. Deze wordt door onze Nederlandse theologen sedert lang als ondenkbaar verworpen, maar de hoogleraar neemt haar weer in bescherming. Maar "ook deze in een zin, geheel en al afwijkend van de Bijbelse waarheid en de opvatting der Christelijke, ook inzonderheid der Hervormde Kerken". Voor het beoordelen van zijn stelsel is het beslist noodzakelijk "deze zijne wijze van gebruikmaking van oude en rechtzinnige Bijbelse en kerkelijke uitdrukkingen te kennen". Wie zou zich bijvoorbeeld niet verheugen als hij het typische en symbolische van de hele Mozaische wet erkent? Maar tegelijk noemt hij het een exegetische verdraaiing van de profetie van Zacheria 9:9 wanneer Mattheus (21:4, en Johannes (22:14,15) daarin een aanduiding zien van het rijden des Heeren op het veulen van een ezelin. Of wat betekent het als hij wel de theopneustie of goddelijke ingeving der Heilige Schriften erkent en tegelijk zegt dat Johannes in zijn Openbaring joodse dromerijen als onfeilbare godswaarheden aan de gemeente verkondigt? Als we het hebben over de dogmatiek van de hoogleraar is het natuurlijk onmogelijk zijn Leer der Hervormde kerk in hare grondbeginselen uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld

te vergeten. Dit bekende boek is bij discipelen en bewonderaars van de gevierde Meester het surrogaat geworden van kerk- en bijbelleer. 'Eens, wellicht spoedig zullen velen inzien, uit welk een aaneenschakeling van ontkenning en ondermijning der hoogste en heiligste hervormings- en Bijbelwaarheden, uit welk een samenvoeging van verwisseling van begrippen deze zo invloedrijke dogmatische arbeid is samengesteld. De tijd is nabij dat erkend zal moeten worden dat zoals prof. Scholten een hervormde leer reconstrueerde met vernietiging van de hervormde grondwaarheden, dat op deze manier iedere bekwame rabbijn ons Christendom tot zijn Jodendom terug kan brengen met weg redenering van den gehelen Christus'. Hij zou zo uitkomen bij de aldus genaamde grondbeginselen: de eenheid van God, de wet der liefde. Zo zal de Christus overbodig zijn en de ergernis van de jood op een ergerlijke wijze weggenomen. Op bovenstaande wijze worden bij de Leidse faculteit jonge lieden opgeleid om 'de levensdogmen van Evangelie en Hervorming weg te exegetiseren. En voor dergelijke Bijbelvernielers opent dan nu de aan elke officiële dwaalleer, uit kracht harer Reglementen, slaafs gebondene Kerk hare deuren, aan dergelijke verblinden en misleiden zenden onwetenden (en daardoor alleen reeds ontrouwe) Kerkenraden beroepsbrieven om een Christus te verkondigen, die de Christus niet is der Heilige Schriften, maar van een diep verbasterde, een ten enenmale vals geworden Wetenschap'. Tot zover Da Costa tegen Scholten. Hij gaat ook nog in op bepaalde tegenwerpingen. Men beroept zich op het recht der wetenschap. Hij ontkent dat niet. Maar hij stelt de scherpe vraag: bestaat er op enig gebied der wetenschap dan ook het recht om datgene wat men voor waarheid houdt of wil doen gelden, onder allerlei onware benamingen binnen te smokkelen? Dat is gewoonweg immoreel! Een tweede tegenwerping is: u ijvert nergens anders voor dan tegen verstandelijke leringen, tegen dogma's. Maar de godsdienst, het religieus gevoel, de praktijk van het leven staan daar los van. O ja? Is godsdienst onafhankelijk van vragen als: is de Zoon van God Schepper of schepsel? Is de Heilige Geest de Geest van God Zelf of een onpersoonlijke kracht of het zelfbewustzijn van de christelijke kerk? Is de Heilige Schrift het woord van de Heere God of het werk van feilbare, aanmatigende en bekrompen mensen? Als de godsdienst of het religieus gevoel werkelijk van deze vragen onafhankelijk is, wat hebben ze dan met onze Bijbel te maken, waarin alle zedelijkheid toch geheel samenhangt met die dogma's, die vruchtbare waarheden. Nog een derde tegenwerping: uw leerstellingen zijn kerkelijk verouderd, wetenschappelijk onhoudbaar. Inderdaad? Maar wij vertegenwoordigen toch de belijdenis van het christelijk geloof van al de hervormde kerken, ook die van de Nederlandse kerk en ze is door uw kerkvergaderingen nooit wettig afgeschaft of voor onze tijd niet meer passend geacht. Maar wat spreken wij van de Hervormde kerken in of buiten Nederland? Vraag aan het geweten van de gehele christenheid of een godgeleerde faculteit die een leer aan de haar toevertrouwde jeugd inprent als die te Leiden, of zulk een leer binnen de grenzen van het christendom thuishoort dan wel op het gebied van ongelovige Philo (of wilt ge, Theosofie). Doch tot welke theologische faculteit in Nederland kunnen wij ons nu wenden tot handhaving (niet van menselijke formulieren maar) van Gods eigen Woord en Waarheid en van het geloof der hele strijdende en triomferende kerk? Niet tot Groningen. Tot Utrecht misschien? Maar daar moet eerst de voorbereidende opleiding gevolgd worden van de hoogleraar Opzoomer wiens uitspraken bij de jeugd te Utrecht een even sterke weerklank vinden als die van Scholten. Een tijdlang leerde hij de jeugd dat het Evangelie een wespennest van fabelen was. Of deze uitdrukking ooit door hem teruggenomen is, weet ik niet, maar hij schijnt nu over het christendom minder ongunstig te denken. Maar objectieve waarheid of openbaring van God is het hem ook nu niet. Zijn filosofie sluit zulk een positieve waarheid noodzakelijk uit. Zijn empirie (of bevindingsweg) heeft trouwens niet de kennis der waarheid tot doel. Zijn empirie is een louter sceptische, die aan het vinden der waarheid wanhoopt. Ze onderzoekt wel alle stelsels, maar houdt tenslotte niets over dan een religieus gevoel, wel honger, maar geen brood. Maar waar dan in Nederland hulp te vinden voor het recht en het geloof der christenen? Da Costa ziet als enige mogelijkheid dat een ieder die het

gewicht der zaak in zijn geweten voelt zich 'tot des Konings Regering' wende. Men zou dan door haar wettige en zedelijke invloed ondersteund, van het kerkbestuur der Nederlandse Hervormde Kerk de billijke eis kunnen vorderen dat 'door de bevoegde Kerkelijke machten de verplichting voor aanstaande Evangeliedienaars, om Theologie gestudeerd te hebben aan een Nederlandse Academie, worde opgeheven, en de Gemeenten alzo in de gelegenheid gesteld worden, om van vrije, overeenkomstig de bestaande behoefte op te richten Theologische Seminaries, Leeraren en Evangelisten te erlangen, die haar het Woord verkondigen, niet langer in strijd met den Bijbel en met het wezen aller Christelijke Belijdenissen, maar overeenkomstig Gods eigen Woord: de Schrift, en de daaruit afgeleide, de daarop gegronde waarheden, met welke een Christelijke Hervormde Kerk staat of valt' . Da Costa vreest wel dat het hoogste kerkbestuur aan dit wettig verlangen niet zal voldoen. Dan worde het een zaak van alle welgezinden om dergelijke seminaries op eigen kosten op te richten. De ondervinding van vele jaren geeft hem helaas maar al te veel grond om ook van medestanders in het even dierbaar geloof een allesbehalve algemene en krachtige medewerking tegemoet te zien. Hij heeft zich hierin niet vergist. Maar daarover later. Hij eindigt dit boekje met de trieste, maar toch niet uitzichtloze uitspraak: "En ondertussen blijven Ongeloof en Dwaling binnen de Kerken van Nederland meesteren en heersen tot dat van hoger hand de tijd zal daar zijn, waarop, met of zonder medewerking dergenen die eerst geroepen waren, aan het Recht zijn recht, aan de Waarheid haar eer zal wedervaren". Uit het bovenstaande vloeit Da Costa's geschrift Bedenkingen tegen het Synodale plan een nieuwe Nederduitse vertaling van het Nieuwe Testament Amsterdam 1855 voort. Uit de titel blijkt al hoe hij tegenover het synodale plan stond. Niet dat hij tegen een nieuwe vertaling was. Integendeel. Hoewel hij de Statenvertaling zeer hoog schatte met haar kanttekeningen, toch is het zo schrijft hij "voor de levende of herlevende Kerk wenselijk, begeerlijk, plichtmatig, zowel hare Belijdenisgeschriften tot steeds zuiverder, volkomener, inniger overeenstemming met Gods Woord op te voeren, als hare Bijbelvertaling in evenredigheid te brengen met wezenlijke vorderingen in meer dan een voor de Godgeleerdheid belangrijke wetenschap". Hij weet dat "ook de kerkelijke, ook de geestelijke mens" vaak eenzijdig is, hij kiest dikwijls voor een onbegrensd conservatisme of streeft naar een onbegrensde modedienst. Maar Gods weg gaat boven beide uit. Ze wijst "op gestadige (niet omverwerping noch ondermijning maar) ontwikkeling, zuivering, volmaking van het bereids bereikte, verkregene ". We moeten dus niet van een protestantse bijbelvertaling een soort roomse Vulgata maken. De lezer herkent hier Da Costa's algemene houding: geen star blijven staan bij het verleden, maar bereid zijn ook stappen tot vooruitgang te zetten. Wat is dan zijn bezwaar tegen het synodale plan? De synode heeft blijkbaar een 'orthodoxofobie', een vrees voor de rechtzinnigheid. Ze heeft namelijk alléén geleerden uit de Groninger en Leidse school benoemd. Mensen dus die en nu horen we weer de grondtonen van Da Costa's theologie de goddelijke ingeving en het goddelijk gezag der Schriften, de Heilige Drie-eenheid, het God-mens zijn van Jezus, zijn verzoenend lijden en sterven enzovoort niet belijden of ontkennen. Hoe zullen die bijvoorbeeld, om ons alleen maar tot het tweede zoeven genoemde geheimenis te beperken, Johannes 1:1; 20:28; Romeinen 9:5 en 1 Johannes 5:20 vertalen? Da Costa vertrouwt het hen hun niet toe! Aan het slot van Da Costa's Bedenkingen komt weer zijn karakteristieke houding naar voren: de synode zal wel met haar plannen verder gaan zonder zich aan enig protest te storen. Laten daarom de kerkbesturen een commissie van bevoegde mannen aanstellen om bij het verschijnen van de vruchten der synodale onderneming "de gemeenten en de natie daarvan de waarde, betekenis, en strekking te doen kennen, en voorts op hetgeen tot een wezenlijke verbetering onzer Nederlandsche Bijbelvertaling zou mogen leiden, de aandacht te bepalen en de belangstelling op te wekken"

EEN BRIEF VAN DA COSTA AAN DR. H.F. KOHLBRUGGE EN DIENS ANTWOORD
DAAROP.
WIE WAS DR. H.F. KOHLBRUGGE?

Men zou hem evenals Da Costa een protestant kunnen noemen in de beide betekenissen van het woord. Hij protesteerde tegen en getuigde vóór! Hij werd geboren in 1803 te Amsterdam. Zijn vader was een Duitser, die zich in Nederland bij de Hersteld Evangelisch Lutherse Gemeente voegde. De jonge Hermann Friedrich werd student in de theologie en de oosterse talen. Tijdens zijn hulppredikantschap in de genoemde Amsterdamse gemeente hoorde hij een der oudere predikanten, ds. D.R. Uckermann, preken over Johannes 16:5-15. Deze omschreef de bekering als het "vervuld worden van edele gedachten en goede voornemens." Zelf predikte hij over de volslagen ellende van de mens, de almacht van de Heilige Geest, boete en bekering, het gevaar ener dode orthodoxie, de noodzakelijkheid van het levende geloof, de enig geldende gerechtigheid van Christus, de onveranderlijke trouw van God. Geen wonder dat hij zeer ontsteld was toen hij voor het eerst in zijn eigen kerk door ds. Uckermann de "negatieve theologie" in al haar omvang hoorde verkondigen. Hij diende dan ook een bezwaarschrift tegen hem in bij het consistorie en beschuldigde hem van remonstrantisme, wat hem zeer kwalijk werd genomen. Toen hij zijn aanklacht niet herroepen wilde, werd hij afgezet als proponent en hulpprediker, 19 april 1827. Hij vertrok daarna naar Utrecht, waar hij in 1829 promoveerde, met lof, tot doctor in de theologie op Psalm 45 Hij zag deze psalm als een geestelijk bruiloftslied, toegepast op Christus en zijn gemeente. Daar hij zich steeds meer aangetrokken gevoelde tot de Hervormde Kerk, vroeg hij het lidmaatschap daarvan aan. Dat werd hem echter geweigerd zonder opgaaf van redenen. Men zag hem blijkbaar als een onruststoker. Later, op 9 mei 1848, is hij predikant geworden van de Niederländisch-Reformierte Gemeinde te Elberfeld in het Wuppertal.

DE BRIEF VAN DA COSTA

In 1833 was Kohlbrugge al eens in het Wuppertal geweest, een streek van ouds gekenmerkt door gevarieerd geestelijk leven, piëtisme en opwekkingsbewegingen. Onder anderen had de bekende dichter en schrijver Tersteegen hier veel aanhang gehad. De invloedrijke predikant van Elberfeld, Gottfried David Krummacher, nodigde Kohlbrugge tijdens diens verblijf aldaar uit op 31 juli voor hem te preken en deze sprak toen over Romeinen 7:14: Want wij weten dat de wet geestelijk is, maar ik ben vleeselijk, verkocht onder de zonde. Bij de voorbereiding tot de preek viel het hem voor het eerst op en hij werd er bijzonder door getroffen, dat er in het Grieks achter 'vleeselijk' een komma staat. Hij ontdekte toen dat de verklaring "in zoverre ik vleeselijk ben, ben ik verkocht onder de zonde" niet opging. Het was veeleer zó: ook de wedergeborene blijft gehéél vleeselijk. Deze heeft alles alleen in Christus: de rechtvaardiging en de heiliging. In tegenstelling tot het piëtisme wilde hij niets weten van een theologie die op een of andere manier de aandacht op de mens richtte. Deze preek sloeg geweldig in. Ze werd spoedig in het Nederlands vertaald. Da Costa las haar en schrok! Hij vond dat Kohlbrugge voor Gods wet, als regel der dankbaarheid en voor het verrichten van werken volgens die wet door de bekeerde mens, geen ruimte liet en schreef hem op 15 november 1833 de brief, in het opschrift van dit hoofdstuk bedoeld. Hij zette erboven: "Waarde vriend en veelgeliefde Broeder in de gemeenschap van het even dierbare geloof!" De openingszin luidt: "Wij hebben ons van tijd tot tijd zeer verblijd gevonden door de berichten, welke wij uit de gezegende streken der Wupperthale omtrent uw weg en ons altijd dierbare persoon ontvingen." Maar Da Costa wil niet verbergen dat de door hem ontvangen preek over Romeinen 7:14 minder aangenaam voor hem geweest was. Hij wil hem ronduit verklaren, dat deze preek zijn vermoeden bevestigd had "dat uwe wijze van beschouwing van het gezegende leerstuk der gerechtigheid des geloofs zonder de werken der wet niet vrij is van het zo gevaarlijke Antinomianismus." Hij was van oordeel dat Kohlbrugges leer omtrent de heiligmaking en zijn uitdrukking dat de Wet ons een lijk geworden is, niet gegrond waren op Gods Woord. Hij moest hem in gemoede vragen, hoe hij zichzelf nog kon beschouwen als iemand die de Gereformeerde belijdenis van harte was toegedaan. Zijn gevoelens streed immers rechtstreeks met de Heidelbergse Catechismus, met haar drievoudig snoer van kennis van ellende, verlossing en dankbaarheid. Dat laatste scheen bij hem niet in aanmerking te komen. Kon hij nu wel zeggen dat hij alleen door vijandschap van mensen verhinderd was geworden lid der Hervormde Kerk te worden? "Er kan immers geen grotere afstand zijn tussen oost en west dan tussen uw gepredikte leer en het drievoudig snoer van onze catechismus: ellende en verlossing worden door u krachtig beleden, maar de dankbaarheid schijnt zelfs niet in aanmerking te komen bij al hetgeen ge van het stuk der heiligmaking daarheen geschreven hebt."

DA COSTA WIL HEM NU UIT 'S HEEREN WOORD EEN ACHTTAL PUNTEN NOEMEN.

1. Wij worden gerechtvaardigd niet door enige verdienste in ons noch voor noch na de bekering, maar alleen door het geloof in de Heere Jezus, de Jahweh onze Gerechtigheid. "Ziedaar den Christus vóór ons." Door zijn lijdelijke en dadelijke gehoorzaamheid heeft Hij vóór en in de plaats der zijnen de vloek der wet gedragen en haar volle eis voldaan en volbracht.
2. Doch de Schrift verbindt met deze rechtvaardiging onafscheidbaar en toch er wezenlijk van onderscheiden de heiligmaking van de christen. Die in Christus tot rechtvaardiging gelooft, wordt ook daardoor zelf een nieuw schepsel, hij is wedergeboren, hij is een nieuwe mens naar de Geest, schoon hij altijd de oude mens in zichzelf blijft houden in dit leven, naar het vlees. Vandaar de strijd tussen Geest en vlees bij de gelovige, beschreven door de apostel in de brief aan de Romeinen en in die aan de Galaten. Die nieuwe mens, dat nieuwe beginsel, ziedaar "den Christus in ons". Hij werkt in ons het werk der heiligmaking zonder welke niemand de Heere zal zien.
3. Gij (Kohlbrugge) "blijft staan bij ellende en verlossing, bij den Christus voor ons. En zoals ge eertijds (met alle mystieken) uitsluitend naar den Christus in ons uitzaagt, " zo verwerpt ge nu zijn inwendig werk dat van het voor en buiten ons verrichte werk onafscheidelijk is. Ge spreekt van geen dankbaarheid, godzaligheid en heilige wandel. "Ge brengt den gerechtvaardigde telkens terug tot de verdoeming der Wet en vandaar wederom tot de vrijspraak door Christus' bloed en gerechtigheid, zonder hem immer zoveel als een voetstap ver te leiden tot " slot en kroon van het geheel der zaligheid, " namelijk de heiligmaking, de wet van Christus, dat is de wet van Mozes, niet meer in donder, onweder en storm, maar onder het geruis van een lieflijke regen als des heiligen Geestes, niet meer in stenen tafelen die gebieden en niet beloven, maar in de vlezende tafelen van het hart met een belofte van genadekracht bij en tot de vermaning en uitlokking (niet dreigende eis) tot heiligheid.
4. Uw grondfout, "lieve broeder in den Heere!" schijnt mij de miskenning van het onderscheid tussen de wet van Sinaï, die alleen de eis en het recht predikt, en tussen de heiligmaking, die als gave, als belofte, als vrucht van de offerande van Christus tot verheerlijking van Zijn koninklijk ambt wordt gegeven in het Evangelie der genade aan de reeds bekeerden. Aan de eerstgenoemde wet zijn degenen, die in Christus geloven, werkelijk gestorven. Niet aan de tweede, die niet anders is dan de vervulling van wat God belooft in Jeremia 31:33.
5. Als de apostel nu leert in 1 Corinthe 1:30, dat Christus ons geworden is tot wijsheid, rechtvaardigheid, heiligmaking en verlossing en gij hier onder heiligmaking een borgtochtelijke heiligmaking verstaat zulk een borgheiligheid wordt nergens in de Schrift geleerd. Wij kunnen gerechtvaardigd worden door een gerechtigheid buiten ons. Maar onze heiligmaking, hoe klein hier op aarde ook, moet in ons zijn. Niet dat wij onszelf kunnen heiligen, noch voor noch na onze bekering, maar onze heiligmaking is de wording van Christus' gestalte binnen ons en door ons door de Heilige Geest.
6. In één woord, lieve broeder, het is het drievoudig ambt van onze Heiland, dat Paulus ons in de genoemde tekst leert. Hij is ons tot wijsheid gemaakt, dat ziet op zijn profetisch ambt, tot rechtvaardigmaking, dat ziet op zijn priesterlijk ambt, tot heiligmaking en verlossing, dat ziet op zijn koninklijk ambt.
7. Van gewicht is, dat in alle drie ons zaligende ambten de Heiland altijd dezelfde wet gebruikt, namelijk de verklaring van Gods onveranderlijke heiligheid, doch op verschillende wijze. In zijn profetisch ambt schrijft Hij deze Wet op stenen tafelen tot veroordeling en ontdekking; in zijn priesterlijk ambt draagt Hij deze zelfde wet in zijn ingewand om ze voor en in de plaats van de zijnen te voldoen; in zijn koninklijk ambt schrijft Hij deze zelfde wet door zijn Geest in de harten der zijnen.

8. Broeder in de Heere, het is alsof u niet tot drie kunt komen. Ellende, verlossing, ja! maar geen dankbaarheid. Het profetisch en priesterlijk ambt, ja! maar geen koninklijk ambt. Tenslotte, over het werk van de Vader en Zoon predikt en schrijft ge veel en waarachtig schriftuurlijk, maar van het werk en de persoon van de Heilige Geest maakt ge in het algemeen weinig uitdrukkelijk melding. Een gedeeltelijke waarheid is geen waarheid meer, maar leugen.

Tegen het einde van zijn brief schrijft Da Costa: "Nu! broeder en vriend in Christus, de Heere zelve make het schadelijke van vele uwer uitingen in de uitgegeven preek onschadelijk, en geve over de voorstelling der waarheden, onder welke zij verstrooid zijn, uit genade een zegen." En hij ondertekent met: Uw liefhebbende Vriend en Broeder I.d.C.

HET ANTWOORD VAN KOHLBRUGGE

Kohlbrugge begint met de aanspraak: "Waarde broeder Da Costa!" Daarna gaat hij direct in op diens verwijt dat hij niet vrij zou zijn van het zo gevaarlijke 'Antinomianismus.' En als het gerucht juist is, dat Da Costa daartegen onlangs een 'oefening' gehouden heeft, dan heeft hij daar goed aan gedaan, ja, zijn noodzakelijke plicht vervuld, als er onder zijn hoorders waren die tot die ketterij overhielden. Want wij zullen als kinderen des lichts schijnen te midden van een krom en verdraaid geslacht en matig en godzalig leven. Dit is een leerstuk, even noodzakelijk als elk ander. Maar zo voegt Kohlbrugge eraan toe: "als gij speciaal op mij het oog hebt gehad, zo hebt gij gezondigd tegen Christus, tegen Zijn gebod, hetwelk ons waarschuwt te oordelen " Gij hebt mij veroordeeld op grond van een vermoeden. "O, Broeder, veroorloof mij u Romeinen 2:1 te herinneren." Ge had mij vragenderwijs moeten schrijven: "Verwerpt gij het derde deel van den Heidelbergse Catechismus?" Zie toe wat ge doet, broeder, als ge me de helse en gruwelijke dwaling van het antinomianisme ten laste legt, of slechts het vermoeden daarvan bij uzelf koestert, terwijl ge weet dat ik met een reine consciëntie voor God en mensen zoek te wandelen. Ik denk over de wet precies eender als Luther en Calvijn. Mijn uitdrukking dat de wet ons een lijk geworden is en wij een lijk voor haar, ligt zonneklaar in Romeinen 7:1-4. Ik geef de wet alle eer naar 1 Timotheüs 1:8 en naar Calvijns en Luthers leer. Ik stel ze voor als goed en recht, als gegeven door de heilige God. Intussen: "Ein Christ soll leben als wäre kein Gesetz oder Sünde da, sondern allein Christus, " zegt Luther. Ge had bij het lezen van mijn preek moeten letten op het thema: "de christen op zichzelf." Dan zoudt ge opgemerkt hebben, dat ik in de hele preek het oog heb op een heiligmaking zoals een christen die nog niet tot het geloof gekomen is, zich die voorstelt, namelijk als een wettische, niet evangelische, terwijl hij geplaagd wordt door de duivel en het ongeloof, bij het zien op zijn eigen verdorvenheid. Tevens zoudt ge dan gezien hebben dat ik het enige middel heb aangewezen waardoor de christen die wel tot het geloof gekomen is, in ware godzaligheid wandelt. Gij vermoedt dat ik de gereformeerde belijdenis niet ben toegegaan en vraagt mij daarom of ik nog kan menen, dat ik alleen door vijandschap van mensen verhinderd ben lidmaat van de kerk te worden. In deze vraag ligt de gevolgtrekking besloten dat de Heere Zelf mij wegens een dwaling of ketterij het lidmaatschap onwaardig keurde. Ik vind deze vraag 'snijdend, liefdeloos en niet van den Heere, maar goddeloos, Broeder! onze dierbare Heiland vergeve u die vraag, gedaan aan een hard en veel geplaagd mens ' Gij schrijft mij dat het stuk der dankbaarheid bij mij niet in aanmerking komt. Maar in mijn preek heb ik gezegd: En nu reinigt de Vader Zelf Zijn planten. Ook beschrijf ik daarin hoe de christen zich op heiligmaking en dankbaarheid toelegt. Ik ben hierin geheel in overeenstemming met zondag 44 van de Heidelbergse Catechismus, vraag en antwoord 114. Ik maak ten opzichte van dit punt ook op de inleiding van mijn preek attent, waar ik schrijf dat Christus ook het recht der wet in ons vervult (Romeinen 8:4). Gij schrijft: "Die in Christus tot rechtvaardiging gelooft, wordt ook daardoor zelf tot een nieuw schepsel." De Schrift zegt: 'Hij is het.' 'Hij is een nieuw mens naar de geest, ' zegt gij. De Schrift zegt: 'Hij is het geheel' , 2 Corinthe 5:17, naar geest, ziel en lichaam. Zondag 1 van de Catechismus! Daarom zegt Paulus: "Ik doe de zonde niet, maar de zonde die in mij woont, Romeinen 7:17. Iets anders is het vernieuwd worden naar de geest des gemoeds, de onwedergeborene wordt wedergeboren en heeft nu de nieuwe mens aangetrokken (Colossenzen 3:10), is een heilige, een kind van God. De oude mens is de erfzonde en de verdorvenheid der gehele natuur, die in de mens allerlei zonden voortbrengt, die door Gods genade vergeven worden, hoewel niet om in zonden gerust te slapen. Uw onderscheiding van de nieuwe mens naar de geest, oude mens naar het vlees, is onbijbels. Wandelen naar de geest is wandelen naar het geloof (Romeinen 8:). Naar het vlees is: naar de wet, naar de werken de wet (Romeinen 4:12, 9:8; Galaten 3:2,3, 4:2,9) en naar alles wat daaruit voortkomt. Romeinen 7:7,8; Galaten 5:17 geeft duidelijk te kennen, dat oude mens en vlees

hetzelfde zijn. Nieuw beginsel kent de Schrift niet, wel nieuw scheepsel, het gaat hier om de persoon; het is: ik, gij, wij zijn een nieuw scheepsel. 'Die nieuwe mens, dat nieuwe beginsel, ziedaar den Christus in ons' schrijft gij. Onschriftmatig. De nieuwe mens is niet Christus in ons, maar naar de nieuwe geboorte zijn wij Gods maaksel, scheepsel in Christus, Efeze. 2:10 en niet Christus het maaksel in ons (2 Corinthiërs 5:17; Galaten 3:26-28). De Heilige Geest weder baart en vernieuwt ons geheel, de persoon is vernieuwd, niet een deel van ons. Daarom zijn wij tempelen van de Geest. Deze maakt de vernieuwden al heerlijker naar het beeld van Christus (2 Corinthiërs). Christus woont in de nieuwe mens, Hij is niet 'de nieuwe mens in ons.' Evenals u thans, leefde ook ik in deze dwaling voor ik tot de Heere bekeerd was. Christus woont door het geloof in onze harten, Efeziërs 3:17. Was de nieuwe mens de Christus in ons, dan moesten wij God met de mystieken in de grond der ziel zoeken. Tegen Da Costa's verwijt dat Kohlbrugge het stuk der dankbaarheid en de heiligmaking verwaarloost, verzet deze zich met alle kracht. Hij herinnert vooral aan de bedoeling waarmee hij de preek schreef: de gelovige bevrijden van de twijfel die altijd op zou komen als hij op zijn onheilige heiligheid ziet. Want hij zou zo graag heilig en vroom zijn en iets van die heiligheid in zich gewaar worden, dan kon hij, zo meent hij, weten of hij deel aan Christus had. Omdat hij echter zoveel zonden in zich blijft zien, gelooft hij voor de Heiland van arme zondaren te onrein, onwaardig, vleeselijk en te veel onder de zonde verkocht te zijn, dan dat de heilige en rechtvaardige God met Zijn grote genade Zich met zo iemand zou willen inlaten. Er zijn er die dag aan dag in de waan verkeren dat ze hen hun zandkorrels bij elkaar moeten dragen om de berg van hen hun heiligheid hoog op te stapelen maar elke dag blaast de stormwind van de zonden die zandkorrels weer weg en dan zitten ze in een hoek en wenen en beginnen opnieuw van voren af aan en geven het niet op; het zou hen hun nog eens mogen gelukken. En zo zijn de meesten van ons, want de eigengerechtigheid zit diep, zeer diep en de oude monnik weet van geen sterven zolang wij leven. De vorige vier zinnen zegt Kohlbrugge in de inleiding op zijn preek. Hij verwijst daarnaar in de brief. In deze inleiding gaat hij ook fel te keer tegen de huichelaars en naamchristenen die, zich beroemend op hen hun weg en de leer der verkiezing, er maar op los zondigen en de schuld geven aan hen hun oude mens of hen hun lichaam of de duivel of de naaste en dan van de lieve Heere Christus een pijnstillend middel maken om het ontwaakte geweten tot rust te brengen. Ook voor het feit dat hij wel terdege de dankbaarheid leert, verwijst hij naar verschillende uitdrukkingen in zijn preek, die duidelijk genoeg zijn. Hij verwijst onder andere naar pagina 64 waar hij Mattheus 25:40,45 aanhaalt, en naar de brief van Jacobus; naar pagina 66 waar hij aan 1 Corinthiërs 13:1-8 herinnert en naar pagina 67, waar hij 2 Corinthiërs 13:5 en Romeinen 8:9 citeert. Hij schrijft: "Wat nu de Godzaligheid en heiligen wandel aangaat, met deze is de gehele preek zóó doorweven, dat hij alleen zulk een preek maken kan die in ware Godzaligheid leeft." Maar hij citeert tegelijk de uitspraak van Luther: "Een christen houdt zich en gedraagt zich immer in het goede, zowel voor als na zijn bekering, slechts passief; dat hij God dat goede slechts in hem laat doen en hij niets eigens in het werk, voor zover het goed is, heeft, al is hij daarin Gods instrument en middel, en God altijd en alleen alles en hij altijd niets." En hij zegt dan tegen Da Costa: "Als gij de vermaningen en geboden des Heeren anders uitlegt en niet onophoudelijk naar Christus drijft, verstaat ge niet wat ge leest." Christus vóór ons en Christus in ons, als van elkaar wezenlijk onderscheiden, ken ik sedert ik geloof dat Gods verkiezing ten eeuwigen leven vaststaat, zo weinig meer als de onderscheiding van dogmatiek en christelijke moraal. Gij zegt: "Ik breng de Christen niet op de weg der heiligmaking." Dat is niet waar! Is dan God niet God en Zijn Zoon geen Koning, is Christus een dood iets, als ik de mensen naar Christus wijs als de Weg en het enig Middel om gerust, blijmoedig en godzalig te leven? Zie toe, broeder, of Christus in u leeft en of ge niet, door te ijveren voor de wet, onder de wet komt, eer ge het weet. Christus is de Weg de afgrond aan de ene zijde: vleeselijke vrijheid, ja, en aan de andere zijde: het wederom kruisigen van de Heere en Hemsmaadheid aandoen. Kohlbrugge komt nu in verband met wat Da Costa onder

3 en 4 opmerkt, te spreken over de wet en gaat ook in op diens aanhaling van de woorden: "zonder heiligmaking zal niemand de Heere zien", en wel aldus: Hij keurt Da Costa's 'splitsing' van de wet af, namelijk dat wij wel aan haar gestorven zijn, voorzover ze in donder en onweder op Sinaï wordt gepredikt tot verdoemenis, maar niet voor zoveel zij de gelovigen vermaant, nodigt, uitlokt tot heiligheid, want zo, namelijk als een wet der heiligmaking is ze 'een vervulling van de Godsbelofte zelf, 'Jeremia 31:33. Kohlbrugge antwoordt daarop allereerst met een paar citaten uit Luther. Het eerste luidt: "Ofschoon een christen nog in het vlees leeft en in zichzelf onrein is, zo is hij toch in het geloof rein; zo is het een vreemde en toch ónze heiligheid, (om)dat God alles wat wij in dit leven doen, als in zichzelf onrein, niet wil aanzien; maar dat het alleen heilig, kostelijk en aangenaam is door dat ene Kind, dat door Zijn leven heilig maakt." Het tweede: "Onze heiligheid en gerechtigheid is Christus". Het derde: "Daarom heten zij heiligen, niet omdat zij (in zichzelf) zonder zonde zijn of door goede werken heilig worden; maar integendeel- door vreemde heiligheid heilig worden, die alle zonden en gebreken die in het vlees overblijven, toedekt en afwast. Dat Christus' rijk niet anders is dan vergeving " Verder merkt Kohlbrugge op dat de gelovigen niet alleen een belófte van Genadekracht hebben, maar ook dat de Heere Zelf, dat Zijn genade het in ons zal doen! En dat de wet zo niet is de vervulling van de belofte van onder andere Jeremia 31:33, maar de belofte is de vervulling van de wet, Efeziërs 4:16 en 2:10. Zodra de wet in mij spreekt, bid ik: "Heere, doe Gij het in mij." En daar ik meestal het omgekeerde zie en Romeinen 7:14 staan blijft, zie ik op Christus en houd zo vrede met God. Want wat is de voornaamste inhoud der wet? 1 Johannes 3:23. Geloof in Christus en een liefde tot de naaste, die als een vrucht uit dat geloof voortkomt. Zulk een geloof zal mij niet onvruchtbaar laten in goede werken, ofschoon ik een arme zondaar blijf en mijzelf steeds onheiliger vind. Calvijn spreekt niet anders: Christus, het einde der wet. Als wij de broeders van nabij hebben leren kennen en voor onze eigen diepe ellende niet blind zijn, waar blijft ge dan met uw heiligmaking? Gij kunt nu zelf uit dit alles wel opmaken tot welk een dwaling ge vervallen zijt, als ge de mensen nog verder geleid wilt hebben dan tot Christus, de vrijspraak door Zijn bloed en gerechtigheid om zo uit Zijn volheid alles te ontvangen, als ge over dit alles heen nog een heiligmaking begeert, die ge voorstelt "als de Wet van Mozes in een liefelijk geruis, als van de Heilige Geest, nodigende en uitlokkende tot heiligheid, tot verheerlijking van Christus' koninklijk ambt." Met Jeremia 31:33 bewijst ge niets. Hier wordt het werk van de drieënige God voorgesteld en niet dat van Christus als koning. Er is een hemelsbreed verschil tussen de bediening des Geestes, van het Nieuwe Testament, het ambt dat de verzoening predikt en in de vlezene tafelen van ons hart ingeschreven is én tussen de wet, de Tien Geboden, de letter die dóódt. Daartegenover stelt Paulus de bediening der gerechtigheid, niet der heiligmaking. Door die gerechtigheidsbediening waren de Corinthiërs een voor allen leesbare brief van Christus, 2 Corinthiërs 3:3. Door de bediening der gerechtigheid door de Heilige Geest aan ons worden wij vanzelf daders van het Woord en zó is de heiliging mede een gevolg daarvan. Onze gezegende Middelaar volbracht de wet van de Sinaï door volkomen gehoorzaamheid en nam de vloek en verdoemenis daarvan van ons af. Het verbond der werken hield daar op en het verbond der genade stond in volle kracht en dat alles door de Heilige Geest. Nu kunnen wij niet anders dan geloven en de wil des Vaders doen: geloven in God de Vader en in Zijn Zoon Christus en in de Heilige Geest. De Heere geeft ons een nieuwe geest, schrijft Zijn wet in ons binnenste en wij houden nu zijn geboden en hebben daar lust in en de zonden zijn ons vergeven en wij wandelen in het licht. Al zegt de wet, de duivel en mijn vlees hierop duizendmaal: "néé," zo zeg ik toch duizendmaal: "ja". Dit alles heeft een ieder die uit God geboren is, of hij het geloven kan of niet, door het geloof. Hoe gruwelijker voorwerp hij is, des te heerlijker meesterstuk zijner genade zal de Heere uit hem maken; en Hij zal in hem werken alle heiligheid, godzaligheid en alle deugd en goede werken en ze zullen in hem zijn en zijn in hem, ook wanneer hij ze wegens de menigte der zonden niet zien kan. En als ge met hem spreekt over

heiligheid en goede werken, dan heeft hij gene, " Ben ik niet vroom, zo is mijn Heiland toch vroom; ben ik niet heilig, zo is mijn Heiland toch heilig." Ik spreek als van God geleerd. Dat het de wil van God is de heiligheid na te jagen, lees ik in de Schrift. Maar dat de heiligmaking als een bijzonder stuk na de leer der gerechtigheid gedreven moet worden, zie ik niet in de Schrift. Het stuk der dankbaarheid is bijbels. Maar het is niet speciaal tot verheerlijking van Christus' koninklijk ambt, na de prediking der verzoening; het is ook niet de wet van Mozes in een andere vorm, nee, het wordt van de gelovigen gevorderd tot verheerlijking van de drieënige God. Als derde stuk noemt antwoord 2 van de catechismus niet: "Hoe ik de heiligmaking na zal jagen of hoe ik heilig voor God zal leven." En als u meent dat de catechismus dankbaarheid noemt wat bij u heiligmaking is, lees dan maar eens de verklaring der Tien Geboden in dat stuk. Komt hier niet dadelijk de vraag op: Kunt gij dit alles volkomen houden? Nu, waar blijft dan uw heiligmaking, die gij durft voorstellen als het slot en de kroon der hele zaligheidsleer? Het slot en de kroon daarvan heb ik in vraag en antwoord 115: vergeving van zonden, gerechtigheid in Christus, God bidden om de genade van de Heilige Geest. Zie ook antwoord 86: "Opdat wij hoe langer zo meer naar dat evenbeeld Gods vernieuwd worden". Lees nog maar eens artikel 24 van de Geloofsbelijdenis: "Onze consciëntiën zouden altijd gekweld worden indien ze niet steunden op de verdiensten van het lijden en sterven van onze Zaligmaker." Sla verder de Ziekentroost op. Eerst komen de vruchten des Geestes en daarna: "Zo hebben wij hiertegen een zeker remedie en middel, te weten Christus' en 'De rechtvaardige leeft uit het geloof." Evenzo het formulier van het Avondmaal. Tenslotte staat Kohlbrugge uitvoerig stil bij de drie ambten van Christus en dat naar aanleiding van hetgeen Da Costa opmerkt over 1 Corinthiërs 1:30. Hij noemt diens uitleg daarvan geheel willekeurig. De Catechismus betreft deze hele tekst op het Middelaarsambt van Jezus of op het feit dat hij onze enige Zaligmaker is, antwoord 30 en niet bij antwoord 31. Kohlbrugge kan de heiliging niet zien als werkzaamheid van het koninklijk ambt van Christus. De brief aan de Hebreëen leert hem anders. Daar heiligt de Heere ons als Hogepriester, als de ware Melchizedek, de Koning der gerechtigheid, niet der heiligmaking. "Tot wijsheid" behoort ook niet partieel tot des Heeren profetisch ambt. Paulus zegt: "Christus Jezus is ons van God geworden tot wijsheid, " dus de gehele Christus, De Schrift zegt ook niet: Hij leert ons wijsheid, maar hij is ons tot wijsheid. En Hij is mij tot wijsheid als Profeet, Hogepriester, Koning, Zaligmaker. Zo ook tot gerechtigheid, zo ook tot heiliging. Dus in alle drie de ambten. Calvijn zegt bij deze tekst: "Altijd is in Christus onafscheidelijk het ene en het andere Hij schenkt (in of met zichzelf) beide dingen tegelijk Wij kunnen deze gerechtigheid niet omvatten, als wij ook niet zijn heiligheid hebben." Institutie III, 16. Ik wist, aldus Kohlbrugge, dat mijn verklaring van de Heere was. Thans sla ik Calvijn op en merk dat deze er ook zo over dacht. Hij schrijft: Al zijn goederen zijn de onze. Wij hebben alles in Hem. In ons is niets, Institutie III, 15,5. Kohlbrugge verwijt Da Costa zijn 'bekrompen en gesplitste voorstelling' als ware het koninklijk ambt van Christus uitsluitend te betrekken op de heiligmaking en dat wel naar een opnieuw op te richten wet van Mozes En wat hemzelf betreft: "Van Zijn (Christus) koninklijk ambt heb ik wel degelijk vooral met betrekking op hetgeen gij heiligmaking noemt, melding gemaakt in mijn preek." Hij wijst dan onder andere op wat hij op pagina 85 daarvan zegt: Christus heeft Zichzelf aan de Zijnen tot een eeuwig eigendom gegeven, opdat zij geheel, met lijf en ziel en geest, met al hen hun overleggingen en wil en gedachten en alles wat in en aan hen is, in Hem mochten gevonden zijn. In Hem hebben zij hebben schrijf ik vrede, vreugde, heiligheid Dat alles gaat niet buiten de gelovigen om, maar wordt gewerkt in hen en is in hen. Kohlbrugge besluit zijn brief met Galaten 6:14-18 en voegt daaraan toe: "God zij met u, met uwe vrouw en kinderen, en zette u haast weder op het fundament Christus, want gij zijt er vanaf geschoven. Onderzoek toch, of uw brief en handelwijze omtrent mij een vrucht is der bekering waardig. Weet intussen dat gij aan mij hebt, 'Uw ouden en oprechten vriend Kohlbrugge'"

Daaronder staat:

"Begonnen te Elberfeld, geëindigd te Utrecht (het Slot), 11 Februari 1834."

EEN POGING TOT EVALUATIE VAN DE BEIDE BRIEVEN

We kunnen ons indenken, dat Da Costa de uitdrukking van Kohlbrugge, dat de wet ons een lijk is, niet kon aanvaarden. Kohlbrugge verwijt Da Costa nog al eens, dat hij zijn meningen weergeeft met uitdrukkingen die niet letterlijk in de Schrift staan, maar hier doet hij dit zelf. We lezen namelijk in de eerste verzen van Romeinen 7 waaraan Kohlbrugge direct in het begin van zijn preek herinnert wel dat wij 'dood zijn voor de wet, 'maar niet, in elk geval niet letterlijk, dat de wet dood ja, een lijk is voor ons. Dat Da Costa dit laatste in strijd achtte met 'onze gereformeerde Heidelbergse Catechismus is te begrijpen. Antwoord 91 zegt namelijk dat de goede werken, die wij uit dankbaarheid moeten doen, vraag 86, overeenkomstig de wet van God, de tien woorden, moeten geschieden. Eveneens kunnen wij ons voorstellen, dat deze krasse uitdrukking "een lijk is voor ons" een reeds gerezen vermoeden kon bevestigen dat Kohlbrugges op zichzelf waarachtige en gezegende leerstuk van "de gerechtigheid des geloofs zonder de werken der wet" niet vrij was van het zo gevaarlijke antinomianisme. Dat de veel geplaagde Kohlbrugge over dit verwijt van de door hem zo hoog geachte Da Costa zeer verontwaardigd was, laat zich echter ook verstaan. Want een antinomiaan was hij absoluut niet. Dat blijkt al uit de preek zelf. We memoreerden de uitdrukking daaruit: "Dat de heiligmaking na te jagen de wil van God is en wij geroepen zijn tot heiliging, zie ik in de Schrift." In de inleiding tot de preek had hij zich trouwens ook reeds fel gekeerd tegen degenen die beweerden: "De christen is niet meer onder de wet, maar onder de genade en heeft een eeuwige vrijheid van de wet en een volmaakte gerechtigheid en heiligheid in Christus" en die er daarom maar op los zondigen. En hij had toch ook gezegd dat Christus het recht der wet in ons vervult? Eveneens is het waar, dat de preek doorweven is van aansporing tot heilige wandel. Kohlbrugge herinnert er Da Costa bovendien terecht aan, dat deze het doel van zijn preek steeds goed in het oog moet houden. Hij wilde namelijk waarschuwen voor een wettische heiligheid en voor het willen verkrijgen van geloofs zekerheid door te zien op eigen 'onheilige heiligheid'. We concluderen dan ook dat Da Costa veel te ver ging met zijn uitspraak: er kan geen grotere afstand zijn tussen oost en west dan tussen Kohlbrugges leer en het drievoudig snoer van onze catechismus: ellende, verlossing en dankbaarheid. Kohlbrugge had ook groot gelijk met zijn opmerking: "Gij had mij vragenderwijs moeten schrijven: 'Verwerpt gij het derde deel van den Heidelbergse Catechismus?'" En natuurlijk heeft hem bijzonder pijn gedaan de vraag van Da Costa of hij nog kan menen dat hij alleen door vijandschap van mensen verhinderd is lidmaat van de kerk te worden. Dat de dankbaarheid niet in aanmerking scheen te komen in Kohlbrugges preek was Da Costa's hoofdbezwaar. De acht punten die hij daarna in zijn brief noemt, houden daarmee verband en lijken ons door Kohlbrugge duidelijk weerlegd. Maar we hebben wel bezwaar tegen bepaalde verwijten die Kohlbrugge in zijn verdediging tegen Da Costa uit. We noemen er enkele. We achten de aanklacht dat Da Costa de Christus voor ons en de Christus in ons, de rechtvaardiging en de heiliging van elkander scheidt onjuist. Da Costa schreef immers: de Schrift verbindt met deze rechtvaardiging onafscheidbaar de heiligmaking, al zijn ze van elkaar onderscheiden. Ook lijkt het ons onterecht, dat Kohlbrugge zo fel uithaalt tegen Da Costa's meermalen gedane uitspraak, dat de heiliging de kroon van de leer der zaligheid is. Het doel der rechtvaardiging is toch de heiliging? We zijn toch herschapen tot goede werken? Evenmin lijkt ons Kohlbrugges verwijt juist dat Da Costa de ambten van profeet, priester en koning van elkaar scheidt. Integendeel, hij verbindt ze ten nauwste. En was bij Da Costa de onderscheiding van de stenen wet op de Sinai, die werd afgekondigd in donder, onweder en storm en de wet der vrijheid van Christus onder het geruis van een lieflijke regen als van de Heilige Geest in de vlezen tafelen van ons hart fout? Kon Kohlbrugge dat terecht naar beneden halen met de kwalificatie 'dichterlijke voorstelling'? En is het schrijven van de wet van Christus in de harten der gelovigen niet een vervulling van Jeremia 31:33? Is in de Heidelberger de wet die onze ellende doet kennen, niet dezelfde als die voor ons regel der

dankbaarheid is? Is er verder een tegenstelling tussen 'een nieuw schepsel worden' en 'een nieuw schepsel zijn' ? Sluit het een het ander uit? Is er ook tussen gereformeerde exegeten geen verschil van mening over de vraag: Wie is in Romeinen 7 aan het woord? De wedergeborene of de onwedergeborene?

We willen het hierbij laten. De lezer herleze de beide brieven. Mogelijk komt bij hem dezelfde vraag op als bij ons: bedoelen beide groten in de ruimte der kerk in wezen niet hetzelfde: 'de rechtvaardiging van de goddeloze' en 'het is God die in u werkt het willen en het werken naar Zijn welbehagen.' Is er tussen hen meer dan een verschil van accent?

DA COSTA'S BIJBELLEZINGEN

Grote invloed tot vandaag toe heeft Da Costa gehad door zijn Bijbellezingen. Ze waren een gebeuren! Ze zijn ons bewaard gebleven door aantekeningen van Johan Fredrik Schimsheimer, die ze gedurende vele jaren bijwoonde, er notities van maakte, die hij daarna thuis uitwerkte. Na Da Costa's dood werden ze over de periode 1864-1880 uitgegeven, in 9 delen, door 'de vereniging ter bevordering van christelijke lectuur'.

Aan het einde van het zevende deel beschrijft Schimsheimer een en ander met betrekking tot die bijbellezingen en andere spreekbeurten van Da Costa. Hij vertelt ons dan onder andere het volgende (we geven het weer in de huidige spelling): Niet heel lang na zijn bekering en openlijke overgang tot het christendom opende hij op zondagavond na kerktijd (van 8-10 uur) zijn huis voor allen die zijn bijbellezingen wilden bijwonen. Zijn eigen huisgezin vormde het middelpunt rondom een gewone tafel, waaraan Da Costa zat met een Bijbel voor zich en een psalmboek en een karaf met water en glas naast zich. Rondom dat middelpunt zaten de huisvrienden uit de aanzienlijkste, maar ook wel minder aanzienlijke stand. En achter hen zaten allen die komen wilden, ook de armsten. Voor sommigen daarvan werd de collecte gehouden. Alleen tot vermijding van onnodige ergernis liet Da Costa enkel psalmen zingen, want hij zag in het alléén psalmen zingen geen heiligheid, gelijk sommigen doen. Hij was dan ook niet tegen gezangen, met uitzondering van die enkele liederen, die de christelijke waarheid in een te flauw licht stellen om evangelische liederen genoemd te worden. Ja, hij dichtte zelf gezangen. Hij zei dan ook meermalen: "Het nieuwe verbond geeft een nieuw lied in de mond der gelovigen. Luther heeft met zijn liederen misschien evenveel gedaan voor de Hervorming als met zijn spreken; maar Luther was ook een dichter en dat was onze Calvijn niet, hoe uitnemend overigens ook. Daarom is het kerklied ook nooit zo ingeburgerd in de gereformeerde kerk als in de Lutherse." Na een psalmvers te hebben laten zingen, waarbij zijn vrouw, die een uitnemende stem had, voorging, stond Da Costa op en ging voor in het gebed, dat gewoonlijk lang was en waarin het meest verwonderlijke was, dat hij alle hem bekende belangen altijd weer gedachtig was met een warmte en innigheid en breedvoerigheid, die van zijn belangstellend en liefhebbend hart getuigden. Na het gebed ging hij weer zitten, sloeg het hoofdstuk dat hij behandelen wilde op, las het voor en ging tot de uitlegging van vers tot vers over. Aan het einde sloot hij weer met een korter gebed en een psalmvers. Waren er soms predikanten aanwezig, altijd vroeg hij dan aan hen de zegen uit te spreken. Zelf deed hij dat nooit. Hij achtte zich in dat opzicht geen Cohen (priester), maar een gewoon gemeentelid. Ofschoon hij heel goed wist dat hij als huisvader bevoegd was om de zegen over de zijnen uit te spreken, liet hij dat echter in het openbaar uit nederigheid na. Door deze openstelling van zijn huis voor een ieder die zich daartoe bij hemaanmeldde, was de toegang tot de toen reeds beroemde man gemakkelijk. Daardoor kwam ook menig een in aanraking met Da Costa, die anders nooit met hem kennis gemaakt zou hebben. Onder dezen moet ik mij zelf scharen. Een van mijn vrienden nodigde mij uit om eens op een zondagavond Da Costa te gaan horen, maar ik was er lange tijd niet toe te bewegen. Docheindelijk kwam het er eens van. Ik begaf mij dan op een zondagavond naar de bijbellezingen van Da Costa (hij woonde toen op de Prinsengracht) en nam plaats in de zijkamer achteraan, in de hoop zo een onopgemerkt hoorder te zijn. Doch het bleek dat Da Costa altijd van achteren af zijn gasten begroette. Daar hij in mij een vreemde zag, heette hij mij hartelijk welkom en nodigde mij hoger op te gaan, wat ik beleefd afsloeg, daar het niet mijn bedoeling was elke zondag te komen. Eerst nadat ik in 1839 gehuwd was, kwam ik vrijwel elke zondagavond en wij zaten dan als huisvrienden in de dichte nabijheid van de beminde spreker. Wij hielden hiermee vol totdat hij op 7 november 1852, door uitgebreide werkzaamheden daartoe gedrongen, zijn zondagavondlezing afsloot met Ezechiël 37. Reeds de eerste maal dat ik Da Costa hoorde, boeide hij mij door zijn

krachtige, geestdriftige wijze van spreken en niet minder door de rijkdom van zijn denkbeelden. Mijn dichterlijk gemoed werd door zijn dichterlijke voordracht van des Heeren Woord door genot als overstelpt. Velen zullen met mij moeten getuigen, dat de voordracht van Da Costa, vooral wanneer men die de eerste malen hoorde, zulk een machtige invloed uitoefende, dat men er zich door overmand voelde. Nauwelijks had ik Da Costa enige malen gehoord of ik bedacht dat het toch jammer was, dat zoveel schone denkbeelden als hij ten beste gaf, verloren gingen. Da Costa sprak namelijk bij zijn bijbellezingen geheel uit het hoofd. Daar ik met een sterk geheugen, reeds van mijn jeugd af, begiftigd was, viel het mij gemakkelijk het belangrijke en schone dat ik van Da Costa hoorde te onthouden en na mijn thuiskomst op te schrijven. Tot zover Schimsheimer over de zondagavondlezingen van Da Costa. Al zijn ze door hem uit het geheugen opgeschreven, toch merkt men altijd weer dat ze oorspronkelijk uit een zeer begaafde, sprankelende en vurige geest gekomen zijn. Ik ben geen musicus. Maar wat mij bij Bach steeds treft en bekoort, is de geregelde terugkeer van soortgelijke klanken- en notencombinaties, telkens weer op gevarieerde wijze. Zo iets treft en boeit mij ook in Da Costa's bijbellezingen: steeds weer de terugkeer van dezelfde grondgedachten (ik zou liever zeggen: van dezelfde grondtonen) op steeds weer gevarieerde wijze, al naar gelang van het verband van de Schrift en de omstandigheden van het heden. Ik denk aan de volgende: de onfeilbaarheid der Schriften, de Drie-eenheid Gods, het God-en-mens-zijn van Jezus, Diens verzoenend lijden en sterven, de beloften voor Israël, Jezus' wederkomst in heerlijkheid. Het is altijd te merken dat er een grondige exegese aan vooraf is gegaan. En ze raken gedurig het volle leven, zowel van de enkeling als van de gemeenschap. Ze zijn kritisch-waarschuwend en bemoedigend tegelijk. Van dit laatste geef ik enkele voorbeelden ontleend aan de bijbellezingen over de bergrede, waarin het principiële en het praktische van Da Costa's uitleg, zowel voor zijn tijd als de onze duidelijk uitkomen. Naar aanleiding van de vierde zaligspreking bij Mattheus, Zalig zijn zij die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden, merkt hij onder andere op: "Er is een hongeren en dorsten naar Gods gerechtigheid bij Gods kinderen. Zij zien de aarde in de macht van geweldenaars en het regt van den sterkte heersen over de volken; zij zien de slavernij en de verdrukking, het onrecht van den meester jegens den dienaar, en de mensen onderling, en zij vragen: Wanneer zullen de ongerechtigheden ophouden en zal God regt doen over de ongerechtigheid, zodat de verdrukking niet meer wezen zal? Maar bij en boven dit alles hongert en dorst het kind van God naar de gerechtigheid van God in zijne eigene ziele, en is zijn gedurige klacht: wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods, en mij bekleden met de klederen der gerechtigheid? De Heer vertroost hen met de toekomst, welke alleen des Heeren is, en zegt tot hen: zalig zijt gij, die NU hongert; want gij ZULT verzadigd worden." De achtste spreuk Zalig zijn die vervolgd worden om der gerechtigheid wil verklaart hij aldus: "Is het niet verwonderlijk, dat de Heer juist dat als zalig prijst, wat de wereld als onzalig verwerpt? Is onschuldig vervolgd te worden niet een ramp? Neen, zegt de Heer, niet voor u, mijn discipel, maar wel voor uw vervolger." Met betrekking tot de woorden: Zo wie zijn vrouw verlaten zal, die geve haar een scheidbrief en de manier waarop de Farizeeën en schriftgeleerden die nog verder uitlegden, merkt hij op: "De Heer vernietigde hiermee (d.w.z. met Zijn uitleg) de geweldenarij van den man over de vrouw, herstelde deze in haar oorspronkelijk regt als medegenoot van de heerlijkheid des mans, en hief hiermede de diepgezonken burgerlijke maatschappij op tot een hoogte, zo als zij sedert de aartsvaderlijke tijden onder Israël niet, en onder de volken nooit geweest was. Trouwens wij kunnen, gelijk geheel het Evangelie in het algemeen, zo de Bergrede in het bijzonder noemen: Het schatboek der beginselen Gods voor het tijdelijk en eeuwig leven der mensen. En nu weten wij allen, dat de beginselen den staat, de kerk, de school, het huisgezin, het persoonlijk leven vormen. Geeft de Heer ooit enig bepaald voorschrift, hoe al die opgenoemde levensbetrekkingen in te richten? Neen, Hij laat dit over aan de stroming der tijden en aan de stroming der gedachten, maar Hij geeft voor alle vormen een beginsel, dat de vorm regelmatig

ontwikkelt. De Heer heeft voor, en geeft aan al het aardse hemelse beginselen. En nu vraagt men ons nog, waarom wij altijd en bij alles zo machtig ijveren voor christelijke beginselen. Wij antwoorden: eenvoudig omdat wij Christenen en daarmede ten volle overtuigd zijn, dat het christelijk beginsel in alle dingen het eenige zout is, dat alle vormen voor een anders volstrekt onvermijdelijk bederf bewaart, en tevens naar het beste doel met volle zekerheid geleidt." In dit laatste citaat merken wij heel duidelijk het principiële zowel als het beweeglijke van Da Costa's denken. Wij voegen hier nog één vlijmscherp citaat aan toe. Bij het Wee u, wanneer al de mensen wèl van u spreken! Want hun vaders deden desgelijks den valse profeten, Lucas 6:26, zegt hij: "Onze goede naam moet ons niet zóó veel waardig zijn, dat wij daarvoor de eer van God opofferen. De valse profeten spraken naar den mond des volks en der vorsten, en waren door hen bemind, maar de ware profeten waarschuwden, bedreigden en bestrafden het goddeloze volk en de goddeloze vorsten, en werden van beide gehaat, vervolgd, gedood. Wanneer dus een leraar ieders vriend wil zijn, zo kan dit niet anders zijn dan met verzwakking, verzwijging, verloochening der waarheid, en noeme hem nu ieder een beminnelijk man, de Heer noemt hem: een valse profeet, of althans een ontrouwe discipel." Hierbij wil ik het, hoewel node, laten. Over andere lezingen van Da Costa, zowel binnen als buiten Amsterdam, schrijft Schimsheimer ook het een en ander. Daarvan geef ik eveneens iets door. Da Costa zei eens: "Vooral in de buitensteden bestaat mijn gehoor meestal alleen uit predikanten en andere zeer ontwikkelde lieden. Zal ik nu dezen op den duur voldoen, dan moet ik een professor zijn. Dat kost mij veel studie en doet mij meestal tegen mijn taak opzien. Doch ik word hierin bijzonder gesterkt, zodat ze mij niet moede worden." Da Costa's schrijftafel was dan ook doorgaans voorzien van de nieuwst uitgekomen belangrijke werken uit ons land en den vreemde, over historie, letterkunde en godgeleerdheid. Indien een schrijver op de hoogte van de zaken wil blijven, moet hij geen kosten ontzien. Ook de rijkste geest wordt zonder gestadige toevoer van geestrijke spijs tenslotte mat en flauw. Da Costa hoedde zich daar dan ook voor en bleef zo tot het laatste toe een belangrijk spreker. Bij en boven dit alles was zijn improvisatorische redenaarsgave het belangrijkste. Hij zei meermalen: "Ik maak altijd uitgebreide voorbereidingen tot mijn lezingen en altijd weer ondervind ik dat het houden van een lezing zelf voor mij is als een spoortrein waar ik maar heb in te stappen om vanzelf voort te gaan. Alleen kost het mij moeite tot dat instappen te komen." Over de formele zijde van Da Costa's redenaarstalent schrijft Schimsheimer nog het volgende: "Het was Da Costa onmogelijk zich aan een bepaalde (formele en logische) orde van voordracht te binden. Zoals het hem uit het hoofd en het hart op de lippen kwam, moest het naar buiten." Ds. Schwartz zei eens zeer eigenaardig: "Da Costa is een man, die ons als uit een hof onophoudelijk schone bloemen en kostbare vruchten toewerpt, maar wij zelf moeten van die bloemen een krans vlechten en die vruchten ordelijk voor ons op tafel zetten." Da Costa zelf zei mij dan ook eens: "Ofschoon ik mij zorgvuldig op mijn lezingen voorbereid, zo ben ik nochtans zelden over het uitspreken ervan tevreden. Mijn hele lezing is wel een ordelijk geheel in mijn gedachten, maar ze komt er niet zo uit. Het gaat mij er mee als met de kruier die een menigte pakjes naar de schuit moet brengen. Hij plaatst ze heel netjes naast elkaar op de kruiwagen. Doch aan de schuit gekomen, neemt hij het eerste het beste pakje dat voor de hand ligt en lost alles door elkaar, zoals het valt, in de grote schuit." Over Da Costa's stem en taalgebruik zegt Schimsheimer in dit verband: Zijn stem, te krachtig om schoon te zijn, was indrukwekkend en bezielend en zijn voordracht klaar en duidelijk, ofschoon hij gewoon was veel woorden uit veel vreemde talen te gebruiken, die niet door allen onder zijn gehoor verstaan werden. Trouwens hij verstond 10 talen. Behalve het Hebreeuws, Grieks en Latijn, van de levende talen: het Spaans, Portugees, Italiaans, Duits, Engels en Frans. Het laatste sprak hij als zijn moedertaal. Zijn gebruik van veel vreemde woorden had veelal daarin zijn oorzaak, dat hij vooral trachtte zich volkomen juist uit te drukken; en daar hij in het vuur van zijn rede niet gauw genoeg die juiste uitdrukking in onze taal vond, nam hij die, welke hem het eerst uit een andere taal te

binnen schoot. Ik kom terug op de inhoud van de bijbellezingen. Ik noemde zes hoofdgedachten of grondtonen daarin. Over Da Costa's gedachten betreffende Israëls toekomst wil ik wat naders meedelen, omdat ik ze voor de huidige vragen dienaangaande zeer belangrijk acht. Ze zijn enerzijds zeer positief en voor geen misverstand vatbaar, maar anderzijds zijn ze ingehouden en gematigd. Hij heeft ze zelf globaal samengevat in zijn boek *Israël en de volken*, 2e druk, Haarlem 1873, (pagina 389-395) en in zijn *Bijbellezingen in de inleiding tot de profetieën*, deel II, (pagina 34 en volgende), uitgave 1866. Ook heeft hij ze in een min of meer strakke formulering neergelegd in zijn *Vijfentwintig stellingen over de nationale wederoprichting van Israël en de wederkomst van de Heer Jezus Christus in heerlijkheid*, aangeboden aan de Vergadering van Evangelische Christenen te Parijs, in hunne zitting van 30 augustus 1855. In de genoemde inleiding tot de profetieën noemde hij zeven zaken als nog te geschieden: I. De bekering van Israël als volk, of van het overblijfsel in zijn geheel, Romeinen 11:25-27. II. De vernietiging van de koninkrijken der wereld, Daniël 2:44; Hebréeën 12:27-28. III. De wederoprichting van het koninkrijk onder Israël, Amos 9:11; Lukas 21:24; Handelingen 1:6; 15:14-16. IV. Christus' regering over de aarde op de troon van David als de koning van Israël en van alle volken; Hosea 3:5; Zacheria 14:9; Openbaring 11:15. V. De gelijktijdige opwekking van al zijn heiligen om met Hem te regeren als koningen op de aarde, Daniël 7:27; Openbaring 5:10; 20:4-6. VI. Opwekking der overige doden; het laatste oordeel en eeuwige scheiding van goddelozen en rechtvaardigen, Maleachi 3:18; Mattheus 25:31-46; Johannes 5:28,29. VII. Het vergaan dezer wereld en het ontstaan van nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, waarin alleen gerechtigheid woont, Jesaja 65:17; 2 Petrus 3:13. Hij voegt hier de ons inziens zeer belangrijke opmerking aan toe: "Zullen deze dingen wel alzo zijn?" vraagt ge. Ik antwoord: Misschien niet in alles naar deze uitlegging, misschien in een andere orde, misschien niet afzonderlijk maar gelijktijdig of snel op elkaar volgend en samenstromend, maar misschien is het ook aan de andere kant mogelijk, dat we nog veel meer andere heerlijkheden te verwachten hebben, dan wij hier uit de Schrift vinden opgetekend. Uit de Vijfentwintig stellingen nemen wij de volgende uitspraken over in de huidige spelling. Uit stelling I: Het Oude Testament is vol van voorzeggingen van een nationale herstelling van Israël. Mozes en alle profeten scheiden nimmer van elkaar deze twee gebeurtenissen: de tijdelijke verstrooiing en langdurige ellende van dat volk ten gevolge van zijn zonde, zijn bekering in het laatste der dagen tot de HEERE en tot de Messias, de zoon van David, ten gevolge van de trouw van zijn God. Uit stelling VII: Indien de oordelen van God gedrukt hebben en nog drukken op het volk dat zijn Messias verworpen heeft, in een geenszins denkbeeldige zin maar alleszins tastbaar letterlijke, allerwezenlijkst historische zin; wie geeft ons het recht om van de letterlijke opvatting af te wijken zodra het geldt de wederaanneming en wederherstelling van datzelfde volk Israël? Uit stelling XVII: Jezus Christus werd als Koning van Israël bekend gemaakt door de engel bij de aankondiging (aan Maria): God de Heere zal Hem het koninkrijk van zijn vader David geven en Hij zal over het huis van Jacob koning zijn in eeuwigheid (Lukas 1:32,33. Heeft Maria aan deze woorden een dusgenaamde geestelijke zin kunnen hechten? Of is er nadien een andere engel gekomen om voor latere tijden de letterlijke zin van deze woorden weg te nemen? Stelling XXI: Het is tijd dat de christelijke kerken, dat de christennatiën aan hen hun schuld jegens Israël gedachtig worden. Hadden zij van God geen gebod ontvangen om die vijanden vanwege het Evangelie lief te hebben om der vaderen wil (Romeinen 11:28)? Of had God de last van de wraak van Zijn Gezalfde door eeuwen van verdrukking, marteling, verachting, verwaarlozing van Israël gedurende al deze achttien eeuwen, opgedragen aan de christenen? In stelling XXII noemt Da Costa als opdracht der gemeente ten opzichte van Israël in de eerste plaats de liefde en het gebed voor Israël, het onderzoek der profetieën over Israël, de prediking van het Evangelie aan Israël. Stelling XXV: De gehele Schrift, van God ingegeven, is gegeven voor alle tijden, voor alle toestanden. Toch zijn er door God voor de christelijke kerk opeenvolgende tijden bepaald om tot

bewustheid te komen van de verschillende grote openbaringen, haar in het Woord van God toevertrouwd. Zo bleek het tijdvak van de Hervorming door God bestemd te zijn voor een geheel nieuwe openbaarwording van die allesbehalve nieuwe waarheid: "De rechtvaardige zal door het geloof leven". Zou het misschien heden (dat zo buitengewone, zo wonderlijke, zo dreigende en zo bedreigde heden van onze tijd) de wel aangename tijd, het bepaalde ogenblik zijn van de samentrekking van alle verwachtingen der Kerk in die ene grote verschijning van onze Heer Jezus Christus in Zijn heerlijkheid? En dit is het woord, dat Hij aan de gemeenten gegeven heeft tot een laatste verzegeling van Schrift en Openbaring (Openbaring. 22:16): Ik, Jezus, Ik ben de Wortel en het Geslacht van David. En zie! Ik kom haastelijk. Amen, kom Heere Jezus. Amen.

DA COSTA 'S VISIE EN HOUDING MET BETREKKING TOT HET HERSTEL DER GEREFORMEERDE (HERVORMDE) KERK

In 1813 werd ons land vrij en kon het weer ademen. Maar tegelijk begon de Verlichting krachtig door te werken. Ook in de gereformeerde kerk. Toch kwam er direct nog geen scheiding van kerkenstaat. Integendeel. Koning Willem I, die wel de invloed der Verlichting had ondergaan, gaf aan die gereformeerde kerk een nieuwe institutaire vorm. Ze werd metterdaad (een) Hervormde kerk. Maar Hervormd ten goede? Nee, juist het omgekeerde. In de plaats van de Dordtse Kerkorde die de kerk twee eeuwen gehad had, gaf hij aan de kerk een Algemeen Reglement. Daarin werden de kerkelijk vergaderingen in een volgorde genoemd, precies omgekeerd als in de Dordtse kerkorde. Daar was het: kerkenraad, classis, provinciale synode, generale synode. Nu begon men met 'Het Synode' en eindigde bij de kerkeraden. En boven 'Het Synode' stond de koning. Alles zou dus nu van bovenaf bestuurd worden. Tot de zorg van de bestuurders behoorde onder meer het handhaven van de leer der kerk. Maar dit moest volgens de commissaris-generaal van het Departement voor de Erediensten verstaan worden als de bestuurlijke zorg voor de predikantsopleiding en het godsdienstonderwijs: "het Synode was niet geroepen om leerstellige geschillen te beslissen, maar om de Kerk te besturen". Wel stelde de synode de volgende proponentformule vast: "Wij ondergetekenden verklaren bij deze oprechtelijk, dat wij de belangen, zo van het Christendom in het algemeen, als van het Nederlandsche Hervormde Kerkgenootschap in het bijzonder, door leer en wandel, zorgvuldig zullen behartigen: dat wij de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig Woord, in de aangenomen formulieren van enigheid der Nederlandsche Hervormde kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen en hartelijk geloven dat wij dezelve naarstig zullen leren en handhaven en dat wij op de bevordering van Godsdienstige kennis, Christelijke zeden, orde en eendracht ons met allen ijver zullen toeleggen." Maar hoe werd met name de zin "de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig Woord, in de aangenomen formulieren van enigheid vervat is" bedoeld? In de zin van: de leer der Formulieren van Enigheid wordt aangenomen omdat (quia) ze met Gods Heilig Woord overeenstemt of in de zin van: voorzover (quatenus) ze daarmee overeenkomt? Hoe een en ander nu in de praktijk werkte, zal uit het volgende blijken. Een bepaalde verlichtingstheologie drong al spoedig steeds duidelijker de kerk binnen. We noemden ze reeds: de Groninger school. Ze kwam er openlijk voor uit dat ze niet leerde overeenkomstig de drie Formulieren van Enigheid. Het ongehinderd binnendringen van vreemde leringen was de diepste oorzaak van de Afscheiding van 1834. Het een zowel als het ander was voor ds. B. Moorrees van Wijk aanleiding in 1841 een Adres aan mijne Gereformeerde geloofsgenoten in ons Vaderland te publiceren. Het werd een monsteradres, want er waren lijsten bijgevoegd van een 8790 mede-ondertekenaars. Het wilde aan het binnendringen van de vreemde leringen een halt toeroepen door aan de synode te vragen om een strikte handhaving van de Formulieren van Enigheid door middel van het oude ondertekeningsformulier. Overeenkomstig haar gedragslijn ging de synode er niet positief op in. Ze merkte op dat volgens het nieuwe ondertekeningsformulier de proponenten betuigden de leer aan te hangen "gelijk die in haar aard en geest het wezen en de hoofdzaak uitmaakt van de belijdenis der Hervormde Kerk". Naar aanleiding van deze laatste uitdrukking richtten nu zeven aanzienlijke Hagenaars, nl, D. van Hogendorp, M.B.H.W. Gevers, A. Capadose, G. Groen van Prinsterer, P.J. Elout, J.A. Siegendonck en C.M. van der Kemp zich in een schrijven tot de synode. Dit is de geschiedenis ingegaan onder de naam: Het Adres der Zeven Haagse Heeren. Opsteller was Groen. Zij vestigden daarin de aandacht van de synode op de volgende zaken: het gezag der Formulieren: de academische opleiding der predikanten; het verband tussen het lager onderwijs en de Kerk; de wijziging van het Kerkbestuur. En ze spraken de wens uit dat haar beraadslagingen mochten meewerken om "allengskens het Kerkgenootschap, door handhaving van het alleen

zaligmakend Evangelie, weder eenzelvig te doen zijn met de (oorspronkelijke) Nederlandsche Hervormde Kerk". Wat betreft de eerste van de vier genoemde zaken merken ze op dat de synode nergens bepaald heeft wat al en wat niet onder de titel van Hoofdstukken der leer behoort te worden gerangschikt. Zelf noemen ze meerdere malen als zodanig onder andere de onfeilbaarheid der Schrift, de Drie-eenheid, het God-zijn van Jezus, de verzoening door het bloed des kruises, de voldoening aan de straf vorderende gerechtigheid van God, zie onder andere pagina 17. Aan het slot van hen hun Adres verwoorden ze hen hun verlangen omtrent deze zaak aldus: "Handhaving der hoofdwaarheden van het Evangelie, en, als middel hiertoe, handhaving der Formulieren van Enigheid, in al wat het wezen en de hoofdzaak der Hervormde leer, naar de geest van de opstellers en van de Nederlandse Hervormde Kerk betreft." De lezer zal de naam van Da Costa bij de ondertekenaars gemist hebben. Hij zal tevens weten dat hij hen hun bezwaren tegen de synode volledig deelde. Waarom ondertekende hij dan niet hen hun Adres? Da Costa werd zelf ook met deze vraag geconfronteerd en hij heeft daarop geantwoord in zijn Rekenschap van gevoelens bij gelegenheid van den strijd over het Adres aan de Hervormde Gemeente in Nederland, Amsterdam 1843. Dit geschrift bestaat uit de volgende stukken: I Inleiding (pagina 1-7); II Het recht der Waarheid (pagina 8-18); III De hoofdwaarheid van het Christendom, door het Godgeleerd Gezelschap onder de zinspreuk: Gods Woord is de Waarheid, ontkend (pagina 19-36); (dit gedeelte verdedigt tegenover de Groningers met name "de Godheid van Christus, de menswording van Jehova" (pagina;) IV Nog eenige bedenkingen (pagina 37-45); V De Formulieren van Enigheid (pagina 46-57); VI Besluit (pagina 57-67). Op pagina 4 van de Inleiding schemert zijn gevoelens reeds door: "Het is met de enkele mens, wanneer hij geloofd heeft, als met de Kerk van Christus in haar geheel, ja, als met de ganse levende schepping van God. Het leven openbaart zich in de weg van ontwikkeling. Ontwikkeling brengt noodwendig haar eigen soort van verandering met zich mede; maar het wezen, de grond der dingen, (de eeuwige wetten der Natuur, de eeuwige waarheden der Openbaring!) blijven onveranderd en onveranderlijk dezelfde." Wij zijn, volwassen of oud geworden, wel geen andere personen dan die wij waren als pas geboren kinderen. En toch! wat onderscheid in de verschijnselen der beide leeftijden!" Met betrekking tot zichzelf concretiseert hij dat "even kort als eenvoudig" aldus: "In jonger leeftijd meende ik de genezing van het bestaande ernstige, wezenlijke en hoogstbeklagenswaardige kwaad in Kerk en Godgeleerdheid en maatschappij grotendeels te mogen zoeken in de terugkeer tot een vroegere toestand; thans zie ik die genezing alleen denkbaar in de weg van voortgang naar een nieuwe (van God gewilde, bereide, beloofde) uitkomst. Eertijds stelde ik in de verdediging van heilige en dierbare waarheid het oude tegen het nieuwe; thans levert mij juist het nieuwe de middelen op en geeft mij de wapenen in de hand tegen het nieuwe; Hetgeen de geest van de tijd tegen de Waarheid voortbrengt, zal die Waarheid juist des te rijker doen uitkomen." In het vijfde stuk van zijn Rekenschap en gevoelens werkt hij dit als volgt uit in verband met zijn niet ondertekenen van de Formulieren van Enigheid. Door de onvoorwaardelijke ondertekening zou hij verklaren dat hij elke voorstelling van de waarheden daarin nog heden onvoorwaardelijk deelde. Hij zou daardoor dan tevens het beginsel huldigen alsof de Hervormde Kerk op een bepaald punt in de loop van het protestantse schriftonderzoek zou zijn blijven staan. En dat, terwijl het juist zijn overtuiging is dat hij "de gang der ontwikkeling die de Heere ook op het gebied van zijn Kerk en zijn Waarheid aan de loop der tijden verbonden heeft, niet mag beperken tot hetgeen de opstellers van onze belijdenisschriften in hen hun dagen voor ogen hadden." En dat laatste verlangden de ondertekenaars juist, gezien het slot van het Adres. Van welke waarheid zou men dan krachtens de gang der ontwikkeling die de Heere ook daaraan verbonden heeft, thans een rijkere voorstelling moeten hebben? Da Costa zegt het ronduit: De opstellers van onze belijdenisschriften hebben aan de leer der laatste dingen, de eschatologie, weinig of geen gewicht gehecht terwijl dit juist een "hoofdvoorwerp van theologische studie geworden is en voor velen een dierbare bron van troost

in de hoop en een versterking in het geloof." Zeker, tot het wezen van een christelijke kerk behoort belijden. Maar tussen belijden en het ondertekenen van belijdenisschriften is een groot onderscheid. Waarom zou ook de kerk van onze tijd niet rekenschap mogen geven van haar geloof en hoop en dat in de taal, de vormen en de bedeling eveneens van onze tijd? Een belijdenis voor onze tijd moet ook een belijdenis van onze tijd zijn. Tegenover het ingedrongen kwaad, tegenover nieuwe dwalingen of zelfs tegenover de oude in de vorm waarin onze tijd ze hult, volstaat geen acte van vereniging met het geloof en de strijd van Calvijn. De Bres, Ursinus, de Dordtse Kerkvergadering, maar een geheel verse, in de taal en vormen van onze tijd geuite verklaring, wederlegging en handhaving. Laten in onze gemeenten, in onze huizen en harten altijd onze schone belijdenisschriften in ere blijven, die een zo blinkende banier zijn uit de goede strijd voor de waarheid gevoerd door onze vaders. Maar voor diezelfde strijd in onze tijd zou hen hun onvoorwaardelijke ondertekening en handhaving in plaats van een behoefte veeleer een belemmering zijn. Voor de opwekking en herleving van de gemeenten des Heeren, die wij alleen verwachten van Gods Geest, is het enig nodige middel het Woord van God. Dit beginsel is ook gepraktiseerd in alle beslissingen, in alle kritieke tijden van onze kerk. De synode van Dordrecht heeft alleen door de Schrift de leer van zonde en genade, in haar volheid, tegen de remonstranten gehandhaafd. De eed, die de leden der kerkvergadering tevoren moesten afleggen, sloot elk beroep op menselijke geschriften ten enenmale uit. In het zesde hoofdstuk van zijn Rekenschap van gevoelens ziet Da Costa de vraag onder het oog: Wat moeten wij dan nu voor het behoud van onze Nederlandse hervormde kerk doen? De vraag betreffende waarheid en dwaling is niet enkel een rechtskundige. Ze is allereerst een vraag van ziekte en genezing. Men kan wel in zijn recht staan door een ondertekening van de belijdenisgeschriften te eisen, maar wat baat dat als daarmee heel de bestaande kerk ontbonden zou worden. Wat baat mij de rechtmatigheid van mijn vordering zolang de schuldenaar niet kan voldoen? Kan ik hem niet beter een weg wijzen om zijn zaken weer in goede orde te brengen om zo te zijner tijd aan zijn verplichtingen te voldoen? Doch laten we maar ronduit zeggen dat we een zwakke minderheid zijn. Wat nu te doen als wij het met de meerderheid binnen dezelfde kerk niet kunnen vinden? Laat ons dan eruit gaan, niet eruit drijven. Maar daar zijn we nu nog lang niet aan toe. Nu zijn we nog ons getuigenis binnen dezelfde kerk verschuldigd en we mogen nog niet wanhopen aan herstel. Laat er enerzijds een vrije ontwikkeling van de ziekte zijn, mits er tegelijkertijd een vrije en ruime toediening geschiedt van het enige redmiddel, het Woord van God. Dat is mijns inziens de behoefte van het ogenblik. Men zij voor die vrijheid ook voor die van de wetenschap van het rationalisme niet bang. Ze heeft veel afgebroken, maar ze moet nu ook de vrijheid krijgen om weer op te kunnen bouwen. Was de Kerkhervorming mogelijk geweest zonder de diensten der wetenschap? Wie zal de kennis van veel talen en daarbij behorende zaken schadelijk achten? Tenslotte zullen alle wetenschappen, al staan ze eerst vijandig tegenover het Woord van God, daaraan eens hulde brengen. En als uiteindelijk het blijven in de bestaande kerk voor de christen onmogelijk wordt, welnu, dan zullen wij op het woord en onder de leiding des Heeren uitgaan, gelijk onze protestantse Kerken eens uitgegaan zijn uit Rome, gelijk de eerste christengemeente is uitgegaan uit dat Israël, dat zijn Christus verworpen had. Da Costa voelt ook geen angst voor het woord scheiding. Die kan eens plicht worden. Wel acht hij de tijd daartoe nu nog niet gekomen: Voorzover reeds nu sommigen tot afscheiding kwamen, hij zal altijd hen hun broederlijke toedragen en hen hun gaven hoogachten hen hun uitgang is in oorsprong en voortgang enkel een onderneming, geen roeping. Maar ze heeft wel als zodanig haar betekenis gehad. Want het is door haar duidelijker geworden dat niet voor altijd toeneming van afwijking en willekeur in de kerk kan samengaan met stille rust. Eveneens is openbaar geworden dat in 19de eeuw, ook in Nederland vervolgingen tegen belijders van de oudhervormde leer, vervolgingen om des gewetens wil, mogelijk zijn. Wat zullen wij nu als terzake doende aan de synode vragen? Ik zal haar niet vragen een tijd in de Kerk terug te roepen, die niet

terug te roepen is. Maar wel, dat ze eindelijk ophouden met "die koude en afgemeten en diplomatieke toon en taal van een zuiver administrerend lichaam", doch ons nu eens "de levende en bezielde stem van een ware Christelijke Kerkvergadering doen horen. In plaats van regel op regel, besluit op besluit, doe ze ons eindelijk eens een woord van belijdenis horen, een woord ter verheerlijking van onze grote God en Zaligmaker, met de onbewimpelde erkenning van alle dierbare en heerlijke geloofswaarheden, die als uitstralingen van zijn eeuwig gezegende Persoon, tot licht en troost en zaligheid zijn voor de gemeente van alle plaatsen en eeuwen." En verder, laten zij en de regering en elke bevoegde macht, billijkheid betrachten in de strijd tussen de verschillende richtingen. Laat ze op onpartijdige wijze evenveel ruimte en plaats om te spreken en te onderwijzen zowel aan de bestrijders als aan de voorstanders van de lievelingsbegrippen van deze tijd. Laat ook de theologie van de herlevende rechtzinnigheid zoveel als mogelijk is, behoorlijk vertegenwoordigd zijn op leer- en predikstoelen. Ons christendom heeft genoeg aan de vrijheid om zich slechts te laten horen en te laten zien in het leven. Er is nog genoeg geweten en gezond verstand onder ons volk en in onze kerken om te beseffen welke leer waarlijk reddend en waarachtig is en wat het Woord des Heeren tot de gemeenten spreekt. Veelvuldig met dat Woord te arbeiden, daar komt het op aan met betrekking tot de goede zaak die wij voorstaan. Dat Woord getrouw te belijden onder vriend en vijand, bovenal te beleven, in huiselijke kerkelijke, maatschappelijke zaken, welk een roeping! Doch zou niet juist in die weg, die door kracht noch door geweld, maar door de Geest des Heeren, de Tempel, de Kerk des Heeren worden gebouwd? Tegen het eind van zijn brochure schrijft Da Costa dan: "Ik heb een woord van waarheid gesproken, waarom zou ik ook niet een woord van vrijheid spreken Waarheid in de vrijheid is niet slechts de leus van het Protestantisme, maar ook de gave en de kracht van het Evangelie! Ik heb tenslotte nog een woord van Vrede". En hij sluit dan af met een diep indringend woord van hart tot hart: Godegeleerden en gij allen die ik om wille van de waarheid moest bestrijden, daar is een plaats "waar tusschen ons van vrede, niet ten koste maar ter ere van de waarheid, onderhandeld kan worden. In de binnenkamers, op de knieën, daar kunnen elkaar ontmoeten, elkaar leren begrijpen, die in deze strijd rechtstreeks tegenover elkaar staan. Daar, als tot onze harten de stem van Hem mag komen, die tot beginsel van alle gemeenschap met Hem gezegd heeft: Ken uw ongerechtigheid!, daar, als wij wederzijds met ons hart mogen beseffen wat in ons en voor God de plaag van zijn hart is, die zonde, waarvan onze ziel verlossing zoekt, zal er dan tusschen u en ons verschil kunnen blijven over hetgeen Hij volbracht heeft, over wie Hij is, aan wie tot ons gezegd is: Een ieder die DE NAAM DES HEEREN JEZUS ZAL AANROEPEN, zal zalig worden?"

We lazen dat Da Costa vrijheid van onderwijs wilde. In 1848 verscheen zijn geschrift *Het ogenblik*. Ook daarin spreekt hij over die vrijheid. Daaruit blijkt dat hij allereerst gedacht heeft aan vrijheid voor de ouders om hen hun kinderen zulk godsdienstonderwijs te laten geven dat hen hun iets meer dan algemene godsdienstigheid bijbrengt. Maar hij dacht eveneens aan vrijheid voor de gemeente om gelovig-wetenschappelijke seminaries op te richten ter opleiding van haar aanstaande predikanten. Helder en onomwonden sprak hij dit zoals we reeds zagen uit in zijn *Wat er door de Theologische Faculteit te Leyden al zo geleerd en geleverd wordt*. Schwartz en hij hadden trouwens met nog anderen in 1852 al een Theologisch Seminarie geopend. Een schatrijke dame, mevrouw Zeelt uit Baambrugge had hen in staat gesteld een pand te kopen aan de Oudezijds Voorburgwal bij de Stoofsteeg. Da Costa werd docent in het Nieuwe Testament. Maar zouden diegenen die daar studeerden ook door de synode van de hervormde kerk tot het predikambt worden toegelaten? In die tijd konden alleen zij predikant worden die opgeleid waren aan de staatsuniversiteiten die zich bevonden te Leiden, Utrecht en Groningen. Daarom verzocht Da Costa aan de synode een bepaling in de reglementen op te nemen, waardoor ook zij die niet aan een van

staatswege ingestelde inrichting van theologisch onderwijs hadden gestudeerd, predikant konden worden. De synode ging er echter niet op in. Al heeft het dan geen predikanten opgeleverd, toch wel een twintigtal evangelisten en zendelingen. In 1861 werd het opgeheven.

DA COSTA'S GEDACHTEN OVER BEPAALDE POLITIEKE ZAKEN.

We kunnen ze heel duidelijk vinden in drie geschriften, namelijk De Verbondsverklaring van 1573 aan Nederland herinnerd, Amsterdam 1831, Het Ogenblik, een woord over Het ontwerp van grondwetsherziening, Amsterdam 1848 en zijn Brief aan Mr. Groen van Prinsterer bij zijne aftreding uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal geschreven en openlijk ter lezing gegeven door Mr. Is. Da Costa, Haarlem 1854.

Da Costa dacht theocratisch. Dat komt ook uit in zijn De Verbondsverklaring. Hij vertelt daarin dat in de uiterst hachelijke omstandigheden waarin ons vaderland toen verkeerde, een van de medestrijders van stadhouder Willem I aan deze gevraagd had of hij ook een vast verbond met een of andere potentaat gesloten had. En wat antwoordde de Vader des Vaderlands? Hij schreef: "Al eer wij deze sake en bescherminge der Christenen, en andere verdrukke in dezen Lande hebben aangevangen, hebben wij met den Alleropperste Potentat der Potentaten alzulcke vasten Verbont gemaect, dat wij en alle de gene, die vast daarop vertrouwen, door sijn geweldighe ende machtighe handt, ten lesten noch ontset sullen worden, spijt alle sijne en onse Vijanden, sonder dat wij alle middelen, die ons de Heer der Heyerscharen toegeschickt heeft, hebben, of willen laten voorbijgaan" (pagina. Een paar bladzijden verder doet Da Costa dan de oproep: "O gij Kerk! o gij Volk! o gij Koning! staat Gij in der waarheid in het Verbond der Vaders met de Mogendheid der Mogendheden?" En dat hij bij die Mogendheid der Mogendheden niet een algemeen godsbegrip in zijn gedachten had, blijkt uit hetgeen hij een bladzij verder schreef: "Hen hun eeuwig, hen hun tijdelijk, hen hun maatschappelijk behoud verwachtten zij (de vaders) van Hem alléén, die gisteren en heden dezelfde is en in der eeuwigheid Christus, Dien Naam beleden zij, in dien Naam streden zij, voor die Naam leden zij, op dien Rotssteen waren hunne huisgezinnen gebouwd, geheel de Staat". Op pagina 22 roept hij dan ook de króónprins (de latere koning Willem II) op: "Gedenkt aan den Naam, in welken gij gedoopt werd, Gedenkt aan den God, aan wie uw vaders zich opdroegen; en o! dat gij U zelven leerdet kennen in uw zonden, in de ontfermingen des Heeren, in de roeping en verkiezing uwes huizes!" Het tweede geschrift is een bespreking van het ontwerp van de grondwet van 1848. Deze is ontstaan ten gevolge van de februarirevolutie van dat jaar in Frankrijk. Ze veroorzaakte tot ver buiten Frankrijk een geweldige schok. Ook bij onze koning Willem II. Hij erkende dat hij in één nacht van zeer conservatief zeer radicaal (liberaal) was geworden. Hij gaf toen de beslissende stoot tot die nieuwe grondwet. Hoewel Da Costa bekende geen staatsman te zijn, achtte hij zich toch verplicht "in een ogenblik als het tegenwoordige zijn mening te zeggen over aangelegenheden die voor het bestaan van dat (d.w.z. ons, H.) Vaderland en wat het dierbaarst heet, beslissend kunnen zijn." Hij wilde zo tevens de toepassing geven van overtuigingen en gevoelens die hij in zijn laatste gedichten tot uitdrukking gebracht heeft. We denken hierbij aan zijn De stem des Heeren en zijn 1648 en 1848. Het ontwerp bevatte de volgende kenmerkende trekken: De koning heeft de uitvoerende macht en deelt de wetgevende met de Staten-Generaal. Hij benoemt de ministers die verantwoording schuldig zijn aan de volksvertegenwoordiging, de Staten-Generaal. Daarvan wordt de Eerste Kamer gekozen door de Provinciale Staten uit de hoogst aangeslagenen in de belasting. De Tweede Kamer wordt gekozen door rechtstreekse geheime verkiezingen. Kiezers zijn zij, die een bepaald nogal hoog bedrag aan belasting betalen en meerderjarig zijn. De Tweede Kamer bezit het recht van enquête, amendement, initiatief en interpellatie. De Kamers kunnen de begrotingen verwerpen. De koning kan de Kamers ontbinden. Alle kerkgenootschappen, niet alleen de bestaande, hebben vrijheid van godsdienst. Ook het geven van onderwijs is vrij, door bekwame onderwijzers en onder het toezicht van de overheid. De achtergrond van dit ontwerp van grondwetsherziening was het grondprincipe van de Franse Revolutie: de volkssoevereiniteit. Deze werd natuurlijk door de hele gereformeerde gezindte verworpen. Maar hoe moest zij nu staan tegenover de bepalingen in dit concept? Groen

van Prinsterer heeft op het grondprincipe telkens gewezen. In maart 1848 schreef hij: "Wij zijn voor de toekomst van Nederland bekommerd. Wij weten dat geen grondwet-herziening, waar de maatschappij niet op hechte grondslagen rust, waarborg van vooruitgang of van behoud geeft." Hij weet ook dat het Nederland van 1848 de doorvoering van het revolutionaire beginsel niet kan keren. Maar hoe komt dat? " De oorzaak is u, Christenen bekend Het is omdat het waarachtig Evangelie uit Staat en Kerk, uit school en huis is gebannen, meer nog, omdat het in schijn is behouden; het is, omdat men in Kerk en School en elders, hoog ingenomen geweest is met een Evangelie, dat zich, naar den eis der omstandigheden en der staatsvormen en der zich opvolgende wanbegrippen in godsdienst en politiek, liet plooiën en rekken en verzachten; het is omdat de Christenen zich gevoegd hebben naar hetgeen zij hadden behoren te weerstaan; omdat zij den opgedrongen vrede met allen en met alles hebben geëerbiedigd." Maar zo'n aangepast Evangelie dat "tegelijk verloochening en karikatuur van de leer der zaligheid (is), kan niet schenken wat men voor wezenlijke en duurzame redding der Natiën behoeft." Na deze behartigenswaardige woorden van Groen bleef natuurlijk wel de vraag: Hoe moeten bijbels-denkende christenen nu staan tegenover de praktische bepalingen van dit ontwerp. Da Costa heeft zijn mening daarover ontvouwd in het reeds genoemde geschrift Het Ogenblik. Hij begint zijn Voorwoord met de opmerking "Ik ben geen Staatsman". Maar hij meent toch zijn antwoord op die vraag te moeten uitwerken. Uitwerken? Ja, "omdat ik in mijn jongst verschenen Verzen eenige beginselen heb geformuleerd en mij (daardoor) tot de nadere ontwikkeling daarvan verbonden heb." Zijn leidend beginsel daarbij zal drieledig zijn: "positief-Christelijk, monarchaal- Oranje, oprecht en wezenlijk liberaal." Hij deelt zijn publicatie in 7 hoofdstukken: 1. Het ogenblik, de toekomst, de plicht (pagina ; 2. Monarchie en Volksvertegenwoordiging in Nederland (pagina 6 v.v.); 3. Aristocratie (pagina 4.) Toepassing op het stelsel der ontworpen Grondwet (pagina 10.); 5. Bezwaren 6. Punten van voorbehoud 7. Uitvoering (pagina. We geven er het een en ander uit door. In het eerste hoofdstuk komen we een gedachte tegen, die Da Costa meermalen uitspreekt en die hem ook bij zijn beoordeling van het Ontwerp leidt: God behaagt het enkele van die vrijheden vrijheid van godsdienst, vrijheid van onderwijs, politieke vrijheid, vrijwording van slaven te geven door de Revolutie, dan mag een christen daarmee vrede hebben en zich ermee verenigen. "Doch nimmer en in geen geval kan hij vrede hebben met het beginsel van soevereiniteit als uitgaande van en immanent berustende bij de mens." Deze soevereiniteit: "Historisch is ze een waan, den Christen is ze een ban"! Nee, de volken hebben zich (historisch!) niet door enig maatschappelijk verdrag een regering gegeven. Historisch is een volk de uitbreiding van een familie. De regering ervan was en blijft een ordinantie van God. De macht is uit God, zowel in een absolute monarchie als in de meest democratische republiek. En iemand die deze ordinantie van God erkent, moet met en door het Woord van die God het volk vormen en bekwamen tot dat deel in de regering van het land, dat de bedeling der tijden onder het hoge Godsbestuur meebrengt. In hoofdstuk 2 handelt Da Costa over de verhouding tussen Monarchie en Volksvertegenwoordiging. We zouden ook kunnen zeggen: tussen monarchie en de vrijheid van het volk. En dan merkt hij op dat de monarchie in Nederland geen bedreiging van die vrijheid is, maar veeleer de waarborg en de grondslag ervan. Het huis van Oranje heeft daarom recht op de eerbied en de sympathie van het vrije volk. Want Willem I en Willem III en nog meer Nassaus, die voor de zaak der vrijheid streden, leden en stierven, zijn toch wel namen die heel andere herinneringen oproepen dan van wettische dwangzucht. Ik vrees daarom, aldus Da Costa, zolang de revolutiegeest niet geheel de overhand krijgt, voor de monarchie niets van een ruime deelneming der natie aan de regering. Ze zou veeleer iets te vrezen hebben van de kant van de aristocratie. Hiermee komt hij tot het hoofdstuk over de Aristocratie. Moet die nu maar uitgesloten worden van de Staatsregeling? Nee, dat niet. Ze heeft haar grote verdiensten gehad en is nog van nut voor het nationaal bestaan. Maar haar invloed zij thans vooral een zedelijke, niet meer belichaamd in een afgezonderde stand, door grondwettelijke

rechten onderscheiden. Ze zoeken haar behoud evenmin als de monarchie of de natie in een machteloos conservatisme. Wie "behouden wil worden" moet ook op dit gebied, weten "los te laten". Verder denken zij aan het woord van een apostel: 1 Timotheüs 6:17, 18. Nu komt Da Costa tot de vierde zaak: de Toepassing op het stelsel der ontworpen grondwet. Hij zegt direct dat hij het, gedreven door hogere beginselen en onder nog te noemen restricties, zonder omweg of bijgedachte aanvaardt. En hij staat dan stil bij drie punten: a. Rechtstreekse verkiezingen, b. Vrijheid van godsdienst, c. Vrijheid van onderwijs.

Wat a betreft, hij geeft daar de voorkeur aan boven getrapte verkiezingen, mits ze niet naar een te lage census zijn ingericht. Wat b betreft, daar is hij ook voor. Hij is dankbaar dat de regerende koning, Willem II, alle vervolging van de afgescheiden hervormden heeft doen staken. Maar die vrijheid moet nog duidelijker gesteld worden dan in het nu gepresenteerde Ontwerp, want hier en daar vinden nog vervolgingen plaats van de meest onschuldige godsdienstige samenkomsten. Hij hoopt verder dat ook de Hervormde Kerk zelf van alle overheidsbemoeiing bevrijd wordt en eveneens van de Talmoed van de Reglementenbundel, waaronder haar aloude belijdenis begraven is en haar geestelijk leven verstikt wordt. "Het is meer dan tijd dat in onze historische Hervormde Kerken die aristocratische regeringsvorm een einde neme." Ze kan in wereldlijke staten haar wettigheid hebben, maar voor de kerk van Christus, voor de kerken der Hervorming, heeft ze geen wortel, noch in het Woord van God noch in haar eigen geschiedenis hier te lande aldus Da Costa. Wattenslotte de vrijheid van onderwijs aangaat, die is onafscheidelijk verbonden met de vrijheid van godsdienst. Reeds is die aan sommigen, speciaal aan protestantse christenen verzekerd door de bestaande wetgeving. Ze wordt evenwel door plaatselijke autoriteiten nog bemoeilijkt. Maar een ieder, die iets meer verlangt dan algemene godsdienstigheid bij de opvoeding der jeugd, zal de onbekrompen vrijheid tot behoud van een positieve godsdienst voor het opkomende geslacht, die in het Ontwerp voorgesteld is, toejuichen. We begrepen reeds dat Da Costa bij alle instemming toch ook enkele Bezwaren had tegen het Ontwerp. Hij weet van of voorkomt graag twee grote bezwaren. Het eerste is dat Rome nu ook de volle vrijheid krijgt zijn eigen zaken te regelen. Hij kan bij dit bezwaar echter kalm blijven. Hij zegt van ganser harte een van zijn grootste vrienden na: "Ik vrees de Rooms en niet omdat ik ze niet haat." En hij voegt daaraan toe: Ik mag dat ook niet. Er zijn tijden geweest waarin de kerk van Christus tegen verdrukking of afval steun vond bij de machten der wereld. Maar God geeft nu andere tijden en die willen we eerbiedigen. En zou er weer verdrukking komen, dan hoop ik staande te blijven. Maar ik heb daar geen aardse machten voor nodig. Als ik tegeneen rooms-katholiek of een Israëliet strijd, voel ik mij in mijn geloof zelfs veel sterker als ik geen wereldlijke steun achter mij heb. Ons protestantisme is toch wel erg slap geworden, nu de strijd tegen Rome een van slimmigheden, cijfers en materiële hulpmiddelen schijnt te zijn geworden, in plaats van een strijd des geloofs tot eer van God en zijn Woord. Het tweede bezwaar waarvan Da Costa weet heeft, is het volgende: Hoe durft hij, Da Costa monarchaal en warm Oranjegezind zijnde, het te wagen met een grondwet die, zoals sommigen beweren, ons uiteindelijk tot de republiek zal voeren? Nu, dat is voor hem een zeer eenvoudige zaak: hij gelooft dat laatste gewoon niet. Hij wil de oprechtheid van de verklaring die de tijdelijke voorzitter van de ministerraad met het Ontwerp gepaard deed gaan, niet in twijfel trekken. Hij gelooft wel dat alle mensen zondaren zijn, maar hij heeft die leer nooit zo aveerzuchtig toegepast dat hij zijn naaste, zonder dat er overtuigende redenen voor zijn, van misleiding bij zulke verklaringen zou verdenken. Hij is er bovendien van overtuigd dat zowel de monarchie als het stamhuis van Oranje in Nederland populair zijn. Ze leven beiden in de harten van het volk. Weet iemand trouwens een beter Ontwerp van grondwet, die ook mogelijk zou zijn? We moeten geen staatkunde van beschroomdheid hebben, geen terugkeer "tot hetgeen gebleken is even onhoudbaar als der vasthouding onwaardig te zijn." Dit alles wil echter niet zeggen, dat hij geen Punten van voorbehoud zou hebben, hoofdstuk 6. Wat het taalgebruik betreft, zou hij onder andere graag uit

het Ontwerp verwijderd zien elke uitdrukking die meer aan de begrippen der Revolutie herinnert in plaats van aan het ten grondslag gelegde liberaal-monarchaal beginsel. Wat de zakelijke inhoud aangaat, zou hij met velen nog wat verder gaan wat de zaak van vertegenwoordiging betreft. De wijze waarop een Eerste Kamer zou moeten worden gevormd, acht hij te enen male fout. Het zou de aristocratie van het geld inhouden in haar meest naakte en onbewimpelde vorm. Hij ziet trouwens de noodzaak of het nut van een Eerste Kamer heel niet in: "weinig anders dan kostbaar tijdverlies, bij het altijd nadelige van een niet bepaald nodig raderwerk in het staats-organisme, dat men wil vereenvoudigen." "Tenslotte nog één aanmerking. Het geldt een grote verklaring, die, waar sprake is van vrijheden, in het Ontwerp van Grondwet niet had mogen achterblijven en die de wens en bede tot God van velen is: de afschaffing van de slavernij op heel het Nederlands grondgebied." Er kan geen gunstiger gelegenheid bedacht worden dan de tegenwoordige om in deze zaak die reeds al te lang bij ons behandeld is, een beslissing te nemen: "Het beginsel worde met de meeste stelligheid in de grondwet opgenomen." Nu nog het laatste hoofdstuk: de Uitvoering van deze monarchaal en christelijk begrepen vrijheden. Daar "zal het toch op aankomen." En dan spreekt Da Costa met grote nadruk uit: "Ik verklaar openlijk en herhaaldelijk en nimmer genoeg dat van het Revolutiebeginsel, van de leer van Volksoppermacht, van het Ongeloof en den eigenlijke Geest, (zorgvuldig te onderscheiden van de gang en ontwikkeling) der eeuw niets daaromtrent te verwachten is." Hoe zal de Revolutie, als kind van Ongeloof en Volkssoevereiniteit ooit rechten en vrijheden eerbiedigen, die zich niet dienstbaar zouden stellen aan haar en aan haar alleen. Nee, waarlijk, om van die vrijheden in de praktijk te genieten, hebben wij, christelijke beginselen, christelijke waarheid en christelijk leven nodig! Bij de toepassing zullen veel vragen zich aandienen: die van de arbeid, de armoede, de landverhuizing, de kolonisatie in de Oost. Ze kunnen met het Evangelie daar niet meer ontveinsd of uitgesteld worden. De grote vragen verder, die onder de beroeringen van de tijd rijp worden, kunnen op den duur niet geïgnoreerd blijven. Er mag ook geen panische schrik zijn voor onderwerpen die, op bedoord onderzoek recht hebbend, zich niet laten terugzetten door botte weigering van inzage of gehoor. Voorts zal in alle takken van algemeen bestuur, onder andere in het stuk der belastingen, vereenvoudiging algemene plicht worden, zonder schade voor veiligheid naar buiten, voor levenskracht naar binnen. Er zal moeten zijn bezuinigingen, met opofferingen en inspanningen, desnoods vele, maar geen bekrompenheden en besparingen, die tenslotte tot verzwakking en achteruitgang leiden. Tenslotte zal men in alles het oog der wetenschap moeten raadplegen. Maar zullen enkel wetenschap en bekwaamheid ons volk kunnen behouden? Is het menselijk lichaam denkbaar met een wel goed georganiseerd hoofd, maar zonder een warm kloppend hart? Zo'n hart is niet denkbaar zonder liefde, die liefde niet zonder het geloof, dat geloof niet buiten het Woord van God. "Tot dat Woord, tot dien God, o Nederland en Oranje! Neen! geen Grondwet zal behouden, hoe vergoed of weer vertreden, zo geen raad bij Hem gezocht wordt, met vernedering en gebeden. Vruchtloos anders elke Grondwet. 't Blijft een levenloos papier, Speelbal, dàar, van ijdele vonden, bron van nieuwe driften, hier." We vernamen reeds dat Da Costa zag aankomen dat Rome van de in de nieuwe grondwet gegeven vrijheid van godsdienst gebruik zou maken om haar eigen organisatie en bestuur te regelen. We merkten eveneens dat hij voorzag dat velen in het protestantse volksdeel dat moeilijk zouden kunnen accepteren maar dat hij zelf daar geen moeite mee zou hebben. Zowel het een als het ander gebeurde. In maart 1853 besloot de paus dat er een aartsbisschop in Utrecht zou komen en in elk van de steden Haarlem, Den Bosch, Breda en Roermond een bisschop. Dat veroorzaakte inderdaad een geweldige deining onder de protestanten in ons land. Men gaf aan het toenmalige ministerie Thorbecke grotendeels de schuld. De koning ontsloeg het ministerie en ontbond de kamer. Bij de verkiezing van de nieuwe kamer werd Groen niet herkozen. Da Costa schreef toen het derde geschrift dat we aan het begin van dit hoofdstuk noemden. Hij wilde in deze Brief aan Mr. Groen van Prinsterer die in de onderhavige zaak van

dezelfde mening was als hij, uiting geven aan hetgeen in zijn en veler hart leefde, namelijk gevoelens van hoogachting, dankbaarheid, medegevoel, leedwezen, maar tegelijk van berusting, goede moed en levendig vertrouwen in de goedheid van de zaak, door hem in 's lands vergaderzaal voorgestaan en hem zo een openlijke hulde toebrengen. Hij voegt eraan toe dat hij dit doet "als vriend van Nederland en Oranje, als belijder van het Evangelie naar de Heilige Schriften en der gezegende Kerkhervorming." In deze laatste formulering, direct aan het begin van deze brief, herkennen we de twee leidende motieven in Da Costa's denken: de Heilige Schrift en de goddelijke leiding in de geschiedenis van ons land. Maar in deze Brief spreekt Da Costa niet alleen over het pauselijk besluit en wat daarmee samenhangt. We vernemen daarin ook zijn mening over andere meer direct politieke zaken. Hij laat onder andere duidelijk uitkomen dat het staatsrecht van een christennatie zijn grondslag hebben kan en moet in de Bijbel en niet in een van Gods Woord onafhankelijk verstandsbegrip (pagina. En dat het geheel van beginselen dat door de zogenaamde anti-revolutionaire beleden en verdedigd wordt, zich voldoende kan rechtvaardigen voor het eenvoudig getuigenis van Openbaring en geschiedenis.

Welke zijn deze beginselen? Als eerste noemt Da Costa dan: Dat de vestiging en ordening van de maatschappij in haar oorsprong geen werk van mensen is geweest, geen contrat social, maar een inzetting van God in de historie van de mensheid en in de historische wording van de staat. Dat aan die inzetting en aan het ambt en recht der overheid het geschreven Woord van God Romeinen 13 zijn sanctie gegeven heeft. Dat wij daarom aan die macht gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Dat aan ons als leden van een christenstaat ook als christenen een oordeel toekomt over het al of niet wettige van de overheid waaronder wij leven en dat wij dienovereenkomstig naar vermogen moeten handelen. Dat God tenslotte, eveneens volgens onze beginselen, ook geëerbiedigd moet worden in zijn afzetting van vorsten en dynastieën. En dat het dus denkbaar is dat van Godswege een bestaande regering plaats moet maken voor een andere. Denk bijvoorbeeld aan Israël, waar het huis van Saul voor dat van David, aan Nederland, waar Fillipus II voor het huis van Oranje, aan Engeland, waar Jacobus II plaats moest maken voor onze Willem III. Tot het geheel van onze anti-revolutionair beginselen behoort vooral ook dat de vorming van onze Europese staten een vrucht is van het christendom en dat het protestants-christelijk karakter van onze Nederlandse staat het werk is van de kerkhervorming. En wij verlangen voor het Evangelie een blijvende invloed, ja, het hoogste gezag op alle christenvolken en staten (pagina. Op pagina 11 drukt hij het zo uit: Wij willen, gezien de invloed die het Evangelie in ons land gehad heeft, "voor en boven alle dingen, in de Staat, in het onderwijs, in het beheer van Oost- en West-Indische koloniën, de stem van het Evangelie gehoord hebben, het levensbeginsel der Kerkhervorming, dat is, de opperheerschappij van God in Christus (!) door Zijn Woord en door Zijn Geest geëerbiedigd hebben, en niet verdrongen of verzonken in holle theorieën van menselijke wijsheid". Theocratisch denken dus. Maar ook rekening houden met Gods leiding in de geschiedenis. En dan niet alleen dat God in het verleden gewerkt heeft, nee, Hij werkt ook in het heden. Da Costa drukt het op pagina 18 zo uit: " wij willen (met God en zijn waarheid en zijn zegen!) niet achterwaarts, maar voorwaarts." Daarom ziet hij 'onze richting' liever gekarakteriseerd met 'Christelijk-historisch' dan met 'anti-revolutionair', pagina 15 en volgende. Want hij is niet tegen elke revolutie en denkt dan aan de 'gezegende revoluties als die van 1813, 1748, 1672.' Wat de Franse Revolutie van 1789 betreft, de beginselen daarvan veroordeelt hij. Maar het irriteert hem in hoge mate als hij met zijn geestverwanten anti-liberaal genoemd wordt. Want liberaliteit is "een juist ons onderscheidende eigenschap". "Wij gunnen van ganser harte hen hun sedert bijna zestig jaren (sinds 1789!!!) in Nederland verzekerde burger- en Staatsrechten, zowel aan de Israëliet als aan de Roomsgezinde al is het dat wij èn als schrijvers, èn als kiezers, èn als vertegenwoordigers, niet anders mogen doen, dan elke toeleg om hetzij het Protestantse hetzij in het geheel het Christelijke levensbeginsel

in de Staat te ondermijnen te wederstaan". Da Costa memoreert met grote instemming in dit verband wat Groen zo vaak zei: "In het geïsoleerde van ons standpunt ligt onze kracht, " pagina 20. Er waren toen drie hoofdpartijen in de Kamer: de liberale, de rooms-katholieke en de conservatieve. Met elk van die waren er punten van overeenstemming, die door Groen nooit vergeten noch miskend waren. Maar ook het geïsoleerde was telkens gebleken. Met waardering memoreert Da Costa daar een en ander van. De liberalen vonden in Groen geen tegenstander van hetgeen door God in de gang en wet van de tijd gelegen was. Elk edel streven vond bij hem medewerking. Maar hij zag nooit op het heden alleen, nee, óók op verleden en toekomst: wat zijn de wortels, wat is onze verantwoordelijkheid voor de toekomst, pagina 20 en volgende. Met de rooms-katholieken was nog meer gemeenschappelijk: waardering van de christelijke godsdienst, ook in haar verhouding tot de politiek; vooral zelfstandigheid der kerken; onafhankelijkheid der diaconale zorg; vrijheid van onderwijs; afkeer van alle ongelovige theorie en praktijk. Maar er was ook een beslist onoverbrugbare kloof: het oppergezag van de Heilige Geest werd daar gezocht in de Paus, hier in de Heilige Schrift (pagina 2). Met de conservatieve richting hebben Groen en de zijnen een bewarende trek gemeen, ja, maar geen conservatisme van louter egoïstische aard, geen kleingeestige kaste geest, kleur- en beginselloos. Er is, "zeer bijzonder ook in mijn ogen" zo schrijft Da Costa, niets meer strijdig met de zin voor wasdom en leven, zoals wij ze verlangen uit het Evangelie ook voor de staats- en volksmaatschappij, dan te ijveren voor het handhaven van iets alleen omdat het bestaat omdat de weg tot verbetering zo moeilijk, omdat het voor bepaalde personen, families of lichamen profijtelijk is. Niets is meer strijdig met de geest van ons Evangelie dan het individualisme (pagina 23 v.v.). In dit laatste komt weer duidelijk naar voren Da Costa's onderscheiding tussen 'de loop en voortgang der tijden' enerzijds en 'de geest en de hoogheid van een eeuw die zich van God afkeert, 'anderzijds. Met de eerste mogen en moeten wij meegaan, tegen de laatste hebben we te strijden.

GEDICHTEN VAN DA COSTA

We hebben in de voorgaande hoofdstukken gezien, dat Da Costa als christen telkens een profetisch getuigenis gaf. Ik bedoel dat vooral in deze zin: Hij beproefde de geesten of ze uit God waren. Zo niet, dan stelde hij daar een krachtige verkondiging vanuit de Bijbel tegenover. En nu zou ik zijn gedichten willen typeren als samengeperste verkondiging vol spanning. Bepaalde centrale, allesbeheersende gedachten van hem zijn we in de vorige hoofdstukken herhaaldelijk tegenkomen. In hoofdstuk 7 noemden we de volgende: de onfeilbaarheid der Schriften, de Drie-eenheid Gods, het waarachtig God-en-mens-zijn van Jezus, Diens verzoenend lijden en sterven, Zijn opstanding en wederkomst in heerlijkheid, de beloften aan Israël, Nederland als het tweede Israël en nog meerdere.

Van deze gedachten, in profetische verkondiging en dichterlijke vorm samengeperst, geef ik er nu in een betrekkelijk willekeurige volgorde een aantal door.

A. Over het waarachtig God-en-mens-zijn van Jezus en over Zijn verzoenend en plaatsbekledend lijden hoorden we de dichter reeds in hoofdstuk III in de liederen Aan Bilderdijk en de voorzang van God met ons. Laat ik op één uitdrukking in het eerste lied nog even wijzen. Als hij tegen de "afgedwaalde Joden" zegt: "Ja! wij verkonden U die zelfde God der Goden, die eens op Sinäi daalde in heilige duisternis", dan bedoelt hij daarmee Jezus. Dr. Abraham Capadose schreef een boek Jahweh-Jezus. Nu, zo zag Da Costa Jezus ook. Heel duidelijk brengt hij dat direct al in het begin van de eigenlijke hymne God met ons naar voren. Hij plaatst daar drie teksten boven: Ziet, de maagd zal zwanger worden en een zoon baren en gij zult zijnen naam heten Emmanuel God met ons, Mattheus 1:23; De verborgenheid der Godzaligheid is groot, God is geopenbaard in het vlees, 1 Timotheüs 3:16; Ik ben de eerste en de laatste en die leeft, en ik ben dood geweest en ziet, Ik ben levendig in alle eeuwigheid, Openbaring 1:17,18 .

Hierop zet hij de hymne dan als volgt in:

God met ons! God op de aard! God uit de heerlijkheden
des on-toegankelijke lichts in 't stofgebied getreden!
God, van de Majesteit, die Engelen sidderen doet,
zichzelf ontblotend, om uit menselijk vlees en bloed
een tempel, waar geheel Zijn volheid in wil wonen,
te vormen, zich als mens aan mensen te vertonen,
en mensen-smart, en angst, en lijden, vloek en dood
te dragen voor den mens die zich Zijn Eden sloot;
en, vlekloos in Zijn recht, in liefde nooit volprezen,
de Wreker van het kwaad, des zondaars Heil te wezen!

In deze hymne noemt Da Costa eveneens uitdrukkelijk de heilige Drie-eenheid:

God zij Ge, o Vader! Bron en Oorsprong aller dingen,
God zijt Ge, o Zoon van God! Verlosser, Heiland, Koning,
God zijt Ge, o Geest des Zoons, die uitgaat van den Vader!
Herschepper! Trooster! Kracht- , Geloofs- en Levensader!
Eén God, één Heer, één Geest, in drie zelfstandigheden
één wezen! door het heir der Zaalgen aanbeden.

In een lied, in 1828 opgedragen aan ds. Egeling, beschrijft hij haar aldus:

Wie hoort de dank van 't hart, dat van verrukking smelt?
Wie, dan Hem-alléén, wie de Engelen driemaal loven,
als Schepper van 't Heelal, als zegepralend Held
op d'Afgrond, en als Geest, die 't harte trekt naar boven?
Den Vader Den Zoon Den Geest Jehova! Jezus! Geest!

Da Costa scherpte deze heilgeheimen de kinderen reeds in. In het volgende Schoollied leert hij hen bij 't verlaten van de school de Vader, de Zoon en de Heilige Geest aldus te danken en te zingen van het God-zijn van Jezus en de verzoening door Zijn bloed:

O Jezus, die door 't bitterst lijden
voor zondaars 't leven hebt verdiend!
Gij! zelf eens Kind voor ons op aarde.
Gij God MET ONS in eeuwigheid!

En de slotzang van dit lied luidt:

Aan onzen God en Vader,
den eeuwigen levensader,
zij dank en eer en prijs!
Zijn liefelijke zegen
besproei' gelijk de regen
't genoten onderwijs.
Vergeving aller zonden
zij ook voor ons gevonden
in 't bloed van Jezus Kruis!
Zijn goede Geest geleid' ons,
bekeer' ons, en bereid' ons
voor 't Vaderlijke huis.

Tallose malen trouwens verkondigt Da Costa deze fundamentele heilgeheimen van het christelijk geloof. Zijn leven lang. Ik denk aan het 15e van de destijds in de Gereformeerde Kerken gezongen 29 Gezangen:

In het kruis zal 'k eeuwig roemen!
en geen wet zal mij verdoemen;
Christus droeg den vloek voor mij!
Christus is voor mij gestorven,
heeft genâ voor mij verworven!
'k ben van dood en zonde vrij!

En aan andere liederen uit dat bundeltje, zoals de gezangen 18 en 20. Van dit laatste waren niet alle verzen opgenomen. Hierin bezingt hij ook het Hemelvaart- en Pinksterfeest.

Gezang 18

1. Halleluja! Lof zij het Lam!
die onze zonden op Zich nam!
wiens bloed ons heeft geheiligd!
Die dood geweest is, en Hij leeft!
Die 't volk, dat Hij ontzondigd heeft,
in eeuwigheid beveiligt!

2. Den Koning op des Vaders troon
den Eerstgeboren uit de doôn,
den Bloed- en Heilgetuige!
der Vorsten Vorst, der Heeren Heer,
zij heerschappij, en dank, en eer!
dat alle knie Hem buige!

3. Lof zij het Lam, Gods Metgezel,
uit David's Zaad de Immanuël!
God, in het vlees verschenen!
In Hem, die wederkomen zal,
in Hem aanbidde 't gans Heelal
JAHWE, den Drieéenen!

4. Aanbidt den Vader in het Woord!
Aanbidt den Zoon, aan 't kruis doorboord!
Aanbidt den Geest uit beiden!
Van Zijn gemeenschap, Zijn genâ,
Zijn liefde en trouw, Halleluja!
zal ons geen schepsel scheiden.

Gezang 20

1. De dag der kroning is gekomen
O al gij vorsten, kust den zoon!
Hij heeft den helburcht ingenomen!
De Triomfeerde stijgt ten troon!
Aard' en hemel galmen!
Sion! van uw psalmen
Davert het heelal.
God is opgevaren!
Met gejuich der schare!
Met bazuingeschal.

4. Ge ontsloot u voor den Vorst der ere,
o poorten der gerechtigheid!
Ge ontvingt der legerscharen Heere
in Zijne Middlaarsmajesteit!
Jezus daalde neder!
Jezus keerde weder
in Zijn heerlijkheid,

daar Hij voor de zijnen,
tot Hij zal verschijnen,
bidt, en plaats bereidt!

5. De HEERE sprak tot mijnen Heere:
'Zit aan mijn rechterhand met mij!'
Dat alle hoogheid zich verneêre
voor de scepter dezer heerschappij!

7. In U verheugt zich thans die Koning,
o, Kerk, Zijn uitverkoren Bruid!
Op U, tot eeuwige trouwbetooning,
strooit Hij de gaven zeegnend uit!

8. Ge ontvingt die gaven, blijde scharen,
thans geen verlaten wezen meer!
Gij zaagt uw Heer ten hemel varen-
de Heilige Geest daalde op U neer!
De Engelen daarboven,
met de Heiligen, loven
God, op aard geweest!
en de Kerk beneden
ziet Zijn plaats betreden
door Zijn eigen Geest!

B. We gaan nu over tot twee andere geloofsgetuigenissen: die aangaande Israël en die aangaande Nederland als het tweede Israël, het Israël van het westen, door Da Costa ook wel het geestelijk Israël genoemd.

We nemen ons uitgangspunt in het lied Israël en Nederland uit 1825, eventueel 1826 (?). Het bestaat uit 8 keerverzen en op elk van die antwoordt een tegenkeer. De acht keerverzen zingen over Israël, de acht tegenkeerverzen hebben betrekking op Nederland. De eerste keer en tegenkeer bezingen Israëls uittocht uit Egypte en de verlossing van Nederland uit het "Spaans geweld" of "t Spaansch Egipt". De tweede het "vlieden van de Jordaan" en met betrekking op Nederland: de verandering van de loop van Tiberstromen, dat wil zeggen van de macht van Rome. De derde: God voert Israël in 't beloofde land der Vaderen' en voltrekt daarin het oordeel over de zonden der Kanaänieten. Parallel daaraan maakte God Nederland sterk

"om uw verdrukkers uit te roeien
om dat zijn uitverkoren kerk
in uw moerassen moest herbloeien". De vierde: "God gaf aan Israël zijn beloftenissen,
die heel een aarde nog moet missen!" en 't profetisch zout
dat nog 't heelal in wezen houdt.' In Nederland liet Hij zijn kerk 'den Heldraak onvluchten!
(Openbaring 12:6) en 't eêlste van 't Hervormingszaad,
waardoor Europa nog bestaat,
schoot op uw (Nederlands) bodem vruchten' . De vijfde: 'God wilde in Israël Koning zijn!
Hij gaf haar Helden, Priesters, Vorsten en de 'Bethlehemsche herderzoon' .

Wat Nederland betreft, 'God regeerde u, zijn stedehouder was Oranje.' De zesde: 't Ondankbare Jeschurun (Israël) werd vet, (zie Deuteronomium 32:15)

't Sloeg achteruit en rebelleerde;
' t vertrad en heilgenade en wet
(en) aan afgoôn bracht volk en vorst zijn offerand,
Profeet- en Priesterscharen!' De tegenkeer 'Ook Nederland, o Heer! werd groot,
maar 't ademt nauw (nauwelijks) uit ramp en nood,
of 't is van weelde en hoogmoed dronken!
't Vergeet Uw wet, Uw werk;
't vertreed zijn Kerk
om met godslasterlijk geschreeuw
aan al de goden dezer eeuw
zijn telgen op te dragen!
De zevende: ' de dag des Rechts is aangebroken!
God heeft zijn vonnis uitgesproken!
Te wapen, Babylon! voer uit
des Allerhoogsten Raedsbesluit' .
' Dus kwam ook Neêrlands boetedag (dag om te boeten)!
't Riep tegen 's Heiland's zoenaltaren,
't riep tegen Nassaus erfgezag,
de hand van Koningsmoordenaren!
Haar eigen afgod brengt haar straf!
Zakt, Vrijheidshelden!, herwaarts af!
en, Keizerlijke (van Napoleon) benden!
Delgt Neêrlands naam uit met haar bloei,
en prangt haar telgen in een boei,
als nooit hen hun Vaders kenden!'

Tot zover lopen keer en tegenkeer parallel. Maar bij de achtste stukt de parallellie tegen het einde van het tegenvers. De lezer zal het zien:

De 'keer' luidt:

Maar op Zijn diep vernederd volk
ziet de Almacht weer meêdoogend neder!
Breek, zielbenevelende wolk!
't licht van Gods aangezicht keert weder!
Verheug u, Jacobs boetend kroost!
De hand, die strafte, brengt nu troost,
die wondde, wil genezen!
Loof God, Zijn toorn is afgewend,
uw slavernijdag is gewend,
uw Tempel is herrezen!

De 'tegenkeer':

Zo zag hij (God) ook op Holland neer,

hoe ze in des Aadlaars (Napoleons) klauwen zuchtte,
ontfermde zich, en redde weer
het bloedig roofgevogelt vluchtte!
Ja! Neêrland zij op nieuw weer vrij,
vrij onder Nassaus heerschappij,
van wond en wee genezen!

Tot dusver is er de parallellie. Maar nu komt de incongruentie:

Maar ach! de ondankbare vraagt niets meer!
Zij vraagt naar d'eêlste (edelste) gaaf (gave) niet weer
haar Kerk is niet herrezen!

De lezer ziet het: In Israël herrees na de Babylonische ballingschap de tempel, maar het ondankbare Nederland vraagt niet naar het herstel der kerk. Dit drijft nu Da Costa tot de indrukwekkende klacht en bede waarmee hij zijn lied besluit:

O God! zal nooit zo schoon een dag
hier (!) 't hart uws volks verblijden,
als 't vrijgekochte Juda zag,
bij 't tweede tempelwijden?
Is 't raadsbesluit onwankelbaar?
En moet de gouden kandelaar
van dees gewesten wijken?
Is Neêrland gans van heil ontbloot?
En is 't geen ziekte meer, maar dood,
waarin wij 't zien bezwijken?
Ontferm u, God van Neêrland! keer,
keer weder in ons midden!
om diens Gezalfden Naam en Eer,
door wie Uw kinderen bidden!
Hergeef aan 't diep vervallen bloed
den ootmoed en den heldenmoed
der vrome voorgelachten!
Dat langer niet uw vijand juich' ,
maar machtloos den triomf getuig'
van die Uw komst verwachten!

Der Heidenen hoogmoed steeg ten top!
Doe hen hun Uwe Almacht weten!
Wek Neêrland uit de doden op,
zend IJvraars en Profeten!
Gebied uit Nassaus heldenzaad
een Zerubbabel voor den Staat,
een voedsterheer der Kerken!
Wil tot een nieuwen tempelbouw
(dat Rome sidderend hem aanschouw!)
de hand der vorsten sterken!

Hersteller van oud-Israël!
Beschermer onzer Vaderen!
ja! Gij, Gij zult, ten spijt der hel,
het overschot vergaderen!
Want Gij zijt onveranderlijk!
en 't Scepter van uw Koningrijk
zal van Uw volk niet wijken,
dan om aan d'opgeklaarden trans
met duizendvoud vernieuwden glans
den Satan blind te prieken!

De lezer beseft: Het laatste couplet slaat terug op Gods beloften voor Israëls 'rest' en op onder andere Romeinen 11:29: De genadegiften en de roeping Gods zijn onberouwelijk. Da Costa laat dit in heel zijn oeuvre telkens slaan op zijn eigen volk Israël, maar hier óók op het tweede Israël, het Israël van het westen, Nederland, met Oranje.

De hoofdlijn van dit lied komt ook duidelijk uit in zijn gedichten Geestelijke Wapenkreet (1825) en Nieuwjaarsboet- en bedezang, 1829. In de voorrede tot een onveranderde heruitgave van het laatste in 1858 merkt Da Costa op dat er bij hem geen wezenlijke verandering van inzicht in deze gedachtegangen heeft plaats gehad, maar wel een ontwikkeling. En hij zegt dan, dat de volgende strofe, die hij nu, in 1858, aan het laatstgenoemde lied toevoegt, die ontwikkeling genoegzaam aanduidt. De strofe luidt als volgt:

Ja, komen zullen deze tijden
van licht en heerlijkheid na lijden,
doch bij geen enig volk bepaald,
als 't heil op nieuw uit Sion straalt,
Gods kennis 't aardrijk overdekken,
Zijn stem de doden op zal wekken.
Waak op, gij wereld! Christenen, waakt!
want ziet! de Koning-zelf genaakt.

Waarin zit dan die ontwikkeling? Dat hij het nu heeft over 't aardrijk' , de wereld? Dat de heerlijkheid na lijden 'niet tot een enkel volk is 'bepaald' (beperkt)? En dat hij nu niet meer speciaal aan Nederland denkt? Dat laatste heeft hij, ook wat Nederlands toekomst betreft, aanvankelijk wel gedaan. We zagen het. Ik denk ook aan de verzen 11, 13 en 14 van zijn Geestelijke wapenkreet, waar hij profeteert:

11. o Nederland! Gij zult eens weer
het Israël van 't Westen (!) worden
Uw Nassaus zullen weder blaken
van ijver voor uw tempeldaken
en Sions voedsterheeren zijn,

13. Nog eens zal Vorst en onderdaan
de wonderen van Zijn arm getuigen!
Nog eenmaal zal zich alles buigen
voor Holland, onder Jesses vaan!

Nog eenmaal zal het woord der waarheid,
in al zijn kracht, in al zijn klaarheid
verkondigd worden aan dit volk;

14. Nog eenmaal, ja! zal 's Herders stem
ons Neêrlands lammrenwei regeren,
wij, weer de Oranjehelden eren
als trouwste wachters onder Hem!
't Land, in der kerken boezem bloeiend,
zal, wederom, een wonder op het aardrijk zijn.

Hij had echter in de 10de strofe van dit lied toch ook al Europa opgeroepen: "Breng weer uw Kerken en uw Staten aan Christus opperherderstaf".

Maar hoe het ook zij, zowel voor Israël als voor de andere volken is deze toekomst absoluut gebonden aan de erkenning van Jezus als de Messias. In vroegere werken, voor zijn bekering, verkondigde hij ook wel de "Profetische glanzen der toekomstige heerlijkheid van het Joodsche volk". Maar als verschillende daarvan in 1847 opnieuw uitgegeven worden, schrijft hij dat hij die toekomstige heerlijkheid zich niet meer denken kan zonder hen hun gehoorzaamheid aan hen hun eigen Koning Christus "die alleen de Leeuw uit Juda is, wie toekomt de scepter, de wetgeving en de ere, wiens koninkrijk kome!" En dat geldt ook voor de christenheid, die eveneens aan God ontrouw werd. De ene grote kwaal van mensen en volken die geen enkele glorieuze ontwikkeling der mensheid kon wegnemen is "des mensen scheiding van zijn God, des menschsdoms zonde!" En waar moeten wij dan voor die 'onverheerbare wonde' de genezing zoeken?

"Voor zelfontwikkeling, zelfregeering, zelfvolmaking,
(ach! holle galmen (klanken) voor steeds nieuwe Godsverzaking!)
was nooit de redding van óf mens óf mens dom veil.
Hereniging met God! daar slechts is beider heil."
God wil ze. Ja, Hij sprak van vrede, van verzoening.
Zijn wijsheid in den weg van volle rechtsvoldoening
vond voor Zijn liefde een werk
dat de engelen daarboven beurtelings in zwijgen en aanbidden bewonderen,
namelijk dat van de 'Mensenzoon' , ' dat zaad van Abraham, door al de nageslachten
uit Adam als hen hun Licht en Zaligheid te wachten, '
smadelijk gedood, maar vorstelijk opgestaan.'

Aldus in het lied: De chaos en het licht uit 1850.

C. Da Costa zag en voorzag glorieuze ontwikkelingen der mensheid, maar ook chaos van waaruit een uitdaging tot de christenen komt. Hij vertolkt een en ander heel duidelijk in drie, wat men wel genoemd heeft, politieke liederen, namelijk in Vijf en twintig jaren, 1840, in Wachter! Wat is er van de nacht?, 1847 en in het nog pas genoemde De Chaos en het Licht, 1850. In het laatste klinkt dan de uitdaging: "zeg ons de roeping van het Heden.". Glorieuze ontwikkelingen zag de dichter! Hij schildert ze zeldzaam aanschouwelijk en met een profetische blik. In zijn Vijf en twintig jaren lezen we:

'Een nieuwe levenskracht doorstroomt de Maatschappij

der volken; in duizend richtingen met steeds versnelde spoed!
 De Wetenschap verlaat het stoffige boekvertrek
 voor ruimer dampkring en voor schitterender bestek;
 tot telkens dieper kracht- en levenslustverwekking,
 en richt verbonden met den Wereldhandel op,
 en voert de wonderen der Nijverheid ten top.
 Een nieuwe loopkring is voor heel deze aard begonnen.
 Uit kool- en ijzermijn ontsprongen haar de bronnen
 van snelheid, macht en licht de vrije zee, waarin de stoomboot zwemt,
 en 's aardrijks vaste korst in ijzeren band geklemd,
 waarop de spoortrein gonst, wedijveren met elkander.
 Zie langs zijn tweelingslijn dien fellen Salamander!
 Vuur sist het uit zijn buik, die rammelt over de aard.
 Hij voert bevolkingen en legers in zijn staart,
 metalen tenten, die met bliksemende wielen
 wat stand houdt, waar hij schreeuwt (fluit), verpletteren en vernielen.
 Hij runt (rent), hij vliegt, hij rukt, verwaten en verwoed,
 afgronden in 't gezicht, en bergen tegemoet,
 die wijken, of, doorboord, een open heirbaan laten.
 De steden naadren tot elkander; Volken, Staten
 doorkruisen, mengen zich. Eén zelfde stoomkrachtvaart
 sleept heel ons mensdom voort, en effent heel onze aard,
 Da Costa citeert dan Strauss: "Zie hier uw goden: Kunst en Kracht en Industrie!
 en voorts! geen erediens meer dan de erediens van 't Genie!"
 Uit het derde lied citeren wij: " wij streven zonder zwichten
 steeds voorwaarts, vinden uit, verbeteren, verlichten.
 Wij richten niet alleen het scherp gewapend oog
 op duizend werelden, aan onzen hemelboog
 of in de diepten van den Melkweg nog aan 't worden;
 wij dompelen niet alleen in 't binnenste der aard
 om uit te vorsen in wat beenders, daar vergaârd,
 een ouder eeuwvak spreekt dan 't vroegst ontstaan van mensen;
 wij streefden niet alleen de stoutst gestemde wensen
 naar nieuwe wonderheên te boven, in de gaaf
 van stoom, van spoor en van dien tovertelegraaf,
 onzichtbaar langs zijn draad door lucht- en zeestroom borend
 en de evenredigheên van tijd en plaats verstoren
 met de onweerstaanbare vaart des bliksems, hem verwant;
 maar we oefenen ook den geest en spannen ons verstand
 om 't overtalrijk heir der ondermaanse ellenden
 te ontwaapnen, te verslaan, te minderen, af te wenden.
 Men dreig' ons mensdom vrij een kerker of een graf,
 wij schaffen slavernij, wij krijg en wreedheid af.
 Ons, vrij van weifeling of onedele moedverzaking,
 blijft zelfontwikkeling, zelfregeering, zelfvolmaking
 der volken, hoop en doel. Mag 't in geen rechte lijn
 onafgebroken steeds en zonder buiging zijn?
 Spiraalsgewijze dan en na miljoenen bochten,

zo slechts de zege des vooruitgangs blijft bevochten!"

Er is dus een grandioze ontwikkeling. Maar de dichter ziet ook nacht en chaos. Die vertolkt hij onder andere in het tweede lied:

'Een chaos! oud en nieuw in gisting met elkander!
verandering, wat ook valt!' Behoud, wat ook verandert' !
De Omwenteling in haar kiem gekoesterd in haar vrucht verafschuwd!
't Geloof, zo 't mogelijk waar' , in twijfel van zijn gronden! Het Recht niet heilig, dan als noodzaak
of geweld,
de zeden los gesnoerd, de liefde klein geteld,
de kennis wijd verspreid, 't zij tijdig of ontijdig,
maar vaak verbrokkeld door het missen van een doel
van hoger aart
vertwijfelende Armoê, die geen God meer aanroept, Roof
en Opstand, Burgerhaat en Staatsveranderingen,
het mensdom teisterend terwijl ze elkaar verdringen.
Een chaos: strijd alom van worden en ontworden,
van duisternis en licht, van stilstand en wanorden!
En dan is er nog die vraag
zo diep zo roerend en ontroerender gestaâg,
der Maatschappij gesteld: Wat wordt er van uw Armen? '

Wat is nu de oorzaak van deze nacht en chaos? De dichter heeft er in zijn schildering van de grandioze ontwikkeling al op gedoeld toen hij Strauss aanhaalde: 'Zie hier uw goden: Kunst en Kracht en Industrie!

En voorts! geen eredienst meer dan de eredienst van 't Genie!'

Geen verering van de Schepper dus, maar van het schepsel. Of, zoals hij het zelf uitdrukte: zèlfontwikkeling, zèlfregering, zèlfvolmaking. We kunnen ook zeggen: evolutionisme en volkssoevereiniteit. Of ook: geen God en geen meester.

En dan hoort de dichter we hebben nu weer het derde lied, De chaos en het licht voor ons de beklemmende roep in de nacht en chaos: 'zeg ons de roeping van het Heden,

o Dichter! geef een woord, dat in de duisterheden
der vragen van den dag een leidraad onzer schreden,
een vastigheid moog' zijn bij zo veel slingeringen,
waar duizend volks- en Staats- en heilsbelangen dringen
om antwoord op 't gebied van handeling en plicht' .
De dichter antwoordt: 'Met te allen tijd het oog op 't God'lijk vergezicht,
zich door geen Tijdgeest en zijn dwaallicht laten leiden, doch van den Tijdgeest steeds den
tijdloop onderscheiden!
Met dezen aan Gods hand vertrouwend medegaan,
maar d'anderen in Gods kracht weerspreken en weerstaan.'
En dan is er ook de roeping om de weg des Konings te bereiden. 'In 't allerbinnenste des harten
allereerst

Van daar dan welgemoed naar buiten uitgetreden! '
 Des 'Heiland's naam en woord verkondigd en beleden!
 Betuigd, van ver en van nabij, het woord van God: aan Neger en Javaan,
 Gord, Christen! gord u! ja, schiet ijzervleugels aan
 om naar de einden op te gaan
 der aarde, of met uw hart, uw schatten, uw gebeden,
 den dienstknecht van uw Heer (de zendelingen) in liefde op zij' (ter zijde) te treden,
 te dienen, ja, of 't waar (als het ware) van verr' nabij te zijn.'
 Da Costa memoreert dan dat 't kroost van Zinzendorf uit Groenlands ijswoestijn
 naar 't heet Guiana trekt', dat Gutzlaff, 25 'ongedeerd door moord- en zeegevaar,
 zich wegen opent tot Japanner en Tartaar,
 en inrukt met Gods Woord op China's millioenen,
 des Tarsers (Paulus') bede in 't hart: 'Laat u met God verzoenen!'
 't zij elders Casalis, bezield door Pinkstergloed,
 zijn tent bouwt in 't bereik van brullend roofgebloed
 en de Afrikaanse kaap op 't hart van kannibalen
 het woord des kruises ziet zegepralen!
 Ook spoort hij de christenen aan om, naderbij, hen hun uitzicht 'aan Jacobs zaad' te betonen 'op de
 Hoop zijns voorgeslachts' en 'vernomen uit uw (!) mond, laat
 het onderscheid der tijden
 van zijns Messias rijk, van zijns Messias lijden
 klaar worden voor zijn oog!' Laten de christenen ook hen hun aandacht aan Wichern schenken 'die
 in holen en in hoeken,
 nog nooit bezocht misschien, 't verdwaalde schaap gaat zoeken!'
 Laten ze tevens scholen bouwen, waar het 'Evangeliezout
 een dierbare jeugd behoud' !"
 En laten zij die 'aan 't roer van Staat' zijn geroepen 'of op de baan van wetenschap en kunst,
 voor Gods zaak der mensen lof of gunst'
 verloocheenenen"t ongoddelijken onhistorisch woelen' ontdekken 'van wie Gods ordening omkeert
 en de natiën verleidt. En 'op alle hoogten, alle sterkten, alle bergen' Zijn heilsbanier planten.

Meegaan met de loop der tijden, de geest des tijds weerspreken en weerstaan. In zijn Aan
 Nederland, in de lente van 1844 heeft hij dit als volgt verwoord: Laat 'dit weer gespaarde
 (Nederlandse) volk' een leven ontwikkelen uit de wortel van geschiedenis en geloof! 'in zijn
 wezen, vrucht der tijden, in zijn vorm van dezen tijd!

Nederland, aldus herboren, aan een roeping weer gewijd,
 zal zich tonen waard de Vaderen. Zij het nederig, zij het klein,
 zo slechts telkens als oud Israël van zijn volksschuld weder rein!
 God te vrezen, waarheid te eren, vroom te handelen, zij de keus!
 'Met Gods woord voor Vorst en Vrijheid!' de onveranderbare leus!'

Da Costa richt zich hierin ook tot de jeugd: 'Vaderlandse jongelingen! deze leus is waard den
 gloed,
 die zich uitdrukt in uw blikken, en die ombruist in uw bloed!
 Werd Gods Woord, of Recht, of Vrijheid, ooit een spot voor 't jonge Euroop,
 't jonge Neêrland, in God moedig, zij voor beter zaak de hoop!'

Daarna roept hij allen op: 'Voorts wij allen! kleinen, grote! 's Konings dienaars en zijn Raad!
Afgevaardigden en Oudsten van den Nederlandsen Staat!
heel gij Natie! Ook voor volken is er heil slechts in één naam
(dat geen Neêrland, geen Europa, zich dien Statenschepper schaam!)
Jezus Christus (schrik niet, Israël! 't is uw Koning, Judas Leeuw),
de Eeuw vergaat, maar Zijn regering is van eeuw door eeuw tot eeuw!'

Apart spreekt hij dan nog de koning zelf aan, Willem II:

'Maar gij! plaats u-zelven voor uw God!
Elke vraag, waar mensenwijsheid zich onvruchtbaar in verkwist,
worde daar door u beslist.'

Aan het einde van dit lied plaats hij dan een negental verzen, waarvan het eerste, respectievelijk het laatste aldus luiden: Zij zullen het niet hebben,
ons oude Nederland!
Het bleef bij alle ellenden
Gods en der Vaadren pand!
Zij zullen het niet hebben,
de goden van den tijd!
Niet om hen hun erf te wezen,
heeft God het ons bevrijd!
Met al hen hun schone woorden,
met al hen hun stout geschreeuw,
zij zullen ons niet hebben,
de goden dezer Eeuw!
Tenzij het woord des Zwijgers
moedwillig werd verzaakt:
**'K HEB MET DEN HEER DER HEEREN
EEN VAST VERBOND GEMAAKT.'**

Da Costa schreef dit alles in de 19e eeuw. Intussen leeft de eeuwgeest van de 19e eeuw, de geest van zèlfontwikkeling, zèlfregering en zèlfvolmaking nog steeds voort en maakt zich steeds breder. Da Costa roept in zijn Een gebed voor den 'heraut' dit blad op:

'Heraut van Koning Jezus en Zijn waarheid
breng met klaarheid
'getuigenis van Apostelen en Profeten
tot hart, verstand, erkentenis en geweten!
Betuig van zonde en van vergeving,
van krankte en dood, genezing en herleving.'

en hij vreest dat in Nederland 'de Christus gans wordt afgezworen' of in de damp van een denkbeeld op zal gaan 'van Godheid, wezen, werkelijkheid ontdaan!' Eveneens dat de Christus tot een feilbaar mens vernederd zal worden en dat christenen tegen Schriftgezag het hunne zullen richten. Is dit alles in onze eeuw niet steeds meer een feit geworden?! Is daarom zijn zoeven geciteerde oproep en heel zijn getuigenis niet des te actueler geworden?! Ook voor onze overheidspersonen?! Zij worden, het zal de lezer niet ontgaan zijn, telkens uitdrukkelijk genoemd.

Op één zaak willen we nog nader ingaan. We hoorden Da Costa de armoede noemen. Dat hij ook de spanningen in de maatschappij tussen arm en rijk scherp zag, blijkt wel heel duidelijk uit zijn lied "1648 en 1848, uitgesproken in de Openbare Vergadering der tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut voor Wetenschappen, Letteren en schone Kunsten, op den 25ste April 1848." Daarin lezen we:

't Is spanning, dreigende als de spanning van een boog!
want aan die menigten, om werk en brood verlegen,
benijdt het werktuig, aan des mensen plaats gestegen,
den arbeid en zijn loon. De Maatschappij gevoelt
haar evenwicht gestoord. Haar lichaam kwijnt en woelt
bij beurten; 't is de plaag van kankrend pauperisme,
onredbaar evenzeer voor breinloos Communisme,
als voor Bespiegeling, die in fijn geweven taal
verdooving, sussing, maar geen heling brengt der kwaal.

En: 'de krijg (verhoed hem nog, God van weldadigheden!
en keer den vloed die wast voor reeds geschokte dijken!)
de onoverzienbare krijg der Armen en der Rijken.'

Ook met betrekking tot deze ontwikkeling heeft de christen een roeping:

"De Christen weet dat elke dag die nog den voortgang (van de loop des tijds) stuit,
bij God zijn oogmerk heeft, voor ons zijn doel, zijn waarde,
zijn vragen en zijn strijd, zijn roeping en zijn plicht".
En wat is dan die roeping en plicht? "Hij gaat voor het volksheil uit naar beëring, naar hervormen,
ja zoekt, te midden juist van dezer tijden stormen,
de stem te erkennen van behoeften, waarheden, recht." Daarbij mag hij niet het beginsel van de
geest des tijds delen: "gelijkheid van nature en Oppermacht van 't Volk!", nee, "God wilde 't
onderscheid van gaven, rijkdom, rangen", maar dat beheerst door "Zijn Woord en Wet".
"Toenadering" is vereist van vorst en volk, van groot en klein, van arm en rijk, van standen en
belangen! " waar Orde op afstand plaatst, moet Liefde op 't nauwst veréenen". Daarom wéér de
oproep aan de overheidspersonen: "Ga, Staatsman! ken uw tijd! doe elke vordering recht
op vereenvoudiging, op vrijheden, nog ontzegd!
zo ver die eis niet strijdt met Wet en Woord des Heeren!
Dat Woord het kan u veel en grote dingen leren
van volksplicht beide en recht, van volksstem, invloed, keus!
maar geen gemeenschap met de lasterlijke leus!

Laat Nederland ook schuld belijden. En dan komt er weer een oproep tot de koning, Willem II,
persoonlijk: 'o Koning treedt Gij met dat voor God behoefte en schuld belijden, van ouds den
Vaadren zo gezegend, vorstelijk voor!

In het lied Vijf en twintig jaren, in het eerste regeringsjaar van de koning had hij het zó verwoord:

o Koning Geef eer dien Heiland! Hem, den God gezien op aard
behoort Gij, met uw ziel en lichaam, met uw zwaard
en scepter! Tot dien God moet Vorst en Volk zich wenden

met al de zonden, al de noden, al de ellenden!

Geen grondwet, hoe oprecht bezworen, geeft behoud, ten zij der vaadren God de zondeschuld verzoen', zijn Woord in eer zij, van Zijn vrees de daad getuig' !
en voor Zijn zaalgen Naam heel 't Land aanbidde buig' ! Kniel, Koning! met uw volk! .

35) In de beide laatste citaten komt de schuldbelijdenis voor. Had Da Costa ook niet op de 24ste februari 1848 in het lied De Stem des Heeren gezongen:

" op den bodem aller vragen ligt des werelds zondeschuld?"

Maar zijn oproep tot vorst en volk ging gepaard met zijn gebed: "Neig, o! neig het hart van Vorst en volk om raad bij U te vragen

voor d'eis, de schuddingen (de revolutionaire woelingen), de krankheden onzer dagen!
De wijsheid, die Uw gunst aan d'Eersten Willem gaf,
strale op het moedig hoofd eens Tweeden zeggend af."

Da Costa spreekt in het lied 1648-1848 ook over 'de ontknoping' der wereldgeschiedenis en wat daaraan vooraf gaat. De christen weet dat vóór de volle doorbraak van het koninkrijk Gods "de Mens der zonde aan 't hoofd der wereld nog moet staan" en

"hij voelt bij iedren schok van woelend Anarchisme
de wegen toebereid van 't gruwzaamst Despotisme." Maar onder dat alles blijft hij staren naar een hoger vergezicht: "Dreigend blik op 't aardrijk neder 't rood der ondergaande zon!
't Mensdom vraagt zich, welke een toekomst bij dien blik haar loop begon?
O! die toekomst door den Christen wordt zij glorievol verwacht!
Als de God der ere dondert en den dag verkeert in nacht,
antwoordt onder de onweersgalmen bij een koor van hemelsalmen diep van uit het heiligdom,
' t jongste woord Zijns Woords: Ik kom!"

Hij had die toekomst trouwens laten bezingen door een rei van engelen aan het slot van een toneel van Lord Byrons Cain: "Wegen Gods! hoe duister zijt gij! Maar we omvleuglen ons het hoofd voor 't verblindend licht der toekomst, die 't verrukte hart gelooft! Blijve 't middel ons verholen! God verkondigt ons het doel in de onfeilbare profetieën van het zegenrijkst gevoel!

Aan den eindpaal van de Tijden ziet ons oog den geest van 't kwaad moe geworsteld en ontwapend, tot geen afval meer in staat! Als de Heere God IN ALLEN, EN IN ALLEN ALLES IS, zal het licht zijn, eeuwig licht zijn, LICHT uit licht en duisternis!"

En hij zou het later nog vele malen uitzingen, tot aan het einde van zijn leven. Het meest uitvoerig deed hij het wel in 1847 als slot van zijn Wachter! wat is er van de nacht? In dat lied stelt hij die vraag verschillende malen en voegt er dan achteraan: "welk een dag wordt aan de kim gewacht?" Hij vraagt het onder andere met betrekking tot "Nederland, Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Amerika, Rusland, Italië". Er komt dan geen positief antwoord, soms heel geen antwoord. Tenslotte stelt hij die vraag ook met betrekking tot Jeruzalem. Maar dan, voor 't eerst, komt er een positief antwoord. Machtig klinkt het:

"De Wachter antwoordt: Hoort het woord des Heeren HEEREN!

De dag breekt aan, dat ziet! een Koning zal regeren,
 een Rots, een Schuilplaats voor den hoge waterstroom!
 En Hij zal zijn een Scheute uit d'afgehouden boom
 van Jesse, die den troon van David zal bekleden
 en richten Jacobs huis met heilgerechtigheden.
 Hem staren als hen hun Hoop de verre Heidenen aan.
 Met d'adem van zijn mond zal Hij de boosheid slaan,
 het jok verbrijzelen van 's werelds aartstirannen,
 de Macht der duisternis in 't eeuwig duister bannen,
 en vestigen op aard zijn eeuwig koninkrijk
 van Waarheid, Recht en Rust. Daar zal geen ongelijk
 noch haat zijn. Ephraïm zal Juda niet benijden,
 geen volkeren meer elkaar, geen wolf het lam bestrijden.
 Aan alle plaatsen zal Gods kennis zijn en vree,
 en overdekken de aarde als wateren der zee.
 Een nieuw Jeruzalem gaat van den Hemel dalen,
 van waar van al wat leeft de Heerlijkheid zal stralen;
 een meer-dan-Paradijs, van uit den Liefdestroom
 der hemelen gedrenkt, met d'euwgen Levensboom
 wiens blaadren voor altoos der volkeren smart genezen!
 God-zelf zal daar het Licht, zal daar de tempel wezen,
 daar zal geen vloek meer zijn, geen zonde meer, geen nacht.
 De Morgenster gaat op! Hij, Wortel en Geslacht
 van David! Vredevorst, naar wie Gods schepslen zuchten
 Hosanna! 't is Uw rijk! 't zijn van Uw bloed de vruchten;
 van al wat de aarde leed sinds de eerste zonde-ellend,
 van al wat de aard misdeed, de ontknoping en het end!"

Dat dit koninkrijk van Waarheid, Recht en Rust op aarde zeker komen zal, weet de dichter omdat Christus nu reeds zit aan de rechterhand van de Vader en Deze Hem de leiding der geschiedenis in handen heeft gegeven. Hiervan legt Da Costa een krachtig getuigenis af in zijn hymne Sjub Limini. Dat zijn de Hebreeuwse woorden uit Psalm 110, waarvan de Hollandse vertaling luidt: Zit aan Mijn rechterhand. Aan dit lied willen we in dit verband nog enige aandacht schenken. Da Costa heeft het zelf getypeerd als een vervolg en aanvulling op zijn hymne God met ons. Erboven plaatste hij de teksten Mattheus 1:23, 1 Timotheüs 3:16 en Openbaring 1:17,18. In globale overeenstemming hiermee geeft hij in dit lied de loop der heilsgeschiedenis weer van de opstanding van Christus tot aan Diens wederkomst. Boven Sjub Limini laat hij afdrukken Psalm 110:1 De Heere heeft tot mijn Heere gesproken: Zit aan mijn rechterhand totdat ik uw vijanden gezet zal hebben tot een voetbank Uwer voeten en Hebreeën 1:3b en 10:13 Nadat Hij de reinigmaking onzer zonden door Zichzelf te weeg gebracht heeft, is gezeten aan de rechterhand der Majesteit Gods in den hoge. Voorts verwachende totdat zijn vijanden gesteld worden tot een voetbank Zijner voeten. In dit lied getuigt hij dan van het heersen van Christus temidden van Zijn vijanden. Uit deze periode der heilsgeschiedenis haalt hij bepaalde momenten naar voren, elk daarvan inleidende met Sjub Limini.

Gij hebt U neergezet ter rechter (zijde) van Gods kracht! Gij van alle eeuwigheid Gods enig-
 geboren Zoon
 en wat Ge aan 't kruis volbracht, voleindigt Ge op dien troon!

Vandaar stond Ge op om d'Eersteling (der martelaren, Stefanus), te begroeten die komende uit de strijd, de kroon legde aan Uw voeten!

Gij zette U neder in Uw glorie
en aarde en hemel deelde in 't vieren der victorie.
Gij doopt met Geest en vuur 't Pinkstervolk te Sion'. (De storm der) vervolging (na Stefanus, dood) woedt vergeefs. Hij zal geen vlammen doven,
maar drijven ze eer nog schitterender naar boven,
en breiden ze uit op aard verovrend wijd en zijd (Handelingen 8:1-4) Der wederpartijen haat had het levenszaad
vanuit Jeruzalem als weggevaagd, daar vielen de korrels op Samaria en het omgelegen land!
Hoe klemt de liefdeband
ze saam! Ja, met die beiden
Samaritaan en Jood, eerlang Romein en Heiden!
Hoe zien de heemlen-zelf hen hun zaligheid vermeerde,
om éénen zondaar tot eens Heilands naam bekeerd!
Want voor zijn haters had de Martelaar (Stefanus) gebeden, en ook voor Saul had des martelaars Heer geleden,
daar rijpt het uur! Daar stort de wolf ter aard voor 't Lam,
en huldigt Benjamin den Leeuw van Judas stam' .
(Saulus kwam uit de stam van Benjamin.) Sjub Limini! Gij waart ter rechterhand verheven der Majesteit! de kleine kudde zaagt Gij beven,
en 't woeden van den wolf uit Tarsus, d'ijveraar, verdrukker van Uw volk en van U-zelf (Handelingen 9:4). Geen huichelarij is hier. (In deze ijver is bij Saulus geen huichelarij, zoals bij de Farizeeën. Nee) 't Is plichtvolvoering, 't is gerechtigheid gezocht in eigen deugd en daden, verdienen van Gods gunst op zelfgekozen paden.

Zo, doodslag snuivende en vervolging, streeft hij voort
en Syrië ingestormd, bereikt Damascus poort
Gij zaagt van op den troon dien Saul! Gij stond op, om d'overste Uwer haatren te treffen? Neen!
een stem daalde uit uw hemel neêr: "Waarom vervolgt gij Mij?"
De ontentre wetzeloet (ijveraar naar de wet) legt af zijn razernij".
Saul leeft bij 't licht uit Nazareth.
Hij boog. Hij bidt. Hij kent voor (als) kracht, voor heil, voor wet
't geloof voortaan in U; niets buiten die genade!
Haar (die genade) slaat van oord tot oord de wereld in hem gade;
haar brengt hij wijd en zijd den Heiden, haar den Jood;
met haar bezegelt hij zijn leven en zijn dood;
met haar die erfenis van onvergankbre letteren (brieven),
wier bliksems eeuw aan eeuw de hovaardij verpletteren
van wetgerechtigheid, die 't offerbloed verzaakt van zelfvolmaking.

Gij waart gezeten, Zoon en Heer, aan 's Vaders rechterhand, en blikte op Patmos neêr,
op 't schraal en eenzaam strand, waar de Jonger U verbeidt De Trooster schenkt de vlucht hem
weder van den aadlaar en hij schrijft
terwijl Uw geest hem drijft,
zijn Evangelie neêr: des Woord in 't vlees gekomen,
de zonden op 't Lam gelegd en van ons afgenomen!

(Nu ziet hij) U doorwandlende allereerst de zeven kandelaren!
U, straks, bij 't lofgeschal der hemellegerscharen
op 't witte paard der zegepraal gereden
de macht van 't Beest vertreden.
der heiligen heir, gerijpt ter wereldheerschappij,
in 't blank gewasschen kleet U volgend in de rij!
U, eindelijk, Vredevorst op aard, voor alle volken
gerechtigheid en heil gebieden uit de wolken
Zo zag de Apostel in den geest U Davids troon betreden en zegepralen in den hemel en op aard,
Voorts, eer der eeuwen loop dien heilstond heeft gebaard,
aardschuddingen bliksemslagen
en ijssteenklompen (hagel), pest en oorlog, felle plagen
Als van 't aloud Egypte op 't later Babylon,
verduistering van 't licht der sterren en der zon,
in bloed verkeerde zeên,
en niet uit te spreken weên,
van Logen en Geweld Godslasterende akkoorden!
Dat alles opgelost bij 't ruischen van Gods woorden
en 't zuchtend wachten van geheel het schepslendom
in één, een éénig woord van uitkomst: "Kom, ja kom!"

De Cesars folterden met scherp verfijnd vermaak,
wie uitkwam voor Uw woord, wie vast stond voor Uw zaak.
Heel Rome's volk riep uit: "De Christnen voor de leeuwen!"
Drie eeuwen!
daar wierp zich Rome moê geworsteld, voor het kruis,
en christnen noemde zich haar Keizer (Constantijn) en zijn huis; de leer van 't kruis dringt door bij
West- en Noordbararen De wereld-zelve gaat U achterna, Straks (in de middeleeuwen) keert ze
tot gruwelen terug, nog nauwelijks afgezworen:
de goôn van 't heidendom verschijnen als herboren
bij beeld- en doodendienst! en bij geloovigheên,
als eenmaal (eens) Israël met Juda zinken deên,
bedekken 't Licht der zon of binden 't leven af

Het Oosten zag de straf van zijn verbastring rijpen:
het kroost van Ismaël naar boog en pijlen grijpen,
De Koran triomfeert Dus zonk de Christenheid in 't Oosten; maar ook 't Westen
zag menscheppingen zich op den grondslag vesten (vestigen)
der eeuwen! Gij zaagt neêr, o Koning! en zie! Uw waarheidswoord herleeft (in de Reformatie),
en Gods Geest gaf zijn getuigenis,
dat in geen naam dan de Uwe, o Jezus! leven is,
gerechtigheid en kracht; en 't heilbevel van boven
geen werk eischt als der Wet, maar in Uw naam geloven!
Maar nog was 't einde niet! de wonde toegebracht
aan Rome heelt zich, en daar rijst een nieuwe macht
(des Ongeloofs!) (de Verlichting).

Verlichting zonder U, wat wordt zij dan verblinding, 't menschdom moge Uw woord, Uw naam,

Uw rijk, Uw komst vergeten!
die komst zal dààr zijn als de nachtdief, onverwacht!
dat Rijk zal komen als de bliksem ongedacht!
De Wijzen vragen (in de tijd der Verlichting met haar revoluties) , Is dit de morgen van een tijd
aan volksbevrijding, menschvergoding toegewijd?
Of keeren we eer terug ten bajert der verwarring?
En is dat somber licht slechts de opensparring
eens hollen afgronds, ter verslinding toebereid
van al wat ordning heet, en recht, en menselijkheid?" (Hoe actueel!)

Hij is ter rechterhand gezeten
der glorie, wie van ouds de schaar der Gods profeten
als Israëls Koning aan heel 't aardrijk heeft beloofd!
Wat natie, Israël! als gij? Verstrooid als schapen? Die u ziet en kent bij naam,
brengt uit de streken der vier winden u eens saam!

Hoore Israël! en hoort, gij volkeren! de woorden der Zienders (Ezechiël en Daniël) ons bewaard:
(En dan volgt er een samenvatting van Ezechiël's visioen van de dorre doodsbeenderen. Daarop
vervolgt Da Costa:)

"Aldus Ezechiël! hem antwoordde in de rij
der Zienders Beltsasar (Daniël) met droom en prophecy,
als zijn verhelderd oog in verre nachtgezichten
vier wereldrijken zag verrijzen, straks zag richten
(geoordeeld worden), den troon des Eeuwigen, een vonklend vuur gelijk
zich zetten, 't koninkrijk
den Zoon des Menschens en Zijn heiligen gegeven,
der Goddeloozen macht het aardrijk uitgedreven,
bij Goddelijk gericht
den Draak geketend en het Vrederijk gesticht!

Gij heerscht, Gezalfde Gods en vóór alle eeuwen, Zoon!
Sjeb Limini!
Gij zijt gezeten op den troon,
dien Ge eenmaal dalen doet op een gelouterde aarde. En zeggen zal men 't, dat èn heuvelen
bezweken èn bergen slonken, ja, dat hemelen-zelve weken,
maar aan 't Sjeb Limini, dat eens de Vader sprak,
geen enkle heerlijkheid van eeuw tot eeuw ontbrak!

Zoals Da Costa de hymne God met ons afsloot met een aantal coupletten, zo ook deze hymne. Ik
laat u daarvan de eerste twee coupletten lezen en een aantal regels van het laatste.

1. "Of hoogten slingren heen en weêr,
of de aarde-zelf van plaats verander' ,
bij elementen keer op keer
in bond of gisting met elkander,
daar blijft een licht, een kracht, een pand,
wat ook ontvall' , gegeven,

dat Woord: "Zit aan mijn rechterhand!
en dat Uw haters beven!"

2. Gij spraakt het, God van Israël! uit,
en de oude harppropheten psalmden
bij Sions tempelkoorgeluid,
wat later eeuwen dus weergalmden:
"Houdt Christus Zijne kerk in stand.
dan moog de hel vrij woeden!
Gezeten aan Gods rechterhand,
zal Hij haar wel behoeden!"

7. Vast staat Sions Koningszetel!
En vast, o Christen! ook uw kroon,
en vast gantsch Israëls herleving!
Alleen! blijf staren op den Zoon
met juichende overgave en beving.

D. In onze tijd hebben we uiteraard ook belangstelling voor het lied Hagar. Daaruit blijkt dat Da Costa goed op de hoogte was van de Islam en haar geschiedenis. We geven het volgende eruit door, waaruit opnieuw zijn beproeven van de geesten blijkt. Hij zegt dat de "Saraceen aan de aard een half gekenden God" wilde brengen. Verder dat de Koran "halve waarheid" bevatte. Hij tekent Mohammed als

"Een man, als uit het niet gebiedend opgetreên,
in aart en levensloop vol tegenstrijdigheên;
veehouder, handlaar, held, straks Staat- en sectestichter,
wel ongeletterd, maar in 't diepst zijns wezens dichter,
voor Godsdienst brandende, voor Waarheid koel van zin,
en (zoon van Abram en de Egiptische slavin!)
zich voelende beheerscht door Israëls propheten,
voor Issa (Jezus) bovenal gedrongen in 't geweten
tot eerbied en ontzag, toch in onbuigbren trots
zichzelve predikend als opperzendling Gods,
hervormer, ja (wellicht!) zijns tijds, en voorbereider
van beetre, maar weldra slechts zelf- en volksmisleider;
om strijd zich vleiende en geveleid, gewaand propheet,
en lasterlijk in 't eind begroet als Paracleet".

Hij erkent dat er 'Muzelmannen' geweest zijn.

't Recht ter eer, of Wetenschap en Kunst,
geleerdheid, onderzoek en letteren ter gunst.'
Hij noemt verschillende op: "Alraschid, gij hier 't eerst, gij Bagdads Charlemagne!
Of Abderahman! gij! sieraad van 't Moorsche Spanje!
hoe slaat het nageslacht uw prachtige Cordua
niet om zijn bouwkracht slechts en duizend zuilen gâ,
maar om die scholen meê, waar studiën herleven,

den Noordlijken Barbaar sints eeuwen prijs gegeven!
 Hier boogt Geneeskunst op Averroës genie,
 en kiemde Scheikunst reeds in 't slijk der Alchymie,
 en wenkte 't sterrenheir met vriendelijk geflonker
 heur banen te bespiên bij 't Andalusisch donker.
 Gij Dichtkunst, gij vooral, der woestijnieren lust
 van ouds! gij vindt hier stof in ridderfeiten, rust
 in schaduw van den troon des Arabiers, herschappen
 in kunstenkwekend Griek. De Christenvolken slapen
 hun middeneeuwschen slaap. 't Is nacht. Maar juist dien nacht
 beheerscht de Halvemaan met heel haar sterrenwacht.'
 Doch niet voor altijd. De kruistochten kwamen, maar faalden uiteindelijk. Want 'God had iets
 beters voor u weggelegd. Euroop!
 der talen sleutel (werd) weêr , de Drukkunst uitgevonden,
 de Schrift der Waarheid van haar windselen ontbonden,
 het Woord des levens op het aardrijk wijd verspreid",
 (door de Hervorming).

En dan herinnert Da Costa in dit verband aan de bede van Abraham:

"Ach, dat ook Ismaël genâ vinde in Uw ogen en leve!"

en vervolgt dan:

"Heeft die God van Abrahams gebed
 ooit de ooren afgewend? De tijden zijn gezet,
 waarin ook Ismaël den schedel diep zal buigen,
 en van zijn broeders eer, verrukt van zin, getuigen.
 Ge ontvingt, o Salomon! van dien vernieuwden zin
 een eerstling uit den mond van Schebaas koningin!
 Straks bracht Arabiën in Bethlems herderwoning
 zijn wierook, myrrhe, en goud aan hoger Vredekonink.
 ook dit een eerstling slechts van ruimer heilverschiet,
 wanneer om Jezus' naam een koninklijk gebied
 te vieren, Sions stad van volkeren zal weemlen, Welk een dag
 waarop ook Ismaël met Isaïc hopen mag!"
 En voor de eigen voetbank Gods alle volken elkaar ontmoeten en door elke natie de lof wordt
 uitgebracht: "Verzoening! Vrede op aard! In mensen welbehagen,
 't besluit van eeuwigheid voor eeuwigheid voldragen!
 Lof zij den Vader! lof aan 't onbevleete Lam,
 dat, even groot, Zijn sterke èn aflegde èn hernam!
 En aan den Heiligen Geest, die de aard met heil beregent,
 en uit de volheid Gods met levensstroomen zegent!"

De uiteindelijke aanvaarding van Christus door de Moslims zag Da Costa vóórafgebeeld in
 Genesis 16:7. Hij beëindigt zijn lied met de volgende regels:

Gij ook (Hagar) gaaft in 't eind den God des hemels eer!

Hij kwam, Hij sprak tot u. De hoogten vielen neêr.
Gij gaat voor Saraas voet uw dwazen trots bekennen;
gij wilt in Abrams tent u aan Gods ordning wennen!
Ja! (roept ge en voelt, met één, geheel uw aanzien vrij!)
'o God des levens! Gij zaagt neder ook op mij'.

E. Uitingen van Da Costa's persoonlijk geloofsbeleving. Da Costa's persoonlijke geloofsleven blijkt vooral uit gelegenheidsgedichten naar aanleiding van blijde en droevige gebeurtenissen in zijn gezin. De meeste zijn gericht aan zijn 'egade', zijn vrouw. Een aantal daarvan heeft Hasebroek in zijn uitgave van Da Costa's gedichten opgenomen. We zullen er het een en ander uit naar voren halen.

Wat direct opvalt: diep en wederkerig, was de liefde van de dichter en zijn vrouw Hanna Belmonte en sterk hun beider geloof en geloofsgemeenschap. Dat blijkt reeds uit het eerste gedicht met het opschrift 'Aan mijn egade' in de genoemde uitgave. Het lijkt mij toe dat het kort na hun huwelijk geschreven is. Het is een lang lied, van 14 coupletten, alle van acht regels. Na een bede om haar welzijn plaatst de dichter hun huwelijk direct op het bijbelse niveau: "k Ben U schuldig liefde, waar des Hemels welbehagen zich in spiegelt ". We denken aan Efeze 5:32. In de coupletten vier tot en met acht spreekt hij het verlangen uit dat zij zijn "hart, sinds den aanvang zijner dagen treurig, kwijnend en verslagen" verstaat. En hij weet het: "uw ziel verstaat de mijne!" zelfs deelt zij dat verlangen.

Ze kennen ook het samen bidden en het

"branden van gelijk begeren
naar de ontmoeting onzes Heeren."
En dan eveneens: "Voor de Waarheid leven wij!
Voor de Waarheid wil ik strijden
voor de Waarheid wil ik lijden,
en, mijn dierbre! gij met mij!"

Op deze uitspraak volgt het gebed, zo door en door Israëlitisch:

"Heer der Schepping! Neen! een wensch
leeft steeds in 't hart van een gade!
't Is een trek die uw genade
ingeplant heeft in den mens!
Dat onze huwelijkssponde
d'ouden zegen weer verkonde
dien uw liefde aan 't achtbaar hoofd
onzer stammen heeft beloofd."

(Denk aan bijvoorbeeld Genesis 12:2.)

Dit gebed gaat gepaard met de hoop, dat de glorie der vaderen mag herbloeien in des dichters kroost en dat

"in dit herbergzaam (!) Noorden

als aan Taag- en Iber-boorden
Costaas oud en eerlijk bloed
weder blonk van riddergloed."

Of deze wens vervuld zal worden? God alleen weet het. Maar wat zeker zal verhoord worden:"
't Is Almachtige Genade!
dat ik leve voor mijn gade,
dat ik sterve voor mijn God!
en gezegend is mijn lot!"

Als Isaac en Hanna drie jaar getrouwd zijn, o, wat een vreugde! Een nog langer lied ontspringt uit Isaac's blijde ziel: 12 coupletten van tien regels, het langste dat hij aan zijn vrouw gewijd heeft. "D'afgesmeekten spruit" is "van God gekregen" zingt hij op 26 dec. 1825, de eerste verjaardag van de kleine Willem Daniël. Hij dankt! Want "Zonder dankgebed tot Hem, zoude er heil zijn voor den Christen?" En Isaac en Hanna wensen voor hun zoon geen schat of rijkdom op aarde, maar samen bidden ze:

"Hij zij d'Uwe, grote God!
O! bestier geheel zijn lot,
dat hij 't rijk van Jezus erve!
Dat bij nederig en klein,
in zijn bloed van zonde rein,
Christus leve, Christus sterve!"

Hij spreekt zijn zoon toe:

"Leer vroegtijdig vreezen,
die uw Leidsman steeds zal wezen!
Wees den Herder steeds nabij, die in zijn schoot ons wil vergaderen". En dan denkt de dichter "aan de ellende van uw vaderen". "Beurtelings slaven, beurtelings vorsten, beurtlings zwervers over de aard', maar ze zijn 'toch geleid door d'Ongezienen, om in 's aardrijks laatsten tijd Jezus eeuwiglijk te dienen".

Nu, dat wensen de ouders van Willem Daniël ook voor hun zoon: hem

"aan Jezus voeten brengen" en "den heiligen Christendoop, op zijn 'dierbaar hoofd zien plengen".

Op haar eerstvolgende verjaardag, 2 april 1826, wijdde de dichter opnieuw een lied aan zijn Hanna. Heel moeilijke weken hebben ze moeten doorworstelen. Hij begint met te danken:

"Wederom een dag van zegen
Nieuwe vreugd van Hem verkregen
Hem die nimmer zegensmoede
mij voor d'ergsten slag behoedde".

Hanna was namelijk kortgeleden bevallen van een zoontje, dat slechts een uur leefde, terwijl zij

zelf ook in doodsgevaar geweest was. Met betrekking tot het laatste zong de dichter: "Zijn verhooring mocht ons blijken!

Dood en ziekte moest bezwijken!"

Met betrekking tot het eerste: "' t Geen Zijn Liefde ons heeft gegeven

voerde Hij niet uit het leven,

maar ten leven zalig in!

't Geen één uur ons hier verheugde,

heeft thans eeuwge hemelvreugde,

zielsbedroefde hartvriendin!"

Hij eindigde met de bede: "Heilig ons in vreugde en smart Leer ons, in zonde en zelfverzaking,

in geloof en heiligmaking,

aan Uw dienst verbonden zijn."

Niet alleen heeft Da Costa zijn vrouw moeten troosten bij de dood van dat pas geboren zoontje. Nee, zes van hun negen kinderen zijn jong gestorven. Op 19-jarige leeftijd hun, naar haar moeder genoemde Hanna. We geven het desbetreffende gedicht, waar boven staat: Bij het afleggen van uiterlijke rouw over onze onvergetelijke Hanna nagenoeg in z'n geheel weer:

Neen, over haar geen rouw meer, teêr geliefde!

Slechts voor een tijd betaamden deze klederen

de moeder, voor wier geestesoog zij staat,

in 't vergezicht der hemelse gelederen,

met haar van God verwaardigd wît gewaad.

Wij hebben tot aan 't voorhof van die oorden

ons kind, mijn dierbre! aanbidde begeleid.

Wij vingen op de honingzeem dier woorden,

waarmeê zij in de vreugde trad, haar bereid.

Wij zagen haar den jongsten adem gevend,

in een bevriende hand de hand geklemd,

en met dien Naam haar op de lippen zwevend,

wiens macht den koning der verschrikking temt.

Zo blijf' de traan steeds wellen, van geen alsem

maar zachten dauw doortrekt zij ons gemoed!

En leken blijf' de wonde, daar is balsem,

herinneringen! in uw bitter zoet!

Herinn'ring aan die stem meê, die zo teder

aan 't vaderlijk: Daarhéén! haar zang verbond!

Vernemen wij op aard die stem niet weder,

zij stijgt tot God thands van op hoger grond.

Met d'angel van den dood is weggenomen

de rouw, die niet verpoost. Wij gaan tot haar.

Maar zal ook zij niet eenmaal wederkomen

met Koning Jezus en de ontelbre schaar?

De reden van de weergave van dit lied schuilt in de beide onderstreepte regels. Wij weten namelijk hoe Isaïc en Hanna hun dochter begeleid hebben. Een van hun nazaten, mevrouw N. Da Costa te Didam is in het bezit van Hanna's bijbeltje, waarin Isaïc ongeveer een jaar na haar dood het volgende geschreven heeft:

"In dit Bijbeltje las mijn lieve gezaligde Hanna dagelijks in de laatste weken harer ziekte. Toen zij zelve niet meer kon lezen, deed ik dit, of haar moeder, voor haar tot nog op den laatsten dag haars levens. Het Evangelie van Marcus en de Handelingen der Apostelen 1-9 en Psalm 1-77 waren de geregelde lectuur. Laatste lezing Psalm 39 en 40, Lucas 22:15-20 en 23:

We hoorden de dichter reeds de doop noemen. Dat komen we veel tegen in deze liederen. Zeer intens leefde hij ook bij het Avondmaal. Als in 1859 zijn jongste dochter voor 't eerst daaraan deelgenomen heeft, dicht hij:

"o Dierbre dochter, wie voor tweemaal negen jaren
eens moeders biddend hart ter doopbesprenging bood!
Wilde onzer vaadren God ons dan nog 't voorrecht sparen
ons aan eens Heilands disch ook u als feestgenoot
te aanschouwen " zo begon hij zijn gedicht. En hij beëindigde 't aldus: "O Dochter! dat uw hart,
steeds voor Gods Waarheid open,
de panden van dat Heil geen enkel uur vergeet":
noch 't Water dat als kind u 't voorhoofd heeft bedropen,
noch wat ge op dezen dag bij brood en wijn beleedt!"

Op 2 april 1858 viel Hanna's verjaardag samen met Goede Vrijdag. Prachtig verbindt Da Costa dan de feestviering thuis met de avondmaalsviering in de kerk. Het gedicht dat hij die dag zijn vrouw aanboodt, eindigt aldus:

"Lieflijk paart zich, dierbre Gade, wederom in ons gemoed,
dank- en lof- en heilgemeenschap met geheel de Christenheid,
die ter viering van het Pascha zich aan alle plaats bereidt;
van den feesttoon, dien uw feestdag, bij gezin en kroost verwekt
gaan wij op, waar 's Koningstafel voor Zijne armen is gedekt!
Gaan wij op, om daar te danken bij het breken van het brood,
bij het zegenen van de beker, Hem verkondend, Wiens dood
ons het leven heeft verworven en een eeuwig koninkrijk!
Zitten we aan, het oog naar boven, hart en bede tegelijk
over kroost, gezin en Israël, over Kerk en Volk gestrekt,
in 't geloof des grote Goëls, uit de doden opgewekt."

Gelegenheidsgedichten maakte Da Costa niet alleen voor zijn gezin, maar ook voor de wijdere kring van familie en vrienden. Zo hebben we van hemeen aantal bruiloftsliederen, die eveneens uitingen van zijn geloofsbeleving zijn en oproepen tot geloof. Ja, hij spreekt daarin soms zeer persoonlijk die bruiloftsgasten aan die Jezus nog niet kennen. Die liederen bevatten dan evangeliserende regels. Als voorbeeld kies ik het gedicht Ter echtviering van den Heer Mathilde Jacques Chevallier en Jonkvrouwe Esther Belmonte (een zuster van Hanna da Costa-Belmonte).

Zoals in andere bruiloftsliederen stelt hij direct al Jezus centraal

"als de Bruigom der gemeente, die haar gezocht heeft, haar gekocht heeft, zich geheiligd en getrouwd,
en met eigen bloed en lichaam immer laaft en onderhoudt." Verderop maakt hij een zinspeling op het "gemengd" karakter van hun huwelijk: 't Was de hand des Heilands zelve, die, genageld aan

het kruis,
schuld en schuldbrief uitgedelgd heeft voor 't geloovig Jacobshuis,
die den scheidsmuur heeft verbroken tusschen Abrams nageslacht
en de volkeren der aarde tot hun Silo toegebracht."

Hierna denkt Da Costa aan reeds in Jezus ontslapen familieleden zoals onder andere de vader en moeder van de bruidegom en twee vroeg gestorven eigen kinderen. Hij acht het blijkbaar mogelijk dat die vanuit de hemelse hoogten op dit bruiloftsfeest van dit 'gemengde' huwelijk neerzien en er zich in verheugen:

"Daar, zo 't oog der reeds volmaakten uit de hoogten nederziet
op hetgeen hun, na 't verscheiden, in hun afkomst (nakomelingen) nog geschiedt:
daar, zo 't oog der onvoldraagen (nog niet volwassenen) in die diepten blikken mag.
daar verheugen zich hun zielen in den feestzang van dees dag,
en zij prijzen d'Eeuwig Trouwen, die het kroost van Abraham
wederinent mèt de volken op hun nooit verworpen stam
en de maagd van 't Joodsche stamhuis tot de Christenjongling voert,
en in de eeuwge heilsverwachting hun gezegend echtheil snoert." Even verder volgt er een stuk
waarin de wederzijdse rechten en plichten 'Jezus heilige liefdewet' , in het huwelijk volgens het
klassieke formulier getekend wordt naar Efeziërs 5:22 en verder.

Daarna richt de dichter zich rechtstreeks tot de feestgenoten. Het eerst tot diegenen onder hen die met het bruidspaar gedenken "o, wat denkbeeld is zo zoet?
dat die Vader in de heemlen, van Wie afdaalt alle goed,
dat die Heiland, die op aarde vreugdewijn uit water schiep,
tot een andre bruiloftsviering Zijn met bloed gekochten riep!"
Tot de 'eeuwige bruiloftshoogtijd' . En dan komen de evangeliserende regels: "O! zo iemand onder
ons nog om die Gave nimmer bad,
o, zo iemand onbekend is met dien onvergankbren schat,
mocht hij leren op dees feestdag, mocht hij leren bij dees disch,
dat die vreugd, die voor de wereld zo dra weggevlogen is,
voor Gods kindren in hun strijdperk blijvend pand en teken werd
der volkomen hoopvervulling van 't ten hemel opziend hert (hart)!"

Tot deze laatste feestgenoten behoorde ook de moeder van dr. Abraham Capadose, sinds enkele jaren weduwe. En nu wordt de dichter heel persoonlijk:

"Mocht dit uur ook u dit leren, dochter Isrels, achtbre vrouw!
dubbel achtbaar door uw weduwlijke rouw
maar veel meer beklagenswaardig door den afstand nog van 't kruis,
waar de hoop uws zoons op vast staat, en 't behoud van heel zijn huis!
Mocht die Christus, in wie Abram heeft geloofd ook uw Heiland, ook uw Redder, en uit duisternis
èn pijn,
ook uw Hoop, uw Licht, uw Leven, uw volkomen Rotssteen zijn!
Roep Hem aan, Hij hoort de klaagstem! Bid Hem aan, Hij is nabij!
Geef u over aan Zijn lieflijke, aan Zijn zoete heerschappij!"

We zien het: Da Costa durfde heel wat. Maar hij kòn niet zwijgen over zijn Heiland en de

gelegenheid ongebruikt laten om zijn volksgenoten tot Hem te brengen. Naar deze geloofsuitingen kunnen wij het geloofsbeleving van Da Costa typeren als een leven in het verzoenend lijden en sterven van Zijn Heiland, hem gepredikt door Gods Woord (Waarheid!), een jagen naar de heiliging, een danken en bidden in vreugd en smart in de nauwste verbondenheid met de kerk en Israël en een vertrouwend uitzien naar de wederkomst. Tegelijk zijn deze geloofsuitingen ook weer krachtige verkondiging!

We voegen nog hier nog twee opmerkingen aan toe. Ten eerste: Da Costa was ook een man van gebed. Hoe aangrijpend heeft A. Pierson dit beschreven in zijn artikel 'Over Opzoomer': "In het logement van Heemstede scheidde een dunne wand het vertrek waar Da Costa alleen en overluid bad, van het vertrek waarin de knaap (hier bedoelt Pierson zich zelf) logeerde. Hij (die knaap) was dus vanzelf, en zonder eenige onbescheidenheid naar ik meen, getuige van zo iets aangrijpends, als het leven niet licht ten tweede male oplevert. Uit die diepte dier edelste der zielen (!) rezen kermende zuchten, half uitgesproken klachten en smekingen, bange kreten, Allard Pierson Oudere Tijdgenoten 4e druk Amsterdam 1982, pagina 246). Ten tweede: Da Costa verfoeide de visie: de kunst om de kunst of enkel tot vermaking. Nee, ook de kunst, ook de poëzie moest staan in dienst van de verkondiging van Gods grote daden. Hij heeft waargemaakt wat hij op 13 december 1847 zei in de Voorafsprak op zijn lied: Wachter, wat is er van de nacht "voorgedragen in de Hollandse Maatschappij voor fraaie Kunsten en Wetenschappen": "Ik breng u deze uitboezemingen niet als spelingen van dichterlijk vernuft, maar als overtuigingen op Christelijk geloofsgebied, als uitkomsten van Christelijk onderzoek." Ik doe dit vanavond in poëtischen vorm niet voor de rechtbank blootelijk van dichterlijke smaak, maar voor die van het Christelijk geweten." In dichterlijke vorm had hij zijn eigen visie op de kunst reeds uitgedrukt in de oproep tegen het einde van zijn Vijf en twintig jaren:

Gij wetenschappen en gij Kunsten
gij krachten, machten, gaven, gunsten
door d'adem Gods in ons verwekt!
Gij hoort den Goël toe, wiens kennis
eerlang het aardrijk overdekt!

DA COSTA'S LEVENSEINDE

Het mag het einde van een rijk leven genoemd worden. Niet zo zeer in materieel opzicht. Ja, toen hij met Hanna Belmonte trouwde, behoorden ze tot de goede, zeer gegoede stand. Maar Schimsheimer vertelt ons dat ze geen armoede konden zien. Ze waren vrijgevig. Ze verarmden langzamerhand en kwamen in de schulden. Dank zij hulp van vrienden kwam er ook dikwijls verlichting.

Maar ze waren rijk in God door het geloof in Jezus als de Messias. Daardoor waren ze eveneens rijk in hun gezin. Zeker, ook daarin wisselden vreugde en verdriet elkaar af. Geboorten, ziekten, sterven: van de negen kinderen moesten vader en moeder Da Costa er zes ten grave brengen. Maar ze hadden elkaar lief en bleven als man en vrouw elkaar trouw en tot grote steun. Daarvan getuigen overvloedig de gedichten die Da Costa ter gelegenheid van de verjaardag van zijn vrouw nogal eens maakte.

Eveneens genoten ze veel in de omgang met hoogbegaafde mensen waaronder ook andersdenkenden. Maar ze waren tevens rijk in de sympathie, ja, liefde die velen onder alle lagen van het volk voor hen koesterden. Zeker, dat is niet altijd zo geweest. De eerste jaren na hun doop was veel diepe verachting hun deel. Vooral door de publicatie van Bezwaren tegen den geest der eeuw meed men hen. Tweemaal werd hij op pijnlijke wijze gepasseerd. Hoewel hij lid was van het Koninklijk Instituut van Kunsten en Wetenschappen, werd hij, toen dat opgeheven werd, niet benoemd tot lid van de Koninklijke Nederlandsche Academie en Wetenschappen. Eveneens ontging hem een professoraat in Grieks en Latijn aan het Atheneum in Amsterdam. Maar de verachting maakte in latere jaren plaats voor steeds meer waardering. Zijn bijbellezingen, die hij op zondagavond hield, meest in zijn eigen huis, trokken een toenemend aantal bezoekers. Ook de avonden waarop hij regelmatig voor een uitgelezen en zeer ontwikkeld publiek sprak. En hoezeer hij door zeer velen gewaardeerd werd, bleek bij zijn begrafenis. In de winter van 1859-'60 werd hij ziek! Zijn ziekbed was smartelijk: zware benauwdheden op de borst. Omdat velen in het gehele land met hem meeleeften, stond er van 23 december 1859 af een wekelijks bericht over zijn toestand van de hand van ds. Schwartz in de *Heraut*. In de inleiding daarop schreef deze: "Zij zijn een gedenkteken van zijn smartelijk lijden, maar ook van den steun in het midden van dodelijke benauwdheid door de God van alle vertroosting hem geschonken. Want, om zijne eigene woorden te gebruiken, "met iedere benauwdheid had de Heer hem iets bijzonders te zeggen". Het bericht van 1 mei 1860 meldde zijn sterven met de bekende zinspelende op de joodse sabbat en de christelijke zondag: "Zaterdag, 's avonds ten half negen uren, bij den uitgang van den Joodse Sabbat en den ingang van den dag des Heeren, is hij ontslapen in den Heere, en werd de wens zijner ziele vervuld, om ontbonden te zijn en met Christus te wezen." In het in noot 1 genoemde Ter nagedachtenis heeft ds. J.P. Hasebroek een uitvoerige beschrijving gegeven van de begrafenis die plaatsvond in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. "Het was ongeveer elf ure, dat de aandoenlijke plechtigheid plaats greep. Algemeen was de belangstelling; de straten, vooral al in de nabijheid van het sterfhuis en van de kerk, van een grote menigte vervuld; de kerk zelve door ene dicht opeengedrongen schare bevolkt, maar die onder alles de grootste orde en eerbiedigste stilte bleef bewaren. Het lijk werd door leerlingen van het seminarium van de Vrije Schotse Kerk gedragen, ". Bij het graf gekomen, werd, terwijl het orgel de melodie van Psalm 42 speelde, de lijkstap de baar geplaatst en dus het teken gegeven voor de verschillende toespraken ".

De eerste die sprak was "des ontslapenen boezemvriend, zijn broeder beide in Israël en in Christus, Dr. A. Capadose uit 's Hage." We zullen er iets uit naar voren halen. Hij memoreerde de

grootheid van Da Costa. Maar waarin bestond die? "Meent gij Da Costa in zijne grootheid gekend te hebben, waar gij hem als den echt- wetenschappelijken man, wiens wetenschap geënt was op den boom des geloofs, zegevierend tegenover alle wan- en ongeloof aanstaardet, zo als hij daar stond, gewapend met het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods Woord? Of meent gij hem in zijne grootheid gekend te hebben, als hij u met zijne wegslepemde taal aan u zelve ontvoerde, en nader en nader tot het kruis van dien Heiland bracht, dien Hij nagenoeg 40 jaren met onbezweken moed en met een door geen stormwind des ongeloofs bewogene vastheid verkondigd heeft, met mond en pen, in dagen van smart, in dagen van vreugde, in de gewichtigste aangelegenheden van kerk, van vaderland of van zijne vrienden en broeders, in wier lief en leed hij, als ware het eigen leed of lief, met een gloeiend harte deelde?" Zeker, hierin en nog in andere opzichten was Da Costa groot. Maar bovenal was hij groot in liefde! Liefde was "de grondtrek van zijn karakter en tevens de bron van zijne wetenschap." Liefde tot zijn God en Zaligmaker, liefde tot zijn vrouw en kinderen, liefde tot zijn oude volk, liefde tot zijn kwekelingen, liefde tot zijn broederen, wenend met de wenenden, blij met de blijden. Zijn verlies is dus onuitsprekelijk groot. "Ook voor mij", aldus Capadose. En dan herinnert hij eraan hoe ze samen dezelfde geloofsstrijd en -vreugde doorleefd hadden. "O! konden die Amsterdamse Buitensingels spreken, zij zouden luide gewagen van de aandoening onzer zielen, toen wij bij het eerste doorbreken van hoger licht, op onze dagelijkse wandelingen met kloppend hart over profetie en vervulling uren achtereen gewoon waren onze gewaarwordingen in elkander als over te storten. Neen, nimmer vergeet ik dat treffend oogenblik, toen wij met een traan in de ogen en de broederhand in de bevende hand des broeders, nog deze dagen elkander herinnerden, wat wij ondervonden hebben, toen wij voor het eerst in Lukas' Evangelie de wandeling der Emmaüsgangers lazen, en ons met God verheerlijkende blijdschap voor den geest mochten brengen, hoe ook ons harte brandende in ons was geweest, toen de Heere als 't ware met ons op den weg geweest was, en ons had aangewezen wat van Hem in Mozes, de Psalmen en de Profeten geschreven staat. Na Capadose spraken achtereenvolgens de burgemeester van Amsterdam, Messchert van Vollenhoven, de heer J.W. van Loon. mr. G. Groen van Prinsterer, dr. Nicolaas Beets, ds. W. Jamieson, de heer Eggenstein, leerling aan het Schotse Seminarium en dr. J.J. van Oosterzee. De burgemeester zei onder andere "Wij hebben behoefte aan hen, die met kracht de waarheid voorstaan en verkondigen, en daarvan door niets zich laten afschrikken." De heer Van Loon bracht "als mede-bestuurder en mede-onderwijzer" aan het Seminarie vooral de inzet van Da Costa voor dat Seminarie naar voren, zijn invloed op en liefde tot de leerlingen. Groen van Prinsterer "sedert zo vele jaren door gemeenschap van geloof, studiën, strijd en bovenal door de innigste liefde des harten met Da Costa verbonden" beëindigde zijn toespraak met de woorden: "Hij heeft, zou dit teveel gezegd zijn? in Nederland een Apostolische en Profetische roeping gehad en vervuld. O, moge het eenmaal blijken dat Nederland die roeping begrepen heeft! Moge de zo dikwerf voor Nederland en Oranje door hem uitgestorte bede worden verhoord! Dan zal een zijner beste wensen vervuld zijn." Beets vertelde met zijn "indrukwekkende en geliefde stem" onder andere "Weinige weken geleden na een ziekenbezoek van den overledene afscheid willende nemen, hield hij mij terug: "Nog niet, nog niet!" zeide hij, "zegen mij eerst met den zegen van het Evangelie, dat gij bedient in den Heer." Ik zegende hem als ter inwijding voor zijn dood, in den naam des Heeren." Zeer verrassend was het voor de aanwezigen dat ook ds. Jamieson, predikant bij de Engelse Episcopale kerk en "een der getrouwste hoorders, zowel als der innigste vrienden van onzen Da Costa" het woord nam. Bijzonder indrukwekkend komt op ons over hetgeen de heer Eggenstein, leerling van het Seminarie, zei. We laten u enkele passages lezen. Over Da Costa's lessen zei hij: "Hoe reikhalsden wij telkens naar de uren van zijn onderricht. Hoe hingen wij als aan zijne lippen, wanneer hij ons opmerkzaam maakte op de wondervolle leidingen en wegen Gods met Zijn Woord en Kerk; wanneer hij ons de Schrift uitleide en ons wees op haren God-menselijken oorsprong, verheven karakter en heiligende bedoeling. O, wij missen veel!" Hij

was voor de leerlingen ook als een vader!: "Al hadden wij toch tien duizend leermeesters in Christus, zo hebben wij niet vele vaders, en Da Costa was ons een vader. Als een vader ging hij met ons op en neder, als een vader daalde hij tot onze laagte af, om ons een schrede hoger te voeren. Als een vader knielde hij bij de opening en de sluiting van elk Seminariejaar in ons midden, en wij om hem, om den Heer om Zijne hulp te bidden, of voor den ondervonden zegen te danken. Als een vader met zijn huisgezin verenigde hij zich elke wederkeerenden Maandag met ons, om gemeenschappelijk om een ruime uitstorting des Geestes te bidden en de belangen van Kerk en Staat, van Israël en de Heidenen den Heere bekend te maken. Vaderlijk verblijdde hij zich dan, wanneer hij bespeurde, dat de Geest des gebeds zich in ruime mate bij zijne mannen-jongelingen, gelijk hij zich uitdrukte, openbaarde.

Toen het den Heere behaagde hem op het ziekbed neder te leggen, werd het openbaar, hoe innig en teer de banden waren, die ons wederkerig verbonden. Ook van ons ging een dagelijks gebed voor den kranke tot God ten hemel. Het was de begeerte des geliefden lijdens, dat, zo mogelijk dagelijks, twee zijner leerlingen hem kwamen bezoeken, en ons was het dikwijls moeilijk tot onze beurt te wachten, daar wij zo begerig waren het aangezicht des onderwijzers nog eens te zien en nog een woord van hem te vernemen. Roerend waren dikwijls de samenkomsten, aandoenlijk die ogenblikken, voor zijn sponde doorgebracht.

Eens werd hij onder het spreken zo opgewekt en bewogen, dat hij, niettegenstaande zijn zwakheid, opstond, zich op de knieën wierp, en zijn hart voor God uitstortte in een gebed, dat wij nimmer hopen te vergeten. Heere God! zeide hij onder anderen Gij weet dat dit mijne grote smart is op mijn ziekbed, dat ik niet meer zo op en neer kan gaan met mijne mannen-jongelingen. Bij het heengaan klemde hij onze hand in de zijne, en verklaarde onder tranen dat hij ons beschouwde als zijne eigene kinderen." De heer Eggenstein eindigde aldus: "Geve God, dat wij nimmer deze les vergeten, die onze geliefde voorganger ons zo dikwijls heeft gegeven: Weest toch in al uwe woorden en gedragingen waar!" Ds. Hasebroek besluit zijn weergave van deze toespraak met de woorden: "Diep was de indruk van deze hartelijke rede."

"Onbeschrijfelijk" was de indruk van het "aangrijpend woord" van Van Oosterzee. Enkele uitdrukkingen: Hij noemde Da Costa een man, die als een Boanerges kon donderen en als een Barnabas kon troosten, een strijder en een lijder, een man van een "blijde hope vooral, die hij zelf in dit lied heeft uitgeboezemd:"

"Uwe doden gaan ontwaken, met gejuich van dank en lof! Dauw, als Eden eens besproeide, zal beregenen hun stof! Waar is dan, o Dood! uw prikkel! Waar, o Helle uw overmacht? Aan het Lam, dat onverkocht heeft, Dat verlossingen gewrocht heeft Dat ons met Zijn bloed gekocht heeft, Zij aanbidding, lof en ere tot in eeuwigheid gebracht!" De enige zoon van de overledene, mr. Abraham da Costa, was door 'aandoening' niet in staat namens de familie een dankwoord te spreken. Dat deed toen ds. Hasebroek. De gemeente zong nog Psalm 73:12 "k Zal dan gedurig bij U zijn " Op 8 mei werd de maandelijkse 'Bidstond der Nederlandsche Vrienden Israël's' gehouden waarin ds. Schwartz voorging. De toespraak die hij hield, is eveneens opgenomen in het Ter Gedachtenis. Het is een warm woord waarin grote waardering voor en liefde tot Da Costa uitkomt. Hij geeft onder andere een korte beschrijving van zijn afkomst, leven en bekering. Deze laatste met diens eigen woorden, zoals we die reeds verhaalden in hoofdstuk III. Zeer interessant is wat hij vertelt over diens leven in de jaren 1825-1830: Toen "heeft hij zeer afgezonderd geleefd, en zich onophoudelijk met de studie des Bijbels bezig gehouden. Een vrucht daarvan waren de Voorlezingen over de Handelingen der Apostelen ". Door die afzondering was hij ernstig ziek

geworden. Op raad van zijn vriend Capadose ging hij toen over tot regelmatige werkzaamheden. Hij ging allerlei lezingen houden over onze vaderlandse geschiedenis, literatuur en de Schriften, eerst in zijn huis, later in het openbaar. Dat heeft hij dertig jaar lang onafgebroken voortgezet. Zijn Voorlezingen over de verscheidenheid en overeenstemming der 4 Evangelisten geboren naar de aanleiding van het Leven van Jezus door Strauss, heeft hem menige nachtrust gekost. Dikwijls brak hem het angstzweet uit "wanneer hij de geduchte aanvallen van den vijand niet onmiddellijk afslaan kon." Maar daardoor werd hij in zijn laatste dagen geen ogenblik over de fundamente van zijn geloof, de echtheid en onfeilbaarheid der Schriften, aangevochten, aldus Schwartz. Tegen het eind van zijn rede benadrukt Schwartz Da Costa's gedachten over Israël. Hij wist daarin een roeping te hebben. Een aanzienlijk Israëliet drukte het zo uit: "Ge wilt de Israëlieten Christelijk en de Christenen Israëlitisch maken." En zo was het ook, zei Schwartz. "Tegenover het heidense, zogenoemd vergeestelijkende, alles verdampende Groningse Christendom, stelde hij het wezenlijke, waarachtige Israëlitische Christendom, waarvan Mozes en de Profeten de wegbereiders zijn en de Zone David's het fundament en de kroon tevens is. "Geheel het Nieuwe Testament, " belijdt hij in dat werk, is in stijl en afkomst, in aard en wezen Oud-Testamentisch, Mozaïsch, Abrahamitisch. Hoe meer teruggebracht tot zijne oorspronkelijke waarheid en eenvoudigheid, hoe meer door de voortwerking van dat beginsel der Hervorming gezuiverd van ingedrongene Roomse, dat is, oud- en nieuw-heidense elementen en willekeurige menselijke inzettingen en bepalingen, des te meer is het echt-Apostolische, het zuiver-Evangelische dat overblijft, Israëlitisch." Alzo wilde hij den samenhang der beide Testamenten aantonen, het verband tusschen den lijdenden Christus en het lijdende Israël doen uitkomen, de Joden op hunnen Koning en de Christenen op het volk van dien Koning wijzen." Tijdens zijn ziekte zei Da Costa tegen Schwartz: "Er staat geschreven: (Zij de Joden, zijn) vijanden om des Evangelies wille, beminden om der vaderen wil. Laten anderen spreken van hunne vijandschap, vergeet gij nooit te doen uitkomen: beminden om der vaderen wil." Schwartz vertelt tenslotte nog iets uit gesprekken die hij tijdens zijn ziekte over zijn geloofsbeleving met hem had. In het begin van zijn ziekte zei hij tot mij: "Ge zult zien, wij zullen de hoogheilige waarheden, die wij beleden hebben, dieper moeten beleven in onze eigene personen." "Maandag 2 Januari werd hem gevraagd: "Zijt ge blijde henen te gaan?" "Ja, " luidde het antwoord, "in Christus". "Denkt ge den Heer onmiddellijk te zien?" "Die gelooft, zal zien." "Onmiddellijk na den dood?" "Ik hoop ja, maar wij weten de bedoelingen niet." Drie vragen kwamen ook wel eens in zijn ziel op: "Waar is uw God? Waarom mij deze dingen? Heere hoe lang?" Zijn geloof begaf hem nooit, maar dikwerf verzocht hij, om voor hem om gevoelige genade te bidden. En toen ik hem herinnerde, hoe vaak hij ons vermaand had, om niet bij het gevoel maar bij het geloof te leven, mocht hij ook hierin den Heer verheerlijken. Tot een vriend zei hij: "De cirkel van mijn leven is over deze drie punten gelopen: a. Johannes 1:1. In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God kai theos èn ho logos (en het Woord was God). b. Openbaring 1:7. Ziet Hij komt met de wolken, en alle oog zal Hem zien, ook degenen die Hem doorstoken hebben. c. Psalm 65:2. Gij hoort het gebed, tot u zal alle vlees komen." Zaterdagmiddag 28 april 1860 bezocht Schwartz hem voor de laatste maal. Hij vertelt er het volgende over: "Hij sprak die dag weinig. Tenslotte zei hij: "Ik wenste wel nog wat te rusten." Ik antwoordde: "Ge zult hier op aarde niet veel meer rusten, maar er blijft een eeuwige rust over voor het volk van God." Wederom was zijn gelaat verheerlijkt door een hemelsen glimlach Hij heeft daarna niets meer gezegd; stil en kalm was zijn uitgang." Tegenover dit alles steekt wel heel schril af hetgeen dr. Evenhuis vertelt van de kerkenraad van Amsterdam: Een jaar na Da Costa's dood "diende Hasebroek een verzoek in bij de kerkenraad om in de Nieuwe Kerk een eenvoudig gedenkteken tot zijn herinnering te plaatsen. Hij deed dat mede namens Potgieter, Schimmel, Alberdingk Thijm, Zimmerman en Van Lennep. In eerste instantie werd het toegestaan, maar later toch weer afgewezen! Pas in 1906 werd door de Vereniging tot verbreiding der

waarheid een eenvoudige gedenksteen geplaatst, tegenover die van Vondel."

EEN KARAKTERISTIEK VAN DA COSTA'S WERKEN. HUN ACTUALITEIT.

Na alles wat we reeds schreven, kunnen we hierover kort zijn. Allereerst wijzen we op een verschil van opstelling tussen Da Costa enerzijds en Christiaan Meyer met Carl A.F. Schwartz anderzijds. De grote hartstocht die de laatsten vóór alles beheerste, was de bekering van hun volksgenoten tot Jezus Christus als de Messias. Da Costa kende deze hartstocht ook wel, getuige onder andere het gedicht dat hij plaatste voorin zijn studie Israël en de volken. Overzicht van de geschiedenis der Joden tot op onze tijd 1848. Hij gaf het als opschrift mee: "Toe-eigening aan Israëls verstrooiden. Het zet in met de regels:

"Wie biede ik ze aan, dees blaren, vol geschreven
Van smart en smaad, en wederwaerdigheên
Onpeilbaar diep, toch wonderbaar verheven?
Wie buiten U, mijn volk, mijn vlees en been?"

En hij schrijft dat zijn hand "schier verstijfd" zou zijn en zijn oog en hart bezweken "bij 't schetsen van die lange, lange ellende" van 't verleden als er niet een woord der toekomst stond:

Zij zullen zien, Wiens wet, Wiens hart zij braken,
(Verbreken doet Hij nimmer zijn verbond!)
"En kussen zullen ze eens, wie zij doorstaken!"
Genade komt ons tegen uit de wond!

In het overgrote deel van zijn werken in proza en poëzie had hij echter op het oog de mens, het volk, de overheden en de kerk die zich lieten betoveren en meesleuren door de Verlichting, het stellen van de rede boven de openbaring Gods in zijn Woord. Kortom, de gesecculariseerde mens van de 19e eeuw. Ik voeg eraan toe: Veel van zijn woorden slaan haast nog duidelijker op die mens in de 20e eeuw. Hij laakt de kreet om "zèlfontwikkeling, zèlfregering, zèlfvolmaking". Daarom is vooral zijn poëzie (kunst is er immers, zo zegt hij, niet voor de kunst, maar moet een boodschap zijn) telkens weer een oproep terug te keren naar de God van de Bijbel. Met name roept hij en dat op een zeer persoonlijke wijze, soms met hun naam er bij de koningen op om het volk voor te gaan in boete en schuldbelijdenis en God in Christus te erkennen als hun Opperheer: Het scheepje van de staat is slechts veilig als het luistert naar Jezus! De kerk roept hij op zich niet als richteres boven de Bijbel te stellen maar haar verstand juist te onderwerpen aan de Schrift. Want de natuurlijke mens verstaat niet de dingen die des Geestes zijn. De kerk belijde dus de theopneustie der Schrift, de Drie-eenheid, het God-mens zijn van Jezus, Zijn verzoenend lijden en sterven, Zijn opstanding, Zijn zitten ter rechterhand Gods, Zijn wederkomst, Zijn overwinning op de antichrist, Zijn verlossing van Israël en van de gehele wereld. Ook luistere men naar de stem der geschiedenis, zoals die zich onder invloed van het christendom en dan met name der Hervorming ontwikkeld heeft. In die lijn denk aan de verbondsverklaring van prins Willem I behoort ons volk met Oranje verder te gaan en moet het de Geest des tijds weerstaan.

Overigens onderscheidt hij duidelijk tussen de Geest van de tijd en de loop van de tijd. De eerste is de verlichting, de revolutie, het liberalisme, anarchisme, despotisme, communisme. De lóóp van de tijd kan echter iets goeds met zich meebrengen. Bijvoorbeeld de vrijheid. Hij noemt dan onder andere dat ook de jood en de roomskatholiek nu volledige staatsburgers kunnen worden. Ook wat de gelijkheid betreft. Nee, geen gelijkheid in rang en stand. Maar toch wel toenadering van vorst en volk, van arm en rijk, van standen en belangen. En welk enorme gevolgen heeft de ontdekking van de stoomkracht niet gehad! Ten kwade, zeker, de verpaupering in de grote fabriekssteden.

Maar ook ten goede: de verbreiding van het Evangelie tot de verste landen. Voor alle ontdekkingen geldt: Een reuze stap ten hemel en ter hel. Wat het luisteren naar de stem der geschiedenis betreft, het lijkt ons wel een moeilijkheid om altijd juist te onderscheiden, wanneer de geschiedenis zich in een bepaalde situatie in een normatieve zin ontwikkelt of juist niet. Verder zien wij een zekere overeenkomst tussen Da Costa's politieke gedachten en zijn kerkelijke gevoelens. In beide zit een verzet tegen verstarring en conservatisme. In politiek, sociaal en maatschappelijk opzicht een meegaan met de loop des tijds: geen volkssoevereiniteit, de geest van de revolutie, maar wel goedkeuring van toename van de invloed van de volksvertegenwoordiging en sociale hervormingen, een en ander min of meer voortkomende uit theocratische grondgedachten. In kerkelijk opzicht: geen star blijven staan bij (de letter van) de belijdenisgeschriften wel hoge waardering ervoor maar tegelijk een erkennen van de diepergaande kennis van Gods Woord.. De Hervorming was zo, n voortgaande schrede. En héden is er meer inzicht in de toekomst van Israël. Da Costa ziet Nederland wel als het tweede Israël of als het Israël van het westen, maar niet als in de plaats van Israël gekomen. Nee, de genadegiften en de roeping Gods zijn onberouwelijk (Romeinen 11:29). Onze laatste opmerking is: Da Costa was doctor in de letteren en rechten, maar hij was in wezen theoloog, zij het dan ook zonder titel.

Ik bleef toch wel (neen! ik werd eerst recht) Israëliet,
toen ik, door de genade van mijner vaderen God en Zaligmaker,
mij Christen beled.

DA COSTA

Isaac da Costa werd op 14 januari 1798 in Amsterdam geboren als enig kind van Daniël da Costa, een welgestelde zakenman, en Rebecca Ricardol). De familie Da Costa behoorde tot de Sefardische of Portugese Joden, die in de zeventiende eeuw uit Portugal naar Nederland gekomen waren. In zijn boek 'Israël en de volken' (1849) is Isaac da Costa later uitvoerig ingegaan op de geschiedenis van de Sefardische Joden. Hij acht de positie van deze Joden, die eeuwenlang op het Iberisch schiereiland gewoond hebben, een zeer bijzondere. Hij vergelijkt Spanje en Portugal 'met de plek waarover Gideon's vlies was uitgestrekt en die onderscheidde van heel de bodem rondom'. Reeds in de tijd van koning Zedekia zouden zich 'talrijke geslachten, bepaaldelijk uit de stam van Juda en het huis van David afkomstig' in Spanje hebben gevestigd. Daarom zijn de Sefardische Joden 'te allen tijde en onder elkander En van buitenaf als de adel van het verstrooide Israël beschouwd'. Da Costa heeft hier nogal wat conclusies aan verbonden. Vast staat in elk geval, dat in de tijd van het Romeinse rijk in het zuiden van Spanje en langs de Middellandse-zee kust grote Joodse gemeenschappen waren, op het platteland zowel als in de steden. Eeuwenlang namen Joden in Spanje vooraanstaande plaatsen in het culturele en economische leven in, zowel onder islamitische als onder christelijke overheden. Daarin kwam aan het einde van de vijftiende eeuw een keer. De inquisitie bewerkte dat alle Joden van het Iberisch schiereiland werden verdreven, tenzij zij tot het christendom overgingen. In 1492-1498 verlieten 180.000 Joden Spanje en Portugal. Vijftigduizend anderen konden blijven, omdat zij zich hadden laten dopen. Velen van deze gedoopten bleven echter in het geheim het jodendom belijden. Zij staan bekend als Marranen. De Da Costa's behoorden tot de Portugese adel en waren zelfs verwant aan het Portugees koninklijk huis. Volgens Da Costa' zijn zij 'door geweld tot het roomse geloof overgebracht', maar hebben zij later het christendom oprecht beleden. In ieder geval behielden zij hun aanzienlijke positie in Portugal. Tussen de jaren 1612 en 1615 is het voorgeslacht van Da Costa naar Nederland gekomen. Het was Uriel da Costa, die daartoe het initiatief nam. Deze was kanunnik in de r.k. kerk in Oporto, maar, aldus Isaac, 'nadenken zonder doordenken bracht hem later tot twijfelingen omtrent de roomse godsdienst, die hem eerst tot het farizees jodendom der latere synagoge, straks tot het Sadduceïsme ener vroegere deed vervallen'. Om de godsdienst zijner voorouders weer vrijuit te kunnen belijden, trok Uriel naar Amsterdam, met zijn moeder, vierjongere 'aan de kindsheid ternauwernood ontwassen broers en een zuster. De broers lieten zich besnijden en werden in de Portugees-Joodse gemeente opgenomen. Zij stichtten een handelshuis en kwamen tot welstand. Onder hen was Jozef da Costa (1595-1664), de overbetovergrootvader van Isaac. Amsterdam is eeuwenlang een middelpunt geweest van Joods leven, zodat het ons moeilijk valt om te geloven, dat de stad in 1578 nog zonder Joden was. Maar nadat de stad voor de Reformatie gekozen had, gaf zij al spoedig een gastvrij onthaal aan Joden, die elders in Europa vervolgd werden. Omstreeks 1590 vestigden zich de eerste Sefardische (Portugese) Joden. De magistraat gaf hun vele voorrechten en de meesten van hen zouden in de loop van de zeventiende eeuw in de handel tot grote welvaart komen. Later kwamen ook Hoogduitse (Askenazische) Joden naar het Mokum van het westen, maar die zouden over het algemeen toch meer tot het proletariaat behoren, en dat gold nog meer voor de Poolse Joden (de 'polakken'), die nog weer later kwamen. De Joden waren en bleven geheel vreemdelingen en wilden dat zelf ook zo. De magistraat beschouwde hen ook als een afzonderlijke 'natie'. Zij gingen zoveel mogelijk alleen met elkaar om, hadden hun eigen gebruiken en hielden zeer lang vast aan hun eigen taal, het Portugees (de Sefardische Joden) of het Jiddisj (zij die uit Duitsland of Oost-Europa waren gekomen). Zij waren vrij in hun eigen

rechtspraak, eigen onderwijs, eigen maatschappelijke instellingen. Zij hadden vrijheid van godsdienst, die zij in vele andere landen van Europa misten. Gereformeerde theologen luisterden naar hun rabbijnen en bestudeerden hun geschriften. Onder alle synagogen blonk de Portugese synagoge aan het (tegenwoordige) J.D. Meyerplein uit. In 1675 was zij in gebruik genomen. Antisemitisme was er, ondanks het bewust anders willen zijn van de Joden, aanvankelijk niet. Dat zou pas geleidelijk in de 18e eeuw ontstaan, onder het gewone volk, in een tijd van toenemende economische crisis. Die crisis bewerkte overigens ook, dat de glorie tijd van de Portugese Joden in Amsterdam aan het einde van 18e eeuw al duidelijk voorbij was. De Bataafse omwenteling van 1795 maakte een einde aan de afzondering, waarin de Joden verkeerden. Op 2 september 1796 bepaalde de nationale vergadering van de 'Bataafse Republiek': 'Geen Jood zal worden uitgesloten van enige rechten of voordelen, die aan het Bataafs burgerrecht verknocht zijn.' De Joodse inwoners van ons land werden niet langer als afzonderlijke natie beschouwd. Zij werden opgenomen in het Nederlandse politieke, maatschappelijke en culturele leven, of zij dat wilden of niet'). Inderdaad was het maar een kleine groep, die dit 'Bataafs burgerrecht' werkelijk begeerde. De rabbijnen wilden noch emancipatie, noch de Verlichting waaruit zij was voortgekomen, omdat zij verwachtten dat het loslaten van de eigen Joodse tradities het gevolg zou zijn. De kracht van het Joodse volk had altijd in zijn afzondering gelegen. Werden de Joden nu aan de andere mensen gelijk in rechten, dan vreesden zij daarvan, dat het Joodse volk geheel in zijn omgeving zou opgaan. Het gebrek aan enthousiasme voor de maatregel laat zich ook verklaren uit het feit, dat de Amsterdamse Joden, van hoog tot laag, zeer Oranjegezind waren. Wanneer hij in Amsterdam was, placht Willem V altijd wel een of meer synagogen te bezoeken. Toch zouden de meesten zich vrij snel aan de nieuwe omstandigheden aanpassen. Tot hen behoorde ook Da Costa's vader. Daniël da Costa (1761-1822) handelde in wijnen en had het ver gebracht. Hij was gehuwd met de rijke Rebecca Ricardo (1768-1841). In de Portugees-Joodse gemeente zou hij zich ontwikkelen tot een man van aanzien, een leidinggevend figuur. Vele jaren maakte hij deel uit van het college van pamassijns (kerkvoogden), onder meer als penningmeester. De komst van de Fransen in 1795 had hem eerst wel geschokt. Zijn zwager dr. I. Capadose had zelfs met Willem V mee willen gaan naar Engeland. Maar beiden aanvaardden later wel de voordelen van de nieuwe situatie. Isaac, wiens begaafdheid in de familiekring al spoedig werd opgemerkt, werd voor de advocatuur bestemd. Dat kon nu. En zo deed Daniël zijn zoon in 1806 op de Latijnse school (het latere gymnasium). Voor een Jood in die tijd een ongewone nieuwigheid. Over zijn Joodse opvoeding thuis heeft Isaac onder meer verteld, dat zijn vader 'uit een godsdienstig standpunt beschouwd, doorgaans geen strenge Jood (was), ofschoon hij de verschuldigde achting bewees aan de godsdienstige oefeningen en gebruiken van zijn volk. Mijn Moeder daarentegen (zo gaat Da Costa verder) was meer gehecht aan de godsverering van het rabbijnse Jodendom'. In Da Costa's geschriften is menige herinnering te vinden aan het Joodse leven, zoals hij dat in zijn jeugd meemaakte. Een kenmerkend voorbeeld is de herinnering aan de viering van de Seideravond, vroeger thuis, in zijn bijbellezing over Exodus 12: 24 e.v.. De diensten in de synagoge zullen ongetwijfeld indruk gemaakt hebben op zijn gemoed. Iets opmerkelijks heeft hij later nog eens verhaald. Zijn bijbellezing over Habakuk 3 op 7 februari 1847, eindigde hij namelijk aldus: ' Voor de opperzangmeester op mijn Neginoth. Ook dit gebed of deze lofzang van Habakuk was dus bestemd voor de dienst des tempels. En het is met Pinksteren dezes j aars vierenveertig jaren geleden, dat ik als een knapje van vijf jaren ditzelfde kapittel in de synagoge in het Hebreeuws heb opgezegd. Dit laat men gewoonlijk de jongetjes, die lezen kunnen, doen om hun een proeve te laten geven hoe ver zij in het lezen van het Hebreeuws gevorderd zijn. En nu, ik mag zeggen, dat er sedert die tijd door Gods genade nog wat meer aan mij geschied is.' Blijkt hieruit reeds hoezeer hij begaafd was met een ongewoon verstand, op zijn snelle ontwikkeling duidt ook zijn toelating tot de Latijnse school, toen hij nog maar acht jaar oud was. Op zijn 13e jaar deed hij eindexamen met een oratie in het Latijn over de twaalf

werken van Hercules. Van 1811 tot 1815 studeerde hij vervolgens aan het Amsterdamse Atheneum Illustrel. Daar kwam Da Costa vooral onder de indruk van de persoon en de colleges van prof. dr. D. J. van Lennep. Het was de wijze waarop Van Lennep de historische waarheid van de Bijbel naar voren bracht, die de jonge Joodse student diep raakte. 'Op zijn historische lessen ontving ik in nog tedere leeftijd de eerste indrukken dier historische waarheid van Mozes en het Oude Testament, die mij onder de leiding ener aanbiddelijke Voorzienigheid, om dus te zeggen, de eerste zelfbewustheid schonken ener roeping als Israëliet. Hierop moet Da Costa ook hebben gedoeld, toen hij schreef: 'Het was een beslissend ogenblik voor mijn later en inwendig leven, toen het mij, te midden van allerlei aanraking met ongeloof en spottelij, toch eenmaal, en sedert meer en meer, voor altijd duidelijk werd, dat de geschiedenis van Israël en zijn vaderen, gelijk wij die bezitten in de Bijbel, geen kunstig verdichte fabel zijn kan'. Van Lennep werd hem een vaderlijke vriend. Overigens legde Isaac zich vooral toe op de studie van de grote Griekse en Latijnse dichters. Hij trachtte hen na te volgen. Weldra kreeg hij naam als jeugdig begaafd dichter, vooral toen hij de Nederlandse taal koos. Op 14-jarige leeftijd werd hij reeds toegelaten tot het lidmaatschap van het Portugees-Israëlitisch letterkundig genootschap Concordia Crescimus. Intussen had Daniël da Costa de befaamde Joodse veelzijdige geleerde Mozes Lemans aangezocht, om zijn zoon Hebreeuws te leren en naar men mag aannemen ook meer in het algemeen in te wijden in het Jodendom. Deze Lemans was een typerend voorbeeld van de verlichte Joden die de nieuwe bedeling sinds 1796 gretig hadden aanvaard. 'Hij wilde Nederlander zijn van de Joodse godsdienst' en zijn volk de weg wijzen 'naar een wereld, waarin geen plaats meer was voor een afgesloten, nationaal Joods, levensdomein'. Lemans bracht Da Costa behoorlijke kennis van het Hebreeuws bij, maar hij zou op andere wijze van ongedacht grote betekenis voor de jongen worden. Tot zijn kennissenkring behoorde namelijk Bilderdijk. Deze liet hij Da Costa's eerste Nederlandse gedicht 'Lof der dichtkunst' lezen. Bilderdijk zag er 'iets goeds' in. Daarop bracht Lemans Da Costa in contact met de grote dichter. Bilderdijk voelde zich dadelijk tot de jongen aan;' getrokken. In 'De mensch en de dichter Bilderdijk' heeft Da Costa op het laatst van zijn leven nog eens verhaald welk een indruk deze historische ontmoeting in de zomer van 1813 op hem maakte. Hij was toen vijftien jaar. Willem Bilderdijk (1756-183 , de merkwaardige dichter en geleerde, verguisd en aanbeden, wiens werk afwisselend gekenmerkt wordt door grote genialiteit en diepgang en dwaze fantasterijen, verklaard tegenstander van de geest van de Verlichting en de Franse Revolutie in kerk, staat en maatschappij, derhalve door alle gevestigde machten zorgvuldig op een afstand gehouden, geboycot en van een onthechte levenswijze, bijgevolg altijd in geldgebrek, woonde toen in Amsterdam. Toen Da Costa in 1815 van het atheneum kwam, besloot zijn vader op advies van de Leidse hoogleraar H. W. Tydeman hem nog een jaar in Amsterdam te doen blijven voor een privatissimum Romeins recht en Nederlandse taalkunde bij Bilderdijk. In dat jaar groeide er een hechte band tussen de miskende christengeleerde en de leergierige Joodse patriciërs-zoon. Da Costa werd binnengeleid in Bilderdijks gedachtewereld. De privé 'colleges' bleven niet tot de afgesproken studievakken beperkt. Da Costa vertelt later, dat dit onderwijs 'zich dikwerf van uren tot halve dagen uitstreckte', dat het 'vruchtbaar was in onderrichting van meer dan Een aard', en dat het 'gelegenheid gaf tot menig zeer vertrouwelijk gesprek. Daar was een band gelegd voor heel het leven en meer dan dit. In september 1816 liet Da Costa zich dan eindelijk inschrijven aan de universiteit te Leiden, als student in de rechten en in de letteren. Een goed half jaar later volgde Bilderdijk zijn geliefde leerling naar de Sleutelstad. Bilderdijk was in die tijd zeer ontgoocheld. Hij had toen de waarschijnlijk grootste teleurstelling van zijn leven beleefd, toen de hem door de koning toegezegde leerstoel aan het atheneum in de hoofdstad aan hem voorbijging, als gevolg van de tegenwerking van de curatoren en de Amsterdamse vroedschap. Het was alweer Tydeman, die hem de raad gaf naar Leiden te komen om een privatissimum te geven over de vaderlandse geschiedenis. In mei 1817 vestigde de 61-jarige zich op het Rapenburg. Tien jaar lang zou hij

daar voor een kleine, steeds wisselende, vriendschaar geschiedeniscolleges geven. Hij tekende de geschiedenis van Holland, groot onder de gereformeerde religie en onder de Oranjes als stedehouders Gods, en bestreed met al de kracht die in hem was moderne liberaal-democratische denkbeelden. Het zijn voor Bilderdijk gelukkige jaren geweest. Met zijn historische en politieke opvattingen vormde hij een school geestdriftige en bekwame leerlingen, die voor de strijd der geesten in de 18e eeuw van grote betekenis geweest zijn. Bij elkaar hebben veertig studenten de huiscolleges van Bilderdijk gevolgd. Da Costa behoorde tot de zes studenten van het eerstejaar, samen met o.a. A. Capadose en de gebroeders W. en D. van Hogendorp. Van Bilderdijks latere leerlingen noemen we G. Groen van Prinsterer, Jacob van Lennep, jhr. P.J. Elout van Soeterwoude. De privatissima bij Bilderdijk vertrapte Da Costa's studiegang aan de universiteit overigens niet. Mede dankzij de gedegen voorbereiding in Amsterdam slaagde hij erin, reeds na twee jaar zijn studie in de rechten te voltooien. Op 7 december 1818 promoveerde hij tot doctor in de rechtsgeleerdheid, waarop hij zich in Amsterdam vestigde als advocaat. De wereld lag voor de twintigjarige jongeling open. Alles duidt op een briljante carrière. Hij is een 'alom gevierde persoonlijkheid, die zich met zwier en gemak onder de mensen beweegt' 1. Hij heeft al faam als dichter. De Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde biedt hem haar lidmaatschap aan. De Hollandsche Maatschappij voor Fraaie Kunsten en Wetenschappen laat hem in de Amsterdamse afdeling menige spreekbeurt vervullen. Talrijk zijn de etentjes, waarop de jonge knappe advocaat en dichter genood wordt. Hij is zoals het in de kring waarin hij zich beweegt past een veelvuldig bezoeker van toneelvoorstellingen en concerten. En toch geeft dit leven hem steeds minder bevrediging. In 1819 schrijft hij in brieven aan zijn vrienden herhaaldelijk over een 'staat van neergeslagenheid, waarvan (hij zich) geen reden weet te geven'. 'Opvallend is, hoe hij zich steeds meer terugtrekt uit het leven. Hij is buitengewoon neerslachtig en melancholiek. Kranten leest hij niet meer. Van uitgaan komt thans niets,' aldus Meijer. Diens verklaring, waarin Da Costa's neerslachtigheid geheel herleid wordt tot moeilijkheden in zijn jonge advocatenpraktijk, is volstrekt onbevredigend. De moeilijkheden waarvan Meijer melding maakt, zijn niet van ernstige aard. Bovendien had Da Costa zich buiten de advocatuur, in de schone kunsten, een niet minder schone toekomst kunnen bouwen. Het onderwijs van Bilderdijk heeft iets in de jonge Jood wakker geroepen, waarvan Da Costa zich zelf niet goed bewust is. Er zijn geen aanwijzingen, dat Bilderdijk ooit nadrukkelijke pogingen heeft gedaan om Da Costa over te halen tot het christendom. Maar zijn onderricht was dermate van het evangelie van Jezus Christus doordrenkt, dat Da Costa vroeg of laat voor de keuze kwam te staan. Later zou Da Costa van Bilderdijks onderwijs zeggen: 'Bilderdijk heeft nooit getracht proselieten van ons te maken, toch verzuimde hij nooit de gelegenheid om zijn leerlingen begerig te maken naar waarheid, naar hogere waarheid, naar de Waarheid Gods. Op Israëls Messias, die eenmaal aan Israël en aan geheel de wereld in heerlijkheid stond te verschijnen, wees mij Bilderdijk alleen uit de wet en de profeten'. De Messiasverwachting leefde in die tijd nauwelijks onder de Joden in Amsterdam en helemaal niet onder de Sefardische Joden. Het is Bilderdijk geweest, die Da Costa's ogen geopend heeft voor de Messiaanse profetieën. Het directe gevolg hiervan is geweest (en men moet Bilderdijks wijze mensenkennis prijzen), dat voor Da Costa het Jodendom niet minder, maar Juist meer betekenis gaat krijgen. Hij gaat zich verdiepen in de geschiedenis van zijn volk. Hij wil er een groot boek over schrijven, met name over de historie van de Spaanse en Portugese Joden. Pas in 1849 is dat boek verschenen, maar de gegevens heeft hij voornamelijk omstreeks 1820 bij elkaar gebracht. In de voorrede beschrijft hij zijn gemoedsgesteldheid daarbij: 'Het waren de lotgevallen van het verstrooide, van het over geheel de aarde als balling zwervende Israël, waarmede het allereerst hart en verstand bij mij te doen hadden. Het was de vraag naar de oorzaak van dat voorbeeldeloos verschijnsel: Israëls nationaal bestaan lang nadat het opgehouden heeft een natie in staatkundige zin te heten, het was de verwondering over dat vreemde verschijnsel, waarvan ik door eigen afkomst en bestaan

mede een deel was;,,\wat mij tenslotte tot de enige oplossing leidde van zo vele zielsvragen, die mij sedert meer en meer de hoogste, dierbaarste, en heiligste werden. Die oplossing was het geloof in een persoonlijke God, persoonlijk en menselijk aan mensen bekendgemaakt, verschenen, geopenbaard. Ja, het was, zelfs in die latere geschiedenis van Israël, welke met de ondergang van het aloude vaderland een einde neemt, wederom een zeer bepaalde specialiteit, waaraan zich mijn vragen en vorsingen hechtten: het was de kennis van het eeuwenlange verblijf der Joden in het Spaanse schiereiland en hun verstrooiing over de wereld sinds 1492 en 1495 ook vandaar. Zo werd ik, door de altijd verrassende en beschamende leidingen van de Heere, Wie mijn ziel aanbidt, van het onderzoek, om zo te zeggen, ener familieaangelegenheid opwaarts geleid tot aan Abraham, en wederom afwaarts tot op Jezus Christus, de Zoon Abrahams, de Zoon David's, Israëls Messias en Heiland en aller volkeren Heil'. 'Langs deze weg kwam ik eindelijk tot een even volle erkenning van de goddelijke waarheid der Nieuwtestamentische openbaring, dat alleen daar de vervulling te vinden was van hetgeen Israëls profeten van een lijdende zowel als heerlijke Messias en Bevrijder verkondigden'. Zo mag Da Costa na bange zielenstrijd, waaraan hij in 1826 in dichtvorm uitdrukking heeft gegeven, in Jezus van Nazareth de Koning Israëls, de Zaligmaker der wereld, de Zoon van God, zijn Messias vinden. Daarmee was het hem echter aanvankelijk bepaald niet duidelijk, hoe zijn weg nu verder zou moeten zijn. Het is het probleem, zo vele eeuwen lang reeds en nu nog, in de staat Israël en daarbuiten, van de 'Messias belijdende Joden'. Moeten zij het Jodendom verlaten? Voor hun gevoel is het Joodse geloof nu pas goed tot zijn recht gekomen, in hun belijdenis van Jezus als de Messias. De afgehouden takken zijn niet in een nieuwe boom geënt, maar hebben door Gods genade weer in de oude olijfboom hun plaats gekregen (Romeinen 11:23-24). Da Costa wil dan ook geen breuk met het Jodendom. Daar ziet hij zijn plaats. Hij zoekt een weg om zijn christelijk geloof in zijn jood-zijn te integreren. Dat betekent, dat hij zijn positie in de Portugese synagoge, waar hij inmiddels verschillende functies vervult, niet prijs geeft. De Joodse godsdienstige gebruiken blijft hij nakomen, waarbij hij dan probeert er voor eigen beleving een christelijke inhoud aan te geven. Zo kan hij in 1821 de Grote Verzoendag mee vieren in de synagoge, omdat voor hem al de ceremoniën van die dag wijzen naar Christus. Openlijk voor zijn gevoelens uitkomen in brede Joodse kring kan hij echter niet. Zijn vriend Willem de Clercq, die hij deelgenoot maakt van zijn geheim, kenschetst Da Costa's dilemma in zijn dagboek raak: 'Moeilijke positie van Da Costa. In zijn huis niet gekend noch begrepen, door zijn ouders als een sektemaker aangezien. Hij verzocht mij, zo ik hem mocht overleven, en de Voorzienigheid hem geen gelegenheid had gegeven voor zijn eigen gevoelens uit te komen, dan dezelve openbaar te maken, doch eerst na de dood zijner ouders. Door de Joden wordt hij miskend, daar hij al de bijzonderheden der wet niet opvolgt. Hij zou toch nog die bijzonderheden waarnemen, zo de Joden gelijk voor de Revolutie nog een eigen volk uitmaakten. De christenen miskennen hem daar zij niet gevoelen welk het onderscheid is tussen een Jood als natie en tussen een Jood als sekte. Zijn gevoel van het nut waarvoor hij nu voor beiden kan zijn, door de Joden als geestelijke Jood voor te gaan en zoveel mogelijk tot de geestelijke zin van hun godsdienst en de farizeese plechtigheden terug te brengen, en de christenen te doen gevoelen, dat hun eigen dogmata in de Joodse godsdienst verborgen liggen en de eersten op zulk een wijze in hun geloof versterken. Hij kan zonder huichelarij al de gezangen der Joden meezingen in de christelijke zin'. Zo wordt het Joodse ritueel volledig in acht genomen, wanneer hij op 11 juli 1821 in het huwelijk treedt met zijn twee jaar jongere nicht Hanna Belmonte. Hanna Belmonte (1800-1867), wier moeder een zuster was van Da Costa's vader, had haar vader vroeg verloren door de dood, in 1804. Een deel van haar opvoeding had zij genoten aan een christelijk instituut. Zij stond erom bekend, dat zij zo mooi zingen kon. Onder het prachtige baldakijn spreekt Isaac ten overstaan van rabbijn D. Cohen d' Azevedo tot zijn bruid de woorden 'Wees (mij tot vrouw naar de wet van Mozes en Israël, dan zal ik u met de goddelijke bijstand dienen en hoogachten, verzorgen, onderhouden en kleden, gelijk het de

plicht is van Joodse mannen.’ Met Hebreeuwse letters ondertekent hij de huwelijksakte. Aangrijpender nog is het, wanneer een goed half jaar later Da Costa's vader sterft. Isaac zorgt ervoor, dat de Joodse ceremoniën van begrafenis en rouw stipt in acht worden genomen. Wie zijn probiernen precies begrijpen en aanvoelen kan, is zijn studiegenoot en vriend Abraham Capadose. Samen maken Zij namelijk eenzelfde ontwikkeling door. Capadose, ruim twee jaar ouder dan Da Costa, was eveneens een Portugese Jood in Amsterdam. Zij hadden wederzijdse familie: een broer van Capadose's vader was gehuwd met een zuster van Da Costa's vader. Capadose had medicijnen gestudeerd in Leiden en had zich in 1818 in Amsterdam gevestigd als arts. Beiden behoorden zij tot het eerste zestal studenten, dat in Leiden de voorlezingen van Bilderdijk volgde, in 1817-1818. Capadose vertelt later, dat Da Costa en hij tijdens hun studententijd eens het plan hadden opgevat samen bijbelstudie te gaan doen, uit ‘nationale hoogmoed’. ‘Het was in deze gemoedsstemming en met dergelijke bedoelingen, dat wij het voornemen opvatten, om de Bijbel geregeld te onderzoeken. Maar ach! hoe afschuwelijk en rampzalig is de toestand der onbekeerde ziel! Het was ons niet mogelijk, verder dan Genesis door te lezen. In plaats van het gebed waren spotternijen, beschimpingen en zelfs (O Heere, treed niet met ons in het gericht!) lasteringen op onze lippen; en dit klom tot zulk een hoogte, dat ik ten laatste mijn vriend in overweging gaf, of het niet beter ware onze onderzoekingen te staken, dan ze in die gezindheid voort te zetten. . In 1820, als Da Costa zich verdiept in de Messiaanse profetieën als gevolg van zijn studie van de geschiedenis van zijn volk, brengt hem dat tot een indringende correspondentie met Bilderdijk. De leermeester acht nu de tijd rijp geworden en plaatst in een van zijn brieven de zoeker duidelijk voor de keuze. Da Costa laat deze brief aan Capadose lezen. Deze wordt kwaad en loopt weg, maar Bilderdijks oproep, die hij ook aan hem gericht voelt, laat hem niet meer met rust. Capadose gaat het Nieuwe Testament lezen met de bedoeling argumenten te vinden om Da Costa terug te brengen. De Joodse , toon van Mattheus treft hem echter bijzonder. In plaats van het Oude Testament te verwerpen zoals Capadose altijd gedacht had grondde Mattheus het evangelie juist geheel op het Oude Testament en toonde hij ook voor Capadose aan, dat de Profetieën van de oude dag in Christus hun vervulling vonden. Da Costa en Capadose zijn wel vergeleken met de Emmaüsgangers, wier hart brandende in hen was toen de Vreemdeling op de weg hun uitlegde, begonnen hebbende van Mozes en van al de profeten, hetgeen in al de Schriften van Hem geschreven was. Tijdens lange wandelingen langs de Amsterdamse singels spreken zij van deze dingen. Vooral Jesaja 53 maakt diepe indruk op hen, wanneer hun ogen voor de betekenis van dit hoofdstuk geopend zijn. Hun positie in de Portugees-Joodse gemeente wordt intussen al moeilijker, vooral door de vijandige houding die de familie Capadose aanneemt. Zo nemen zij dan het besluit, de stap te doen die onherroepelijk een breuk met de synagoge zal betekenen: zich door de doop te laten inlijven in de christelijke gemeente. Da Costa's vrouw is eveneens tot deze keuze gekomen. Op aanraden van Bilderdijk wendt het drietal zich daartoe tot ds. L. Egeling te Leiden. Waarom Bilderdijk juist deze predikant aanbeveelt, is niet duidelijk. Egeling stond als rechtzinnig bekend, maar spitte niet diep. Wel was hij vriendelijk en zijn prediking gemoedelijk. Vele zijn in die tijd de bezoeken, die de belijdeniscatechisanten, wanneer zij toch in Leiden zijn, brengen aan hun oude leermeester, de grijze Bilderdijk. Bij hem krijgen zij antwoord op vragen, die het onderwijs van Egeling voor hen niet oplost. Maar zij waarderen de predikant om zijn begrip en vriendelijkheid. Op zondagmorgen 20 oktober 1822 wordt het drietal in de Pieterskerk in Leiden door ds. Egeling gedoopt na een preek over Romeinen 11:5: ‘Alzo is er dan ook in deze tegenwoordige tijd een overblijfsel geworden, naar de verkiesing der genade.’ Een zeer gepaste tekst. Ook dit overblijfsel uit de Joden prees nu het soevereine welbehagen Gods in Christus als de bron waaruit hun het leven was geworden. Hoewel er op dringend verzoek van de dopelingen geen bekendheid aan gegeven is, is de kerk ‘buitengemeen vol’, zoals de 21-jarige Groen van Prinsterer aan zijn ouders schreef. Enkele dagen tevoren hadden Da Costa en Capadose schriftelijk afscheid genomen van de Portugese gemeente. Da

Costa eindigde zijn brief aldus: ‘Ontvangt overigens, weledele zeereerwaarde heren, de oprechte betuiging van mijn voortdurende hoogachting, gehechtheid en liefde voor de Israëlitische natie, waaronder ik het mij steeds tot een groot voorrecht reken te zijn geboren. Weest overtuigd, zo voor uzelf persoonlijk, als in uw kwaliteit ten opzichte van geheel de gemeente waarover uedeler administratie gaat, van mijn onveranderlijke belangstelling in alles wat de Portugese gemeente in het bijzonder aangaat, en van mijn hartelijke bereidwilligheid om aan haar leden in alle omstandigheden die belangstelling, waar het mogelijk is, met de daad te bewijzen’. Hij zal het in zijn verdere leven betonen, dat hij zijn volk niet vergeet. Da Costa heeft de weg die de Heere met hem gegaan was op indrukwekkende wijze vertolkt in 1826 in de Voorzang van zijn hymne ‘God met ons’. In diepten verzonken van leed en ellende, het hart in bedwelmende dromen verward, door prikkels van onrust, wier bron ik niet kende, gedreven, gefolterd tot eindloze smart, heeft de aarde mij lang in mijn dorheid gedragen, in morrende wanhoop aan wereld en lot: een knagend verlangen verteerde mijn dagen, een woede van honger naar zielegenot! Ik zocht het, ik riep wat dit hart zich verbeeldde, in alles wat de aarde verlokkelijkst belooft; in brandende driften, in bruisende weelde, in riddervedienste, die 't maagdenhart rooft, in palmen, gewassen voor wereldbedwingeren, in zangen, bewonderd door 't luistrend gewelf Maar 't schaduwbeeld vluchtte voor d'indruk der vingeren; 't was ijdelheid, ijdelder dan de ijdelheid-zelf! In diepten des onheils verzonken, verloren, versmachtte mijn ziel naar de levende God! Maar ach! in de blindheid der zonde geboren, bleef rusteloze woeling mijn pijnigend lot! Hoe zoude ook het schepsel zich nog onderwinden, de Schepper te zoeken in 't afgekeerd hert? En waar is het licht, dat Hem weder doet vinden, Wiens beeld door de zonde in ons uitgewist werd? Dat licht kan geen heidense wijsheid doen schijnen, geen stelsels, vergankelijk als 'twegsnellend thans, geen boeteverordning van wet en rabbijnen, geen eigengewillige dienst des verstands O God des ontfermens! Gij zaagt op mij neder, en 'k werd tot een nieuwe bevassing herteeld! In d'Eniggeboren keert God tot ons weder, in d'Eniggeboren, Zijn uitgedrukt Beeld! Die Een'ge. Zijn hand heeft mijn ogen bestreken, en 't hartenbewindsel des ongeloofs viel. Ik zag Hem, ik gaf mij! De hel is geweken; de hemel ging op uit Uw Woord in mijn ziel! Ik zag Hem, beloofd aan de balling van Eden, als 't vlekkeloos Zaad der vernederde vrouw; Die 't dwangjuk der zonde te pletter zou treden, de kop van de heldraak verbrijzelen zou! Ik zag Hem, voorzeggd in de stam der Hebreuwen, uit Abrahams lenden, uit koninklijk bloed, de Spruit, Die volbloeid in de rijpheid der eeuwen, de scheidsmuur der heidenen uiteenstorten doet! Ik zag Hem, geschaduwd op Sions altaren, in offer en wetboek van Horebs verbond! Ik zag Hem de Godmens, Die 't al moest verklaren, door Israëls zieners aan 't aardrijk verkond! Ik zag Hem, de Wortel van David's geslachte, zijn Heer en zijn Koning, en tevens zijn Zoon! de God van de hemel, d'op aarde Verachte, geheiligd, verheerlijkt door lijden en hoon, mens met ons geworden voor mensenbehoefte, voor mijn overtreding tot zonde gemaakt, geslagen, gesmaad door dolzinnig geboefte, aan 't vloekhout doorboord, van Godzelve verzaakt!... Mijn Redder, mijn Goel, mijn Zondenvernieler, mijn Meester, mijn Heiland, mijn Heer en mijn God! mijn Onheilverwinner, mijn Levensbezieler! Gezegend, geheiligd, beslist is mijn lot! Voor U wil ik strijden, voor U wil ik lijden, voor U wil ik de aarde doorgalmen van lof! Aan U wil ik adem en levenskracht wijden,. tot de engel des levens mij slaakt uit dat stof! Zijt Gij, O mijn Koning! (Gij!) tot mij gekomen? Hebt Gij hem gezocht, die naar U niet en zag? Zo was mij, zo baad mij in loutrende stromen des Geestes, Die Ge uitzondt ten vijftigste dag! Ja! stort in mijn aadren die kracht van geloven, die hoogten terneerstort, en marmer verbreekt, die hemelvuur inroept en afdwingt van boven, en ijskoude harten in liefdebrand steekt! Ja! geef mij te galmen met loven en danken, in vlamme ijver, in worstlende moed, in lieflijke psalmen, in dondrende klanken: vall' hemel en aarde voor Jezus te voet! Na zijn doop is Da Costa tot volle ontplooiing gekomen, als getuige van zijn Messias, in de worsteling om het geestelijk welzijn van het Nederlandse volk, dat hij meer en meer verstrikt zag in de banden van ongelooft en revolutie. Daarbij bleef hij met banden der liefde verbonden aan het Joodse

volk. Zijn afkomst is hij nimmer ontrouw geworden. Mede daardoor moet hij zich in meer dan een opzicht een vreemdeling gevoeld hebben in Nederland. Reeds bij zijn tweede promotie, op 21 juni 1821 in Leiden, nu tot doctor in de letteren (hij zou zich overigens steeds 'mr' en niet 'dr' noemen), had hij zich een leerling van Bilderdijk betoond en pijlen afgeschoten tegen de tijdgeest. Tijdens zijn verdediging had hij zich toen scherp gerealiseerd, dat hij daarmee zijn kansen op een mogelijk professoraat voorgoed verspeelde. Dat kon hem echter niet afremmen. Nu hij openlijk tot de kerk is toegetreden, zal hij zich door niets en niemand laten weerhouden in zijn strijd tegen de flauwhartigheid van het brave christendom, dat in zijn tijd de toon in kerk en maatschappij aangaf. Hij zal het doen met een vuur, waarmee hij zijn leermeester nog zal overtreffen, zozeer zelfs dat Bilderdijk hem tracht te temperen: 'Alleen, mijn lieve vriend, wees bedacht van niet opeens te veel te willen doen, maar vooral de geest der waarheid tijd van werken te laten' (brief van 28 november 1822-39). Maar de jeugdige strijder laat zich niet matigen. Op 7 augustus 1823 verschijnt als een klarenstoot zijn vlugschrift 'Bezwaren tegen den geest der eeuw'. Binnen enkele dagen is de gehele oplage uitverkocht. Ook de volgende drukken vliegen weg. De verschijning van dit boekje van 98 bladzijden brengt geheel Nederland in rep en roer. Het 'staatsgevaarlijke' geschrift zal zelfs voorwerp van kabinetsberaad worden. Er heerste in brede kring in de jaren na de bevrijding van het Franse juk een optimistisch vooruitgangsgeloof, gedreven door de geest der Verlichting. De menselijke rede, het 'gezond verstand', werd verheerlijkt, ook in de kerk. Het gevolg was, dat de ene geloofswaarheid na de andere werd prijsgegeven. 'Geen leerstuk werd radicaal verworpen, bij Jona alle werden tot op een minimum aan substantie uitgehold'. In hoogdravende redevoeringen (vooral de Leidse theoloog J.H. van der Palm was de nationale feestredenaar en allerlei publicaties werd de nieuwe tijd verheerlijkt. Een prachtige gelegenheid daartoe was de herdenking van de uitvinding van de boekdrukkunst, in juli 1823. Hoe heerlijk was het, in deze tijd van godsvrucht, rede en deugd, van beschaving, menselijkheid, milddadigheid en mensengeluk te leven! Enkele weken later werden die beste, brave mensen tot in het diepst van hun edele gevoelens gekrenkt door een 'pas bekeerde Jood', die al die kostelijke vruchten van de vooruitgang der mensheid op de vuilnishoop wierp van de verwaten hoogmoed van het ongelooft, de duisternis dezer eeuw. 'Het boekdeeltje, dat gij hier opslaat, bescheiden lezer! is geschreven ter bestrijding van een vooroordeel, bij het tegenwoordige geslacht algemeen aangenomen, verdedigd, geliefkoosd, en tot het beginsel van denken handelwijze bijna overal en in alles op het krachtadigst vastgesteld. Het is dat der' verre gaande meerderheid in alle mogelijke betrekkingen, waarop de eeuw, in welke wij leven, zich boven haar voorgangsters met een hoogmoed, zo belachelijk als voorbeeldeloos, en zo ongegrond als gevaarlijk, bij iedere gelegenheid niet ophoudt te beroemen,' zo vangt het boekje aan. Op het ongegronde en het gevaarlijke van dit hovaardige gevoelen der eeuw wil hij de aandacht vestigen door middel van 'enige vergelijkende opmerkingen' over de voornaamste punten, 'waarover de begrippen van onze tijd zo hemelsbreed verschillende zijn van die der voorvaderen. In tien hoofdstukken brengt hij dan zijn bezwaren naar voren, achtereenvolgens op het gebied van de godsdienst, zedelijkheid, verdraagzaamheid en menselijkheid, schone kunsten, wetenschappen, constitutie, geboorte, publieke opinie, onderwijs en vrijheid en verlichting. Hij begint bij wat voor hem ongetwijfeld het hart van de zaak is geweest. 'Een der grote ondernemingen van die zo hoog geroemde wijsbegeerte, aan welke men de tegenwoordige schijnvorderingen van het menselijk verstand te danken heeft, is ongetwijfeld de bestrijding en uitroeiing van het zogenaamde bijgeloof geweest,' maar men verstaat daaronder een bijgeloof, 'dat wel degelijk tevens en wel voornamelijk al die begrippen omsluit, waarop de gelovigen aan een geopenbaarde God hun hoop en zaligheid bouwen, terwijl het ongelooft (dat eigenlijk het wezenlijke bijen wangeloof is) ongemoeid op haar opgeworpen zetel blijft rusten. Het eerste wat het in de bestrijding der nieuwlichters moet ontgelden, is de leer van 'Gods onbepaalde en vrijmachtige voorbestemming in de uitverkiezing der begenadigden door Jezus Christus'. 'Een gevoelen, dat

zozeer ter verheerlijking Gods en ter vernedering van de mens strekt, kan niet anders dan bijgeloof wezen in hun ogen, en zo weten wij wat het van de ijver dier helden te wachten heeft.’ ‘Dat leerstuk, hetwelk de apostel Paulus in overeenstemming met geheel het evangelie uitdrukkelijk verkondigd heeft, hetwelk de grond is van alle wezenlijke en oprechte vernedering voor de hoge God, hetwelk door de voornaamste Hervormers krachtig en standvastig is beleden en verdedigd geworden als het bolwerk van de zuivere evangelieleer, die alle eigen rechtvaardigmaking en alle rechtheid van 's mensen vrije wil ontkent en uitsluit; dat leerstuk, hetwelk op een der achtbaarste en gewichtigste vergaderingen der christenheid vanwege al de hervormde gemeenten van Christus in geheel Europa eenstemmig is verklaard geworden te zijn hun ware geloofsbelijdenis en bewezen overeenkomstig Gods Woord; dat leerstuk, hetwelk geen afvallige kerkelijken, noch heerszuchtige staatsdienaars uit de tijden der vaderen hebben kunnen wegredeneren uit de belijdenis van de Nederlandse kerken, en sedert in dezelve steeds van alle predikstoelen is verkondigd, in al de schriften onzer voortreffelijkste godgeleerden is verdedigd en triomferend vastgehouden, en door de geleerdsten en verstandigsten, zowel als door de ongeletterdsten, als een hoofdpunt der zaligmakende leer van harte en verstand onvoorwaardelijk is omhelsd; dat leerstuk, zeg ik, wordt in onze dagen openlijk bespot, verdraaid, belasterd, of geheel verzuimd, en als een afgestorven lid, onaangeroerd gelaten, niet alleen door diegenen die buiten de gemeenschap onzer belijdenis staan, maar binnen haar boezem zelf; zodat slechts weinigen het zich nog durven herinneren, dat de leer der vrije genade en onvoorwaardelijke verkiezing Gods aan onze Nederlandse kerken eigen is, en haar kenmerkt; nog minder haar verdediging en de wederlegging der tegen haar ingebrachte sofismen durven op zich te nemen, en de enkele hier en daar opkomende moedige en brave mannen, die zich de zaak der waarheid durven aantrekken, op een goddeloze wijze in minachting, spot, en haat worden gebracht, en desnoods door vervolgingen van allerlei aard indien het mogelijk ware, tot stilzwijgen genoodzaakt’. Zo zijn ook de leerstukken van de godheid des Zaligmakers, van de erfzonde, van de verzoening ‘onder de naam van bijgelovigheden of dweperijen bij de geestdrijvers onzer eeuw begrepen, en derhalve met vervolging en uitroeiing bedreigd’. Het is in ons bestek niet mogelijk en ook niet nodig, alle tien hoofdstukken te bespreken. Da Costa keert zich tegen zeer uiteenlopende zaken, als de zedeloosheid, de achteruitgang in de kunst, de politieke leer van het maatschappelijk verdrag (uitlopend op de volkssoevereiniteit), de verderfelijke macht van de publieke opinie, verkeerde onderwijsmethoden, de afgoderij met Jenner, de man van de vaccinatie. In alles bespeurt hij de waanwijze overmoed van de moderne mens. Het slot is verrassend. Men zou verwachten, dat het boekje in mineur zou eindigen, in grote somberheid over het heden. Of in een klemmende oproep om terug te keren naar de geest van het verleden. Zo is Da Costa's geschrift doorgaans gekarakteriseerd, als een reactionaire verheerlijking van het verleden. Maar Da Costa is allerm minst reactionair! Hij ziet in het ‘besluit’ van zijn boekje een heerlijke toekomst naderen. ‘Maar uit deze duisternis zal wederom licht te voorschijn komen. Gelovige christenen! het Woord des Heeren verzekert het ons. Wij weten het, dat hoe akeliger de uitzichten zijn, hoe hulpelozer de toestand der zaken naar de wegen van de kortzichtige mens, zoveel te zekerder, zoveel te nader de bijstand is van Hem, Die Zijn Kerk door de poorten der hel niet zal laten overweldigen’. Hij wijst op Gods ingrijpen in de geschiedenis, telkens als het Zijn volk zeer bange was: de verlossing uit Egypte, Christus' komst in de wereld, het doorbreken van het heerlijk Hervormingslicht in de tijd van de ‘ijselijkste verbastering van de uiterlijke kerk.’ ‘Zo zal het ook in dit tijdvak van 's mensdoms geschiedenis wezen! Wij mogen in Christus op een naderend herstel van de afdwalingen en van de gruwelen die wij betreuren, hopen’. Hij ziet reeds de kiemen van ‘een beter tijd, van een tijd van herstel en hereniging, van een tijd van geloof, en liefde, en onderwerping aan de machten van God, van een tijd, waarin het Jodendom zal erkennen dat Jezus is de Christus, en de roomse wereld zal belijden, dat Hij alleen door Zijn Heilige Geest het Hoofd is van de algemene christelijke kerk, en dat Hij alleen onze rechtvaardigmaking, buiten enige verdiensten van

mensen, met Zijn bloed verkregen heeft; van een tijd, waarop al de schone kunsten hulde zullen bieden aan het christendom, en al de wetenschappen getuigenis zullen afleggen van Zijn waarheid'. 'Doch dit alles geschiedt in het verborgen en door wegen, die niet de wegen der voorbarige mensen zijn. Daarom vermoedt ook de trotse geest der eeuw niets van dit alles. De hand des Almachtigen bereidt dat groot werk in stilte en langzaam.' En daarom is zijn slotsom: 'Zullen wij nu in dwaze hoogmoed, of in blinde drift Zijn wegen trachten te verbeteren, of ons verbeelden die te kunnen bevorderen? Geen menselijke ontwerpen derhalve! Geen menselijke verenigingen tot doeleinden, die God alleen kan doen bereiken! Maar laten wij afwachten, laten wij vertrouwen, laten wij bidden, laten wij waken, laten wij onze dagelijkse plicht vervullen, ieder in de betrekking waarin hem de Voorzienigheid geplaatst heeft, of in de roeping, waarmede hij begenadigd is; en laten wij dit betrachten met ootmoedig vertrouwen op God, met inwendige nederigheid, met godsdienstige moed, en met onwankelbare standvastigheid!' Wij zien in deze toekomstvisie duidelijk Da Costa's chiliastische verwachting aangaande een tijdperk dat nog te komen staat van bloei van de kerk en vrede, een tijd waarin de Joodse natie haar Messias aanvaard zal hebben en toonaangevend zal zijn onder de volken. Hij beweegt zich daarmee in dezelfde lijn als mannen van de Nadere Reformatie zoals J. Koelman, W. A. Brakel en Th. van der Groe. In verband daarmee is de slotzin van de 'Bezwaren tegen den geest der eeuw' intrigerend. Da Costa eindigt namelijk: 'Het is vooral in dagen, gelijk wij thans beleven, dat de gelovigen opgeroepen worden met de woorden van de profeet: De verstrooier trekt tegen uw aangezicht op; bewaar de vesting, bezichtig de weg, sterk de lendenen, versterk de kracht zeer'. Voor wie oppervlakkig leest, lijkt de bedoeling van deze schriftaanhaling duidelijk, en het is natuurlijk mogelijk, dat Da Costa zo op de klank af geciteerd heeft. Maar voor de man die op zijn vijfde jaar al in de synagoge Habakuk 3 kon opzeggen, is toch hoogst onaannemelijk, dat hij de betekenis van deze tekst niet zou hebben geweten. Nahum 2:1 is een oordeelsprofetie, waarin Nineve haar ondergang wordt aangekondigd. Met de verstrooier wordt Nebukadnezar bedoeld, als roede in Gods hand. En de oproepen zijn volgens de Statenvertalers in hun kanttekening ironisch bedoeld, 'willende te kennen geven, dat de Assyriërs met al hun tegenweer niet zouden vermogen'. Als het citeren van Nahum hier zo bedoeld is (en wij moeten dat van Da Costa wel aannemen), dan is het slot van zijn boekje van een nog sterker chiliastische geladenheid. Da Costa's chiasmie komt ook in zijn bijbellezingen hier en daar uit. Ook wie hem in deze toekomstverwachting niet kan bijvallen (er is onder de gereformeerden vanouds tweërlei visie geweest, waarin men elkaar heeft verdragen), zal toestemmen, dat dit chiasmie Da Costa's beslissende drijfveer toch niet geweest is. Het geloofsvertrouwen, waarmee hij zijn boekje eindigt, is ten diepste bepaald door zijn geloof, dat God een Waarmaker is van Zijn Woord en dat heel het wereldgebeuren vastligt in Zijn hand. Hij leidt de geschiedenis naar het door Hem gewilde, God verheerlijkende doel. De verschijning van Da Costa's 'Bezwaren' verwekt een storm van verontwaardiging. Zo interessant als men tot nu toe het 'bekeerde loodje' gevonden heeft, zo kwalijk neemt men het hem nu, dat hij zo kort na zijn toetreding tot de kerk zulke scherpe kritiek durft oefenen op het christendom. Hij denkt nog oudtestamentisch, is nog niet ingewijd in de 'onbekrompen liefdegeest van het Nieuwe Verbond' enz. Couranten en tijdschriften staan al spoedig vol met artikelen. Daarin wordt hij bestreden op een wijze, die de perken van het fatsoen verre te buiten gaat. 'Ellendeling' wordt hij zonder meer in de pers genoemd. Het boekje wordt van preekstoelen bestreden. Om zijn aanval op de constitutionele monarchie (Da Costa was van mening, dat men een koning die zich van God geroepen weet, niet aan een grondwet mag binden) wordt zijn boekje zelfs door de regering als staatsgevaarlijk beschouwd. Men vermoedt een samenzwering. Tegen de achtergrond van de actualiteit van deze kwestie, die tezelfdertijd in o.a. Spanje, Frankrijk en Oostenrijk aanleiding is tot 'grote politieke spanningen, niet zo'n vreemde gedachte, maar wel wanneer men Da Costa kent. De burgemeester van Amsterdam krijgt uit Den Haag opdracht, zich door middel van geheime politie op de hoogte te laten houden, wie er bij Da Costa op

bezoek komen. Hierdoor geraakt Da Costa gedurende enkele jaren in een zeker isolement. Er is moed voor nodig, om ervoor uit te komen dat men nog met hem contact houdt. 'Dacostiaan' wordt een scheldnaam. Maar toch is er een waarschijnlijk niet eens zo kleine kring, waar het boekje hartelijke instemming vindt. En Bilderdijk grijpt de pen om openlijk partij te kiezen voor zijn jonge vriend. Intussen is Da Costa begonnen, evenals Bilderdijk had gedaan, in kleine kring 'voorlezingen' voor vrienden te geven. Hij zal dit jarenlang blijven doen, niet alleen in Amsterdam maar ook elders waar hij genodigd wordt, en uit deze voorlezingen die door mensen van velerlei stand en ontwikkeling gevolgd worden, zal menig boek groeien. Zijn eerste colleges gaan over taalkundige onderwerpen, over vaderlandse en kerkgeschiedenis, van de 17de eeuw met name. In 1824 verschijnt een nieuw geschrift, 'De Sadduceeër'. Da Costa tekent daarin de Sadduceeën in het Joodse land, het sadduceïsme onder de anninianen van de 17de eeuwen toont de overeenkomst van de 'hedendaagse Neologie' daarmee. Daarbij keert hij zich niet alleen tegen het rationalisme, maar ook tegen de theologische halfheid van hen, die nog wel prijs stellen op de naam van rechtzinnigheid. Een citaat ter typering: ' Verder houd ik het voor zeker, dat de sadduceese zuurdesem en de geest der neologie aanwezig is niet alleen daar, waar men (gelijk voor weinige jaren in Duitsland zo algemeen was, en thans nog op vele plaatsen geschiedt) de wonderen en de profetieën en wat al meer in de Schriften heilig, bovenmenselijk en bovennatuurlijk is openlijk wegedeneert, maar ook (in meer of minder mate, met meer of minder kwade trouw) overal, waar men de verborgenheden der waarheid tracht weg te nemen, en door laffe en zoetsappige vonden de kracht van het uitgedrukte Woord te verijdelen, waar men (bij voorbeeld) veel van de Heilige Geest spreekt, doch niet als van die Persoon in de Godheid, Welke in het hart aanwezig is om het tot geloof en heiligheid te bewerken, maar blotelijk als van een onbestemde invloed ten goede; of waar men van Jezus Christus, de Gekruisigde, hoog opgeeft, doch niet als van onze Verzoener en Zaligmaker, maar alleen als van onze Leraar en voorbeeld met verzwijging van Zijn goddelijk wezen en eeuwige waardigheid; of wederom wel van verzoening en wedergeboorte gewag maakt, maar alleen door deze woorden een half zedelijke, half godsdienstige verbetering verstaande, niet de eigenlijke zielbekerende betekenis, die zij van God hebben ontvangen; of waar men verdraagzaamheid predikt, niet die, welke bestaat in het dulden en vergeven van persoonlijke beledigingen en smaadheden, maar die, welke in de boezem der kerken begrippen leert koesteren, strijdend met de geloofsbelijdenis door de oprechte gemeente afgelegd, en ontrend voor God en de Zaligmaker; of waar men eenheid en vrede roemt, niet die door Christus onzichtbaar in Zijn ware kerk bewerkt wordt, en die de vrucht van Zijn gebed is, maar waarmede men in de daad onverschilligheid, wanorde en opoffering der waarheid bedoelt. In een woord, daar bestaat het neologische sadduceïsme, waar het hart een naar de wereld geplooid denkwijs voedt, terwijl de mond de woorden van de Schriften buiten hun ware betekenis uitspreekt'. Ook dit boek ondervindt veel afkeer, maar ditmaal kiest men een andere weg om zijn ongenoegen te tonen: het wordt vrijwel doodgezwegen. Van zijn andere geschriften van dat jaar is 'Ophelderingen aangaande de rechtspleging van 's lands advocaat Johan van Oldenbarneveld' te noemen om het standpunt dat Da Costa daar inneemt inzake de bindende kracht van de belijdenisgeschriften in de kerk. Hij noemt het daar 'de onvergeeflijkste veronachtzaming van de verordende middelen', wanneer de kerk verzuimd zou hebben, 'geen andere predikanten op haar leerstoelen (toe te laten), dan die door de bekentenis en ondertekening derzelve belijdenis zich verklaren over de leer der zaligheid overeenkomstig daarmede te gevoelen, en zich verbinden ook dienvolgende hun schapen te leiden en te weiden's. In 1825 publiceert hij dan zijn 'Geestelijke Wapenkreet'. Hij richt zich hiermee 'niet tot de ongelovigen, niet tot de openbare of bedekte vijanden der uit de hemel nedergedaalde waarheid, niet tot de haters en verdervers der zuivere en op Gods Woord gegronde leer,' maar 'tot u, die de naam van Jezus Christus, de Gekruisigde, de Verheerlijkte Koning Zijner Kerk nog oprechtelijk in het hart belijdt en liefhebt, ofschoon in zwakheid, en in vrezen en zonder die

ijver, welke tot de verbreiding, bloei en instandhouding ener christelijke gemeente zo hoog noodzakelijk is'. Hij wekt hen op uit hun bange vrees en verlangen naar rust, om moedig voor de waarheid uit te komen, maar wel in de erkenning 'Wij zijn er van onszelf geen van allen toe in staat... Wat hebben wij anders uit ons eigen dan zonde en logen?' Daarom roept hij op tot vernedering, verootmoediging in stof en as, 'of het ons gegeven werd tot Hem te bidden met tranen, met innerlijke verzuchtingen, met belijdenis van schuld en ellende, om een overvloedige uitstorting van Zijn Heilige Geest'. De grondtoon van de 'Geestelijke Wapenkreet' is hetzelfde blijmoedige chiliastisch gekleurde vertrouwen in Gods toekomst, dat ook de 'Bezwaren' kenmerkte, getuige inzonderheid het gedicht 'Wanneer God opstaat van Zijn troon', waarmee dit boekje eindigt. Wij citeren twee kenmerkende strofen: O Nederland! Gij zult eens weer het Israël van 't westen worden! God zal uw kerk met licht omgorden, uw koningen met David's eer! Uw Nassaus zullen weder blaken van ijver voor uw tempeldaken, en Sions voedsterheren zijn, de wrekers der verdrukte vromen op de afgodsdienst van 't trotse Rome, en 't slangenbroedsel van Socijn. Nog eenmaal, ja! zal's Herders stem ons Neerlands lammrenwei regeren, wij, weer de Oranjehelden eren als trouwste wachters onder Hem! 't Land, in der kerken boezem bloeiend, van melk en honing overvloeiend, gesterkt door d' echte hemelwijn, zal wederom, als in de dagen van 't snood verbeurde welbehagen een wonder op het aardrijk zijn! . Wie de uitdrukking in haar verband ziet, kan onmogelijk concluderen (gelijk gewoonlijk gedaan wordt), dat Da Costa hier beweert, dat Nederland het Israël van het westen is. Tevens blijkt uit dit geschrift, dat Da Costa's toekomstverwachting gecompliceerder is, dan zij op het eerste gezicht lijkt. Hij acht het namelijk ook mogelijk, 'dat er geen herstel meer mogelijk is, dat God de kandelaar geheel van deze gewesten wil wegnemen, en dat de zegepraal van de vorst der duisternis over dit eenmaal zo begenadigd land weldra volkomen zijn zal. Indien dit alzo bij de Heere besloten is, zo zouden wij Zijn rechtvaardig oordeel met onderwerping en aanbidding moeten afwachten en billijken.' Dit mag echter geen reden zijn om 'te verflauwen en te vertragen in het gebed en in de prediking'. 'God de Heere zal doen naar Zijn rechtvaardigheid, of, om Christus' wil, naar Zijn barmhartigheid. Daar is en blijft geschreven: Volhardt in het gebed! Predikt het evangelie aan alle creaturen! en Uw Koninkrijk kome!'. Het is wat overdreven en doet voorts onrecht aan de betekenis van Bilderdijk, wanneer men Da Costa's 'Bezwaren' karakteriseert als 'de geboortekreet van het Nederlandse Reveil. Wel hebben Da Costa's brochures uit de jaren 1823-1825 in belangrijke mate als een katalysator gewerkt. Mede als gevolg van veelvuldige contacten, met geestverwanten in Zwitserland, waar in Genève rondom Caesar Malan enkele jaren tevoren een beweging ontstaan was, die de naam 'Reveil' had gekregen, komt in Nederland iets soortgelijks op gang en Da Costa neemt daarin een belangrijke plaats in. Uiteraard is het hier niet de plaats om het Reveil te beschrijven, laat staan te beoordelen. Haar zwakte is geweest haar breedheid, een zekere onbelijndheid, of misschien kunnen we beter zeggen, dat er in het Nederlands Reveil van meet af naast de gereformeerde lijn ook een neo-piëtistische lijn doorwerkte. Aan die innerlijke tweespalt is de beweging uiteindelijk bezweken, omdat er geen eenstemmigheid mogelijk was over de kerkvraag. Na de eerste bijeenkomst van de 'Christelijke Vrienden' (in 1845) schreef Groen van Prinsterer aan Da Costa: 'Het tederste en gewichtigste punt, de kerk, werd zelfs niet te berde gebracht, voorzeker niet uit vergetelheid, maar uit besef dat een behandeling daarvan ons op een zeer los en gevaarlijk terrein zou kunnen plaatsen'. 'Al duidelijker werd de tegenstelling tussen de confessionele en de ethisch-irenische richting openbaar. Er was in de kring te weinig confessionele binding. .Dat verhinderde niet om met warmte en innigheid te spreken over de genade Gods en de liefde van Christus. Maar het werkte wel storend, zodra het gesprek een wending kreeg naar concrete vragen'. Dat neemt niet weg, dat in het REVEIL geestelijke krachten ontwaakt zijn, die doorgewerkt hebben in kerk, in staat (Groen van Prinsterer!) en maatschappij (veel praktische arbeid). Op 21 oktober 1824 had Da Costa in zijn woning een aanvang gemaakt met huisgodsdienstoefeningen, meestal in de vorm van de uitleg van een

hoofdstuk van de Schrift, voor zijn vrouw, huisgenoten en vrienden. In juni 1826 maakt hij kennis met een predikant, wiens bezoek voor deze huiselijke oefeningen van blijvende betekenis zou worden, ds. A. Chavannes uit het Zwitserse kanton Vaud. Calvinist en enkele andere predikanten waren in Vaud begonnen bijeenkomsten te houden, waarin de nadruk gelegd werd op de bespreking van de bevinding. Men zou ze, wat de vorm betreft, met de 'gezelschappen' kunnen vergelijken. De kerkleiding was bevreesd voor deze bijeenkomsten en kreeg de steun van de kantonale regering. Een van de eerste predikanten die geschorst werden, was Calvinist. De 'momiers' (huichelaars), zoals de aanhangers van deze richting werden genoemd, moesten vervolging verduren. Calvinist werd in 1824 zelfs verbannen. In 1826 vertoefde hij enige tijd in Nederland en komt hij ook in kennis met Da Costa. Hij leidt in diens woning enkele oefeningen (de Franse taal is voor het merendeel der hoorders geen bezwaar) en hij bespreekt uitvoerig met Da Costa hoe dergelijke samenkomsten in Zwitserland verlopen. Kort na het vertrek van Calvinist begint Da Costa zijn wekelijkse bijbellezingen, waarbij hij zijn woning openstelt voor ieder, die wil komen luisteren. Hij schaaft zich daarmee in de rij van mannen als Justus Vermeer in Utrecht en Hendrik van Lis in Den Haag, die, geen predikant zijnde, niettemin door hun oefeningen jarenlang velen gesticht hebben. Hij schaamt zich trouwens voor de benaming van oefenaar niet. Aan Capadose schrijft hij: 'Ons moet de zozeer ten dele misbruikte, ten dele miskende naam van oefeningen niet verschrikken, indien de instelling Gods is en Zijn beloofde zegen de christenbroeders opwekt om zich in allerhande bijeenkomsten (en waarom zouden de kinderen Gods niet buiten de openbare bijeenkomsten mogen samenkomen) over de goddelijke dingen te onderhouden'. Er komt een zeer gemengd publiek. Dames en heren van deftige stand en eenvoudigen ontmoeten elkaar in de woning van Da Costa aan de Rozengracht. Aanvankelijk zijn velen nog bevreesd om te komen. Men wil voor geen prijs als 'Dacostiaan' bekend staan. Langzaam wijkt de schroom. Allard Pierson schrijft later uit eigen herinnering: Men verdrong zich jaren achtereenvolgende, week aan week, des winters, in zijn binnenkamer: rijken en armen, geleerden en meer onkundigen... moeders, soms met haar kleinen op een stoof voor zich... Da Costa was hun beter dan zeven predikanten⁶¹. Een van de meest trouwe bezoekers is J.F. Schimsheimer, een boekhouder. Hij is het, die telkens thuisgekomen het gehoorde optekent en zo hebben wij aan hem te danken, dat na Da Costa's dood de bijbellezingen in druk verschenen zijn. Zie over de bijbellezingen, Da Costa's Schriftbeschouwing die eraan ten grondslag heeft gelegen, en de persoon van Schimsheimer de inleiding op het tweede deel van deze reeks. Het is in deze tijd, dat Da Costa H.F. Kohlbrugge leert kennen. Het conflict tussen Da Costa en Kohlbrugge is een droeve bladzijde in de levensgeschiedenis van beide mannen. Aanleiding was Kohlbrugges befaamde preek over Romeinen 7: 14 'Want wij weten, dat de wet geestelijk is, maar ik ben vleeselijk, verkocht onder de zonde.' Kohlbrugge verblijft in Elberfeld en verkeert in een geestelijke crisis, als de bekende predikant Gottfried Daniël Krummacher hem wegens ongesteldheid vraagt zijn predikbeurt van woensdag 31 juli 1833 in de Alte Reformierte Kirche van Elberfeld over te nemen. Het verzoek krijgt Kohlbrugge Een dag tevoren. Juist op die dag krijgt hij licht over Paulus' woord in Romeinen 7: 14. Hem valt namelijk ineens de komma op achter 'vleselijk'. Voorheen had hij de tekst opgevat, alsof Paulus bedoelde dat hij zover het vlees aangaat verkocht was onder de zonde. Neen, Paulus beleed, dat hij ook na ontvangen genade in zichzelf nog steeds niet meer was dan vleeselijk. Deze ontdekking overweldigt hem en vertroost hem tevens, daar hij met al zijn heiligingsstreven al verder in het moeras van de vertwijfeling was geraakt. Hij houdt de volgende dag zijn preek over deze tekst. In zijn preek legt hij er de nadruk op, dat de christen vleeselijk is en blijft, en wijst hij tegelijk op het hoge geestelijke karakter van de wet. Die vleeselijk zijn kunnen Gode niet behagen. Drie letterlijke citaten uit de preek: 'Neen, Paulus kon als Paulus Gode niet behagen, want hij was vleeselijk, en wat uit vlees geboren is, dat is vlees, dat is zondig en verdoemelijk voor God. Maar hoe kon dan Paulus Gode behagen? Niet anders, dan als een arme en ellendige, die de genade evenzo deelachtig

was, als de moordenaar aan het kruis haar ontving; niet anders, dan zoals hij in God geloofde, Welke Die, Die van geen zonde wist, voor ons tot zonde gemaakt heeft, opdat wij werden gerechtigheid Gods in Hem. Zo werpt Paulus met dit woord alle heiligen op een hoop, en verklaart hun allen, dat zij arme zondaars zijn; maar bovenal vertroost hij daarmede met ingewanden der liefde alle belaste en aangevochten gemoederen; en onderwijst ons, dat wij toch eens voor altijd de wet vaarwelzeggen, en haar ons afscheid geven, nademaal wij toch nimmer bij die man het goed maken zullen, noch met hem huishouden kunnen. Want de wet is geestelijk, uiterlijk en innerlijk, wij daarentegen zijn in en uitwendig vleeselijk, en wij hebben in onszelf te boze nukken, om ook maar voor een ogenblik vrede met de wet te kunnen hebben. Want wij willen haar altoos vleeselijk begrepen en verstaan hebben en vleeselijk namaken; de wet daarentegen wil geheel geestelijk gevat, en uit de grond des harten, metterdaad en in waarheid, gedaan en vervuld zijn, en daartoe zijn wij niet in staat. Dit hebben alle kinderen Gods ondervonden en ondervinden het steeds'. 'Welaan dan, dat wij dit woord van Paulus tot onze troost en onze versterking diep in onze harten graven, en als een zoete heil drank innemen. De in Christus zich verblijdende apostel zegt niet: 'Ik heb in de heiliging en in het goede nu reeds tamelijk vorderingen gemaakt', neen, maar zijn farizeeër ten spijt, en zijn bekommerd hart ten troost, schrijft hij het terneder: Wij weten, dat de wet geestelijk is,' maar ik ben vleeselijk. En laat ons toch die waarheid al werd het ons ook onverdraaglijk, elkander voorhouden, en daarmede alle eigen rechtvaardigheid, alle moedhervattingen van het zelf-werken en alle farizeese, pelagiaanse en mystieke heiligheid van de troon stoten. Maar ik ben vleeselijk, zegt Paulus. Er zijn vele christenen, welke menen, dat de heiliging hun werk is, nadat zij gerechtvaardigd zijn; daarop leggen zij zich nu met alle vlijt toe. Maar in plaats van vooruit te komen, bespeuren zij meer en meer, dat zij teruggaan, zij worden geesteloos en als een dorre boom, en het ongeloof breekt er op in, de satan krijgt hier de handen ruim, en nu, eer zij het nog vermoeden, wordt hun alles duister. Het verderf, dat in het hart zit, laat zich meer en meer zien, en thans komt het hun in de zin, of zij wel ooit ware genade ontvangen hebben, en zijn nu bezig met het gehele werk Gods in hen, al is het dan niet met het gehele hart, dan toch met hun woorden, in twijfel te trekken en te verloochenen. Heft het hoofd op vanuit het stof, wat staat gij tussen beiden! 'Ik ben vleeselijk', zegt de apostel. Zorg eerst daarvoor, dat gij Christus wedervindt. Die weet het alleen ons zo in heiligheid te stellen, dat, wanneer wij belijden: 'Ik ben vleeselijk en zwart', Zijn woord boven alles geldt: 'Ik zie aan u geen vlek, zo liefelijk en heilig zijt gij Mij. 'Houdt op met alle werken en uw-best-betoningen! hebt gij Christus niet geheel, dan zijn het alles tezamen werken, die gij aan de wet schuldig zijt, en hebt gij Hem, dan nog blijft het alles vleeselijk, wat uit u, als uit u, voortkomt; zoekt Christus en Zijn gerechtigheid, en leert het, zonder iets, u bloot op Gods genade en Zijn barmhartigheid te laten drijven, en tracht daarnaar, dat gij gedurig meer en meer in Christus wordt gevonden'. Deze preek verschijnt spoedig in druk en verwekt in brede kring verontrusting, niet in het minst, ja juist, onder Kohlbrugges vrienden. Waar blijft bij Kohlbrugge de dadelijke heiligmaking als vrucht van de wedergeboorte? Dreigt hij niet tot antinomisme te vervallen? Da Costa schrijft hem in een brief van 15 november 1833 ronduit, dat zijn wijze van beschouwing 'niet vrij is van het zo gevaarlijke antinomianisme'. Weliswaar spreekt Da Costa hem in deze brief aan als 'waarde vriend en veelgeliefde broeder in de gemeenschap van het even dierbaar geloof', maar hij stelt vervolgens wel, dat er geen groter afstand denkbaar is, dan tussen Kohlbrugges leer en 'het drievoudig snoer der grondstukken van onze catechismus, kennis van ellende, verlossing, dankbaarheid; van welke ja! de beide eersten, zoveel zulks bestaanbaar is met uw dwaling tegen het derde, door u krachtig en rechtzinnig beleden worden, maar het derde zelfs in geen aanmerking schijnt te komen'. Hij mist bij Kohlbrugge het stuk der dankbaarheid. Da Costa stelt nadrukkelijk voorop, dat de rechtvaardigmaking des zondaars geschiedt 'niet door of ten gevolge van enig goed werk, enige verdienste, enig goed in ons voor of na de bekering, of wat dies meer moge zijn; maar alleen en uitsluitend, door middel van het geloof, hetwelk de

Heere Jezus de Jahweh onze Gerechtigheid omhelst en vasthoudt, door de kracht der werking van de Heilige Geest, Die alleen zulk een geloof in ons werken en onderhouden kan'. Daarin weet hij zich zonder meer met Kohlbrugge eensgeestes. Maar dan wijst hij vervolgens op de werkelijkheid van de nieuwe mens: 'hij is wedergeboren, hij is een nieuwe mens naar de Geest, schoon hij altijd de oude mens blijft bij hem houden in dit leven, naar het vlees'. Hij vreest, dat Kohlbrugge deze werkelijkheid niet meer ziet. Da Costa noemt het Kohlbrugges grondfout, dat hij het onderscheid miskent tussen 'de wet, die op Sinaï tot de bediening der verdoemenis, alleenlijk de eis en het recht predikt, en tussen de heiligmaking, die als gave, als belofte, als vrucht der offerande Christi, tot verheerlijking van Zijn koninklijk ambt in het evangelie der genade aan de bereids bekeerden of wedergeborenen wordt voorgesteld'. En hij houdt vast: 'Onze heiligmaking (hoe ook nog hier op aarde gebrekkig of liever aanvankelijk en klein moet in ons zijn. Niet dat wij onszelf als in eigen kracht ten dele of geheel kunnen heiligen voor of na onze bekering en rechtvaardigmaking, maar onze heiligmaking is de wording der gestalte van Christus in ons door de Heilige Geest'. Typerend vindt Da Costa het, dat Kohlbrugge in zijn preek 'weinig of nauwelijks enig nadrukkelijk gewag' heeft gemaakt van het werk en de Persoon van de Heilige Geest. Kohlbrugge is zeer geraakt door de beschuldigingen. Hij antwoordt Da Costa in een lange brief (11 februari 1834), waarin hij hem verwijt lichtvaardig, zonder behoorlijk onderzoek, hem veroordeeld te hebben. Het antinomisme beschouwt ook hij als een 'gruwelijke en helse dwaling'. Het stuk der dankbaarheid komt in de preek wel degelijk tot uiting. Met Zondag 44 is hij het geheel eens.. De noodzaak tot heiliging ontkent hij niet, maar Kohlbrugge legt alle nadruk op de lijdelijke heiligmaking in de wedergeboorte. Gods kind is heilig, van het ogenblik af dat hij uit God geboren is, 'of hij het geloven kan of niet, evenwel door het geloof, hij zij nog zo bekommerd, verlegen en verslagen'. 'Dat alles heeft hij in Christus, door Hem is hij zo volkomen als de Vader, zo rechtvaardig als God.' 'Bedenk wat gij wilt, wat waarlijk heilig en goed is, eis, vorder en verlang het, of bid er vriendelijk om, en ik breng u een wedergeborene, een christen, daarin is het, en meer dan gij bedenken kunt. Maar vraag het hemzelf niet, want dan antwoordt hij: Ik ben een groot beest voor God (Psalm 73); ik heb geen wijsheid geleerd, noch de wetenschap der heiligen gekend. Wil God met mij naar recht vervaren (handelen), ik kan op duizend niet Een antwoorden. En als gij met hem van heiligheid of goede werken spreekt, hij heeft gene. Romeinen 1:12 is zijn begeerte. 'Ben ik niet vroom, zo is mijn Heiland vroom; ben ik niet heilig, zo is mijn Heiland toch heilig'. 'Dat de heiligmaking na te jagen de wil Gods is, en wij geroepen zijn tot heiliging, zie ik in de Schrift.. Maar dat de heiligmaking als een bijzonder stuk na de leer der gerechtigheid van Christus en der genade, welke heerst ten leven, gedreven moet worden, zie ik niet in de Schrift. Ik meen: als een van de prediking der gerechtigheid onderscheiden zaak. Het stuk der dankbaarheid, of de leer der goede werken, en daar de heiliging onder begrepen, is wat anders, en dat is bijbels'. De briefwisseling heeft beide mannen niet tot elkaar gebracht, integendeel, de breuk is zolang zij leefden nooit meer geheeld. Wij moeten zeggen, dat Da Costa en zijn vrienden te oppervlakkig en te snel geoordeeld hebben, dat Kohlbrugge de gangbare gereformeerde leer aangaande de heiliging ontrouw geworden was. Zij hebben onvoldoende beseft, dat Kohlbrugge met zijn preek enerzijds het oog gehad heeft op dat bekommerd volk, dat door zijn geweten aangeklaagd werd, dat het zonder ophouden tot alle boosheid geneigd is, en daarom gelooft 'voor de Heiland van arme zondaren te onrein en te onwaardig en te vleselijk, en te veel onder de zonde verkocht te zijn, dan dat de heilige en rechtvaardige God met Zijn grote genade tot zulk een ellendige Zich zou neerlaten, of hij vreest dat hij nog eens de hel weder in de kaken zal vallen,' zoals hij in het begin van zijn preek zegt. Anderzijds was het Kohlbrugge er in deze preek om te doen, het wettisch heiligheidsstreven te ontmaskeren van 'alle praatchristenen en vrome huichelaars met hun farizeese trots, als waren zij iets meer dan anderen in het Koninkrijk Gods, of als maakten zij zich met hun deugdelijkheden bij Christus verdienstelijk,' om dezulken 'uit dit hun paradijs van christelijk doen en laten en

(geest)drijfverij, en een vermeend het-goed-te-hebben en er wel-bij-te-staan' uit te drijven. Dergelijk werkheilig activisme is ook aan sommige vertegenwoordigers van het Reveil niet vreemd geweest. Maar daarmee heeft Kohlbrugge bepaald niet willen zeggen, dat alle streven naar heiliging verkeerd is. Overigens moet ook gezegd worden, dat het niet te verwonderen is, dat Da Costa niet door Kohlbrugges wijze van uitdrukken heen heeft gezien. Uitdrukkingen als 'Heb ik Hem, dan bekommer ik mij om mijn heiliging niet' of 'De wet is ons een lijk, hetwelk wij rechtmatig begraven hebben en waarmee wij niets meer uit te staan of te doen hebben, nadat wij van Christus geworden zijn' of 'Wat van de vorige man (de wet) was, hetzij dan vroomheid of heiligheid of wat er ook tot de wet behoort, kunnen wij thans even zo min gebruiken als volwassenen hun kinderschoenen', moeten voor ieder die Kohlbrugge niet heel goed kende, wel misverstanden oproepen. Daarom is het te meer jammer, dat Kohlbrugge zo scherp, zo bitter en gegriefd reageerde, waardoor de mogelijkheid om tot beter begrip te komen, werd weggenomen. Juist vanuit Comrie, of wie Kohlbrugge zich in zijn antwoord aan Da Costa beriep, zou een beter inzicht in de verhouding tussen de lijdelijke en de dadelijke heiligmaking mogelijk zijn geweest, die voor beide 'richtingen' zegenrijk had kunnen zijn. Vrijwel alle Reveil-vrienden waren het met Da Costa eens in zijn kritiek op Kohlbrugge. Voortaan zou deze laatste een eigen weg gaan. Al Da Costa's geschriften hier te noemen, zou volstrekt ondoenlijk zijn, maar aandacht verdient zeker zijn 'De Verbondsverklaring van 1573 aan Nederland herinnerd', geschreven 1831 midden in de Belgische opstand, met het indrukwekkende begin: 'Donkerheden zijn over de aarde: verschrikkingen en dreigingen aan alle plaatsen. Tronen en hoogten storten neder ' Da Costa ziet de gerichten des Heeren over Nederland, maar hij wijst op de geschiedenis, op het verbond van Willem van Oranje met de Potentaat der potentaten. Ontroerend is zijn oproep tot bekering en schuldbelijdenis, gebed en smeking tot de God der vaders . De oprichting van een tijdschrift geeft hem de gelegenheid, zijn ideeën nog meer te verbreiden. Van 1834 tot 1840 redigeert hij met H.J. Koenen (en aanvankelijk ook met A.M.C. van Hall en W. de Clercq) het blad 'Nederlandsche Stemmen voor Godsdienst, Staat-, Geschieden Letterkunde'. Het kan op de duur niet standhouden, maar krijgt in 1847 zijn opvolger in het maandblad 'De Vereeniging Christelijke Stemmen', waaraan Da Costa ook weer meewerkt. Verder houdt hij zijn lezingen en cursussen, niet alleen in Amsterdam, maar ook in Den Haag (sinds 1844), in Rotterdam (in de vijftiger jaren), in Utrecht, Haarlem en andere plaatsen meer. Vanaf 1840 legt hij zich ook weer meer toe op de dichtkunst. In enkele indrukwekkende dichtstukken vertolkt hij zijn visie. Het eerste is 'Vijfentwintig jaren', een terugblik op de tijd van 1815 tot 1840 (met de bekende beginregel 'Kan het zijn, dat de lier, die sinds lang niet meer ruiste' . Daarop volgen 'Aan Nederland' (1844), een oproep tot nationaal besef, 'Wachter, wat is er van de nacht?' (1847) en '1648 en 1848' (1848), twee diep-borende analyses van de geest van revolutie die dan door Europa raast, en 'De chaos en het licht' (1850). In al deze liederen is zijn chiliastische verwachting voelbaar. Inmiddels is de Afscheiding een feit geworden. Tegelijk wint in de Hervormde Kerk de 'Groninger richting' veld . Da Costa blijft tot de Hervormde Kerk behoren. Pogingen tot kerkherstel hebben zijn belangstelling. Hij correspondeert hierover veel met Groen van Prinsterer. Zo oppert hij in juni 1841 een plan voor een grote buitengewone synode 'om over al de levensvragen en inwendige belangen der Gereformeerde Kerk te raadplegen en uitspraak te doen.' Toch blijkt er verschil tussen Da Costa en Groen ten aanzien van de kerkelijke kwestie. Dat verschil treedt duidelijk aan de dag bij het stuk, dat de kerkgeschiedenis is ingegaan als het 'Adres der Zeven Haagse Heren'. Het is in 1842, dat zeven Hagenaars (Capadose is ook bij hen) onder leiding van Groen van Prinsterer als leden van de Hervormde Kerk een adres aan de algemene synode richten, waarin zij aandringen op strikte handhaving van de leer der kerk tegenover de dwaling en met name tegen de Groninger richting maatregelen vragen. Tot teleurstelling van het zevental ontbreekt bij de ondertekening de naam van Da Costa, hoewel hij de bezwaren tegen de Groninger theologen geheel deelt. Hij is het op een wezenlijk punt met de brief aan de synode

niet eens. Het eerste van de vier punten, die in het adres concreet van de synode gevraagd worden, luidt namelijk: '...Handhaving der hoofdwaarheden van het evangelie, en, als middel daartoe, handhaving der formulieren van enigheid, in al wat het wezen en de hoofdzaak der Hervormde leer, naar de geest van de opstellers en van de Nederlandse Hervormde Kerk, betreft.' Als Groen, de opsteller van het adres, het aan Da Costa ter goedkeuring voorlegt, is diens antwoord: 'Geheel eenstemmig derhalve ten aanzien van de klacht in het protest tegen de synode, tegen Groningen, tegen het rationalismus in al zijn vroegere en latere vormen, verwacht ik noch kan ik iets verwachten van de herstelling der formulieren. Zelfs het woord schijnt mij niet in harmonie te zijn met de levende verwachting van een wezenlijk herstel. Toen belijdenis tot formulier werd, was juist dit een aanvang van de levenloosheid, die later het algeheel verval heeft doen geboren worden' (9 mei 1842-85). Om elk mogelijk misverstand weg te nemen, schrijft Da Costa in een latere brief aan Groen, dat '...mijn verknochtheid zelfs aan de inhoud der formulieren mij nog dezer dagen, bij gezette overlezing, even levendig bleek te zijn, als aan elk ander positief getuigenis van de hoofdwaarheden van Gods openbaring in de Hervorming der 16de eeuw. Mijn bezwaar tegen de handhaving, als middel van herstel, is van een andere bron afkomstig' (18 juni 1842-86). Da Costa's standpunt wekt bevreemding. Hij begrijpt, dat hij rekenschap verschuldigd is aan die vrienden, 'die er zich nauwelijks een begrip van kunnen vormen, hoe men van harte al de grondwaarheden in onze symbolische boeken vervat, belijden kan, en toch van die boeken als middel hetzij van herstel hetzij van handhaving weinig verwachting hebben, ja wat meer is, stellig afkerig zijn van een onvoorwaardelijke ondertekening derzelve, en, in het geheel van elke onbepaalde en onveranderlijke vasthouding aan menselijke schriften in de christelijke kerk'. Hij heeft dat gedaan in zijn geschrift 'Rekenschap van gevoelens', dat in 1843 verschijnt. Hij betuigt daarin ook zijn algehele instemming met de 'leer dier zalvingsvolle schriften' (namelijk de formulieren van enigheid), maar, zo vervolgt hij dan: 'Door onvoorwaardelijke ondertekening verklaar ik, over al hetgeen in die schriften is uitgedrukt, geen ander begrip te hebben, immers niet op enig belangrijk punt. Het is een eigenaardige mening, die Da Costa hier toegedaan is. Het komt er in feite op neer, dat Da Costa van mening is, dat wie de formulieren van enigheid ondertekent, daarmee betuigt dat zij niet alleen de zuivere waarheid bevatten, maar ook de volledige waarheid, dat, om maar een voorbeeld te nemen, de uitleg van het gebed des Heeren in de catechismus van dien aard zou zijn, dat het niet zou zijn geoorloofd om het licht te doen vallen op nog andere aspecten van dit gebed, die in de verklaring van de catechismus niet genoemd zijn. Een wel ongebruikelijke visie op de ondertekening van de belijdenis! Daarbij is Da Costa zich bewust, dat de Heilige Geest de kerk door de eeuwen heen verder in de waarheid leidt. Door de onvoorwaardelijke ondertekening van belijdenisschriften uit vroeger tijd zegt men volgens hem, 'dat de Hervormde Kerk op een bepaald punt in de loop van het protestantse Schriftonderzoek is blijven staan'. Da Costa daarentegen is van mening, dat belijdenisschriften 'behoorden eigenlijk gelijke gang te houden met elk nieuw inzicht, dat aan de kerk in Gods Woord en Waarheid gegeven wordt, met elke nieuwe dwaling en haar weerlegging, die zich op het gebied van godsdienst, kerk en godgeleerdheid in de loop der tijden openbaart'. Hij wijst er ook op, dat de formulieren zich over bepaalde leerstukken niet uitspreken, omdat die in de 16e en de 17e eeuw niet actueel waren. Dit stilzwijgen wordt door sommigen als veroordeling van die leerstukken uitgelegd. Maar het voornaamste is voor hem toch wel: 'De kracht ener belijdenis ligt in haar versheid. Een belijdenis voor onze tijd moet ook van onze tijd zijn. In wezen is Da Costa's denken ook hier weer bepaald door zijn chiliastische toekomstverwachting. Hij ziet 'de genezing van het bestaande ernstige, en wezenlijke, en hoogstbeklagenswaardige kwaad in kerk en godgeleerdheid en maatschappij alleen denkbaar in de weg van voortgang naar een nieuwe (van God gewilde, bereide, beloofde) uitkomst'. In deze visie geeft juist het nieuwe hem de wapenen in de hand tegen het nieuwe. 'In hetgeen de geest des tijds voortbrengt of voort te brengen schijnt tegen de waarheid, die uit God is, meen ik juist de weg te hebben leren onderscheiden,

door welke in de gevolgen die waarheid heerlijker en voller en onvermengder eenmaal uitkomen moet. Men zou nu verwachten, dat Da Costa weleens beproefd zou hebben een dergelijke nieuwe belijdenis op te stellen, of op zijn minst over de noodzakelijkheid daarvan met anderen zou hebben gesproken, maar daarvan kunnen we geen spoor vinden. Dat hangt samen met de grote nadruk die hij legt op 'de allervolstrekteste genoegzaamheid der Heilige Schriften', 'het meest ruime vertrouwen, onmiddellijk, op de kracht van Gods eigen Woord, dat levend en tweesnijdend zwaard'. Hij vindt het de tijd, 'om het meer dan immer te doen blijken, dat wij voor de handhaving dier waarheden geen verschansing, gelijk men ons verweten heeft, achter formulieren van menselijke oorsprong behoeven, maar veel liever in het open veld, (zo men ons daar slechts wil afwachten, voor de goede zaak die wij liefhebben verschijnen met generlei ander beroep dan op Gods Woord. Wat betekent deze opvatting van Da Costa nu concreet voor de strijd om kerkherstel, zoals die in de vorige eeuw in de Hervormde Kerk gevoerd werd? Aandringen op handhaving van de formulieren zal niet baten, meent hij, want de rechtzinnige belijders zijn thans maar 'een zwakke minderheid'. Maar bovendien, de vraag over waarheid en dwaling, over leven en dood in de kerk is niet alleen een juridische. 'In mijn overtuiging is zij tevens, en in de voornaamste plaats, een vraag van krankheid en genezing'. En dan zet hij uiteen, dat een ziekte in haar beginstadium onderdrukt kan worden (zoals de Dordtse synode de dwaalleer van Arminius nog met geweld de kop in kon drukken, maar is zij te ver, dan zal de patiënt uit moeten zieken: 'In het menselijk lichaam moge een krankheid in haar eerste beginselen kunnen worden gestuit; eenmaal gevestigd, moet zij doorwerken, en is tot genezing der ziekte de ziekte zelf onmisbaar. Zou het in het geestelijke anders zijn? De treurige kwaal, die ook in deze bladen werd aangewezen, wordt door geen afsnijding of middelen van bedwang overwonnen. Vrije ontwikkeling der krankheid ter ener, mits vrije en ruime toediening van het enig redmiddel, dat is Gods Woord, ter andere zijde; ziedaar, mijns inziens, de behoefte van het ogenblik in onze vaderlandse kerk'. Schrijver dezes kan Da Costa op deze weg niet volgen. Da Costa's visie heeft op de lange termijn de strijd om kerkherstel in de Hervormde Kerk veel schade gedaan. Natuurlijk is een uitsluitend legalistisch optreden niet voldoende. Maar gemist kan het evenmin. De Schrift spreekt niet van de dwaalleer als ziekte. Naar Gods Woord is de dwaalleer zonde. Dat heeft Da Costa onvoldoende onderkend en men kan het betreuren, dat hij niet bij de mening is gebleven, die hij in zijn geschrift over Van Oldenbarnevelt in 1824 zo duidelijk had neergelegd. Het is trouwens de vraag, of Da Costa later zijn standpunt uit 1843 toch niet weer verlaten heeft. Dat geldt niet zijn mening dat nieuwe ontwikkelingen, nieuwe dwalingen het steeds weer nodig maken, dat de kerk opnieuw belijdenis doet van de waarheid. Die mening verdedigt hij nog in een brief aan Groen van 16 september 1856. Maar over de medische weg tot kerkherstel, die hij in 1843 aanprijst, is hij later bepaald anders gaan denken. Het is namelijk opmerkelijk, dat de beeldspraak in 1857 terugkeert in de fel geschreven brochure 'Wat er door de theologische faculteit te Leyden al zoo geleerd en geleverd wordt. Een stem der smart en des beklags', een scherpe bestrijding van het modernisme van Leiden, dat voor Da Costa nog veel erger was dan de Groningse school. Daarin komt deze passage voor: 'Sommigen onzer dan menen allicht, dat men de heersende wetenschap maar haar gang moet laten gaan, in het vertrouwen dat de ziekte wel vanzelf tot staan zal komen, wanneer zij slechts haar loop regelmatig mag voortzetten en ten einde brengen. Vergeten deze hopen vrienden niet wel een weinig, dat, volgens de geneeskunst althans des lichaams, een ziekte drieërlei uitgang kan hebben: genezing, dood, of een nieuwe ziekte? En leert die geneeskunst wel ergens onvoorwaardelijke lijdelijkheid, blote aanstaring van de zieke zonder meer? Het heeft er alles van weg, of de Da Costa van 1857 hier de Da Costa van 1843 terechtwijst. Overigens schreef hij in zijn 'Rekenschap', toen hij dus nog helemaal in de medische weg geloofde, ook reeds: 'Wat staat ons, belijders der christelijk hervormde geloofswaarheden, intussen te doen? Gods weg te verbeiden, en te arbeiden met Zijn Woord. Verandering, herstel zijn mogelijk bij Hem. Hij weet de tijden en de gelegenheden. En moet dan

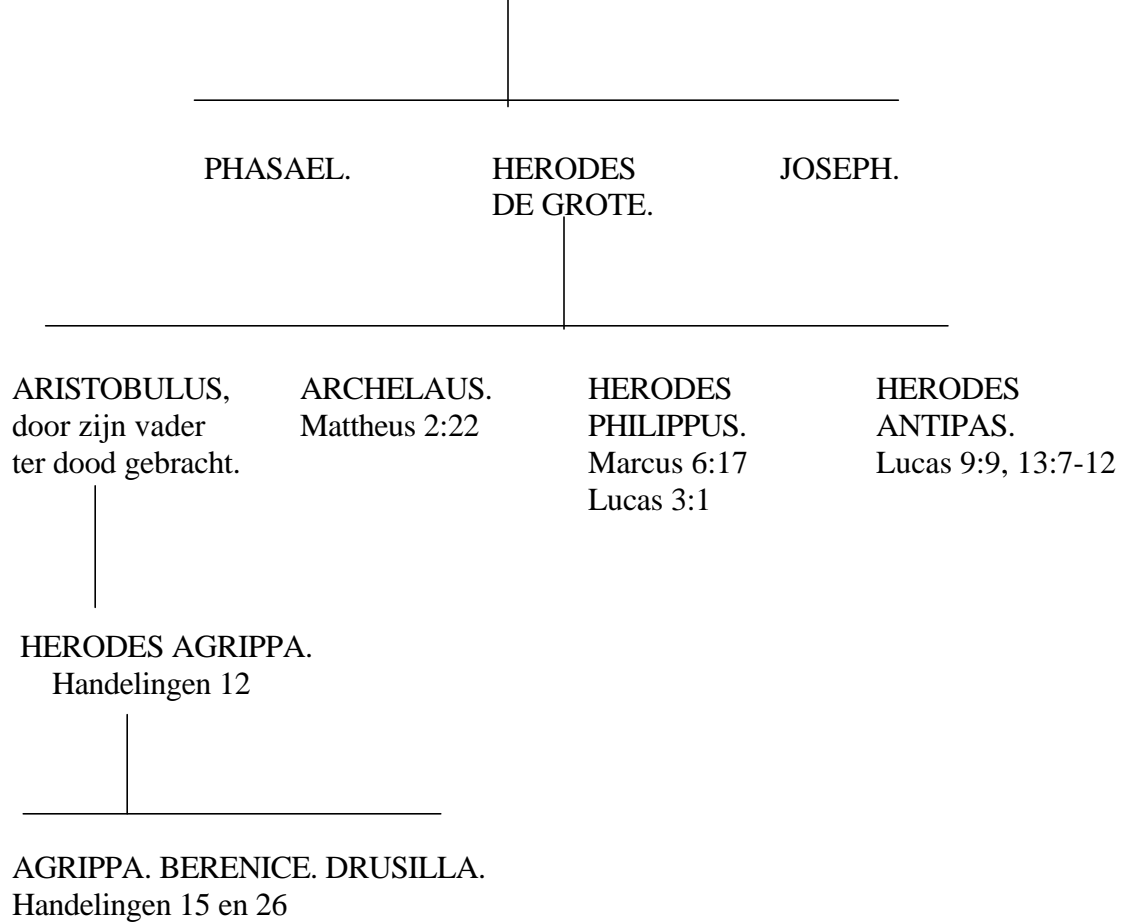
(dat Hij verhoede!) hetzij het rationalistisch of een pantheïstisch beginsel beslissend de overhand behouden, en wordt daardoor licht eenmaal het blijven in de bestaande kerk voor de oprechte christen onmogelijk; welnu! dan zullen wij op het woord en onder leiding onzes Heeren uitgaan, gelijk onze protestantse kerken eenmaal uitgegaan zijn van Rome, gelijk de eerste christengemeente is uitgegaan van dat Israël, dat zijn Christus verworpen had'. In de laatste jaren van zijn leven zal de vraag, of het daarvoor wellicht nu de tijd geworden is, regelmatig terugkomen. Onder dit alles bleef Da Costa's grote liefde voor zijn eigen volk. Meermalen opperde hij in vriendenkring het denkbeeld van zending onder de Joden, maar tot handelen kwam het niet. Toch is het hem in de laatste jaren van zijn leven gegeven, bijzonder ten behoeve van de evangelieverkondiging onder Israël werkzaam te zijn. In 1846 komt Capadose van een bezoek aan Schotland terug, erg onder de indruk van wat daar gedaan wordt aan zending onder het Joodse volk. Hij sticht een groep 'Vrienden van Israël' met plaatselijke comité's. Het duurt niet lang, of ook in Amsterdam komt zo'n comité tot stand, onder leiding van Da Costa, Schimsheimer en G. Scheepmaker. Het comité belegt bidstonden voor de bekering der Joden, bijbellezingen voor Joden en christenen samen en het sticht ook een blad, 'De Vriend Israëls', waarmee gecolporteed wordt in de Jodenbuurt. Het betekent allemaal naar uiterlijke maatstaven gerekend niet veel. Dat wordt echter anders in 1849, als de Vrije Kerk van Schotland ds. Carl Schwartz uitzendt voor zendingsarbeid onder de Joden in Amsterdam. Schwartz is een bekeerde Jood, afkomstig uit Polen, die voordat hij naar Amsterdam gaat, al gewerkt heeft onder zijn volksgenoten, eerst in Constantinopel en later in Berlijn. Hij wordt hier hartelijk door Da Costa en diens vrienden verwelkomd en pakt het werk aanstonds met voortvarendheid aan. Een van de middelen, waarin Da Costa hem helpt, is de uitgave van een weekblad 'De Heraut, een stem over en tot Israël'. Het blad verschijnt voor het eerst in oktober 1850. Ook Schimsheimer werkt eraan mee. Schwartz behandelt hierin bijvoorbeeld een tijdlang wekelijks het gedeelte uit de Schrift, dat die sabbat in de synagoge wordt gelezen. Schwartz preekt verder elke zondag en in de week houdt hij bijbellezingen en voorlezingen, waarvoor hij ook Da Costa dikwijls uitnodigt om te spreken. In 1855 gelukt het, voor deze zendingsarbeid een eigen gebouw te krijgen. Het Franse Theater aan de Binnen-Amstel wordt voor 29.000 gulden aangekocht en na verbouwing op 21 mei 1856 als Schotse zendingskerk in gebruik genomen. Ontroerd belijdt Da Costa daar, dat hij in de ijdelheid zijner jonkheid dat gebouw menigmaal bezocht heeft voor werelds amusement. Nooit had hij toen kunnen denken, dat mede door zijn toedoen datzelfde gebouw nog eens ten dienste van de zending onder de Joden zou staan. Eens, nadat op zondagmorgen 1 augustus 1858 een Joodse jongen van zestien jaar Schwartz, terwijl hij de preekstoel beklimt, met een dolk vijf wonden heeft toegebracht, bidt Da Costa in de bidstond van de volgende dinsdagavond niet alleen om het herstel van de predikant maar ook om de bekering van de jongen en spreekt hij bij die gelegenheid over het kruiswoord 'Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.' Nog op andere wijze is de komst van Schwartz voor Nederland van betekenis geweest. Bij Da Costa rijpt het plan tot de oprichting van een 'vrije academie' voor een opleiding van predikanten overeenkomstig Schrift en belijdenis. De behoefte hieraan wordt in die tijd voortdurend geuit, zowel in hervormde, als in afgescheiden kring. De afgescheidenen hebben geen goede predikantsopleiding. Enkele predikanten ontvangen studenten bij zich aan huis voor een eenvoudige studie. Onder de rechtzinnige hervormden groeit de afkeer van de opleiding aan de universiteiten, en dat niet alleen om de Groninger richting, maar ook om de nog radicaler moderne theologie van J. H. Scholten en A. Kuenen in Leiden, terwijl studie in Utrecht door Da Costa vanwege de verlichte propedeuse bij C. W. Opzoomer sterk wordt ontraden to1. Sinds 1848 worden er plannen voor een vrije opleidingsschool gemaakt. Maar de synode van de Christelijk Afgescheiden Kerk wil er niet van weten: de Amsterdamse plannen zijn mede aanleiding geweest om spoed te maken met de stichting van een eigen theologische school, die in 1854 in Kampen wordt geopend. Van de hervormde synode valt helemaal geen medewerking te verwachten. Pijnlijk is het, dat ook

onder de hervormde vrienden de animo niet groot is. Zij vrezen, dat een dergelijke vrije academie de eerste stap zal zijn van een nieuwe afscheiding. Intussen heeft men al in 1850 een aanzienlijk gebouw in Amsterdam gekocht, met financiële hulp van mevrouw J.J. Zeelt. Toch komt er een seminarie in Amsterdam, dankzij Schwartz. Als de zaak in een impasse verkeert die niet meer op te lossen schijnt, is de Vrije Kerk van Schotland bereid haar over te nemen. Zo wordt op 17 november 1852 het 'Theologisch Seminarium voor binnen- en buitenlandse Evangelisatie der Vrije Schotsche kerk' in Amsterdam geopend. Da Costa en Schwartz zijn onder de docenten. Groen van Prinsterer is ere-voorzitter van het bestuur, dat o.a. Capadose, Elout van Soeterwoude, Mackay en ook Da Costa onder zijn leden telt. Het oorspronkelijke doel, een predikantsopleiding, is met dit Schotse seminarie niet bereikt. Het seminarie is in de eerste plaats bedoeld voor de opleiding van zendelingen onder de Joden, voorts ook zoals de naam zegt voor andere vormen van zendings- en evangelisatiearbeid. Da Costa is de centrale figuur geweest van deze school, dit 'hutken in de kornkommerhof', zoals hij haar noemde. Tegenover de machtige theologische faculteiten der universiteiten was zij niet meer dan 'een zwak rietje tegenover een vastgewortelde eik', zei hij in oktober 1852 in een vergadering van de 'Christelijke Vrienden'. En inderdaad, de vrienden bleven op een afstand. Wie predikant wilde worden in de Hervormde Kerk, verkoos de veilige weg der rijksacademies. Tevergeefs heeft Da Costa in 1857 bij de synode geprobeerd, opheffing te verkrijgen van de verplichting, alleen daar opgeleid te worden. Aan het Schotse seminarie in Amsterdam zijn van 1852 tot 1861 twintig mannen opgeleid. De meesten zijn nooit predikant geworden, maar hebben arbeid gevonden als zending, evangelist, godsdienstonderwijzer, bijbelcolporteur of dergelijke, in Nederland, België, Zuid-Afrika. Een die wel predikant werd; is de Jood F. Lion Cachet geweest. Na Da Costa's dood heeft de Schotse kerk haar seminarie in Amsterdam spoedig opgeheven. Da Costa's leven is niet gemakkelijk geweest. In zijn gezinsleven heeft hij meermalen met ernstige ziekte en ook met sterfgevallen te kampen gehad. Teleurstellingen waren zijn deel, zoals dat hij enkele malen bij een hoogleraars benoeming werd gepasseerd. Door de weg die hij gegaan is, heeft hij steeds geldzorgen gekend. Het gebeurde dan wel, dat vrienden intekenden voor zijn lezingen, om daarmee tegelijk zijn financiële positie te verlichten. Kenmerkend voor Da Costa was evenwel, dat hij toch altijd een deel van de opbrengst afzonderde voor een liefdekas, die hij met een zwager beheerde en waaruit een groot aantal armen werd bedeed. Op 16 augustus 1859 meldt hij in een brief aan Groen, dat hij door koortsen overvallen is, die hem nogal aangetast hebben. Sindsdien is hij eigenlijk niet meer gezond geweest. Na een lang geduldig gedragen lijden komt op 28 april 1860 het einde aan zijn aardse leven. Door leerlingen van het seminarie wordt zijn lichaam op 3 mei grafwaarts gedragen in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Bij het graf wordt onder anderen als vriend gesproken door Groen, die onder meer zegt: 'Niet slechts heeft hij het evangelie beleden,' zijn leven, sedert hij het evangelie gekend heeft, is een gestadige belijdenis geweest. Sedert 1823, toen hij tegen de geest der eeuw optrad, totdat hij in november 1859 de laatste regelen schreef, was er, in al zijn werken en streven, Een gedachte: getuigenis geven en aldus zielen te brengen tot de Heere. Da Costa heeft niet slechts gestreden voor het christendom; hij was Christen'. Het is niet aan ons, de balans op te maken van wat Da Costa in zijn leven bereikt heeft. Naar de mens gesproken misschien niet veel. In zijn een na laatste brief aan Groen uit hij zich over het kerkelijk en maatschappelijk leven zo somber, dat het lijkt of hij niet Een lichtpuntje meer ziet. 'Onder de gedachten, die mij bezighouden bij slapeloze nachten of stille dagen, is er veel dat mij (bij al de helderheid van de hemel boven de rotsen) in lager atmosfeer diep bedroeft. Ik zie rond, maar nergens dieper verval dan in Nederland'. Een heel verschil met 1823, toen hij in zijn 'Bezwaren tegen den geest der eeuw' schreef 'Reeds zijn aan verschillende kanten de kiemen zichtbaar van een beter tijd'. Maar toch is de grondtoon van zijn getuigenis dezelfde gebleven: de hoop op God, de God van Abraham, Izaak en Jakob, Die hij ook als de God van Nederland had leren kennen. Daarmee is Da Costa in een bepaalde zin een tweemens gebleven.

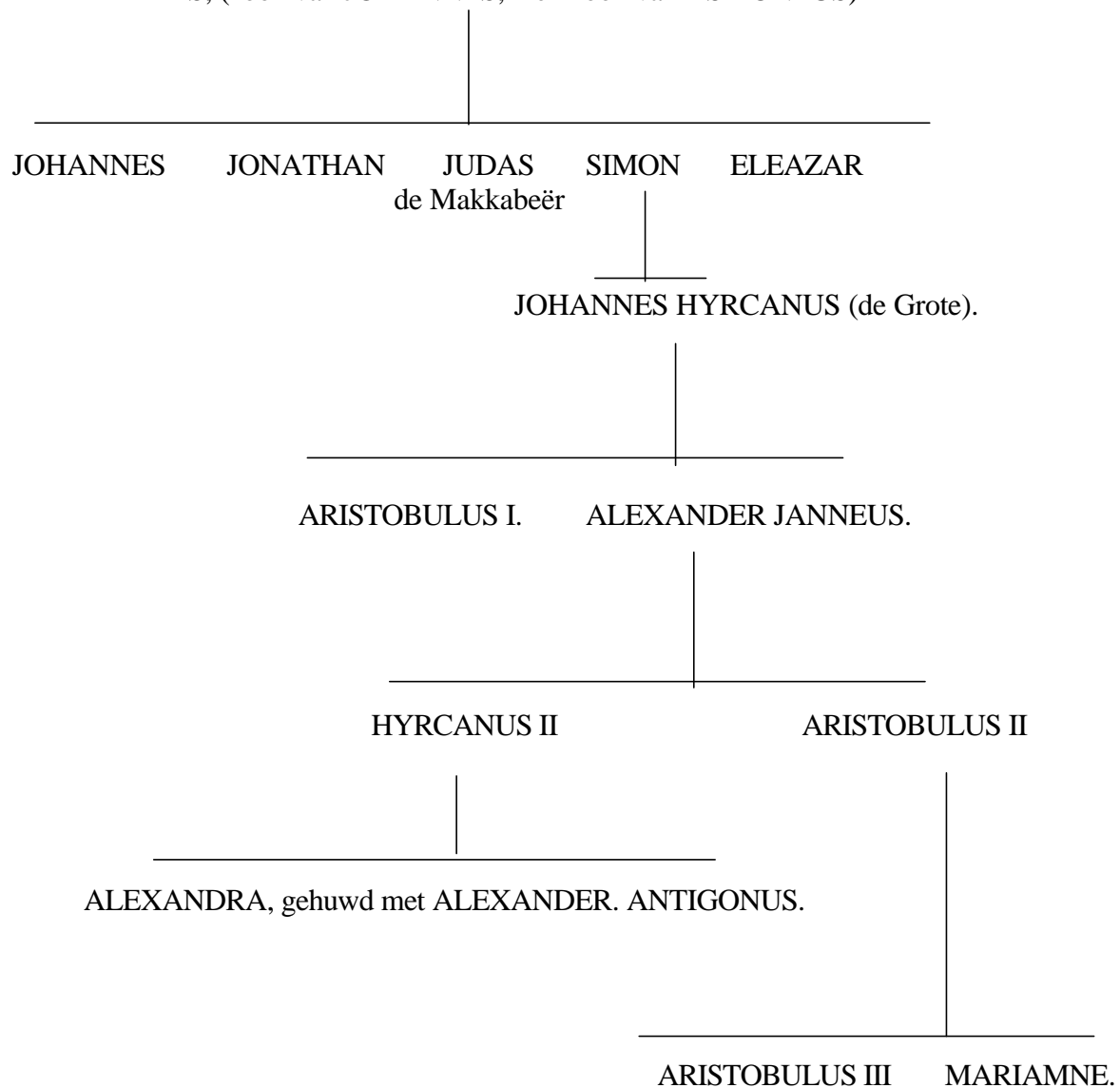
Dat komt duidelijk tot uitdrukking in zijn Schriftbeschouwing, waarvan in de inleiding op het tweede deel dezer reeks een beschouwing zal volgen. 'Hij was Christen,' zei Groen aan zijn graf, inderdaad. Maar zijn Christen-zijn is nooit in mindering gekomen op zijn Jood-zijn. Het woord, als motto boven deze inleiding geplaatst, is Da Costa zijn hele leven trouw gebleven. Hij bleef volledig Jood. Dat blijkt op een ontroerende wijze in zijn 'laatste aantekeningen omtrent mijn zaken in geval van overlijden', door hem geschreven op 29 september 1845 ' Dat zij (Da Costa's kinderen) zich verder ook nimmer schamen, maar veeleer, met ootmoed en op God behagelijke wijze, er een eer in stellen, en het hun nakomelingen verhalen, dat zij van afkomst kinderen Abrahams zijn. Dat zij er altijd voor uitkomen, schoon geen geboorte naar het vlees ons voor de eeuwigheid kan baten, het voorrecht te hebben (bij de wereld zeker weinig geacht of geschat maar bij de Heere nooit voor te niet gegaan verklaard) te behoren tot de stam dier Joden, als wier Koning Hij geboren werd, gekruisid is en regeren zal in eeuwigheid. De Heere gedenke hen ten goede om Christus' wille en rekene hen onder Zijn volk van Israël in genade. Ziedaar mijn nalatenschap aan de mijnen: Christus, de Hope Israëls en aller arme zondaren. Amen.'

VOORNAAMSTE NAKOMELINGEN VAN ANTIPATER VAN IDUMÉA:

GESLACHTSLIJST VAN DE MAKKABEËN OFWEL ASMONEËN:

MATTATHIAS, (zoon van JOHANNES, kleinzoon van ASMONEUS)

DE PROFETIEËN.

MR. ISAÄC DA COSTA. Geboren 14 januari 1798 te Amsterdam uit Israëlitisch-Portugese ouders, tot Christus bekeerd, gestorven 28 april 1860

De profetie van het Oude Testament verdeelt zich voor ons in twee grote delen: in vervulde en onvervulde profetie. Al de profetieën van het lijden en sterven van Christus zijn vervuld (Lucas 22:37). Doch niet al de profetieën van de vrucht van dat lijden en sterven, van Christus heerlijkheid, zijn vervuld (Mattheus 19:28, Lucas 17:24, 25, Handelingen 1:7, Hebrëeën 12:26, 1 Petrus 1:11, 2 Petrus 3:13).

De grote vraag is dus: Welke profetieën van heerlijkheid zijn vervuld, en welke niet? Er is in dit opzicht groot verschil onder de uitleggers, en nog groter verschil over de zin, waarin men de profetieën der heerlijkheid moet opvatten. Sommigen zijn voor de enkel letterlijke, anderen voor de enkel geestelijke opvatting, nog anderen houden de letterlijke zin der profetieën vast, zonder de geestelijke toepassing uit te sluiten. Wij rangschikken ons onder de laatsten, omdat Christus Zich geopenbaard heeft als tegelijk naar de letter en naar de geest de Verlosser van de zondaar te zijn. Hij genas zowel de eigenlijke blinden, lammen en melaatsen, als die het op geestelijke wijze waren.

En wat nu de bepaling der nog *onvervulde profetieën* van heerlijkheid betreft, alle schriftgelovigen verwachten de Persoonlijke wederkomst van Christus in heerlijkheid, doch sommigen verwachten geen andere wederkomst van Christus dan ten oordeel bij de ondergang der wereld, terwijl anderen (en onder dezen scharen wij ons) Christus wederkomst in heerlijkheid verwachten een grote tijd vóór de ondergang der wereld, een tijd, vertegenwoordigd door het getal der duizend jaren in de Openbaring van Johannes, tot vervulling van profetieën, die men gewoonlijk meent te moeten onderscheiden in:

De bekering van Israël als volk, of van het overblijfsel in zijn geheel, Romeinen 11:25-27.

* De vernietiging van de koninkrijken der wereld, Daniël 2:44, Hebrëeën 12:27, 28.

* De wederoprichting van het koninkrijk onder Israël, Amos 9:11, Lucas 21:24, Handelingen 1:6, 15:14-16.

* Christus' regering over de aarde op de troon van David als de Koning van Israël en van alle volken, Hosea 3:5, Zacheria 14:9, Openbaring 11:15.

* De gelijktijdige opwekking van al zijn heiligen om met Hem te regeren als koningen op de aarde, Daniël 7:27, Openbaring 5:10, 20:4-6.

* Opwekking van de overige doden, het laatste oordeel en eeuwige scheiding van goddelozen en rechtvaardigen, Maleachi 3:18, Mattheus 25:31-46, Johannes 5:28-29.

* Het vergaan van deze wereld en het ontstaan van nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, waarin alleen gerechtigheid woont, Jesaja 65:17, 2 Petrus 3:13.

"Zullen deze dingen wel zo zijn?" vraagt gij, en ik antwoord: misschien niet in alles naar deze uitlegging, misschien in een andere orde, misschien niet afzonderlijk, maar gelijktijdig of snel op elkander volgend en samenstromend. Maar misschien is het ook aan de andere kant mogelijk, dat wij nog veel meer andere heerlijkheden te verwachten hebben, dan wij hier uit de Schrift vinden opgetekend. In elk geval echter ontkennen wij niet, dat wij, over onvervulde profetieën sprekende, "door een spiegel zien in een duistere rede," en onze kennis, gelijk in alles, zo vooral hier ten dele is. *Wij hebben het profetische woord, dat zeer vast is, en gij doet wel, dat gij daarop acht hebt, als op een licht schijnende in een duistere plaats, totdat de dag aanlichtte en de Morgenster opga in uw*

harten. Deze woorden van Petrus geven ons het standpunt aan, waarop wij met de profetieën staan. De profetie is een licht in de nacht, waarvan Christus de Morgenster is, alleen de dag, waarvan Christus de Zon is, is de vervulling. Laat ons dan met menen, de profetieën zo klaar te verstaan en zo juist te kunnen bepalen, alsof de vervulling reeds gezien werd. Dat ware evenveel als de volle dag reeds te willen zien in de dageraad. Daarom moet het verre van ons zijn:

* Vooreerst om onze eigen opvattingen der Schrift, bijzonder in dat opzicht, anders dan met bescheidenheid en zonder enige aanmatiging of meesterschap voor te stellen en te verdedigen.

* En ten andere om de broederen, die van een tegenovergesteld gevoelen, maar overigens gezond in het geloof zijn, minder te achten en lief te hebben, dan die het met ons ééns zijn. Immers het verschil tussen hen en ons loopt niet over *de zaak*: de wederkomst des Heeren. Deze wordt, zo als wij reeds zeiden, door ieder gelovige verwacht. Maar over de *bijzonderheden van die zaak*, over de tijd wanneer, en de oogmerken waartoe des Heeren wederkomst strekken zal.

Het verschil betreft dus bijkomstige zaken, die geen gelovigen van elkander mogen verwijderen, veel minder vervreemden, maar die hen veeleer tot meer gezet en aanhoudend onderzoek der Schrift moeten verenigen. *Want al zijn het bijkomstige zaken, zij zijn echter gewichtig genoeg om ze met elkander te bespreken en in het licht der Schrift te stellen.*

Al wat zich als leer der Schrift kan bewijzen, is de gelovige boven alles dierbaar. Het is hem een aanwinst, een schat te meer uit de hand zijns Gods, waarover hij zich meer verblijdt, dan het kind der wereld zich verblijden kan over de aanwinst van zijn vermogen. Op deze grond rust dan ook de verdediging onzer inzichten in de Schrift *met betrekking tot de bijzonderheden van de wederkomst des Heeren*. *Wij zijn er rijker door geworden, en zouden gaarne zien, dat anderen er ook rijker door werden*. Ik wil niet zeggen in geloof en in liefde, maar in troost en in hoop.

Daarbij moeten wij opmerkzaam maken op een gewichtige onderscheiding, die de Schrift van het begin tot het einde maakt en die wij niet altijd maken. De Schrift onderscheidt de verwachting van *de enkele gelovige* van de verwachting *van de Kerk*. De gelovige is sterfelijk, en daarom is zijn verwachting: door de dood te komen tot *de Heere*, maar de Kerk sterft niet, en daarom is haar verwachting de komst des Heeren *tot haar*. De Kerk blijft totdat de Heere komt. De enkele gelovige gaat heen, wanneer de Heere hem tot Zich roept. Nu heeft de Schrift naar de aard der zaak hoofdzakelijk te doen met *de Kerk*. Vandaar dat zij gedurig spreekt van de komst des Heeren, en slechts zelden van de dood van de enkele gelovige. Wij moeten dus als *enkel gelovigen*, onze dood verwachten als onze komst tot de Heere, maar als *Kerk*, des Heeren wederkomst tot ons. Men blijve dus indachtig, dat wij met de Schrift van de komst des Heeren sprekende, daarmede de verwachting der Kerk, der gemeente bedoelen.

Wat nu de uitlegging der *onvervulde profetieën* betreft, wij ontkennen de zwarigheden niet. Ook hier moet men de donkerheden erkennen, alvorens tot het licht te kunnen komen. De profetie geeft doorgaans wel het wezenlijke van de zaak op, maar op een raadselachtige wijze. Er komen bij haar een menigte bijzonderheden voor in de vorm van algemeenheden, en men moet het geheel der Schrift kennen, om de profetische schriften te kunnen verstaan. De profetie geeft alles stuksgewijze, waarin geen volkomen verband of eenheid te brengen is. *Alleen de vervulling zal deze geven*. Alsdan daalt het nieuw Jeruzalem als de volmaakt gebouwde stad uit de hemel en het Eden Gods erbij. Ja, dan sluiten al de stukken in elkander, en zijn al de delen en fragmenten een volmaakt Goddelijk geheel.

Natuurlijk weten wij niet *op welke wijze* de nog onvervulde profetieën vervuld zullen worden, doch

in alles heerst hetzelfde beginsel: alles streeft naar verwezenlijking. Het is ook niet ieders roeping, om volgens de profetieën alles te voorzeggen, wat op aarde gebeuren zal, maar het is aller gelovigen plicht onophoudelijk wachtende te zijn op de ene grote gebeurtenis, die, al de andere in zich bevat en ondergeschikt maakt: de wederkomst van Christus. Is deze wederkomst ons dierbaar, dan zullen wij gaarne naar meer bijzonderheden vragen en vorsen. De Schrift moet door ons bearbeid, dat is overdacht, besproken, uitgelegd worden. Zij is leven, zij moet ook in ons en dóór ons leven, alle gelovigen moeten haar hun bijzonder getuigenis van waarheid geven.

Het is een eenzijdige richting, enkel de Bijbel te willen lezen. Filippus moet Jesaja uitleggen, en Jesaja wil door Filippus uitgelegd zijn. Het is met de Schrift niet als met de registers van Archieven, zodat men slechts de namen of de datum heeft op te slaan, om te zien, wat men begeert te weten. Nee, men moet een geopend oog hebben om het Goddelijke te zien, en een geopend hart om het te verstaan. De Schrift is niet duidelijk in die zin, dat ieder die er in leest, haar verstaat, maar zij is klaar als een raadsel, wanneer men zich de moeite gegeven heeft het door te denken, te begrijpen en alzo te ontraadselen.

De gehele Schrift is Oosters van afkomst, en, bijzonder de profetische Schrift, een doolhof van heilige raadsels, doch er is een draad, die er door heen leidt. Het is hiermede als met een geheim schrift, dat men aan een gevangene schrijft. Die er de sleutel van heeft, leest er geheel iets anders uit, dan die er de sleutel niet van heeft. In dit opzicht is de bijbel een verwonderlijk boek. Men verwondert zich soms over deze of die verwachting, dat zij er in staat, en door het blad om te keren, meent men weder, dat zij er niet in staat, doch zij blijft er in staan, onder andere de verwachting, dat Hij die als Zoon van God is opgestaan en heengegaan, als Zoon van David zal wederkeren. Ja, de gehele Schrift is duidelijk en tegelijk een raadsel. Christus sprak in gelijkenissen en raadsels. De Schrift is zo duidelijk, dat wij er niet mee naar mensen behoeven te gaan, niet naar de paus bij voorbeeld, maar tevens zo raadselachtig, dat wij er gedurig mede te gaan hebben naar God. De raadsels der Schrift moeten ons om raad doen vragen. Even als een koning in moeilijke omstandigheden zijn Raad vraagt: *wat moeten wij doen?* Zo moeten wij ook raad vragen aan God. De Schrift toch is een raadsel, waarvan de sleutel op een bepaalde plaats is neergelegd. Hoe weinigen weten hem te vinden! Er zijn voor ons een menigte vragen te doen over de verborgenste aangelegenheden van tijd en eeuwigheid, die door de Schrift beantwoord worden, en toch kunnen wij die antwoorden niet altijd klaar vatten. Christus sprak in zodanige raadsels, en toch waren het enkel ophelderingen van de verborgenheden van het koninkrijk van God. Het is met deze raadsels als met die, welke men elkander opgeeft. Het raadsel schijnt ons soms onoplosbaar toe, en als men ons de oplossing te kennen geeft, dan kan men niet begrijpen, zo stompzinnig te zijn geweest, om het niet zelf te vinden, terwijl het toch zo eenvoudig was en zo voor de hand lag. Ja, er is een sleutel tot de Schrift in haar geheel en tot de profetie in het bijzonder. Deze moeten wij zoeken. Christus is die sleutel. Christus sprak van de sleutel der kennis, en Hij Zelf heeft hem ons gegeven, in Zijn eigen Persoon. Er is en was ten allen tijde verscheidenheid van gaven en licht, doch wij moeten allermeeft streven naar hetgeen aan de behoefte des tijds voldoet.

Op onze tijd te mogen inwerken is voor ons zeker wel de schoonste gave, anders gaat het ons als de Christenen, toen men Constantinopel belegerde, die in plaats van middelen van verdediging tegen de vijand te beramen en in het werk te stellen, zich met de meest spitsvondige Godgeleerde strijdvrage bezig hielden. Het is thans geen tijd om te twisten over meerdere of mindere orthodoxie, terwijl het aankomt op de handhaving van geheel de Schrift tegen het volslagen ongeloof, en in het bijzonder op de handhaving der Godheid of eenswezensheid van Vader, Zoon en Heilige Geest, en

van de Persoonlijke wederkomst van Christus tot vervulling van al de nog onvervulde profetieën. Niet dat iets, hoe klein ook, dat tot de waarheid behoort, van zijn waarde en gewicht verliest, doch de kracht ligt in de rangschikking der dingen. Er zijn menigte van zaken, die wij voorlopig moeten laten liggen. Wij zijn als de arbeidende kinderen in een grote fabriek. Wat zijn zij daar klein voor zich zelf! Zij zien de grote machines werken, en durven niet van hun plaats gaan, maar blijven ijverig bezig in het werk dat hun gegeven is. Doen wij als zij, want al zijn wij volwassenen, die ons verstand hebben, zo is er, wij zeiden het reeds, nog zo veel waar wij de sleutel niet van hebben, en dat wij dus niet kunnen openen. Doch al hebben wij niet de sleutel van alles, wij moeten nochtans alles wat in de Schrift staat, geloven. Nooit stond er een geleerde op of zal hij opstaan, die de gehele bijbel verstond of verstaat. Niet op een volkomen weten komt het ook aan, maar op het gebruik van hetgeen wij weten. Er moeten van zelf raadsels in het oneindige overblijven.

De meeste en wel de belangrijkste dingen worden niet klaar, voordat de dag der vervulling is aangebroken. Zo weet ik bij voorbeeld niet, *wat de tempel van Ezechiël* betekent. Ik sta vóór deze tempel. Ik wil ook niet beproeven binnen te gaan. Ik zie geen kans om Ezechiël's tempel te verklaren. Doch er is maar een kleine straal van licht uit de hemel op deze tempel nodig, en hij staat ontsluitend voor onze ogen. Zo houd ik ook *de bekering van Israël* vast in haar geheel, of in haar grote omtrekken, maar in de uitwerking der delen of der omtrekken, heb ik een menigte van mobiele (bewegelijke) punten, waarvan ik zeggen moet en zeg: het kan zó zijn, maar het kan ook anders zijn. *Zo schijnt het mij op dit ogenblik toe, dat Israël onbekeerd naar zijn land zal terugkeren. Palestina is toch het land der openbaring, en de vrijwording van het Oosten is de verlossing der gehele wereld.* Eerst dus: roering der beenderen, dán hereniging der delen, dan zenuwen, aderen, en vlees. Maar de Geest is er dan nog niet. Christus is hier de Geest. Israël kan niet leven zonder die Geest, zonder Christus. Ik zeg: zo denk ik op dit ogenblik over deze zaak, doch wellicht brengt meerder licht tot beter inzicht. Men moet nooit zwarigheden ignoreren of wegrekenen, doch aan de andere kant mag men de zaken niet loochenen om haar zwarigheden.

Men zegt dikwijls tot de kinderen: *je mag dat niet vragen.* En waarom zegt men dat meermalen? Eigenlijk, omdat wij hun vragen niet altijd goed weten te beantwoorden. Zo zegt men ook: gij moogt over deze duistere zaken niet spreken omdat men niet weet hoe ze op te helderen. Niets is lichter dan het ontkennen ener zaak, doch er is niets moeilijker dan zijn ongelooft te rechtvaardigen, en de gronden op te lossen van hen die geloven, en die toch ook geen onwetende lieden zijn. Nee, met ze te ontkennen zijn de verschijnselen niet opgelost. Op elk gebied van wetenschap zijn onverklaarbare zaken, dus is onverklaarbaarheid geen bewijs van onwaarheid. Met betrekking tot de profetie is de vraag: *hoe werd zij gegeven, en hoe wordt zij vervuld?* Het eerste is uit de Schrift te weten, het laatste enkel op grond der Schrift te geloven. De wijze hoe het geprofeteerde vervuld zal worden, hangt natuurlijk alleen van God af, maar is het geprofeteerd, dan is het even zeker dat het gebeuren zal, als dat men een eclips zal zien, die de sterrenkundigen berekend hebben. Alleen de overdrijving behoort er niet bij, zo als zij bij voorbeeld, bij Lady Stanhope was, die in haar stal het paard gezadeld hield, waarop de Messias Zijn triomftocht zou doen. De vervulling der profetie is op geen dag en jaar te berekenen. Men kan in dit opzicht niets vaststellen, maar hoogstens de waarschijnlijke tijd gissen.

Vraagt men dus, welk een denkbeeld men zich van de wijze der vervulling maken moet? Dan antwoord ik: maak er u in het geheel geen denkbeeld van. Onze verbeelding speelt met ons en wij spelen met onze verbeelding. Nee, vraag nooit: *hoe zal het zijn?* Dit behoort tot de eer en de

heerlijkheid Gods, en daar hebt gij geen denkbeeld van. Dunkt het u onmogelijk, ofschoon het geschreven staat? Welnu juist daarom zal God het doen. God bewijst altijd door Zijn daad, dat Zijn Woord de waarheid is. Hoort dit, gij schriftbestrijders! Gij wilt niet geloven dat de Schrift waarheid is. Welnu, gij zult het ondervinden, aan deze ondervinding zult gij u niet kunnen onttrekken, en hoe zal het u dan zijn? Ons is het genoeg, dat het geschreven staat. *Dat* het gebeuren zal, is het onze, *hoe* het gebeuren zal is Gods, en God weet Zich door de onmogelijkheden heen te verheerlijken. De mogelijkheid aan de zijde Gods ligt juist in de onmogelijkheid aan onze zijde. Het is God waardig juist datgene te doen, wat naar al onze begrippen volstrekt onmogelijk is. Ja, hierin ligt onze zaligheid.

Zal deze mogelijk zijn, dan moet God goddelozen rechtvaardigen, en nu kunnen alle verstanden het niet verder brengen dan tot de vraag: *Hoe zal dit geschieden?* En toch het is geschied. In Christus is dat onmogelijke mogelijk, ja werkelijkheid geworden. In Zijn uitroep op het kruis: *het is volbracht!* was dat onmogelijke volbracht. Dat wij dan ook met betrekking tot de nog onvervulde profetieën geloven, dat God alles bij uitnemendheid en in de hoogste orde zal doen plaats hebben, maar eisen wij niet, dat men ons tevoren zegge *hoe* het geschieden zal, want dat kan en dat mag niet geweten worden. Zo veel weten wij nochtans, dat er tijden en afstanden zijn, die zo veerkrachtig zijn, dat God ze klein en groot kan maken, al naar dat Hij wil.

Reeds wanneer onze vaders nu opstonden en de wonderen van onze tijd zagen, zij zouden althans voor een ogenblik menen reeds in het Duizendjarig Rijk te zijn. Nee, wij herhalen het, de profetieën der Schrift zijn, zo als zij daar liggen niet licht te verstaan, en daarom worden zij ook zo weinig gelezen. De geleerden worden er zelfs door afgeschrikt om ze te bestuderen. Er wordt ook een grote mate van Schrift- en historiekennis vereist, om de rechtstreekse bedoelingen en de menigvuldige zijdelingse toespelingen der profeten, benevens de kracht en schoonheid hunner uitdrukkingen te kunnen vatten. Daarbij ligt de heerlijkheid van Israël en der volken, van Christus en der kerk chaotisch verenigd, zodat wij ze, om zo te spreken, scheikundig moeten weten af te zonderen en te bewerken. Wat Christus van Zichzelf zeide: *Een kleine tijd, en gij zult Mij niet zien, en wederom een kleine tijd en gij zult Mij zien*, geldt van Hem ook in de profetieën. Wij zien Hem daar, gelijk wij de zon aan een drijvend zwerk zien, nu en dan, tussen de wolken door. Het komt dus aan op onderscheiding, op uit elkaar-houding, op rangschikking en ordening van tijd en plaats. Alles moet bearbeid worden, anders heeft men er voor zich zelf geen nut van, en wel verre dat de profetische schriften hiervan een uitzondering zouden maken, vereisen zij veeleer een afzonderlijke studie. Immers men moet even zorgvuldig letten op de vervulling der profetie als op haar wording, want de profetie wordt niet in de geschiedenis afgedrukt gelijk men een stempel afdrukt op het papier, maar zij is op Goddelijk kunstige wijze in de geschiedenis gewerkt, geweven, geborduurd, en het is het werk ener geestelijke kunst en wetenschap, om dit organisch geheel van profetie en historie te zien en te kunnen ontleden. Nochtans alles is te leren, en hier moet ik bij wijze van tegenstelling, oplettend maken op een schromelijk misbruik, vooral in onze dagen, van het woord studie.

Ik moet hier terugkomen op hetgeen ik reeds vroeger met een enkel woord zei. Wat een gewoon mens bijbelstudie noemt, dat noemen de geleerden Godgeleerdheid, men meent door de woorden groot te maken wat de eenvoudigste zaak van de wereld is. Die de bijbel het beste kent, is de beste Theologant of Godgeleerde. Die het meest van de zaak weet, is de meest wetenschappelijke man van het vak. Een groot man, *Herder*, heeft gezegd: *Theologie is niets dan bijbelkennis*. Hiermede wil hij en wil ik niet zeggen, dat de kennis der oorspronkelijke talen en van de met de uitlegging des bijbels

verwante wetenschappen niet grotelijks in aanmerking komen. Voorzeker doen zij dit, maar enkel als middelen tot de zaak, en niet als de zaak zelf. Zij zijn geen bijbelkennis, maar zij kunnen er te meer toe leiden, want niet altijd leiden zij er werkelijk toe. Hoe vele geleerden, die de naam van Godgeleerde dragen, geven door hun schriften ieder deskundige de duidelijkste bewijzen, dat zij alles kennen behalve de Schrift, waar zij over spreken als de blinde over de kleuren. Wat zij *de wetenschap* noemen, is niets anders dan hun eigen onwetendheid. Zij geloven niet, en daarom weten zij niet, want de dingen des Geestes, de dingen Gods, kunnen niet geweten worden dan door het geloof. Daarom is de wetenschap, welke zich niet aan Christus onderworpen heeft, niets anders dan een moeder en voedster van ongeloof. Wat door Christus niet geheiligd is, is onheilig en blijft het, welke schone namen men er ook aan geve. Daarom vragen wij ook met betrekking tot de profetische Schriften vóór en boven alles *geloof*.

Immers wij kunnen elkander wel zeggen wat er in de Schrift staat, maar wij kunnen niemand overtuigen dat het waarheid is, dat is een zaak des geloofs bij ieder afzonderlijk. En daarom kunnen wij ook al onze toespraken met geen ander woord eindigen, dan waarmee de Heere nu en dan zijn woorden besloot: *Wie oren heeft om te horen, die hore!* En: *wie het vatten kan, die vatte het*. Doch geloven wij, zo zullen wij zeker de heerlijkheid Gods zien, en *wij zullen haar ook in de Schrift zien*. Zeker zagen de profeten de toekomst soms in gezichten als door een scheur in de hemel, en soms in klare woorden, en werd dan weer door hen van het oude beeld een nieuw gebruik gemaakt, nochtans geeft ons de Schrift een geregelde ontwikkeling van profetieën. Daarom houd ik in deze (ik zei het reeds elders) veel van de strijdtactiek van de oude Napoleon, die gewoonlijk al zijn strijdkrachten op één punt, en wel op het centrum verenigde.

In de prediking en voor het eigen hart doet een enkele tekst veel, zeer veel, soms alles, maar in de strijd doet hij niets. Daar moet de gehele Schrift het doen. Waar een leger is, moet een leger tegenover staan, daar is een afzonderlijk mens krachteloos, en zo ook een afgezonderde tekst. Immers een tekst ontvangt zijn waarheid alleen uit het verband, en het organisme der Schrift is zo fijn, dat de tekst buiten zijn verband dikwijls zijn kracht verliest. Nochtans moeten wij geheel de Schrift samentrekken tot een enig punt, en welk is dat punt? *De Christus*. De komende Christus, en gekomen zijnde, de wederkomende Christus, in het binnenste, in het brandpunt der profetie, en de gehele Schrift is daar om dit éne denkbeeld te ondersteunen. *Zie, Hij komt!* is de roep der Schrift, en deze roep eindigt niet, voordat de Schrift eindigt. Ja, deze roep is door de Kerk gegaan van alle eeuwen, en daarom moet ook de gehele Kerk deze roep levend houden door deel te nemen aan de arbeid der profetische uitlegging. Wat kan één mens doen in zulk een grote zaak! De enkele mens weet slechts een stukje der zaak. Daarom moeten allen zich verenigen rondom dat ene middenpunt, want dit is de ware eenheid, dat allen op hetzelfde zien, al zien zij niet in alles hetzelfde. Doch gewoonlijk willen wij wiskundige zekerheid, en bepaalde getallen, geen schriftlogarithmen (kunstgetallen, als gronden van menigten van berekeningen) voor de eeuwen. Wij zijn dan ook blijkbaar in alles en vooral in de Kerk in een voorlopige toestand: hier staat een schoof, en dáár staat een schoof, doch er is geen geheel, geen eenheid. *Het Loofhuttenfeest moet nog komen*.

De meesten zijn onverschillig of bevreesd voor de toekomst, maar de profetie voorkomt beide, de onverschilligheid en de vrees. Zij geeft ons de rechte richting, en maakt ons waarlijk vrij van allerlei bezwaar, dat zich op ons werpt. Te wonen in een stad, in staat van beleg, is verdraaglijk maar daarom niet genoeglijk. Men moet daarbij ook de moed hebben om de dingen, die niet meer van deze tijd zijn, weg te nemen, doch men zorge het wezen en het leven niet aan te raken. Men werke

mede in de grote bewegingen en vooruitgangen Gods, maar niet in die der mensen. Zeker is de wereld in barensood, en wel zou de fabel waar worden dat de berg een muis baarde, wanneer het einde van al die wereldschuddingen niets anders ware dan de verwezenlijking van de wijsgerige droom van een paar mensen, die zich een denkbeeld van de beste en deugdzaamste wereld gevormd hebben. Nee Gods ontwerpen en deze alleen zijn het, welke verwezenlijkt zullen worden. Geen partijen kunnen zich dan ook staande houden op enig gebied, *zij allen hebben gebrek aan toekomst*. Van daar, om zo te spreken, het blind lopen aller menselijke ondernemingen in onze tijd. Doch vooral in zaken van de Staat en de Kerk zijn alle theorieën van mensen verward en onzeker. *Alleen de heilige mensen Gods hebben de toekomst beschreven alsof zij geschiedenis was*. Alleen de bijbel is zwanger van toekomst. In het licht der toekomst moeten dan ook de profetieën gelezen worden.

Doch nu willen velen niet, dat de bijbel zo veel heerlijkks van de toekomst zegt. Er zijn rechtzinnigen en vrijzinnigen, in de orthodoxie is ietwat stilstaands (stationairs) maar op een vaste bodem, en in het liberalisme is een kracht van beweging, maar welke geen wortel in de onveranderlijke waarheid heeft. Beider eisen worden in de profetie voldaan. Dáár is vastheid en beweging, onveranderlijke waarheid, én toekomst. *Wat zich niet ontwikkelt, sterft*. De redding uit een valse positie bestaat daarin, dat men nooit op zijn voetstappen terugkeert. Zijn wij in zulk een toestand voorwaarts dan! En zó er uit, want achterwaarts te gaan kan niet. *Voorwaarts!* Een kasteel te verdedigen is in onze dagen geen oorlog voeren meer, men laat nu de vestingen liggen en zoekt een hoofdtreffen. Het komt thans aan op de aanval.

Zo moet, bij voorbeeld, de hervorming altijd aanvullender wijze te werk gaan, of zij houdt op hervorming te zijn. Zij had zich nooit tevreden moeten stellen met alleen verdedigenderwijze te werk te gaan. Zodra zij afliet van aan te vallen was zij haar kracht kwijt. De profetie nu roept ons op nieuw tot de strijd en tot de aanval. Zij opent ons de toekomst, om onze tegenwoordigheid te heiligen. Zij roept ons toe om boven alles een aandeel te verkrijgen in het Jeruzalem dat boven is, en dat eenmaal nederdalen zal, ja, om dáárin ons burgerrecht te ontvangen. Doch ook de profetie is voor de meesten wat het water is voor de niet-dorstigen: een zaak van blote beschouwing. En zij, en geheel de Schrift mag dit niet zijn. Daarom moet er altijd een punt voor ons zijn om terug te keren tot de eerste beginselen, tot het één en boven alles nodige. Wij moeten ons in de profetieën niet verliezen. Dikwijls hoort men zeggen: *"O die eerste beginselen ben ik al te boven."* Doch wat is de mens te boven? De grootste algebraïst komt nooit de vier regels der rekenkunst te boven. De grootste schrijver nooit de 26 letters van het alfabet. Daarom eindigt ook het hoogste en verhevenste boek, de Openbaring van Johannes al zijn prachtige, hemelse, tijd en eeuwigheid omvattende gezichten en openbaringen, met de eenvoudige verkondiging van het Evangelie, met de enige grondslag van al die heerlijkheden: *Die dorst heeft, kome, en die wil, neme het water des levens om niet*.

Nee, wij moeten ons niet in de profetieën verliezen, maar wij moeten ook tevens zorgen de profetieën niet te verliezen door ze geheel en al te vergeestelijken en daarmee te verdampen. Ik zou niet weten, waarom het niet mogelijk ware voor Christus, zowel op aarde te regeren, als er op geleden te hebben. Men zegt: *"het kan niet."* Doch waarom kan het niet? Wat zijn dat toch voor regels, die wij ons zelf gesteld hebben! Denkt u welk een plaats gij wilt, altijd zal er toch een zetelplaats voor Christus moeten zijn, en waarom kan de aarde deze zetelplaats niet zijn? *Neem het koninkrijk en de regering van Christus op aarde weg, en gij verscheurt dertig, veertig kapitels van de Schrift. Vergeestelijkt gij ze, dan strooit gij ze in de wind, maar volgt gij de Schrift, dan komt gij*

met haar aan het doel, waar zich het einde verbindt met het begin. Als gij met Columbus de wereld omzeilt, keert gij nooit rugwaarts, maar zeilt gij altijd door, en keert op deze wijze terug naar het punt van waar gij zijt uitgegaan. Hoe weerspanning is toch het menselijk verstand en hart tegen God! *Er is een hijgen naar uitkomst, er zijn kreten van verlangen, er zijn barensweeën van een nieuwe geboorte, en nu God aan de wereld een toekomst geeft zo heerlijk als er ooit gewenst kan worden, nu wil de mens haar niet hebben, maar vernietigd hij haar, door haar oneigenlijk gemeend, zinnebeeldig bedoeld, van enkel geestelijke strekking te verklaren.* In Christus belichaamt God zich en belichaamt zich alles wat Goddelijk is. Waarom zijn wij dan toch zo tegen het lichamelijke? Is niet in het lichaam van Christus de volheid der Godheid, der heerlijkheid uitgestort? En kennen wij de ziel anders dan in het lichaam waarin zij denkt? Wat hebben wij mensen, aan bloot geestelijke voorstellingen? Zeker wij kunnen en moeten leven *in* de lucht, maar niet *van* de lucht, wij moeten tegelijk een vaste grond onder onze voeten hebben. Nochtans heerst er bij de mensen een zekere platonische voorstelling van een volkomen toestand.

Doch gewoonlijk doen eerst de mensen de dingen Gods kwalijk, en doet God ze daarna goed. Wij willen aan de wereld een *denkbeeldige* toekomst geven, trouwens een *wezenlijke* toekomst kunnen wij haar niet geven. Dat kan God alleen, en dat heeft Hij gedaan door zijn profeten. De enkel geestelijke opvatting der Schrift zij goed voor hart en huis, maar niet voor de wereld. Al wordt een heilige Theresia in het eenzaam bidvertrek opgetrokken tot in de derde hemel, wat heeft de wereld daaraan? God is geen God der enkelen alleen, maar ook der massa's, der volken. De bloot geestelijke schriftverklaring is een persoonlijke schriftverklaring, en er is altijd een strijd tussen het voorwerpelijke en onderwerpelijke, tussen hetgeen buiten en hetgeen binnen ons is, doch laat ze te samen huwen en de twist is uit. Alle twist over het huwelijk eindigt in het huwelijk. Vóór die tijd beschouwt de een het huwelijk als ongepast, en de andere als ongelukkig, de gehele familie wordt geraadpleegd en de onderhandelingen duren voort. Dus, laat het paar huwen en alles is vereffend. Verenigen wij het geestelijke en letterlijke, want zij behoren bij elkander. Kleur en geur zijn op zich zelf niet denkbaar, en bestaan niet zonder lichamen waaruit zij voortkomen. De bloem ademt geur, zo ademt de letter geest, doch beide behoren bij elkander. Wie de bloem heeft zonder de geur, heeft de rechte bloem niet, en wie de geur heeft zonder de bloem heeft de rechte geur niet. Laat ons dan niet scheiden wat God heeft verenigd, en wat in die vereniging alleen Goddelijk is en blijft, maar door de scheiding ophoudt Goddelijk te zijn en menselijk wordt.

Wat baat het om de Schrift te hebben, indien wij haar niet goed verklaren? Wat baat het, dat God ons heerlijk rein en zoet water geeft, en dat wij alvorens het te drinken, *er ons stof en slijk in laten vallen* en er daarenboven nog ons zout bij inwerpen? Gods Woord is de beste spijs, daarom eist zij ook de beste wijze om opgediend te worden. Gods Woord moet in zijn volle waarheid, met smaak, met tact, met kracht worden verkondigd. Ja Gods Woord is geïnspireerd (ingegeven) en het moet met inspiratie (bezieling) teruggegeven, uitgelegd en verklaard worden. En nu de profetie? - Welk een zoete wijn is er in haar druiventrossen! Men moet ze slechts weten uit te drukken, zo als de schenker ze in de beker van de koning Farao uit te drukken wist. Ja de druif, de olijf, de granaatappelen moeten uitgedrukt worden. Misschien ben ik gedurende deze vijfentwintig jaren daartoe niets dan een hulp geweest, doch gaarne zal ik aftreden, wanneer ik niet meer nodig zal zijn.

De uitlegging der profetie acht ik echter ook tot mijn gebied te behoren, misschien door geboorterecht, misschien door veroveringsrecht, uit kracht waarvan zich een onderzoeker zeker gebied toe-eigent misschien door beide. Hoe dit zij, ik zocht bij de Heere de sleutels van Zijn

profetie, en het is enkel mijn bedoeling, ook u de ontvangen sleutels in handen te geven, opdat gij ze naar huis nemen en zelf daarmee de schatkamers van de Schrift openen mag.

Gij weet zeker wel bij ondervinding, welk een genot het is, eerst een onbepaald denkbeeld van iets te hebben, en daarna tot bepaalde denkbeelden en klare voorstellingen er van te komen. Zo was het ook voor de apostelen een groot genot, na de opstanding des Heeren tot het klaar inzicht te komen van de profetieën, die tot hertoe voor hun ogen verborgen waren. Wil ik hiermee nu zeggen dat ons alles klaar zal worden? Herinnert u wat ik straks gezegd heb. Nee, er zullen met betrekking tot de profetieën nog altijd verschillende meningen blijven heersen, doch deze zee is zo wijd, dat vele schepen tegelijk er op kunnen varen, zonder elkander aan te zeilen, veel minder te overzeilen. Zoveel is zeker, in de profetie zijn altijd vaste beginselen, en uit deze moet men de onbekende waarheden afleiden. Daarbij moet het algemene opgaan in het bijzondere. Wie goed wil zien, moet niet over alles heen zien, maar moet zijn gezichtseinder goed bepalen, even als wij, een schilderstuk goed willende bezien, dóór onze gekromde hand of samenrolde catalogus zien, want hierdoor ziet men op het punt waar het op aankomt, en al het overige snijdt men af.

Ook komt het er op aan, *om alles naar behoren te plaatsen*. Tedere zaken moeten teder behandeld worden, en de profetieën zijn tedere zaken. Al de woorden Gods, maar vooral de profetieën moeten vers van de boom der Schrift geplukt worden. Ik ben zeer tegen het afgetrokkene, en bemin het levendige en frisse in de voorstellingen. De Schrift is in niets afgetrokken, het is bij haar alles leven en zo vers, alsof het eerst heden gebeurd en beschreven was. Gelijk een vis zich beweegt in het water, waarin hij leeft, zo leeft en beweegt zich, bij voorbeeld, elk woord en elke daad van Christus in de profetie. Neem dat woord of die daad uit de profetie, en houd ze op zichzelf, en ze zijn als een vis op het droge. Wilt gij nu echter de vis volkomen beschouwen in zijn leven en zijn beweging, bezie hem dan niet buiten, maar in het water. En neemt gij hem ook voor een ogenblik daaruit, om hem meer van nabij te bezien, laat hem er dan weer terstond invallen, eer hij sterft. En handel nu ook even zo met een bijbelse waarheid. Neemt gij haar uit het geheel der Schrift, en houdt gij haar afzonderlijk, zo sterft zij aan een soort van uitdroging. Men moet haar altijd weer in de stroom der Schrift werpen, alleen daarin blijft zij levend en fris.

Christus zei met enkele woorden, doch waarin een wereld van betekenis ligt: *Zie hoe en wat gij hoort*. Nee, het is niet onverschillig op wat wijze iets gehoord, gelezen of besproken wordt. Het verschilt toch veel of ik u de sterrenbeelden op een gemaakte hemelkaart laat zien, dan of ik ze u aan de sterrenhemel zelf aantoon, zodat gij ze mede aanschouwt. De rechte beschouwing der zaak geeft een verversing en verlevendiging der waarheid, terwijl het tegenovergestelde een verdoving of doding der waarheid is. Het komt er dus op aan, dat wij ons vertrouwd maken met de wijze waarop, met de toon waarmee de profeten gesproken hebben. Er is een stroom van profetie. Om nu ook in de stroom dezer denkbeelden te komen, en als met de profeet mede te gaan, moeten wij er ons als indompelen. Elisa moest een speelman hebben om in de profetische toestand te komen, hoeveel te meer wij. Daarom moeten wij eerst enige hoofdstukken bij de profeten achtereen lezen, alvorens er met onze overdenking bij stil te staan, ten einde alzo langzamerhand in de profetische beweging te komen. Voorts moet men al het mogelijke licht op de bijbel laten vallen, alle oudheidkundige, letterkundige en zielkundige opmerkingen en oplossingen moeten ons welkom zijn, en de waarheid moet ons in alles en boven alles lief zijn.

Er is ook in de Schrift geen bekrompen eenzijdigheid, maar een koninklijke onpartijdigheid zelfs

jegens de vijanden. Wordt niet de koning van Tyrus een Cherub genoemd, Ezechiël 28:14? Ja, de zeer hooggeplaatste mensen, de profeten, brengen hulde aan hetgeen hooggeplaatst is. Bij hen is geen wegedenering van hetgeen wezenlijk is, zoals bij ons, geen ter zijde stellen of verguizen van een persoon of van een talent, welke ons niet bevalt of ons niet vleit. Nee, men moet met de Schrift liefelijk zijn, ook jegens zijn vijand, hem in datgene bewonderen waarin hij te bewonderen is, en dat oprecht, of het is geen waarheid. Doch men moet ook kalm blijven en zich niet laten meeslepen. Zelfs Satan wordt in de bijbel nooit bespot.

Daarom is er ook bij de heilige schrijvers een accent van waarheid en een toon van eenvoudigheid, die door een eerdichter niet na te bootsen is. Zeker, ieder profeet heeft zijn eigen stijl, gelijk ieder mens zijn eigen gelaat heeft, en als wij elkander eenmaal goed gezien hebben, dan kennen wij ook elkander voor altijd, en wij verwarren het gelaat van de een niet meer met dat van de ander. Op dezelfde wijze is het gesteld met de apostelen, zowel als de profeten. Ieder heeft zijn eigen schrijfgave, en dat gaat zo ver, dat het onmogelijk is, dat Johannes kan gezegd hebben, wat Paulus gezegd heeft. Acht te geven op de *verscheidenheid bij de eenheid*, ook in de profetie, is nodig tot de rechte kennis van haar inhoud.

Men heeft lange tijd de eigenlijke studie der profetie verwaarloosd. Het zij voor ons geen achteruitgang geweest, dan om te beter en te groter sprong voorwaarts te doen. Het worde ons een voorbereiding tot een te krachtiger vooruitgang. De Kerk is vroeger en later en ook nu, in allerlei papistische en filosofische richtingen gekomen, en deze hebben ons de schat der profetie weggenomen. Doch juist daarom moeten wij weder in de profetische richting komen. Trouwens er is geen waarheid, hoe miskend, die niet op haar tijd weer haar recht doet gelden. Het profetische beginsel, zo lang onderdrukt, moet eenmaal weer leven aan de zaak geven. Slechts hij die zijn tijd verstaat, brengt grote dingen tot stand, en anders verliest hij zich in allerlei kleingeestigheden, welk een groot en bekwaam man hij ook zij. De vragen des tijds moeten zich oplossen in de vraag voor de toekomst. De wereld zegt: *"het zal wel gaan, en alles zal zich schikken."* Doch niets gaat van zelf, en niets schikt zich voor de Christen, dan door geloof. Er is in alles een crisis, waaruit het koninkrijk Gods wordt geboren, en een Christen mag zich niet tevreden houden met bloot staatkundige vertroosting. Welke was de enige troost der profeten in hun benauwde tijden en van allen die naar hun profetieën luisterden? *De Messias-verwachting.* Ook ons moet de drang der tijden dringen tot dezelfde verwachting.

En wanneer wij nu ogen krijgen voor de achtergrond van de profeten en van de psalmisten, dan gaat het licht ons op in de duisternis, en wij zien uit onze tegenwoordigheid in de diepte der toekomst. En zeker is het schoon en groot, om zich te laten opheffen tot de sterrenhemel en de grote werken Gods te bestuderen, maar ook de bestudering der toekomst is groot en schoon. In de wereld is alles fraai in het begin, maar het eindigt lelijk en treurig. In de Schrift daarentegen is het als een dampige zomermorgen, waarop de schoonste en zonnigste dag volgt. Ja, in de Schrift is het begin meestal niet enkel dampig, maar donker, ja ontzettend zwart van onweerswolken, doch het blijft zo niet, eerst moet de zonde en het oordeel weggenomen worden, en dan komt er heerlijkheid, enkel heerlijkheid. Verplaatst de profetie ons ook in de middernacht, zij eindigt altijd in de dag. De rijke maaltijd ligt in de toekomst, wie zich met een schrale maaltijd wil vergenoegen, die leve van de tegenwoordigheid. *Niet alzo!* Reeds in de tegenwoordigheid moeten wij van de toekomst leven. Wedergeboorte, herstel van de enkele ziel en van aarde en hemel, is het grote beginsel der Schrift. *Het paradijs is open!* Ziedaar wat aan het kruis wordt uitgeroepen. *Alle dingen worden nieuw!*

Ziedaar wat ons van de troon des hemels wordt verkondigd.

Wij leven in de vergankelijkheid, en alles wordt oud rondom ons. Wij sterven de wereld af, en zij sterft ons af, ja wij sterven elkander af, maar van de profetie is het grote denkbeeld: een nieuwe schepping. Zij spreekt van een wedergeboorte, waarvan wij de barensweeën gevoelen. Daarom is de gehele Schrift profetisch, want geheel het geloofsleven bereidt zich tot de toekomst. Het geloof aan het verleden, sluit het geloof aan de toekomst in zich, vandaar in de Schrift die onophoudelijke verwijzing naar toekomstige tijden. Trouwens wat is de mens zonder toekomst? De zonde is: het geven van de voorkeur aan het *tegenwoordig ogenblik*, boven de toekomst, aan het genot der voorbijgaande vreugd. boven de belofte van de blijvende vreugd. Het geloof is het tegendeel, en zelfs de deugd bestaat daarin, dat men zijn toekomst niet opoffert aan zijn tegenwoordigheid. De Christen kent ook geen andere deugd, en waar de wereldling zegt: laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij, daar zegt de Christen: "Indien wij alleenlijk *in dit leven* op Christus zijn hopen, zo zijn wij de ellendigste van alle mensen. Doch wij houden het daarvoor, dat het lijden dezes tijds niet is te waarden tegen de heerlijkheid, die ons zal geopenbaard worden."

Christus is ook hier een Voorbeeld boven alle voorbeelden. Hij offerde geheel Zijn tegenwoordigheid op, om de Zijnen in zijn toekomst te doen delen. Hij zou Koning zijn over alle koninkrijken der wereld, de duivel bood ze Hem aan, maar vóór het lijden en zonder het lijden. Maar Hij zei in Zijn hart: *nee, nu niet!* En de verzoeking was voorbij. Ook hebben alle grote mannen het meest voor de toekomst gearbeid. Zij zijn de Mozessen, die veertig jaren in tranen hebben gezaaid, wat de overwinningen van de Jozua's in zeven jaren hebben geoogst. Nee, wij merkten het reeds op, niet de maaiers, maar de zaaiers waren de grote mannen. Zie het in Christus en de apostelen. En nu, het eeuwige leven zal zijn een *openbaar* worden met Christus, gelijk het tegenwoordige leven een verborgen en *geborgen zijn* in Christus is. Zo moeten wij ons dan nu in Christus verbergen en verliezen, om in de eeuwigheid in Hem gevonden, en met Hem geopenbaard en verheerlijkt te worden. Het voorwaarts van de Christen is dan ook enkel een opzien naar de hemel, naar Christus, komende uit de hemel.

De Messias-verwachting verkreeg, zo als wij zeiden, voor Israël haar hogere waarde van de druk der omstandigheden, waarin zij verkeerden, even als de kaars haar hogere waarde ontleent aan de nacht, waarin men haar ontsteekt. Verbeeld u toch, dat een Jeremia in de stikdonkere nacht, die hem omgaf, niets zag. Zou het hem niet ondraaglijk zijn geweest? Doch nu zag hij op de komende Messias, op de Brenger des vredes en der vreugde, en hij was getroost, hij en allen die geloofden. Daarom is de studie der profeten ook voor ons van zo veel belang. Door te zien op de wederkomst van Christus wordt in onze donkerheid alles licht. De eerste komst van Christus scheen ook een afgesloten gebeurtenis te zijn, en toch lag er nog een wereld van toekomstige gebeurtenissen in opgesloten.

Nu behoren de profeten, of behoort het geprofeteerde tot het gebied van het menselijk leven en van het menselijk weten. Er is derhalve een wetenschap der toekomst. Er is bij de mens een natuurlijke aanleg tot de kennis der toekomst, ook leeft hij gedurig in de toekomst. Hij moet het doen. Niemand kan, als mens het tegenwoordig ogenblik als doel beschouwen, ook dit onderscheidt de mens van het dier. Het dier heeft voor geen historie en geen toekomst. Deze staan tegen elkander over. Bij ons is de verbuiging niet volmaakt, zonder de verleden, tegenwoordige en toekomstige tijd. Zo mag de mens ook een testament maken. Hij mag met zijn tegenwoordigheid werken zo veel hij kan. Een

huisvader is een wetgever, en zijn testament is zijn wet. Hij mag over de toekomst van het zijne beschikken, gelijk hij doet over zijn tegenwoordigheid. Daarenboven profeteert ieder in zijn kring. De staatsman, koopman, landman, zij allen zeggen ten gevolge van ondervinding of gevolgtrekking, wat er toekomstigs uit het tegenwoordige zal voortvloeien. Ja ieder mens scheidt zich een zekere toekomst voor zich zelf, voor zijn kinderen, voor zijn vaderland, voor de Kerk, voor de wereld. Ieder leeft in zekere toekomst. Zeker is het bij de meeste mensen een aardse en tijdelijke toekomst, doch de Christen gaat verder, en ziet over de grenzen van aarde en tijd, en verbindt het eeuwige met hetgeen voorbijgaat. Het behoort ook tot de bestemming van de mens, dat hij weet waar hij heengaat, niet alleen in de tijd, maar ook in de eeuwigheid. De toekomst te kennen, behoort tot de behoeften van de mens, en die behoefte wordt alleen door het Woord van God wezenlijk vervuld.

Bij de Heidenen zien wij door de natuur pogingen aanwenden, wat zonder de genade niet mogelijk is te doen. Zeker was de poging zelf uitnemend, doch daar het de poging ener onherboren mensheid was, moest zij mislukken en is zij mislukt. De gaven der natuur zijn niet te plaatsen naast de gaven der genade, zij verschillen van elkander als aarde en hemel. Daarom is het letterlijk onzinnig, om Socrates naast Christus te plaatsen, er is gelijkheid tussen beide, maar als die van de karikatuur met zijn tegendeel. Er was een rechtstreekse en stellige voorbereiding van de komst van Christus, en zij wordt bij Israël gevonden. Er was ook daarvan bij de Heidenen een zijdelingse en negatieve voorbereiding, welke enkel bewees, dat het heil niet bij, en de zaligheid niet uit de Heidenen was. Zij was het bewijs van behoefte aan een gelukkige toekomst, waaraan echter door eigen middelen niet kon voldaan worden. Er was bij hen een neiging om, bij gebrek van ware profetie, zich een valse in de plaats te stellen. De Heidenen gevoelden, dat de mens de toekomst kennen kon en kennen moest, doch bij zieken is alles ziek, en wie geelzuchtig is, die ziet alles geel, het ligt niet in de voorwerpen, maar in de kwaal. De Heidenen hadden profetie, maar het waren sibillen, orakelprofeten of profetessen, waarzeggers of waarzegsters.

Alle volken hadden zulke profeten, en ik zeg niet dat alles vals was, want er is, zo als wij gezien hebben, een intuïtie, een vermogen der ziel, waardoor men een juist en klaar inzicht heeft in een zaak, en met juistheid de gevolgen er van berekent. De meeste grote gebeurtenissen zijn voorspeld. Er zijn voorspellingen, waarvan men niet weet hoe de mensen er aan gekomen zijn. De berekening van een eclips door middel der sterrenkunde, is een voorspelling, en dat het morgen mooi weer zijn zal, is een waarzegging, maar is de uitkomst juist, dan is het hetzelfde of de voorspelling door een wiskundige berekening of door intuïtie geschied is. Nu had de heidense wereld haar godspraken nodig, om het even of zij vals waren of niet, want ten allen tijde heeft men zijn voordeel gezocht met de bevrediging van menselijke behoeften. En men ziet het meermalen, dat wanneer de behoefte eenmaal is opgewekt, men zich met het nietigste tevreden stelt. Nochtans voor de honger voegt brood, geen kolokwinten, voor de dorst water, geen heulsap.

Bij alle volken ontaardde het denkbeeld van profetie in waarzeggerij, en deze waarzeggerij was geen doorlopende verkondiging, maar geschiedde op afgebroken wijze en bij afzonderlijke stukken. Nu is er geen namaaksel, of het bewijst dat er iets echts bestaat, en wel, dat dit zo belangrijk is, dat men er belang bij heeft het na te maken. Indien er geen wezenlijke kennis van de toekomst ware, er zou geen valse zijn, evenmin als er vals goud zou zijn, als er geen echt goud was. Doch het echte is juist door zijn echtheid onderscheiden van het valse, men kan wel enkele maar niet alle eigenschappen van het echte op het valse overbrengen. Daarom is dan ook de profetie als zodanig eeuwig onderscheiden van alle waarzeggerij. Zij is geen reeks van onsamenhangende voorspellingen gelijk

deze, maar een onafgebroken lijn, die al de eeuwen doorloopt en uitloopt op een enig Persoon - Christus. De waarzeggerij is enkel een greep in de bestaande zaken en omstandigheden, zonder verband met het historisch verleden of de historische toekomst. Daarbij de ware profeten verkondigen wel geluk, maar door tijden van verdrukking heen, de valse profeten daarentegen verkondigen meestal onmiddellijke uitkomsten en dadelijk geluk. Voorts betreft de ware profetie altijd de grote belofte Gods voor Israël, voor de Kerk, voor de wereld, terwijl de waarzeggerij meestal kleine en bijzondere belangen betreft. Daarom moet ook de kennis der toekomst niet zozeer onszelf gelden als wel onze gehele omgeving.

De profetie is geen voorwerp van bloot wetenschappelijke bespiegeling, maar een hoog belang. De hoogste belangen der wereld, der Kerk, van Israël zijn er in begrepen. Het is daarom de Schrift nooit om de toekomst als toekomst te doen, nee, het is haar alleen om de ontwikkeling en vervulling van het koninkrijk Gods te doen, en daarom wijst zij alle waarzeggerij af als vermetelheid, en alle blote bespiegeling der profetie als een ijdele nieuwsgierigheid. De toekomst is bij haar enkel de verwezenlijking van het verledene én het tegenwoordige. Zij stelt de toekomst voor als de tegenwoordigheid in haar volle bloei en vrucht, zodat er wederkerig geen profetie in de Schrift is, dan die in verband staat met het tegenwoordig ogenblik. Trouwens men moet een vast punt hebben om te staan, en een onbeperkte gezichtseinder om te zien. Al de profetieën, hoe ver zich ook in de toekomst uitstrekkende, rusten op historische grond. Niets staat op zich zelf. De profetie groeit in de historie en groeit er uit, gelijk de bladeren uit een boom groeien. Niets zweeft in de lucht. Alles heeft zijn eerste vervulling of verwezenlijking in de gewone dingen des levens.

Reeds de dichtkunst weet daar iets van, zo als wij reeds zeiden. Men begint met een bekend onderwerp, doch gaande weg neemt de dichter een hoger vlucht en al verder en verder gaat zijn tocht, totdat hij niet verder gaan kan noch mag. Wij kunnen van de Schrift zeggen: de geschiedenis is een stuk werk en de profetie is een stuk werk, die zodanig in elkander sluiten, dat zij eenmaal ineen gevoegd, niet meer van elkander los te maken zijn. *Trouwens de profetie is in de geschiedenis als ingeweven.* Zonder de geschiedenis, zou de profetie ook geen zelfstandigheid hebben. De geschiedenis is in dit opzicht het gebeente der profetie. Dikwijls liggen de kiemen ener profetie reeds verborgen in de vroegere geschiedenis, maar altijd is de tegenwoordigheid het voetstuk, waarop zij staat. En dit gaat zo ver, dat Christus niet eerder als Koning werd aangekondigd, dan toen er een koning in Israël was. In de zegen van Jacob over Juda, wordt Hij als zodanig wel aangewezen, maar nog onder verbloemde uitdrukkingen. Mozes kondigde Hem aan als Profeet en Middelaar. Mozes zelf was profeet en middelaar, waar het tijdelijke bestond, werd tegelijk op het eeuwige gewezen. Zo werd ook door Christus Zelf bij de verwoesting van Jeruzalem tegelijk het einde der wereld geprofeteerd, want de laatste gebeurtenis wortelt in de eerste.

Daarom moeten wij ook de Joden gedurig tonen, welk een volmaakte harmonie er is tussen de profetie en de geschiedenis. Gelijk de olie op het water drijft, drijft de profetie, om zo te spreken, op de geschiedenis. In de Schrift ligt in alles levende profetie, men sprak en men ademde onophoudelijk in de profetische atmosfeer.

Wij weten het, er is een historische en een profetische stijl. De historische stijl heeft de kracht van de tegenwoordige tijd, de profetische stil heeft de kracht van de toekomstige tijd, en zelfs de inkleding, welke ook, behoorde tot de wezenlijkheid van de last, die de profeten hadden te verkondigen, doch in elk geval, zonder geschiedenis, geen profetie. God heeft door de geschiedenis van de kerk, die van Zijn Zoon laten beschrijven. En enkele delen dezer geschiedenis verheffen zich als bergen boven de oppervlakte der aarde. Dit zijn de profetieën van *de komende* Christus. De

belofte van de Christus is de gouden lijn, die de gehele geschiedenis doorloopt, en de profetie van de Christus is in het goud der historie gevat. Een kostelijk gesteente kan niet alleen gedragen worden, het moet aan iets vastgemaakt worden, waarin het tegelijkertijd sluit: de profetie van de komende Christus is het edelgesteente in de gouden ring der heilige geschiedenis. Wederkerig is er geen heilige historie zonder profetie, want alles wat in de heilige geschiedenis voorkomt, staat in verband tot de toekomst, tot de vervulling der grote belofte Gods: de Messias, de Christus. In de geschiedenis ligt de profetie gelijk de man ligt in het kind.

Aan de andere kant is wederom de profetie een wordende geschiedenis, want vervulde profetie is wederom geschiedenis. De profetie is dus eigenlijk een brug of overgang van de tegenwoordige tot de toekomstige geschiedenis. De profetie groeit uit de geschiedenis, is een kind der geschiedenis, totdat zij zelf weer geschiedenis wordt, begroeid met profetieën. Zo gaan de profeten als het ware vóór de geschiedenis staan, om haar op te klaren en te verhelderen, en achter haar om ons de profetieën aan te wijzen zo als zij afgedrukt zijn in de geschiedenis. De profetieën zijn derhalve nu de bazuinen, de aankondigers van de grote daden Gods, en dán de echo's, de nagalmen er van. Op deze wijze is er een gedurig huwelijk tussen geschiedenis en profetie.

Wij, die al de bescheiden voor ons hebben, kunnen licht opmaken wat het eigenlijke hoofddoel van geheel de Schrift is. Het is niet anders dan om in de loop der tijden, dus langs geschiedkundige weg, de belofte van verlossing, door God na de val van de mens gegeven, te vervullen. Deze belofte, terecht de moederbelofte genoemd, omdat zij de bron is van al de andere beloften, maakt op geestelijk gebied een scheiding tussen het licht en de duisternis door een tijdelijke strijd, die aan de zijde Gods en dergenen uit de mensen, die onder God meestrijden, in een eeuwige overwinning zal eindigen, luidende deze belofte aldus: *Ik zal vijandschap zetten tussen u (slang), en tussen deze vrouw, en tussen uw zaad en tussen haar zaad, datzelve zal u de kop vermorzelen en gij zult het de verzenen vermorzelen.* De slang, door de duivel bezeten, vertegenwoordigt de satan, en zijn zaad zijn de goddeloze mensen, die zich niet bekeren, (Openbaring 12:9, Mattheus 25:41, Johannes 8:44, 1 Johannes 3:8). Het zaad der vrouw daarentegen is Christus en die Christus toebehoren. Het tijdelijk onderscheid tussen deze beide zal eindigen in de volstreekte eeuwige scheiding van elkander. Van hetzelfde ogenblik af dat deze belofte gegeven werd, begint de vreselijke geschiedenis van jammer en ellende, welke nu ongeveer zesduizend jaren voortduurt, en zeeën van bloed en tranen hebben de aarde overstroomd en zijn door de aarde verzwolgen, om altijd weer nieuwe zeeën van bloed en tranen over zich te zien uitgestort. De ontzettende krachten der zonde vermenigvuldigden met de mensen, de dragers dezer krachten.

En ofschoon God een grens stelde aan deze krachten door alle mensen te doen sterven, tussen deze stervende legers van bestrijders Gods verzezen weer nieuwe legers van bestrijders, en zo ging het voort tot op deze dag. Nochtans tussen brede stromen van zonde en ellende, vloeide er ook van het begin af tot nu toe, onafgebroken stil maar veilig, een liefelijk beekje van de bergen Gods, door enge maar liefelijke en vruchtbare dalen, aan welker oevers alles groende en bloeide, en waar ieder die het verloren paradijs der aarde terug zocht, het terug kon vinden: *Gods genaderaad, Gods vreeverbond, Gods kerk.* Aldaar woonden of vernachtten althans de waarlijk gelovigen, de waarlijk godvruchtige mensen van alle tijden, en hadden zij te midden van de gedurige strijd, een gedurige toevlucht, totdat zij door de dood ingingen in de rust, in de vrede.

Deze tweërlei geschiedenis, de geschiedenis der wereld en de geschiedenis der kerk, vormt één epos, met een menigvuldigheid van de treffendste episodien, aan welker beschouwing de verhevenste denkers van alle tijden zich niet hebben kunnen verzadigen. Wij werpen slechts als in vogelvlucht

een blik op die wereld van gebeurtenissen. Na de val openbaarde zich de macht der zonde, des satans allereerst in de broedermoordenaar Kain, en God trad op tegen Kain als Rechter, en tevens als de Genadige die het vonnis verzacht. Nochtans Kain verwijdert zich van het vaderlijk huis, en in plaats van Abel, wordt door Seth de lijn van het heilige zaad voortgezet. De kinderen van Seth worden onderscheiden als kinderen van God, de kinderen van Kain worden enkel kinderen der mensen genoemd. Er ontstond nochtans geen oorlog onder elkander, nee, maar het tegendeel er van: verzwagering. De hoge natuurlijke en geestelijke krachten die de mens toen nog eigen waren, gevoegd bij de hoge leeftijden, die zij toen nog bereikten, deden uit deze verzwagering mannen van buitengewone geest en lichaams krachten voortkomen, die de aarde vervulden met moedwil en wrevel. Henoeh werd voor hun ogen weggenomen, omdat hij geloofde en met God wandelde, doch zij gaven er geen acht op. Toen liet God ze menigvuldige malen door Zijn Geest bedreigen en bestraffen, doch zij wilden niet aflaten van hun ongerechtigheden. Toen waarschuwde Hij hen 120 jaren lang, en daarna verdelgde Hij allen door de zondvloed, uitgenomen Noach, zijn vrouw, zijn drie zonen en hun vrouwen.

Nauwelijks is echter de nieuwe aarde weer betreden, of de macht der zonde, van de satans, openbaart zich weer in de schaamteloosheid van Cham, en God trad tegen haar op in de vloek en zegenspreuk van Noach en scheidde Noach's nakomelingen in drie volken: de Semieten, Jafetieten en Chamieten, de Semieten onderscheidende als de dragers der Goddelijke belofte. Nochtans ontstond er geen oorlog onder elkander, nee, het tegendeel er van: *samenwerking*. Zij wilden een groot broedervolk blijven van enerlei spraak, van enerlei bestuur, van enerlei belang. Het middenpunt hunner vereniging zou het hemelhoge Babel zijn. Maar God verijdelde hun raad en vervulde de zijne, verdeelde hun taal in een menigte van talen naar hun geslachten, en dientengevolge breidden de Semieten zich uit in Azië, de Jafetieten in Europa, de Chamieten in Afrika, en vestigden hun kinderen zich in de naastbij liggende landstreken en gewesten, en stichtten overal machtige steden en nog machtiger rijken.

Alleen ten opzichte van Sem, als de drager der Goddelijke belofte, bleef de heilige historie voortlopen, doch bepaalde zich later, met ter zijdestelling van Ismaël en Ezau, alleen tot het geslacht van Abraham, Izaak en Jacob. God stelde dezen tot stamvaders van een afzonderlijk volk in het midden der volken. In dat uitverkoren volk zou God de komst van de beloofde Verlosser voorbereiden en doen plaats hebben. De kindsheid van dat volk was aartsvaderlijk, liefelijk en onbeschrijfelijk Goddelijk schoon. Als jongeling kwam het met Jozef in Egypte en rijpte daar de mannelijke leeftijd tegemoet. Toen begon de verdrukking, en God verlostte ze uit hun verdrukking, oordeelde Egypte en leidde Zijn volk uit met wonderen op wonderen.

Van dat ogenblik af begonnen echter ook de oordelen Gods over Zijn Eigen volk, omdat zich onder hen de macht der zonde en het ongelooft verhef. Nochtans hielden de zegeningen de bovenhand. Hij versloeg de weerspanningen in de woestijn en leidde daarna Israël als een zelfstandig volk in Kanaän, met uitroeiing van de in het diepst zedenbederf verzonken volken. Israël's verbonden en verzwageringen met de Kanaänieten brachten weldra Gods oordelen opnieuw over het uitverkoren volk. En nu volgde de ene oorlog en onderdrukking de andere, gepaard met Goddelijke tussenkomsten door richters, die Israël tijdelijk verlostten. Totdat God de begeerte van het volk om een koning, gelijk alle andere volken hadden, inwilligt, en hun Saul geeft, daarna David en door hem de omliggende gruwelvolken kastijdt door oorlog op oorlog. Daarna ontstond er een korte tijd van stilte, van vrede, van welvaart, van macht, zoals Israël nooit had gekend. Salomo de vredevorst regeerde. De tempel des Heeren werd gebouwd. Het was Israël's hoogste bloei. Onder Rehabeam

de zoon van Salomo, worden de twaalf stammen in tien en twee stammen gescheurd, vervallen eerst de tien, en later ook de twee stammen tot afgoderij, en de oordelen Gods en de naijver der twee koninkrijken, omringd door de meest oorlogszuchtige volken, veroorzaken een aaneenschakeling van oorlogen, die eindigen in de vernietiging van het rijk der tien stammen, de wegvoering van het volk naar Assyrië, én in de opheffing der Davidische heerschappij, de verwoesting van stad en tempel en de wegvoering van Juda naar Babel.

Na de Babylonische gevangenis wordt Juda alleen hersteld, niet als onafhankelijk koninkrijk, maar als wingewest van de elkander opvolgende machten, waarvan enkele Juda gruwelijk verdrukten en vertraden, totdat de Makkabeeërs het juk van onderdrukking van de hals wierpen, en zich met hun volk vrij streden, om weldra weer in de macht van Rome te vallen. Onder Herodes de Grote, een vorst uit Edom, met de Makkabeeërs vermaagschapt, verhief zich Juda weer, ofschoon in afhankelijkheid van Rome, tot een bloeiend koninkrijk. Gedurende zijn regering werd de Christus geboren. Later echter verviel het al meer en meer onder de macht van Rome, en Christus werd gekruist onder Pontius Pilatus, de stadhouder van de Romeinse keizer Tiberius over Judea.

En altijd werd de vijandschap tussen de Joden en de Romeinen groter, totdat ten laatste de Joden zich sterk genoeg waanden, om Rome te trotseren, hetgeen de val van Jeruzalem en de verstrooiing der Joden ten gevolge had, én de wrede vervolgingen der Christenen, die als de verachters van afgoden, door de Romeinen als een andere Joodse sekte evenals de Joden werden gehaat en vertreden, totdat de Romeinse keizer Constantijn het Christendom op de troon der wereld plaatste.

Wel verre echter, dat nu en voortaan de Christelijke godsdienst die der gehele wereld werd, volgden er botsingen, schuddingen en scheidingen van het oosten en het westen, van de barbaarsheid en van de beschaafd Christelijke wereld. In het oosten ontstond het Islamisme met zijn vals geloof en ruw geweld, en in het westen het bijgeloof met zijn verfijnde list en macht, totdat God de gezegende hervorming gaf, welke Rome dodelijke slagen toebracht, en door in Europa de machtigste staten te doen geboren worden, ook de *halve maan* (Mohammedanisme) zijn hoornen deed inkrimpen, zodat beider kracht ten minste uitwendig gebroken is, en zij thans een kwijnend leven leiden.

Doch ook de Hervorming schijnt thans haar bloeitijd bereikt en haar kracht verloren te hebben. De Schrift is in aller handen, maar wordt nog slechts door weinigen geloofd. De wetenschap wil thans de plaats der Hervorming innemen, en ons bevrijden van alles wat de Hervorming ons heeft aangebracht, opdat wij vrij worden van alles, vrij ook van God en van ons geweten. Zij wil aan de Schrift alle gezag en waarde en aan het geloof alle betekenis en kracht ontnemen. Zeker zal het haar niet gelukken voor Gods uitverkorenen, maar voor de wereld? Wat zal er gebeuren? Waarmee zal God ons van deze nieuwe verheffing van satans macht verlossen? Zal nu het ongelooft zich uitbreiden over het westen, gelijk zich vóór de Hervorming het bijgeloof daarover heeft uitgebreid? Wij weten niet wat er nog gebeuren kan, alvorens de allerlaatste tijdsbedeling aanvangt, maar Gods Woord voorspelt een grote afval, alvorens Christus wederkomt, die de mens der zonde, de zoon des verderfs te niet zal doen door de geest Zijnsmonds en door de verschijning Zijner toekomst, 2 Thessalonicenzen 2:3, 8. Deze toekomst is voor ons dan ook de noordster waarop wij bij onze scheepvaart op de oceaan der tijden het oog gericht houden, als op het enig onveranderlijk teken, waarnaar wij onze koers naar de eeuwige haven te richten hebben.

Keren wij na dit vluchtig overzicht van de wereldgeschiedenis tot de Schrift terug, dan splitst zich

deze van zelf in twee delen, die echter elkander onderstellen, en daarmee volstrekt onafscheidelijk tot elkander behoren: *in Oud en Nieuw Testament*. Het Oude Testament is de ontwikkeling van de Goddelijke belofte tot op haar vervulling toe, het Nieuwe Testament is haar vervulling zelf, doch niet haar gesloten vervulling, deze heeft eerst in de voleinding der wereld plaats, Mattheus 28:20. Nog eens, al de zwarigheden drukken alleen de nog onvervulde profetieën van de heerlijkheid van Christus in betrekking tot de kerk, tot Israël en de volken. En welke die onvervulde profetieën zijn, is alleen bij de behandeling van profetische schriftuurplaatsen zelf aan te wijzen.

Vragen wij nu: op welke wijze werd de Goddelijke hoofd- of moederbelofte - de belofte van de Verlosser van zonde - ontwikkeld en vervuld, zo is het antwoord eenvoudig, zo als wij het reeds meermalen hebben gegeven, dit: De ontwikkeling geschiedde historisch, en de vervulling Persoonlijk - in de Heere Jezus Christus. Gods genadebelofte bestond in de belofte van een Persoon, die het Zaad, het Kind alleen van de vrouw, en teven de enige Zoon van God zijn zou. En dat kind is ons geboren, een Zoon is ons gegeven, en de heerschappij is op Zijn schouder, en men noemt Zijn Naam Wonderlijk, Raad, Sterke God, Vader der eeuwigheid, Vredevorst. Christus is derhalve de Hoofdzaak van geheel de Schrift, en de Schrift is vol van Christus gelijk een levende en groenende boom vol sappen is van de diepste wortel af tot aan het bovenste twijgje toe.

Al wat er overigens in de Schrift voorkomt, van hoe veel gewicht ook op zich zelf, is nochtans bijzaak bij deze grote Hoofdzaak, en ontvangt zijn hoogste waarde alleen als overgang naar het grote einddoel: *De komst van Christus in lijden en heerlijkheid, tot zaligheid van allen die geloven*.

Op welke wijze de komst van Christus in het vlees om te lijden en te sterven en in te gaan in Zijn heerlijkheid, door Zijn opstanding en hemelvaart heeft plaats gehad, zien wij in het Nieuwe Testament. Ons blijft dus hier ter plaatse nog alleen over, om de wijze van ontwikkeling der belofte in het Oude Testament, meer van nabij te beschouwen.

De ontwikkeling der belofte van de Messias of de Christus in het Oude Testament is, zeiden wij, *historisch*. Doch de historie en vooral de heilige historie bevat velerlei. God heeft aan Zijn volk wetten, instellingen en plechtigheden gegeven, in welke Hij insgelijks de belofte van Zijn Zoon heeft neergelegd, ja Hij heeft zelfs de stamvaders en leidlieden van Zijn volk in sommige gevallen tot voorbeelden gesteld van de Heerlijke, Die komen zou, om ook aldus de verwachting der gelovigen levend te houden door alle tijden heen. Daarom zijn de profetieën te onderscheiden in rechtstreekse, en in zijdelingse profetieën.

* De rechtstreekse profetieën zijn dezulken, die hetzij in woorden of in gezichten door God gegeven werden met de bepaalde vingerwijzing op de Messias, zo als de moederbelofte, de zegen van Jacob over Juda, de belofte aan David, sommige uitspraken en gezichten van al de profeten, bijzonder van Jesaja, Ezechiël en Daniël. Ten hunnen opzichte zijn er geen zwarigheden, zij spreken voor zichzelf duidelijk genoeg.

* De zijdelingse of zinnebeeldige profetie verdeelt zich in profetie door personen en handelingen (typiek) en door zaken en taferelen of gezichten (symboliek), terwijl er in al de genoemde soorten van profetie, een perspectief vorm van belofte wordt aangetroffen, bestaande uit zulke profetieën, die aanvankelijk vervuld zijn, *en altijd wederom en vollediger vervuld worden*. Met een woord: er is een historische, typische, symbolische en perspectief vorm van belofte. De eerste en laatste dezer vormen (de rechtstreeks historische en perspectief vorm) zullen ons genoegzaam blijken uit het vervolg en bij onze behandeling van de profetieën zelf. Alleen ten opzichte van de typische en symbolische vorm, voegen wij bij de reeds gegevene, hier en daar verspreide toelichtingen, nog enige korte opmerkingen.

Ook de *lypik* spreekt tot ons in allerlei heilige raadsels. Zij is in tegenstelling van de profetie in woorden, de profetie in handelingen, of liever zij is een profetie door *levende personen*. Niet enkel in letters en in boeken, maar ook in de levens der mensen werd de profetie vervat. Geheel het Oude Testament is een portret van Christus, of liever: in de mannen van het Oude Testament vinden wij allerlei afbeeldsels van Christus, even als een cachet, dat in allerlei kleuren van lak of was wordt afgedrukt. Zo is ook de schepping één denkbeeld, maar afgespiegeld in het óneindige. Trouwens al wat schoonheid is, is eenheid. De heilige mannen en vrouwen der Schrift zijn mensen, wier geschiedenis niet eindigt met hun leven, maar een blijvende voorstelling is van de komende Christus en van Zijn koninkrijk. Zij bevatten in hun personen en handelingen bepaalde trekken van Hem. Overigens kan er veel verschil, ja menige tegenstelling zijn tussen hen en Christus, maar er is bij hen altijd één sterk uitkomende trek van gelijkenis met Christus. Daarom zouden wij de typiek "*de leer der overeenkomsten van de Oud Testamentische personen met Christus*" kunnen noemen. Nu kent men de overeenkomsten der schetsen aan het uitgewerkte stuk, en wederom geven de schetsen een denkbeeld van de volheid. In de Oud Testamentische personen is iets, dat niet verwezenlijkt is in zijn idealiteit, want Christus is het verwezenlijkt Ideaal. In het ideale bij hen wordt aangeduid, wat in Christus gevonden wordt. Ieder heilige ziet zich derhalve in Christus geïdealiseerd, of volmaakt geworden. Nog eens, Christus is het verwezenlijkte Ideaal. Ieder type drukt op onvolmaakte wijze een zeker denkbeeld uit, en Christus verwezenlijkt ieder afzonderlijk denkbeeld, en alle denkbeelden tezamen en dat wel op volmaakte wijze.

Er is in de heiligen dus wel *gelijkenis*, maar geen gelijkheid met Christus. Bij de gelijkenis bestaat er een wezenlijke ongelijkheid en onvergelykbaarheid. En wanneer nu een denkbeeld de gehele ziel van een mens vervult, dat geeft hij het op allerlei wijzen, en in allerlei vormen terug. Zo geeft een dichter en schilder het ideaal, dat zijn ziel vervult in alles weder. Het is evenzo met de Schrift. Zij is van één denkbeeld geheel vervuld: het is Christus en Zijn koninkrijk, en zij geeft dit denkbeeld onophoudelijk, ofschoon op altijd andere wijzen en in de meest verschillende vormen terug. Al de heilige schrijvers zitten als het ware neder, om naar het enig volkomen model (Christus) te zien en te tekenen, en al hun portretten gelijken op Christus, zonder onderling op elkander, dan in enkele punten te gelijken. Zij geven meest allen een nieuw punt van uitgang, om de rechte lijn te kunnen trekken tot op het middenpunt: Christus, doch nu moet men dan ook werkelijk die lijnen zolang doortrekken, totdat zij het middenpunt raken. Men heeft wel eens over de typiek gelachen, maar een kind lacht wel eens over een volwassene, al is deze nog zo wijs. Ja, de ongelovigen zeggen: "De Nieuw Testamentische schrijvers hebben Christus versierd met al de diamanten van het Oude Testament." Maar eilieve, los ons dan eens op, *waarom* zij Hem daarmee versierd hebben? Moet het niet zijn, omdat Hij, zonder die diamanten, voor hen waardig was om al die diamanten te dragen? En welk een persoon moet dan zulk een persoon voor hen geweest zijn?

Thans enkele voorbeelden uit velen, daar wij ze alle onmogelijk kunnen behandelen.

Adam.

Adam is een voorbeeld van Hem die komen zou, Romeinen 5:14. Christus is de Tweede Adam, 1 Corinthiërs 15:45. Natuurlijk niet in alles, maar in sommige opzichten. Er is een overeenkomst aan de ene zijde, en er is aan de andere zijde een volstreekte tegenstelling. Er is ook geen type of het contrast is er even sterk in als de overeenkomst. Adam is de eerste stamvader van het menselijk geslacht. Door de natuurlijke geboorte zijn alle mensen uit Adam. Christus is een tweede Stamvader, de Stamvader van de nieuwe mensheid uit de oude mensheid. Door de geestelijke geboorte uit God

zijn al de gelovigen kinderen Gods, uit Christus, Jesaja 53:10. Ziedaar de overeenstemming. Christus is de wezenlijke mensheid in de mensheid, Hij is, om zo te spreken, nog gouder dan goud, of datgene wat het goud tot goud maakt. Adam is het monument van onze zonde en de oorzaak van onze dood. Christus is het Monument van onze Gerechtigheid en de Bron van ons leven. Ziedaar de tegenstelling. In één persoon is de gehele mensheid gevallen. Niemand onzer kan zeggen: "ik ben eenmaal begonnen zondaar te zijn." Ook kan men niet zeggen: "dat kind is een navolger van onze zonde geworden," nee, het kwade is de ontwikkeling van een kiem in het kind zelf. Wij zijn geboren zondaren, doch tegenover deze geboorte staat de nieuwe geboorte. Wie gelooft wordt zalig, de werken zijn niet zaligmakend. In het paradijs is er de proef van genomen, langs deze weg is geen behoudenis meer mogelijk. Men moet in Christus overgeplant worden, en eenmaal in Christus geworteld zijnde, kan men niet meer uitvallen. Alleen door de heiligmaking des Geestes, verkrijgt men deze zekerheid. Er is geen ander middel om onze roeping en verkiezing vast te maken dan dit middel.

Abel.

Abel wordt door de Heere de rechtvaardige genoemd, Mattheus 23:35. En Christus zelf wordt met die naam genoemd, Handelingen 7:52. Hun beider vergoten bloed wordt dan ook met elkander vergeleken, Hebrëeën 12:24, alwaar van het bloed der besprenging van de Middelaar des Nieuwen Verbonds gezegd wordt, "dat het betere dingen spreekt dan Abel." Het bloed van Abel riep tot God om wraak, het bloed van Christus roept tot God om vergeving. Niet Abel zelf riep om wraak, daartoe was hij te zachtmoedig, maar zijn uitgestort bloed riep tot God om recht, om wraak. Waarom? Omdat het enkel door en niet vóór de mens vergoten werd, en dus niets anders was dan de getuige van een misdaad, van een moord. Doch het bloed van Christus is niet enkel door, maar tevens (door tussenkomst van God door Zijn genaderaad) vóór de mens vergoten. Zijn bloed is dus offerbloed. En als zodanig roept het tot God, om vergeving voor de overtreders, ook voor hen die dat bloed vergoten hebben. Ik herhaal het, men noemt deze voorstelling *bloedtheologie*, omdat men al de waarheden des heils tegenwoordig verachtelijk zoekt te maken, door ze verachtelijke namen te geven, maar de Schrift zal de lieden die dat doen, oordelen, de Schrift die op elk van haar bladzijden het bloed van Jezus Christus voorstelt als de enige reinigmaking van al onze zonden.

Izaak.

Izaak was geen man van grote daden, gelijk zijn vader Abraham, en geen worstelaar als zijn zoon Jacob. Hij was in alles een zwak man, en naar de wereld ongeacht. Hij toont ons enkel het karakter van lijdzaamheid, doch juist in dat éne, in zijn lijdzame overgave tot offerande, was zijn heerlijkheid, want daarin was hij het beeld van Christus. Zo is in Christus niets geschied, dan hetgeen in het Oude Testament reeds getoond was. Alleen dit was het nieuwe, dat al de trekken van al de voorafbeelden in Hem verenigd waren.

Jacob.

Jacob was bijzonder in zijn worsteling met de Engel, als Israëel, een toonbeeld van Christus. Christus heeft Zich in de hoogste betekenis van het woord vorstelijk gedragen met God en mensen. Wat bij Jacob de verwringing van zijn heup was, was bij Christus de vermorzeling van Zijn hiel.

Jozef.

Jozef wordt in het Nieuwe Testament niet tot een type van Christus gesteld, doch zou hij het daarom niet zijn? De Schrift geeft van alles de eerste lijnen, die het geloof nu van zelf verder doortrekken

moet, tot op Christus. Jozef is de behouder van zijn volk, en toch eerst der Heidenen: Niet het eerst, maar het laatst werd Jozef aan zijn broederen bekend, en eenmaal zal ook Christus tot Zijn broederen zeggen, wat Jozef van zich tot zijn broederen zei, en wat Jezus reeds tot Paulus op de weg naar Damascus gezegd heeft: *Ik ben Jezus*.

Mozes.

Mozes was een groot man. De vereniging van zachtmoedigheid en kracht maakt de ware grootheid. Hierin is hij een type van Christus. Het werk der schepping is groot, en groot is het verhaal van het werk der schepping, en ook de man die het beschreven heeft is groot. Doch is het niet te betreuren, dat men, juist uit de naam van de grootste man in Israël, een scheldnaam maakt voor het gehele volk? Voorzeker, in dit opzicht zijn de Christenvolken diep gezonken.

Reeds als kind was Mozes schoon. De schoonheid was in het Oude Testament een afbeelding van innerlijke heerlijkheid. Als type moest hij schoon zijn. Mozes is de schoonheid van het Oude Testament. Paulus, die, wat de grootheid betreft, de Mozes was van het Nieuwe Testament, was niet schoon. Trouwens, dit behoorde niet meer onder het Nieuwe Testament thuis. Christus was groot boven alle grootheid, doch Hij wilde *als zodanig* niet nagevolgd zijn, maar wel in zijn nederigheid en zachtmoedigheid. *Leer van Mij, dat Ik zachtmoedig ben en nederig van hart*, zeide Jezus. Mozes was ook wel zachtmoedig, maar daarin kon hij de type van Christus niet zijn, evenmin als Job het kon zijn. Hun zachtmoedigheid was daartoe niet volmaakt genoeg. Mozes had het geduld van een herder, maar niet van een lam, dat geslacht wordt. Mozes kon zeggen dat er brood uit de hemel daalde, maar dat brood te zijn, dat behoort aan Christus alleen. Het woord: *Delg mij uit het boek des levens*, was de uitroep van een grote ziel, welke niet aan zich zelf denken wil. Ook Paulus sprak op dezelfde wijze. Doch God laat zo iets niet toe, maar antwoordde Mozes koel: *die zondigt, die zou Ik uit Mijn boek uitdelgen*. Nu, zo iets te zeggen als Mozes en Paulus zeiden, kan geschieden door getrouwe dienstknechten, maar zijn ziel werkelijk te geven tot een schuldoffer, tot in de verlatenheid van God toe, dát kon Christus alleen, daar had de Zoon van God alleen de macht en het recht toe. Zo zijn al deze voortreffelijkheden in die mannen openbaar geworden, alleen om Christus boven hen te verheffen. Men begint hier met een vergelijking, en eindigt met een onvergelijkelijkheid.

Wij spreken dus van Mozes in zijn Jezus naderende grootheid, want niemand bereikt Jezus. Wanneer wij bij de slag tegen Amalek, Aäron en Hur Mozes zien ondersteunen (niet ondersteunen, dit is weer iets anders) in het houden van zijn staf, dan zien wij hier typisch, dat wij de overwinning behalen op onze vijanden, omdat Christus, ter rechterhand Gods, voor ons bidt, Romeinen 8:34. Doch ook hier is weer een onderscheid tussen de dienstknecht en de Heere, tussen de schaduw en het wezen. Christus bidt alléén. Mozes bidt en anderen moeten hem helpen bidden, of moeten hem helpen de staf omhoog te houden. Paulus vroeg ook om voorbidding. Ook ik vraag: "bidt met mij, helpt mij bidden, verlicht mij in het bidden." Welk een troostrijk denkbeeld is het toch: *als ik zelf niet bid, bidden anderen voor mij!* Bij de strijd behoort het gebed.

Israël was tegen zijn wil door Amalek in een hardnekkige strijd gewikkeld. Thans zijn over het geheel genomen de volken, volken des vredes, althans naar het uitwendige, maar toen waren de meeste volken in hun jeugd of jongelingschap, en het in staat van oorlog verkeren is bij meest alle volken het bewijs hunner zich ontwikkelende kracht, vandaar die remmers bij de aanvang der onzen in de oudheid. Toen was het goed een weinig krijgsvol te zijn, want oorlogen te voeren, was toen onvermijdelijk. Zo was het ook bij Israël. Het had zijn eerste held in Abraham, zijn tweede in Mozes, zijn derde in Jozua. Doch bij het stoffelijke wapen hanteerden deze heilige helden ook het geestelijke wapen. Het gebed is het strijdpark van de gelovigen.

Het is een persoonlijke zaak, het is een zich plaatsen voor Gods aangezicht. Daarom moeten wij bidden ons nooit door onze aandoeningen laten overheersen, maar kalm en eenvoudig met God omgaan en tot Hem spreken, alsof wij Hem zagen en Hem al onze aangelegenheden en die van de onzen, van de kerk, van het land, van de mensheid aan het hart leggen. Zo bad ook Mozes tot God, en gelijk nu Mozes' voorbede Jozua's overwinning deed voortduren, zo zal ook door de voorbede des Heeren ons geloof niet ophouden, maar de wereld overwinnen. En stellen nu al de afzonderlijke trekken van al de heiligen tezamen genomen het volle beeld van Christus voor, zo volgt hieruit, dat ook wij, zijn gelovigen, in een of ander opzicht Zijn beeld moeten vertonen. En dat doen wij dan ook als wij waarlijk in Hem geloven, want alsdan verkrijgt Hij een gestalte in ons, en wordt ten minste een enkele trek van Hem in ons gezien.

Wat thans de gemeente is, was toen Israël. En nu, waar is een volk buiten Israël, waarvan al de edelen en helden opvolgende portretten zijn van de enige toekomstige grote Koning van dat volk, van de Messias? Ja de gehele galerij van familie-portretten wijzen op een enig Persoon, Die verwacht werd, en Die komen zou, en gekomen is. Het is met deze voorafbeeldingen als wanneer een koning zich met een ver van hem wonende vorstin, die hem van aangezicht niet kent, wenst te verloven. Alsdan zendt hij haar zijn afbeeldsel als middel van kennismaking, als teken van voorbereiding van zijn komst, totdat hij gelegenheid heeft zelf te komen, en de gezonden afbeelding door zijn persoon te vervangen.

Voorts nog enige trekken van Mozes. Zo gestreng de Wet was, zo zachtzinnig was Mozes de wetgever, ja, wat meer zegt, Mozes had het Evangelie in zich, maar wat zijn lippen verkondigden, was Wet. Christus daarentegen had de Wet Gods in zich, maar op zijn lippen was de genade uitgestort. Door de begraafing van Mozes door God werd de hoge beduiding van het lichaam, en dat de opstanding des vleses te verwachten is, aangewezen. Ik zeg des vleses, niet van het lichaams, om misverstand te voorkomen, want de menselijke natuur is vlees. Het Woord is vlees geworden, en Christus zei na Zijn opstanding: *een geest heeft geen vlees en benen, gelijk gij ziet, dat Ik heb*. Met het lichaam alleen is de mens ook niet compleet: hij bestaat uit geest, ziel en lichaam. Niemand heeft ooit Mozes graf geweten. Wat dit betekent weet ik niet, en daarom spreek ik er niet van. Het is nog een duistere plaats. Doch het zij een verborgenheid voor mij, dat is zeker, het graf van Christus weet ieder en moet ieder weten, want daar begint Christus heerlijkheid.

Geen bedevaart dus naar Mozes graf! Geen Mohammedanisme en geen Papsme! Alles in de Schrift is gezond, zuiver, heilig. Het heilige land is op zich zelf belangrijk genoeg om de reiziger tot zich te trekken, voor ieder die Palestina bezoekt, gaat een nieuwe wereld van denkbeelden op. Men wordt door de grond als geïnspireerd. Men gevoelt dat hier het punt is, waar de hemel zich met de aarde verenigd heeft.

David.

Hoe meer zich de lijn der profetieën verlengt, hoe meer zij zich vernauwt, en zo komen wij tot David, de koning, de type, de schitterende voorafbeelding, en toch tegelijk de schaduw van de koning Israël's bij uitnemendheid. Aan David werd geprofeteerd, hij profeteerde, en was zelf een levende profetie van Christus. Bijzonder als overwinnaar van al zijn vijanden was David de voorafbeelding van Christus. Wat David deed met zijn arm, dat zou Christus doen door Zijn Geest. Wat David deed door het zwaard, dat zou Christus doen door het Woord Zijnsmonds. Wat David deed in het klein, dat zou Christus doen in het oneindige. De leeuw is het wapen, dat Juda van zijn

vader Jacob ontving. Christus is de Leeuw uit de stam van Juda, én het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt. Ook wij moeten in onze mate lam en leeuw tegelijk zijn, lijdende en overwinnende. Velen lijden als het lam, zonder leeuwenkracht, anderen zijn sterk zonder lijdzaam te zijn, maar in gemeenschap met Christus kan en moet men beide eigenschappen bezitten.

Voorts moeten al de beloften, die God gegeven heeft ten opzichte van David en zijn koninkrijk, nog vervuld worden. En nu mogen de volken David's troon en kroon vergeten als in het stof versmeten, en er zich niet meer over bekommeren, doch wij, Joden, kunnen dit nooit. Wij kunnen niet ophouden de oprichting van de vervallen hut van David te verwachten, Amos 9:11. De volken hebben ons uitgekleet en ons alles ontnomen, maar de belofte van God kunnen zij ons niet ontnemen. Het geslacht van David is onzichtbaar geworden, maar daarom bestaat het nog, en het bewijs dat het bestaat, is de profetie dat het afzonderlijk weer zal optreden. Zacheria 12:12.

Hetzelfde geldt de tien stammen, Ezechiël 37:19-22. Als Christus wederkomt in heerlijkheid, dan zullen wij David vergoddelijkt in Hem zien, want als de Zoon van David, zal Hij de trekken van deze zijn voorvader dragen. Doch David was niet alleen de voorafbeelding van de Christus in Zijn heerlijkheid, maar ook in Zijn lijden. Zeker is de gelijkenis flauw. Trouwens een voorafschaduwing is een bewijs, dat er iets vóór het licht staat. Maar toch, gij kent het aandoenlijk woord van David: *o Heere, gedenk aan David, aan al zijn lijden*, Psalm 132:1. Ook heeft David veel geleden. Er is veel angst, benauwdheid en droefenis over zijn hoofd en door zijn hart gegaan, en hij heeft zich in al zijn lijden koninklijk gedragen, daarin, dat hij altijd nabij God was. Doch wat is hij nochtans in vergelijking met Christus! Op de troon kan ieder koning zijn, niet op het kruis. Een waar koning is het grootste in zijn vernedering. Het kruis is de proef of Jezus de Christus is, en Jezus is de Christus, Hij bewees het aan het kruis. Een koning op het kruis te zijn, geen ogenblik zich te verloochenen, niet te spreken dan waar het zwijgen ongepast, en niet te zwijgen dan waar het zwijgen spreken was - dat was voor de Zoon van God bewaard. Voorzeker de Heere in de hemel is groot, maar aan het kruis is Hij nog groter.

Salomo.

Toen David God een huis wilde bouwen, zeide God: *"Ik zal uw huis bouwen."* Salomo mocht het echter doen. In dit opzicht was Salomo een voorafbeelding van Christus. Ook als vredevorst, en vanwege de uitnemendheid zijner wijsheid. Daarom vergeleek Christus, ofschoon Hij de onvergelykelijke is, zich met Jona, met Salomo. De koningin van het zuiden kwam om Salomo's wijsheid te horen, terwijl hij zat op zijn troon, maar tot Christus kwamen de wijzen uit het oosten, terwijl Hij nog zat op de schoot Zijner moeder, niet om Hem te horen, maar om Hem te zien en te aanbidden.

Er is echter ook een *hiërogliefiek van de Schrift*, en wij hebben reeds meermalen op haar gewezen. De symbolische profetie is een profetie aangaande Christus in zinnebeelden, en de symboliek de kennis van het zinnebeeldige van het Oude Testament, hetzij in instellingen of gezichten. God heeft, wij herhalen het, in alles profetie gelegd. Al de instellingen van het Oude Testament zijn bewaarplaatsen van profetie. De godsdienst, de wetten, de gewoonten van Israël leven van profetie, zij wijzen, een ieder op zijn wijze, naar Christus. Het is hiermede alsof gij op een oud adellijk slot komt. Daar vindt gij het oude familiewapen overal en op alles, op het zilver, op de servetten, op de stoelen, en wat niet al. Dat wapen karakteriseert alles. Op dezelfde wijze is het met de profetie van Christus in de Schrift. Zij kan beschouwd worden als een borduursel, dat overal is ingeweven. Men

heeft ontdekt dat al de godsdiensten der oude volken een symbolische betekenis hadden. Het is echter moeilijk daarin de afbeelding en het afgebeelde te onderscheiden. In de Schrift ligt deze onderscheiding voor de hand. Christus is het enig Voorwerp van de beschouwing en het geloof van al de profeten. Nog eens zij het gezegd, gelijk de hand van de kunstenaar onophoudelijk bezig is om hetgeen zijn hart lief heeft, overal en in alles af te tekenen, zo tekent God ook in alles het beeld Zijns Zoons af. De symboliek geeft de gehele leer der zaligheid in platen.

Christus is bijvoorbeeld de levende Verbondsark. De tabernakel is het symbool van het Woord Gods onder de mensen. De strekking van dit denkbeeld is oneindig. Het is vruchtbaar op alle punten. Israël's geschiedenis begint en eindigt er mee. Eenmaal echter zou God niet meer in uitwendige schaduwen onder Zijn volk wonen, maar in werkelijkheid. Dit wijst op de menswording Gods. Christus lichaam is de tabernakel, de tempel. Door de dood van Christus is het heilige der heiligen geopend. Eenmaal echter zal God blijvend onder Zijn volk wonen, de dood verslindende tot overwinning. Nog verder gaat de rijkdom van dat denkbeeld. Het lichaam der gelovigen is zulk een tempel, doch gelijk er in de woestijn voor het volk van God geen vaste plaats was, maar een rust in de verte, zo is ons lichaam aan deze zijde van het graf, en niet in betrekking tot de opstanding gezien, een tent welke goed is om er de woestijn mee door te gaan, maar dan wordt zij samengevouwen en weggelegd, en wij hebben een vaste woning, een tempel.

Voorts zijn de feesten van Israël een geestelijke tijdrekening voor het koninkrijk Gods. Het hangt alles aan een. Het is één geheel. De sabbat is de grondslag van al de andere feesten. Het is het scheppingsfeest, alleen bij Israël gevierd, en al de volken hebben er indrukken en afdrucken van. Bij Israël is de sabbat de dag van het einde, bij ons is de dag des Heeren de dag van het begin. Bij hen is de sluiting, bij ons de opening en het feest der nieuwe schepping. Voorts ook bij Israël werd elk begin geheiligd. Vandaar het feest der nieuwe maan. In de eerste maand was het Pasen, in de zevende maand Grote Verzoendag, op de zevenmaal zeven jaren volgde het jubelfeest, [Loofhuttenfeest] vertegenwoordigende het grote denkbeeld van herstel. Ook zijn er enkele symbolische zaken buiten dit geordend geheel, zo als de koperen slang. Zulke zaken hebben iets komeet-achtigs, omdat men haar de rechte plaats niet weet te geven. En hierbij komen nu nog al de gezichten in al de profetische boeken verspreid, welke natuurlijk voor geen algemene beschouwing vatbaar, maar alleen in het verband te behandelen zijn.

Wij eindigen derhalve deze inleiding met ten laatste nog een blik te werpen op de *dichterlijke vorm* van de profetische Schriften.

Bij het lezen van de Schrift en de profetieën in het bijzonder, moeten wij ons op het gebied van de Heiligen Geestes verplaatsen, evenals wij geen dichter verstaan, wanneer wij ons niet op dichterlijk gebied verplaatsen. Immers de poëzie is een soort van wakende droom, van verheffing in vreemde toestand. Zonder ons aan deze voorwaarde van vereenzelviging met de dichter te onderwerpen, zijn er voor ons onverstaanbaarheden en onbestaanbaarheden, die anders niet aanwezig zouden zijn. Waar dus leven is, moeten wij levensadem meebrengen, en waar een dichter spreekt, moeten wij hem een dichterlijk oor lenen. Er is nergens zulk een proza als in het Nieuwe Testament, en nergens zulk een poëzie als in het Oude Testament. God gaf reeds een denkbeeld van de profetie door de poëzie. De poëzie zelf is iets profetisch op het gebied van het menselijke. Het proza is niet ruim genoeg, maar in de poëzie is plaats en ruimte voor de ontwikkeling der toekomst. De poëzie is dan ook het kleed, dat God bijzonder voor de profetie gekozen heeft. De profetie is leven, en in zich zelf niet alleen poëzie, maar hoge, *ja de hoogste poëzie.*

Profetie en poëzie is één, niet omgekeerd. Het *proza* is de natuurlijke taal der geschiedenis, de poëzie die der profetie. In de grote daden Gods is altijd poëzie. God doet niets of het is enkel poëzie en harmonie. Nu is de poëzie der Schrift waarheid in alles, in uitdrukking, in toon. Alles is poëtisch, profetisch geschilderd, niets is bloot sieraad. Niet alleen in de Psalmen, zo als wij opmerkten, maar ook in de profetieën vinden wij gedurig paren van gedachten, die dezelfde uitwerking moeten doen, wat bij ons de gewijzigde terugkeer van de rijmklank doen moet. Het parallellisme is een soort van echo, welke in het hart gehoord wordt. De profeet is daarmee soms spreker en hoorder tegelijk, en dit is ook het geheim van de herhaling in Johannes' Openbaring. Het zijn daar donderstemmen door Christus gesproken, maar, om zo te spreken, door de rotsen herhaald. Wat Christus tot ons spreekt, moet door de Heilige Geest in ons hart als een echo worden beantwoord.

Zulke echo's zijn ook de *formulieren onzer kerk*, welke de voorwerpelijke waarheid door een zuivere opvatting onderwerpeijk maken, terwijl de ongelovigen van de Schrift maken wat zij maar willen, een recht goochelspel, waarover ieder man van geweten en verstand zich behoorde te schamen.

De taal en stijl der profeten is hoogst welluidend. Hun profetieën zijn meermalen, reeds in de klanken een muziek, als de golven aan de oever der zee. Doch het zijn geen welluidende klanken alleen. Nee, maar het zijn woorden van de Heilige Geest, die spreken tot onze geest. Even als de vooruitziende blik van de profeten de blik is van de Heilige Geest, zo zijn ook de woorden der profeten woorden van de Heilige Geest. De profeten waren in de Geest. In de Geest zijn, is buiten zijn eigen natuurlijke voorstellingen te zijn. Reeds de dichter is boven zich zelf verheven. Toen Haydn (Oostenrijks componist) zijn muziekstuk de schepping voor het eerst hoorde uitvoeren, zei hij: heb ik dat gemaakt? Trouwens, de dichter zegt altijd meer dan hij zelf weet. Vandaar dat er soms een commentaar nodig is, die de mening van de dichter uitlegt. Een dichter schrijvende, schrijft in dat ogenblik boven zijn gewone kracht, hij schrijft boven zijn eigen bereik, weet de diepte van zijn eigen verzen niet, en kan ook niet de volle bewustheid hebben van alles wat in zijn verzen ligt. Veelal zullen zijn lezers meer in zijn verzen zien dan hij zelf. Ja de dichter zelf, die onder zijn eigen inspiratie is geweest, vindt naderhand, koel overlezend wat hij warm schreef, meer dan hij dacht gegeven te hebben, zodat ook de dichter, wanneer hij uit de hoogte, waarop zijn geest- en gemoedsspanning hem verhief, tot de gewone dagelijkse levenskring is teruggekeerd, meermalen aan zich zelf moet vragen: heb ik dat lied gemaakt?

En is dit nu waar op bloot menselijk gebied, hoe veel te meer dan bij de profeten, die zelf onderzoeken moesten wat de bedoeling hunner profetieën was, en die op Goddelijk gebied en onder een positieve inwerking van de Heilige Geest stonden? Ja ook de profeten zelf waren tegelijk boven en beneden de zaken. Zij waren de bestudeerders van hun eigen werken, woorden, profetieën. Zij vroegen zich zelf: wat hebben wij toch wel geschreven? Als profeten spraken zij, als gelovigen bestudeerden zij de profetieën. Zeker wisten zij, dat zij de gewaarwordingen hunner eigen zielen uitdrukten, maar ook, dat het was ten gevolge van een hogere invloed. Het was de blazing van boven op de windharp van de dichter-profeet, die de profetie voortbracht. Bij de profeten van het Oude Verbond is het aangegrepen worden door de Geest het kenmerkende, dat opgenomen worden uit het tegenwoordige en dat overgebracht worden in het toekomstige, is hun bijzonder eigen.

Hoe treurig is dan ook de poging van het ongeloof, om allereerst de Heilige Geest uit de Schrift te verwijderen, en dan de Schrift zelf te beoordelen. Doch als de Heilige Geest uit de Schrift wordt genomen, wat blijft er dan over van de Heilige Schriften? Dan worden het gewone schriften, waarmee men doen kan wat men wil, en die men volgen kan zo ver wij zelf dat goed vinden. Het geloof daarentegen weet, dat de Heilige Schrift uit de Heilige Geest is, want het heeft er duizend redenen voor om het te geloven. En gelijk nu geheel de Schrift, zo stelt bijzonder de profetie de

dingen voor op een hoge schaal, de schaal van de Heilige Geest. Vandaar die menigvuldige hoogdichterlijke wendingen en overgangen in de profetie, die wij uit geen wetten van *menselijk denkvermogen* kunnen verklaren. Of is het niet opmerkelijk, dat de profeten, zonder er aan te denken, dat zij enkel poëzie spreken, zich uitdrukken in een pracht van woorden zonder voorbeeld? Zeker, zij waren de grootste dichters, die niet wisten, dat zij het waren. En als er geen geschiedenis bij was, dan zou men van de profetieën kunnen zeggen: "zij zijn enkel poëtische schilderijen," doch nu zien wij ze tot in de letter vervuld. Herder zegt ergens: "De Hebreeuwse poëzie is poëzie zonder er aanspraak op te maken."

En nu, wij zagen het, de profeten wisten zelf de diepte van hun woord niet. Deze kent ook de dichter niet. Deze diepte komt er in door iets, dat boven de kunst en van ons onafhankelijk is. De poëzie is altijd het beeld van het hogere. De poëzie is de hoogste vorm der waarheid, datgene wat men in proza niet zeggen kan, zegt men in poëzie. De poëzie is dan ook de hoogste redeneerkunst. "Geef mij een gelukkig, denkbeeld, en geef mij een gelukkige uitdrukking, deze zijn mij alles waard," zegt de kunstenaar, die liefde voor zijn vak heeft. Is de historie de uitdrukking van het uitwendige leven, de poëzie is die van het inwendig leven. De poëzie is iets ernstigs, zij is de volste en diepste mening van het hart. Als des mensen gemoed in beweging is, dan is hij dichter. En al begint een dichter met de grootste kalmte, spoedig komt bij hem het ogenblik, waarin hij ontvonkt en waarin hij opstijgt, om als van uit de wolken in vogelvlucht de dingen te bezien en als in eens te overzien, en alzo de meest verwijderde punten met elkander te verbinden. En dit is geen voorrecht van weinigen. Wij allen zijn in zekere zin dichters. Onze woorden worden verlevendigd door verborgen accenten, die wij er op plaatsen, en naar deze klemtonen zijn onze woorden ernstig, stichtend of kwetsend, en naar die mate zijn ook de indrukken en uitwerkselen onzer woorden. Neemt deze accenten weg en gij doodt uw woorden, gelijk de ongelovigen de woorden der Schrift doen door ze haar accenten te ontnemen. Als een mens recht geestelijk is, wordt hij dichterlijk. Hij kan alsdan zijn gewaarwordingen niet meer in de gewone vorm brengen. Alles verkrijgt dan toon en klem, en wordt bij hem tot muziek en harmonie. Daarom is er ook voor de profetie geen taal mogelijk dan de poëzie. Wie bezielde is, moet dichterlijk spreken, en de profetie is niet alleen hoogste bezieling, maar Goddelijke inspiratie. Doch echte poëzie en profetie worden altijd miskend. Het is echter juist het poëtisch-profetisch element, dat de kerk uit haar antipoëtische en anti-profetische toestand redden kan. En men vreze toch niet, dat het poëtische en profetische ons geheel of te veel zal innemen, ach, er is te veel proza in het leven en te veel trekkracht naar de aarde en haar ogenblikkelijke belangen, om hiervoor reden van bezorgdheid te hebben.

GOD'S GEHEIMENISSEN.

Een studie aan de hand van studies van Isaac Da-Costa.

Inhoudsopgave

Inleiding

I.

Gods geheimenissen

- * inleiding de schepping
- * geopenbaarde geheimenissen
- * de Zesde bedeling

II.

Het geheimenis van de eerste opstanding

- * het geheimenis van de eerste opstanding
- * markeerpunten
- * de opstanding ten leven
- * de opstanding ten dood
- * de opstanding ten oordeel
- * het loon

III.

De Opname van de Gemeente

- * wat is de opname van de Gemeente
- * het Geheimenis
- * wanneer zal het zijn

IV.

Israëls herstel

- * de beloften aan Abraham
- * beknopt overzicht van het verbond
- * waarom Israël?
- * Israël verworpen
- * Israël hersteld

V.

Het Lichaam van Christus

- * het ontstaan van de Gemeente
- * doel van de Gemeente
- * het lichaam in de praktijk

VI.

Het Geheimenis van Gods Wil. De bedeling van de volheid der tijden.

- * uitverkoren
- * volheid van de tijden
- * verzet
- * erfgenamen

VII.

Het Geheimenis van het Koninkrijk

- * Het Koninkrijk der Hemelen
- * De Gelijkenissen
- * Het Koninkrijk Gods
- * Aanvang van de Koninkrijken.

VII.

Het Geheimenis van de Godsvrucht

- * de valse leer
- * het geheimenis van het geloof

INLEIDING

I. GODS GEHEIMENISSEN

INLEIDING

De Bijbel spreekt op diverse plaatsen over zogeheten ‘geheimenissen’, de vertaling van het Griekse ‘mysterion’ wat bij ons bekend is als ‘mysterie’. Mysterion is afgeleid van ‘Mystes’, oftewel ‘inwijden’, en heeft alles te maken met de heidense mysterie-godsdiensten, die alleen voor ingewijden bestemd waren.

Een mysterie is voor de gewone kennis, het normale menselijke begrip, ontoegankelijk. Niet alleen de mysterie-godsdiensten kennen geheimenissen, ook de Bijbel kent deze, maar dan van Goddelijke oorsprong.

In Job 11:7 lezen we hierover de woorden van Shofar, welke hij spreekt tot Job: “kunt gij de geheimenissen Gods doorgronden, de Almachtige doorgronden, ten einde toe?” en Deuteronomium 29:29 zegt: “de verborgen dingen zijn voor de Heere, onze God, maar de geopenbaarde zijn voor ons en onze kinderen voor altijd”. Met andere woorden: het is niet goed je als mens bezig te houden met zaken welke de Heere verborgen houdt, maar ‘slechts’ met de zaken welke Hij heeft geopenbaard, in Zijn Woord.

DE SCHEPPING

Al bij de schepping wenste de mens de verborgen zaken te kennen, namelijk “kennende goed en kwaad” (Genesis 3:5-6). Het goede kenden ze, m.a.w. was ze geopenbaard, het kwade? Daar hebben we inmiddels dag in, dag uit, mee te maken! Oftewel: de mens heeft zich dit verborgene (het kwaad) ‘eigen’ gemaakt, en de gevolgen er van waren (en zijn!) desastreuus gebleken! Dit is dan ook een duidelijke aanwijzing dat de mens zich niet met het door God verborgen gehoudene - bijvoorbeeld het occulte - bezig moet houden, en de reden is eenvoudig: de mens kan de gevolgen hiervan niet overzien!

GEOPENBAARDE GEHEIMENISSEN

De bijbel leert dat God sommige zaken geheim houdt. Maar, sommige zaken worden, in bepaalde tijden, aan bepaalde groepen of personen, wel geopenbaard! In de Bijbel zien we dan ook zaken die door ‘de mensen’ niet begrepen worden, maar die in het bijzonder aan de Christenen geopenbaard worden. Gods Woord is echter niet gegeven met de bedoeling om ‘kennis’ (gnosis) te vergaren van allerlei mysteriën, want, dat is kennis die opgeblazen maakt: 1 Corinthiërs 8:1, 4:19. Kennis zonder doel zorgt er voor dat mensen ‘opgeblazen’ raken, opgeblazen persoonlijkheden, terwijl de Bijbel van ons iets geheel anders vraagt: Efeziërs 4:1-3, 1 Petrus 5:5. Oftewel: niet hoogmoedig ten opzichte van elkaar, maar elkaar dienen, in nederigheid.

Dit is dan ook waar de ware gelovige aan herkend word: het dienen van elkaar. Immers; wanneer we tot geloof komen of gekomen zijn, ontvangen we de gave (gift, kado) van de Heilige Geest (Handelingen 2:38) en de vruchten daar van zijn een leven van heiligheid, vreugde, liefde en vrede, want Gods gedachten worden ons bekend gemaakt (geopenbaard!) en ons gehele wezen - onze persoonlijkheid - wordt hierdoor veranderd.

Romeinen 6:22, Galaten 5:22, Johannes 15:1-8.

Het verschil tussen gelovigen en niet-gelovigen is dan ook duidelijk te illustreren door middel van 2 Corinthiërs 3:14-17, door bekering wordt de 'bedekking' weggenomen!

Omdat de bedekking, in Christus, weggenomen is, kunnen we de geheimenissen, welke in de Bijbel geopenbaard zijn, begrijpen en zijn het geen 'mysteriën' meer voor de gelovige(n)!

DE ZESDE BEDELING

Hoewel er nog steeds zekere geheimenissen tot op de dag van vandaag door God bewaard zijn (oftewel verborgen zijn gehouden) kunnen we toch vaststellen dat er nooit zoveel geheimenissen onthuld zijn als in de bedeling van de Genade, de zesde bedeling, waarin we nu leven.

Uiteraard heeft dit alles te maken met het feit dat Gods Geest, op de pinksterdag, is uitgestort en blijvend aanwezig is, sinds die tijd, op aarde - totdat uiteraard de Gemeente weg-genomen word van deze aarde.

Het was aan de Apostelen gegeven de geheimenissen te openbaren aan de Gemeente: 2 Petrus 1:16-18. Vers 16 spreekt over het feit dat zij "oog-getuigen" zijn geweest; letterlijk staat hier: "ingewijden". Bij de verheerlijking op de berg waren de drie discipelen (Petrus, Jacobus en Johannes) namelijk deelgenoot van het geheimenis dat Christus de Zoon van God was en "ter rechterzijde van de troon zit" (Hebreeën 8:1, Mattheus 17:1-13).

Petrus schrijft dan ook dat zij "geen kunstig verdichte fabels" gevolgd zijn, zoals de ingewijden in de mysterie-godsdiensten, maar de Majesteit van Christus hebben aanschouwt.

Ook de Apostel Paulus, welke Apostel was daar Hij Christus heeft gezien en hiervoor speciaal door Christus geroepen is, heeft openbaringen ontvangen en spreekt regelmatig over de 'geheimenissen', vgl. Romeinen 16:25-26.

Terzijde: hieruit blijkt dat bewegingen welke beweren dat het Apostel-schap overgaat op anderen (successie) een dwaal-leer zijn; daar voorwaarde voor het Apostel-schap is: het kennen/ontmoeten van Christus en het hiertoe door Christus geroepen zijn.

De zesde bedeling is dan ook de bedeling van het Christendom, de bedeling van de genade, de bedeling waarin Christus geopenbaard is, en de bedeling waarin God vele geheimenissen geopenbaard heeft; de tijd waarvan Christus in Mattheus 13:16-17 spreekt (uiteraard was dit nog ten tijde van de verkondiging van het Messiaanse rijk).

II. HET GEHEIMENIS VAN DE (EERSTE) OPSTANDING

De Bijbel leert, dat is algemeen bekend, een “opstanding der doden”. Ook de Joden geloofden dit, met uitzondering van de Sadduceeën (Mattheus 22:23-33).

In Mattheus 22:32-33 laat de Heere duidelijk zien aan de Sadduceeën dat zij dwalen, daar de Schriften leren: “Ik ben de God van Abram, Izaak en Jakob”, en niet “Ik was”.... Jesaja 26:19 leert dan ook duidelijk dat de doden zullen herleven. Het “probleem” met de Sadduceeën was echter dat zij alleen de “vijf boeken van Mozes” (Pentateuch) erkenden, waarin de opstanding niet als zodanig omschreven is.

Vandaar dat de Heere hun dwaling anderszins aantoonde, door te citeren hieruit - zie eerder.

Artikel 37 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis leert dan ook, terecht, dat er een opstanding van de doden is, en dat dan “het oordeel” zal zijn. Echter; dit artikel doet het voorkomen alsof er slechts een (1) “opstanding” is, zoals ook de Joden geloofden, “ten oordeel”.

Ten eerste is de gedachte van een opstanding in strijd met het feit dat de gelovigen reeds geoordeeld zijn, in Christus, vgl. Johannes 5:24-29. Zoals (inmiddels) duidelijk mag worden zijn er meerdere opstandingen, en dit is dan ook het geheimenis van de (Eerste) opstanding). De Heere spreekt zelf in dit gedeelte van twee opstandingen; de “Opstanding ten leven” en de “Opstanding ten oordeel”. Deze twee opstandingen liggen nog in de toekomst. Er is daarvoor, in het verleden, reeds een eerdere opstanding geweest; de opstanding van Christus, waarmee hij de dood overwon.

MARKEERPUNTEN

Elke opstanding wordt duidelijk waarneembaar gemarkeerd:

1e) Opstanding van Christus

deze is uiteraard duidelijk gemarkeerd door Christus' opstanding, maar ook door het feit dat er vele anderen, reeds gestorvenen, herleefden: Mattheus 27:51-53. Voor een ieder waarneembaar! Het verschil met de mensen die toen echter opstonden met de navolgende opstandingen is dat het een wederom "tot leven komen" was van deze mensen en zij zullen later weer zijn gestorven, zoals elk ander mens.

2e) Opstanding ten Leven

de Opstanding van Christus, als "eersteling" (vgl. Mattheus 27:53, de Heiligen gingen uit de graven NA Hem) is een type van deze opstanding ten leven. Deze opstanding valt samen met de Opname van de Gemeente, wat eveneens een geheimenis is; 1 Corinthiërs 15:50-54 (1 Thessalonicenzen

4:16, 17). Openbaring 20:4.)

Deze opstanding wordt dus gemarkeerd door de Opname van de Gemeente, eveneens voor een ieder waarneembaar, omdat over de gehele wereld geopende graven en ontbrekende mensen zullen zijn! Het is dus een opstanding uit, of beter, van tussen de doden, vgl. Filippenzen 3:11, Lukas 20:35.

3e) Opstanding ten Oordeel

zoals in Johannes 5:28-29 vermeld is er tevens een opstanding ten oordeel. Deze opstanding vindt plaats NA het 1000-jarige rijk; Openbaring 20:1-6, 20:11-15. Dit is eveneens duidelijk waarneembaar voor de (ongelovige) mensheid: immers; Zij zullen op dat moment moeten verschijnen voor God!

HET LOON

Onder bepaalde groepen christenen, m.n. de Evangelische gelovigen, leeft de overtuiging dat de Heere hen zal belonen voor hun werken - ook ik aanvaard de idee hierachter. Vgl. bijvoorbeeld. de diverse gelijkenissen van de talenten.

Echter, wat veelal niet bekend is, is het feit dat bij de "Opstanding ten Oordeel" er ook sprake is van "loon", maar dan in negatieve zin: vgl. Lukas 12:46-48. Met andere woorden: hij die in -bijv.- onwetendheid onjuist gehandeld (gezondigd) heeft, wordt minder zwaar gestraft dan hij die dit bewust heeft gedaan. Dit houdt niet anders in dan dat er in de het Oordeel gradaties zijn.

III. DE OPNAME VAN DE GEMEENTE

Hoewel dit onderwerp reeds eerder is aangeroerd en ook als apart onderwerp is behandeld, wordt dit toch ook hier wederom -kort- behandeld, daar het een van de Geheimenissen betreft. Dit hoofdstuk is een eerder gepubliceerde, geactualiseerde, studie.

WAT IS DE OPNAME VAN DE GEMEENTE?

Wat is nu de opname van de Gemeente, is het een Bijbelse leerstelling? Onderstaande beoogd slechts een korte inleiding in deze materie te zijn.

Johannes 14:2-7

'in het huis Mijns Vaders zijn vele woningen'

'Ik ga heen om u een plaats te bereiden'

In bovengenoemde gedeelte is de situatie als volgt:

- 1.Pascha: Jezus heeft daarvoor Judas het stuk brood gegeven, wat Hij in de wijn gedoopt had, Judas gaat weg om Jezus te verraden;
- 2.dan verteld Jezus dat Hij verheerlijkt zal worden (13:31-35);
- 3.Jezus waarschuwt Petrus, dat éér de haan kraait, Petrus Hem 3 maal loochenen zal.

Johannes 14:2-7: Na deze gebeurtenissen verteld Jezus dus dat Hij heen zal gaan om 'plaats te bereiden'. Er is plaats genoeg, er zijn vele woningen.

Johannes 14:3: "Wanneer ik heengegaan ben, en u plaats bereid heb, kom ik weder en zal u tot mij nemen"

WAAROM? "Opdat gij zijn moogt, waar Ik ben"

Jezus wil dus de gelovigen 'tot zich nemen' oftewel 'opnemen'

OMDAT: Hij de gelovigen bij zich wil hebben;

WAAR: in het 'huis des Vaders'.

Wij weten de weg naar het huis van de Vader:

Johannes 14:6

"Ik ben de Weg en de Waarheid en het Leven" "Niemand komt tot de Vader dan door Mij".

Johannes 14:7

"Indien Gij Mij kent, zoudt Gij ook Mijn Vader gekend hebben. Van nu aan kent gij Hem en hebt Gij Hem gezien"

DE MENS

kennis van..:

JEZUS = VADER *Kent de mens Jezus dan kent hij de Vader!*

toegang tot..:

HUIS VAN DE VADER *Kent de mens Jezus als de Vader dan kan hij in het Huis van de Vader komen !*

HET GEHEIMENIS

Paulus 'onthuld' het geheimenis van de opname van de Gemeente in 2 Corinthe en 1 Thessalonicenzen:

1 Thessalonicenzen 4:16-17.

"de Here Zelf zal nederdalen van de Hemel en degenen die in Christus ontslapen zullen als eerste opstaan; daarna zullen de levenden, die achterbleven, samen met hen (de gestorvenen) op de wolken in een oogwenk weggevoerd worden, de Here tegemoet in de lucht, en zo zullen wij altijd met de Here zijn."

Daarna spreekt vers 18 'Vertroost elkander met deze woorden' ! Dat is het m.i. dan ook: een grote troost dat Jezus, zoals Hij beloofde, zal komen om ons op te halen, naar het huis van de Vader, zodat wij voor altijd bij Hem zullen zijn!

Het zal de niet-gelovigen, de wereld, overkomen als de weeën van een zwangere vrouw:

1 Thessalonicenzen 5:3 (het zal hún overkomen..). Men verwacht Hem immers niet, integendeel! Het zal voor hen zijn dat Hij komt als 'een dief in de nacht'. De gelovigen echter zijn niet in de duisternis; wij zullen dan ook niet verrast zijn, als we nuchter én waakzaam zijn. (1 Thessalonicenzen 5:4-6).

Want, wat is het doel van het sterven van Christus:

1 Thessalonicenzen 5:10

"Die voor ons gestorven is, opdat wij, hetzij dat wij waken, hetzij dat wij slapen, TEZAMEN MET HEM LEVEN ZOULDEN".

1 Corintiërs 15:51-52:

"Ziet ik zeg u een verborgenheid (geheimenis): wij zullen wel niet allen ontslapen, maar wij zullen allen veranderd worden; In een punt des tijds, in een ogenblik, met de laatste bazuin; want de bazuin zal slaan (klinken) en de doden zullen onverderfelijk opgewekt worden, en wij zullen veranderd worden".

Maar niet alleen Paulus spreekt hierover, ook de Heere Zelf had dit reeds aangekondigd, Mattheus 24:40-44!

WANNEER ZAL HET ZIJN?

We kunnen hier slechts kort op ingaan. Mattheus 24 laat reeds zien dat de Heere zegt dat niemand "de dag noch het uur" weet immers? Toch zijn er helaas velen die zich aan voorspellingen hebben gewaagd hieromtrent...

2 Petrus 3:8-9:

"Doch deze ene zaak zij u niet onbekend, geliefden, dat één dag bij de Here is als duizend jaren, en duizend jaren als één dag. De Here vertraagt de belofte niet (gelijk enigen dat vertragen achten), maar is lankmoedig over ons, niet willende dat enigen verloren gaan, maar dat zij allen tot bekering komen"

Er staat hier 'duizend jaar als een dag'. Dit is vaak als excuus aangevoerd om te zeggen: 'het kan nog duizenden jaren duren'. De volheid is echter bijna bereikt:

Hosea 6:1-2 (over Israël, de Joden!!)

"Komt laat ons weerkeren tot de Here, want Hij heeft verscheurd, en Hij zal ons genezen; Hij heeft geslagen, en Hij zal ons verbinden. Hij zal ons na TWEE DAGEN levend maken; op de derde dag zal Hij ons doen verrijzen, en wij zullen voor zijn aangezicht leven"

"Hij heeft verscheurd"

diaspora, vervolgingen;

"Hij zal ons genezen,.. verbinden"

terugbrengen, de pijn van de verstrooiing wegnemen;

"Na twee dagen levend, de derde dag verrijzen"

dag 1 en 2: Israël als NATIE weer 'levend', jaar 70 -1948: bijna tweeduizend jaar (2 'dagen')

dag 3 : Israël als BRUID ! (na het 1000-jarig rijk, dat is dus uiterlijk 3000 jaar (3 dagen) na het jaar 70! Zie ook Ezechiël 37.

Ik concludeer dat de opname van de Gemeente, of m.i. nog beter: de 'wegrukking van de gemeente', zeer zeker een Bijbels gegeven is, met een duidelijk doel: het samenvoegen van de Gemeente, het Lichaam van Christus, met het Hoofd: Christus zelf. Dit zal zeer zeker geschieden!

Ik geloof zelf dat dit ook niet lang meer op zich zal laten wachten, gezien Hosea 6:1-2) en vele andere Bijbel-plaatsen, maar bovenal: het herstel van Israël is een groot(s) teken, wat we zeker niet moeten negeren!

IV. ISRAËLS HERSTEL

Het volk Israël staat dag in - dag uit in het brandpunt van de belangstelling. Niet alleen in de belangstelling van de wereld om ons heen, *ook* in de belangstelling van de christenen.

Er is over het volk Israël - de 12 stammen - veel verwarring. Ik noem hier kort bijvoorbeeld:

- de vervangingstheologie;
- de Brits- of Nederlands-Israël leer.

Hierover hebben we al eerder uitgebreid gesproken. Ik volsta met te zeggen dat ik deze leren als on-Bijbels beschouw.

Een verwachting dat Israël ooit hersteld zou worden, als volk, is er voor 1948 nauwelijks geweest.

Gunstige uitzonderingen waren o.a.:

- Isaac da Costa;
  - dr. C.I. Scofield;
  - br. Johannes de Heer;
- en andere "Bijbelse" gelovigen.

Door de 'gevestigde kerken' werden deze verwachtingen van een herstel van het volk en de staat Israël nadrukkelijk afgewezen, met name door de stromingen welke de vervangingstheologie aanhingen.

Des te opvallender is deze uitspraak:

"Van Hoofdstuk IX tot XI lost de Apostel een zwaarigheid op, dat het hier schijnen konde, alsof God Zijn Woord en beloften aan het uitverkoren volk der Joden gedaan, niet hield, dat God Zijn volk verstoten had, Hij antwoord, dat die beloften aan een zeker gedeelte der Joden waren gedaan, dat deze aan de gelovige Joden wierden vervuld wanneer de volheid der heidenen zou ingegaan zijn, dat ganse volk den Godsdienst van Jezus zouden aannemen, tot hun zalig geluk".

Met andere woorden: de -protestantse- schrijver concludeert hier, op grond van de Bijbel, zeer stellig dat Israël, als geheel, tot bekering zal komen en dat God dit bewerkt omdat Hij zijn volk niet verstoten heeft, dat de belofte er ligt en gehouden wordt!

Het herstel van Israël is niet zozeer een geheimenis omdat het niet bekend zou zijn gemaakt in de Schrift, het is een geheimenis omdat het niet begrepen wordt! De Bijbel is immers - zie eerder - duidelijk genoeg! Het probleem ligt daarom ook bij de persoon die het leest, met zijn theologisch gekleurde bril stevig op de neus gedrukt.... Toont bovenstaande citaat immers niet aan dat, al is men opgevoed in de vervangingstheologie, men bij een eerlijk onderzoek van de Schrift niet anders kan dan concluderen dat God Zijn volk niet verstoten heeft? Dat de beloften voor altijd zijn gedaan?

DE BELOFTEN AAN ABRAHAM

Genesis 12:1-3

Het verbond met Abraham is onvoorwaardelijk, het hangt niet af van Abraham, maar van God: “Ik zal”, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het verbond van de Wet “Indien gij zult” (Exodus 19:5).

Genesis 13:14-18, 15:1-21

Bevestiging en uitbreiding van het verbond
zie 15:13: voorzegging slavernij in Egypte.

Genesis 17:4-8

Teken van het verbond ingesteld: de besnijdenis op de 8ste dag.

Opvallend is dat zowel Joden als Moslims (vnl. Arabieren) de besnijdenis kennen. Dit heeft dan ook alles te maken met het feit dat Ismaël, die de stamvader van de Arabieren is geworden, en Izaak, die de stamvader van Israël is geworden, beiden zonen van Abraham waren en beiden besneden werden (Izaak op de 8ste dag, Ismaël toen hij ongeveer 13 jaar was, Genesis 17:25). Hierin zien we ook de vervulling van o.a. Genesis 17:4 “menigte van volken”.

BEKNOPT OVERZICHT VAN HET VERBOND

1. “Ik zal u tot een groot volk maken”

Dit wordt drievoudig vervuld:

1.a.) in een *natuurlijk* geslacht: de Hebreëen;

1.b.) in een *geestelijk* geslacht: alle gelovigen: Romeinen 4:16-18;

1.c.) door *Ismaël*: Genesis 17:18-20

2. “Ik zal u zegenen”

2.a.) letterlijk vervuld in Abrahams leven; hij was een rijk man, en was op alle fronten gezegend!

2.b.) geestelijk vervuld in Christus, en Zijn gemeenten (vgl. bijv. Johannes 8:56).

3. “Ik zal zegenen die u zegenen”

hoe vaak getuigen gelovigen niet van de zegen welke zij ervaren hebben door het zegenen van Israël - bijv. door hen hulp of steun te verlenen.

4. “en vervloeken, die u vervloekt”

Hangt nauw samen met het bij 3 genoemde. Het is slecht gegaan met de volken welke de Joden hebben vervolgd, de toekomst zal dit alleen maar bevestigen.

Mattheus 25:40-46: “Een van deze minsten”, vgl. vers 32, dit duidt op de volken aan Christus’ rechterhand.

Aangezien de gemeente dan reeds opgenomen is, zal zij hieronder niet gerekend/gevonden worden. Johannes 10:11, waar Jezus getuigt Zijn leven voor de schapen in te zetten - zoals Hij heeft gedaan - laat zien wie de schapen zijn: de 12 stammen van Israël. Immers; Hij kwam voor Israël! Vgl. bijv. vers 34.

5. “In u zullen alle geslachten gezegend worden”

Dit is geen algemene verzoening van God met alle volken, integendeel!

Het duidt op de zegening *in* Abraham, in zijn Zaad (enkelvoud): *Christus!* Dit

kan alleen wanneer men deel is hiervan, vgl. wederom Romeinen 4:16.

WAAROM ISRAËL?

De vraag “*waarom is Israël nu juist uitverkoren?*” is vaak gesteld. Beter zou naar mijn mening zijn: “*waarvoor is Israël uitverkoren?*”

1. Om een *getuige* te zijn: Deuteronomium 6:4; Jesaja 43:9-12

2. Om de *zegen van het dienen* van God te illustreren: Deuteronomium 33:28, 29.
(koren, most, dauw: teken van zegen)

3. Om het *Woord van God te bewaren*: Deuteronomium 4:5-8; Romeinen 3:1,2.
Paulus noemt dit het eerste (= meest belangrijke) “voorrecht der Joden”.

4. Om de *Messias voort te brengen*: Genesis 3:15; 2 Samuel 7:16

(Koningschap van “het huis van David - voor eeuwig”). Mattheus 1:1

ISRAËL VERWORPEN

De lijn in het Oude Testament, met betrekking tot Israël, is dat er een continue golfbeweging is van: zonde - straf (verwerping) - berouw (roep om vergiffenis) - herstel (van de relatie met God). De bekendste voorbeelden zijn natuurlijk de slavernij in Egypte en de slavernij in Babel.

Zonde: niet leven naar de opdracht van God;

Straf: onderdrukking, verbanning uit het land;

Berouw: het volk roept (weer) tot God;

Herstel: bevrijding van de onderdrukking, terugkeer uit de verstrooiing.

Het boek Richteren is wat dit betreft een goed voorbeeld van deze 'golfbeweging'.

Maleachi 3:6-12, 4:5-6

God belooft de komst van Elia, toen allang gestorven en daarom uiteraard niet letterlijk maar profetisch op te vatten, via de profeet Maleachi, ca. 400 jaar voor de geboorte van Johannes (de dooper), welke volgens de Heere Jezus bedoeld met door Maleachi: Mattheus 11:14-15.

Israël was op dat moment onder het juk van de verdrukking en niet zonder reden, waarvan ze, wanneer ze berouw toonden - zie eerder - bevrijd zouden worden; immers: "het Koninkrijk der Hemelen is nabij" (Mattheus 3:2). Voorwaarde voor deelname aan het Koninkrijk, en voor de vestiging ervan op dat moment, was echter: bekering.

Helaas onderkende het volk, en dan met name de geestelijke leiders ervan, niet dat de Romeinse verdrukking een straf was, door hun verblinding, en daardoor verlangden zij dan ook niet naar het gepredikte, en aanstaande, Koninkrijk. Zij verwierpen de Messias en kruisigden Hem. Een meer vreselijke afwijzing van Gods genade kan er niet zijn. Het gevolg laat dan ook niet lang op zich wachten: het volk werd in het jaar 70, wegens hun ongehoorzaamheid en volharding daarin, verstrooid over de aarde en kreeg de zwaarste straf ooit opgelegd: een 2000 jaar durende diaspora.

ISRAËL HERSTELD

Zoals uit de beloften aan Abraham bleek, is het verbond met Abraham en zijn nakomelingen onvoorwaardelijk. Daarnaast zijn veel profetieën over het herstel van Israël gedaan.

Het herstel van Israël kent drie aspecten:

herstel van het land

terugkeer van het volk

geestelijk herstel

Wat onder andere te lezen is in Ezechiël 36:22-38.

In dit gedeelte wordt ook aangegeven waarom de Heere Israël herstel (vers 23): opdat de volken weten "dat ik de Heere ben", met andere woorden: als getuigenis - de eerste reden waarom Israël verkoren was, zie ook vers 32: "niet om uwentwil .... schaamt u".

1. herstel van het land

vers 35: "Dit land dat verwoest was, is geworden als de hof van Eden", vergelijk ook vers 29-34. Dat het land verwoest was, blijkt o.a. uit de verslagen van reizigers die het land bezochten; bijvoorbeeld Mark Twain (1867), die Galilea beschrijft als "ontvolkte woestenij"; Jericho als een "vervallen ruïne" en Jeruzalem als "een verpauperd dorp".

In een oud boekje getiteld "Het land van de Bijbel" (door: I. Snoek) staat wat dat betreft een treffende illustratie met als bijschrift: "waar eens Kapernaum lag",.. een puinhoop (zie afbeelding).

De terugkeer van de Joden, in 1948, resulterend in de staat Israël, heeft er echter voor gezorgd dat de woestijn weer bloeit! Het land is weer vruchtbaar, gecultiveerd.

2. terugkeer van het volk

Dit begon met de Zionistische beweging, onder leiding van Theodor Herzl, en in 1948 werd de staat Israël opgericht. Tot op vandaag keren er nog steeds grote groepen Joden terug. Waarmee dus letterlijk de profetie, voor onze ogen, in vervulling gaat!

3. geestelijk herstel

vers 25-28: reiniging, nieuwe geest, nieuw hart, wandel naar Gods wil.

Dit herstel zal plaatsvinden wanneer Israël haar Messias aanneemt; en -zie ook hoofdstuk III- dit zal gebeuren wanneer God het verbond met Israël hersteld, nadat de Gemeente van Christus is weggenomen.

Handelingen 15:14-17, Eerst wordt een volk uit de heidenen vergaderd, "daarna zal Ik wederkeren", zie ook Openbaring 19:6-10.

V. HET LICHAAM VAN CHRISTUS

Al vaker noemde ik het begrip "Het Lichaam van Christus". Deze uitdrukking komen we ook in de Bijbel tegen, en we willen deze nader gaan bekijken. Het is een -naar ik aanneem- redelijk bekende term en zou weinig toelichting nodig moeten hebben, ware het niet dat de praktijk van het hedendaagse christendom aanleiding geeft te concluderen dat het begrip, en de praktische uitvoering er van, tegenwoordig blijkbaar alleen maar 'met de mond' beleden wordt.

De apostel Paulus is de enige die, in zijn brieven, over "het Lichaam van Christus" spreekt. Het geheimenis van het Lichaam was hem door de Heere Jezus zelf geopenbaard.

Efeze 2:11-3:3.

Paulus maakt een aantal zaken duidelijk in dit gedeelte, welke ik hier kort aanstip.

vers 12: uitgesloten van het burgerrecht Israëls, zonder hoop en zonder God.

M.a.w. de heidenen hadden geen *enkele reden* om ook maar te *hopen* dat zij behouden zouden worden. Zij behoorden niet tot Israël, het uitverkoren volk!

vers 13-16: de heidenen waren veraf, Israël dichtbij. Nu echter, door Christus, waren deze *twee tezamen verenigd in Christus!* En wel vanwege zijn verzoenend sterven waardoor een ieder toegang tot de Vader heeft gekregen en dit niet exclusief aan Israël werd voorbehouden. Dit is geschied door ze in (vers 16) "*één lichaam*" te verbinden.

vers 19: de heidenen ("gij") zijn geen "vreemdelingen en bijwoners" meer, maar mede-burgers geworden. Dit betekent niet anders dan dat zij (wij) dezelfde status -en daarmee ook rechten- hebben gekregen als welke Israël al gehad. Dezelfde/soortgelijke gedachte vinden we ook terug in Romeinen 9:22-26, 11:16-18. Daar klinkt echter ook een duidelijke waarschuwing: "beroem je niet tegen de takken"! Met andere woorden: besef heel goed dat het slechts uit genade is dat dit gebeurd is! Immers, terug naar Efeze, er was geen enkele reden waarom de heiden ook maar enige hoop zou kunnen koesteren. Het was de Liefde van God!

En uiteindelijk deelt Paulus dan mede (3:3) dat hem "door openbaring het geheimenis bekend gemaakt is" wat hij daarvoor (in 2.:11 en volgend) doorgaf. Wat was dit geheimenis? Dat alle gelovigen, Jood of heiden, tezamen "het Lichaam van Christus", oftewel Zijn vertegenwoordiging op aarde, zijn). Dit Lichaam van Christus wordt ook vaak de Gemeente (van Christus) genoemd.

HET ONTSTAAN VAN DE GEMEENTE

Wanneer is de Gemeente begonnen te bestaan? Over deze vraag zijn hooglopende "theologische discussies" gevoerd en worden nog regelmatig gevoerd. De (ultra) dispensationalisten beweren dat dit in Handelingen 28:28 gebeurde, wat voor hun verdere theologie erg van belang is. De reden welke zij hiervoor onder andere aangeven is dat Paulus de enige is die het Geheimenis openbaart. Dan verliezen wij echter iets uit het oog, wat ik aan de hand van een voorbeeld wil verduidelijken.

In de wetenschap is het, eenvoudig voorgesteld, gebruikelijk dat een wetenschapper éérst een waarneming doet en vervolgens deze waarneming verklaart, door er een "theorie" over op te stellen. Wat Paulus deed, in onder andere Efeze, was het verklaren -doordat de Heere het hem geopenbaard had- van een waarneming! De Gemeente bestond namelijk op dat moment al, en ook had Paulus reeds op het moment van Handelingen 28:28 vele heidenen tot geloof mogen leiden! Het gaat daarom niet aan, naar mijn mening, om de verklaring van de waarneming als startpunt van de waarneming zelf te gaan beschouwen, dat is een omdraaien van de feiten.

Hoewel ik een aanhanger ben van de bedelingenleer, wil ik me met deze vraag dan ook graag beperken tot wat de Schrift zélf leert.

Efeze 2:11-3:3 laat namelijk duidelijk zien dat de Gemeente is: de Jood en de Heiden, samengevoegd door Gods Geest! De aanvang van de Gemeente kun je dan ook rustig zonder enig probleem stellen op Handelingen 2:41-42, de Pinksterdag, toen de gelovigen tot één Lichaam gedoopt werden door de Geest Gods en, ook in de praktijk, velen zich lieten onderdompelen in het watergraf. Daarmee was de Gemeente een feit. Ook het feit dat zij samen het Avondmaal gebruikten, wat de praktische eenheid symboliseert, geeft aan dat het hier de Gemeente (of: Het Lichaam) van Christus betreft. We stellen dus eenvoudig, aan de hand van de Schrift, vast dat de Gemeente een feit werd op de eerste Pinksterdag.

"De Gemeente begon dus, toen de gelovigen met Pinksteren tot één lichaam gedoopt werden. Toen werden de discipelen en de eerste Christenen voor het eerst "De Gemeente" genoemd." - Dr. C.I. Scofield.

Het was een unieke gemeenschap welke deze eerste Gemeente met elkaar had. We lezen er over in Handelingen 2:44-47. Enige kenmerken:

men had alles gemeenschappelijk

men verkocht zijn bezittingen om de behoeftigen te voorzien

men kwam dagelijks bijeen -in de Tempel- rond het Woord

men brak het brood ("avondmaal") aan huis

men stond "in de gunst" bij het gehele volk (dat wil zeggen: door hun gedrag spraken anderen goed van ze)

De Heere zegende dit, door "dagelijks toe te voegen aan de kring welke behouden werden"!

Hieruit blijkt ondermeer duidelijk dat op gehoorzaamheid zegen rust.

DOEL VAN DE GEMEENTE

Wat is het doel, het nut, van de Gemeente? Waarom zouden gelovigen samen moeten komen, de Schrift met elkaar bestuderen, samen God loven en het brood breken? Waarom kunnen ze niet gewoon "thuis geloven"?

De belangrijkste reden vinden we in Efeziërs 3:10, namelijk: "Opdat thans, doormiddel van de Gemeente aan de overheden en de machten in de hemelse gewesten de veelkleurige wijsheid Gods bekend zou worden". Het is dus een getuigenis t.o.v. de machten in de hemelse gewesten. Daarnaast is er nog een (eveneens belangrijke) reden: Handelingen 1:8: "gji zult mijn getuigen zijn te Jeruzalem en in geheel Judea en Samaria en tot het uiterste der aarde".

Met andere woorden: net als bij Israël -hoofdstuk. V- heeft de Gemeente als belangrijke taak het getuigenis van God, van het Evangelie. Dit getuigen -evangeliseren- is noodzakelijk. Zonder verkondiging sterft de Gemeente uit. Het is een opdracht van de Heere zelf, en het heeft een duidelijk doel: de mensheid zou, zonder het getuigenis van de Gemeente, verloren gaan. Immers; wie moet het hen anders vertellen, wanneer wij zwijgen?

HET LICHAAM IN DE PRAKTIJK

In het Oude Testamen waren er wel individuele gelovigen, maar ze waren niet met elkaar- en niet met Christus verbonden. Zij kenden Christus niet, en zij kenden de eenheid van het Lichaam van Christus niet. De Gemeente was toen nog niet geopenbaard!

1 Corinthiërs 12:12-27

Door het ontstaan van de Gemeente werden wedergeboren Joden en Heiden samengevoegd in een uniek, geheel nieuw, geheel, door de Geest. Hierin bestaat geen onderscheid meer naar taal, ras, geslacht, enz. In Gods oog bestaat er maar één Lichaam. In dit Lichaam is er één Levens-stroom die door alle delen vloeit -de Geest, vers 13- en het Lichaam onderhoud, herstelt en versterkt en er voor zorgt dat het berekend is op zijn taak.

Net als bij een menselijk lichaam kan het ene deel niet zonder het andere; de vingers kunnen niet schrijven zonder de duim, en de duim kan niet schrijven zonder de vingers. Zonder de ogen kan het lichaam niet zien, zonder de oren niet horen... enz! Het mag duidelijk zijn; elk deel heeft het ander nodig wil het lichaam stabiel en in harmonie functioneren. Dit alles wordt gestuurd door het hoofd. Bij de Gemeente werkt dit eveneens zo; geen lid kan zonder het andere lid, geen Lichaam zonder Hoofd: Christus.

In de eerste Gemeente was bovenstaande situatie duidelijk het geval; men deelde alles met elkaar, en vormde een geestelijke en praktische eenheid. Ook toen de Gemeente van Jeruzalem uit elkaar werd geslagen bleven de daardoor ontstane plaatselijke gemeenten duidelijk één geheel. Immers; gemeenten zoals bijv. Antiochië, Rome, Corinthe en Efeze waren solidair omdat zij één Heere erkenden en de leiding van één Geest eerbiedigden.

Daarnaast waren zo door de éne Geest ook van elkaar afhankelijk! Gaven als herderschap, leraarschap en leiderschap werden in de verschillende Gemeenten voor het gehele Lichaam uitgevoerd, met een voorbeeld: de Apostelen in Jeruzalem werden erkend als zijnde de leiders en herders van het Lichaam. Wat in Jeruzalem besloten werd, werd nagevolgd in Rome. Echter, Paulus' leerstellige brieven, welke als Leraar in bijv. Rome verbleef, golden evenzeer binnen de Gemeente van Jeruzalem of elders! Met andere woorden: een broeder welke leraar was in Antiochië, was dit

ook binnen Corinthe, Efeze of Jeruzalem! Immers; de Geest had hem als zodanig aangesteld, binnen het Lichaam van Christus. Deze 'functie', of beter: gave, werd niet beperkt tot de grenzen van zijn eigen, plaatselijke, kring!

Zoals in het begin gesteld: tegenwoordig lijken wij weinig van de eenheid van het Lichaam meer te (kunnen) zien. Er zijn in deze optiek twee gedachten, en ik citeer:

"Alles wat mensen hebben gemaakt, kerken en sekten, wordt door dit feit dat er één Lichaam en één Geest is veroordeeld. Op aarde kan deze eenheid uitgedrukt worden door de gelovigen die in de naam en tegenwoordigheid van de Heere Jezus vergaderen, en het brood op de tafel van de Heere is de zichtbare uitdrukking, het symbool van deze eenheid"

"Wij komen dagelijks in aanraking met leden van het Lichaam van Christus. In al de verschillende richtingen en kringen kan men ze vinden".

Beide gedachten lijken volledig met elkaar in tegenspraak, maar hebben beiden een Bijbelse grondslag en zijn beiden waar. Voor beiden valt ook wel iets te zeggen; immers:

is er sprake van eenheid tussen alle groepen en kerken? Welnee, integendeel! Er is sprake van een verschrikkelijke verdeeldheid, welke het getuigenis afbreuk doet;

is er sprake van een eenheid tussen de afzonderlijke leden van deze groepen wanneer zij elkaar ontmoeten, of samen de Heere zoeken? Wel zeker! Regelmatig maak je mee, in de praktijk, dat je uit een andere kerk of kring (een) wedergeboren gelovigen tegenkomt en ontdekt: "wij vormen samen het lichaam".

Inderdaad, wat mensen hebben gemaakt, dat valt onder het oordeel. Het heeft geen enkele waarde. Maar wij kunnen ons niet terugtrekken op een "geestelijk eilandje" en doen alsof er verder niets of niemand is; immers: daarmee zeggen we tegen alle andere leden om ons heen "ik heb u niet van node"! Meestal het opgeheven wijsvingertje wat dat zegt.... Wanneer we dat gedrag gaan vertonen zijn we zelf sektarisch geworden.

Betekent dit dat we ons massaal in een grote Volkskerk zouden kunnen gaan verenigen en alle verschillen overboord kunnen gaan zetten? Was dat maar waar. Want, dan maken we een principiële fout:

een "grote Volkskerk" is een menselijk bouw-werk, we stichtten het immers weer zélf, en heeft niets met de Geest van doen;

een kerk is slechts dan het Lichaam van Christus, wanneer het zich onder het gezag van Christus stelt en Hem erkent als Hoofd - en hier ontbreekt het helaas vaak aan in de 'grote volkskerken'.

De Gemeente, en de onderlinge eenheid, wordt herkend aan de volgende zaken:

Avondmaal - In het Avondmaal is de gelovige één met Christus, vgl. 1 Corinthiërs 10:16, 17, en wordt ook de onderlinge eenheid gesymboliseerd. Een ieder mag hierbij aangaan, maar moet wel bedenken dat hij gemeenschap heeft aan het Lichaam van Christus, en daarom zegt de Apostel dan ook: "een ieder beproeve zichzelf" (1 Corinthiërs 11:28).

Gezag - de Gemeente erkend één Heere en één Geest, en dit is het gezag waaraan zij onderworpen is! Er kan binnen de Gemeente van Christus géén sprake zijn van menselijk gezag. Daarom is er dan ook geen sprake van het Lichaam van Christus wanneer wij als mensen een "kerkelijk instituut" oprichten, maar alleen dan wanneer wij, eenvoudigweg, in Zijn naam vergaderd zijn. Immers; dan

is Hij -het hoofd- aanwezig, vgl. Mattheus 18:20.

Gemeenschap - de Gemeente is een éénheid, en dit wordt uitgedrukt in praktische gemeenschap met elkaar; zoals in de eerste gemeente men elkaar daadwerkelijk bijstond, elkaar "tot een hand en voet" was, zo wordt de ware gemeente, dat zijn dus alle gelovigen, herkend.

De gelovige(n) waarmee je samen bid, samen strijd en samen lijd, dat zijn de gelovige(n) waarmee je het Lichaam vormt, of deze gelovige nu tot een kerk of groep gerekend wordt of nergens toe - dat doet niet ter zake. Het gaat erom dat wij als gelovigen ons samen onder het gezag van de Heere en de werking van Zijn geest willen stellen; dan weten we: dit is Zijn Lichaam, want het luistert naar haar Hoofd.

VI. HET GEHEIMENIS VAN GODS WIL

De bedeling van de volheid der tijden

Efeze 1:3-14

vers 9, 10 "door ons het geheimenis van zijn wil te doen kennen, in overeenstemming met het welbehagen, dat Hij zich in Hem had voorgenomen, om, ter voorbereiding van de volheid der tijden, al wat in de hemelen en op de aarde is onder een hoofd, dat is Christus, samen te vatten"

UITVERKOREN

Een heel apart versgedeelte. Met het vorige hoofdstuk ("Het Lichaam van Christus") nog in gedachten zou je als snel kunnen concluderen dat het hier om datzelfde Lichaam handelt. Maar het geheimenis waar Paulus hier over spreekt is anders; nl. het "geheimenis van zijn wil", een geheimenis wat een voorbereiding is op de 'volheid der tijden' en dit is veel-omvattender. Het patroon wat Paulus schetst is kortweg:

in Hem zijn de gelovigen uitverkoren (vers 4, 5) om als zonen van Hem te worden aangenomen, en dat reeds bij de grondlegging van de wereld;

in Hem hebben wij verlossing verkregen, door Zijn bloed, vergeving van de overtredingen;

in Hem hebben wij het erfdeel verkregen (vers 11);

in Hem zijn wij verzegeld met de Heilige Geest, die een onderpand is.

Deze 'uitverkiezing' is niet anders dan dat de gelovigen deelgenoot zijn geworden in het Plan wat God reeds bij de grondlegging van de wereld ontvouwde. Immers; al in Genesis werd de komst van de Verlosser aangekondigd: Genesis 3:15, Slang: Openbaring 12:9, 17.

En door het gelovig aanvaarden en daarmee deelgenoot worden van Gods Plan, heeft de gelovige verlossing/vergeving gekregen.

Belangrijk is nadrukkelijk te constateren dat alle zegen welke verleend wordt, de vergeving, het hele "Plan", alles wordt door God gegeven, de mens kan er zelf niet toe bijdragen. Het enige wat de mens kan doen is het aanvaarden; dan zal het ook voor hem/haar gelden.

Het is uitverkoren IN CHRISTUS (vers 3). Dat maakt ook duidelijk wie de werkelijk uitverkorene is: Christus Jezus. Er is dus géén sprake (meer) van een 'uitverkoren volk' of een 'uitverkoren kerk'! Er is slechts één uitverkorene, in Wiens uitverkiezing wij mogen delen!

Uiteraard blijft de uitverkiezing van Israël hier buiten (zie hoofdstuk IV), immers: zij zijn als Volk uitverkoren, en aan hen zijn de beloften gedaan voor het Aardse rijk.

Daarom ook zegt Paulus in vers 3 dat de gelovigen gezegend zijn 'met allerlei geestelijke zegen in de Hemelse gewesten'. Onze 'uitverkiezing' -in Christus- is dus geen aardse, maar een Hemelse uitverkiezing. Een uitverkiezing welke maakt dat we als zonen van God mogen zijn. Dit houdt niet anders in dan dat ons toegang is verleend tot de plaats waar de zonen Gods zijn: de Hemel. Dat is ook waar onze Heere Jezus dan ook aan refereerde toen Hij zei dat Hij heenging om ons plaats te bereiden: niet zo was, zou Ik het u hebben gezegd, want Ik ga heen om u plaats te bereiden." (Johannes 14:2)

Dat dit geen loze beloften zijn blijkt dan ook uit het feit dat aan de Gemeente een onderpand is gegeven; zie vers 13, 14: de Heilige Geest. Zoals voor een Bank een woning het onderpand voor een lening is, zo is voor de Gemeente dus de Heilige Geest het onderpand voor de Belofte(n) welke de Heere geeft. Hij heeft beloofd de Gemeente tot Zich te trekken (op te nemen), en tot dat moment zal

de Gemeente de Heilige Geest in bezit hebben.

VOLHEID VAN DE TIJDEN

We weten dat na de opname van de Gemeente het oordeel over de wereld zal gaan en dat daarna het duizendjarig rijk zal worden gevestigd, wat hier de "volheid van de tijden" wordt genoemd door Paulus. Ook wordt het duizendjarig rijk een sabbat voor Israël en de wereld genoemd, vgl. bijv. Hebr. 4:9. Aangezien we weten dat de Sabbat de zevende dag is, betekent dit dat er dan zes dagen aan voorafgegaan zijn. We weten wellicht ook dat Petrus leert dat "1000 jaren zijn als 1 dag" bij God. En ook kunnen we uit de Bijbel concluderen dat er van de (her)schepping tot aan Christus 4000 jaren zijn verstreken. Welnu, we leven tegenwoordig dichtbij het jaar 2000.... Wil ik daarmee zeggen dat met ingang van het jaar 2000 "het einde daar is"? Nee, absoluut niet! Want iedereen die met de geschiedenis op de hoogte is weet dat de jaartelling welke wij tegenwoordig hebben niet klopt, waarschijnlijk zelfs honderden jaren "mis" is. De Joodse jaartelling is wat dat betreft ook niet correct (op dit moment leven we in de Joodse jaartelling in 5758). Toch zien we echter tekenen dat de komst, naar mijn idee, van de Heere nabij is; let bijvoorbeeld op het Profetische teken van het herstel van Israël. We kunnen echter wel stellen, naar mijn mening, dat het 7de 1000-tal het duizendjarig rijk is. Alles is immers ingedeeld via de Goddelijke orde, via Zijn Plan? En aangezien we het ritme van de schepping, de 7-daagse week, kennen, kennen we dus ook, als we het zo mogen zeggen, daaruit het ritme van Gods plan; de volheid, de 7.

Johannes de Heer schreef:

"Hij zal ons na 2 dagen doen herleven, ten derde dage zal Hij ons oprichten, en wij zullen leven voor zijn aangezicht" (Hosea 6:2, RB). Mogen wij in deze 'dagen' tijdperken van 1000 jaar zien? Dan hebben zij bijna hun einde gevonden en de derde 'dag', de duizendjarige sabbat van Christus' heerschappij op aarde, genaakt" ("Israëls herstel en terugkeer naar Palestina", Johannes de Heer, pagina 19).

Dr. Scofield noemt deze periode de 7e bedeling, en schrijft hierover:

"De Heer regeert gedurende 1000 jaar over het herstelde Israël en de heidense volken. De zetel van Zijn bestuur zal zijn in Jeruzalem en de heiligen van deze bedeling (d.i. de Gemeente, de heiligen van de huidige bedeling van de Genade) zullen met Hem heersen".

daarbij onder meer verwijzend naar Openbaring 20:4-6.

De "volheid van de tijden" is dus nog 'toekomstmuziek', maar we horen de eerste tonen al klinken in het herstel van Israël!

VERZET

In de officiële theologie van de 'gevestigde kerken' is er veel verzet tegen de leer van het 1000-jarige rijk. De aanhangers van deze gedachten, waaronder J.N. Darby, dr. Scofield, Johannes de Heer en anderen, worden dan ook binnen deze kringen vaak smalend chiliasten (d.i. zij die geloven dat er een 1000-jarig rijk komt) genoemd.

Dit verzet gaat zelfs zover dat binnen zekere kerken de predikanten, een verklaring moeten tekenen waarin zij beloven over het betreffende onderwerp niet te spreken. Doen zij dit wel dan worden zij op de preekstoel niet meer toegelaten...

Het verzet is te verklaren uit een aantal oorzaken, de belangrijkste zijn wel:

het feit dat het hier een geheimenis betreft. Immers; het is alleen aan de gelovigen, het Lichaam van Christus, geopenbaard, en zoals wij uit het hoofdstuk over het Lichaam van Christus weten: dit lichaam is niet een bepaalde kerk of groep. Het zijn de individuele gelovigen;

het feit dat het ingaat tegen de zogeheten 'vervangingstheologie', welke Israël geen plaats meer geeft en onder andere daardoor leert dat de aardse beloften "aan de kerk" zijn, naar "de kerk in plaats van Israël" zijn overgegaan. Daardoor is er geen plaats voor een andere visie op de toekomst van de Israël en de Gemeente.

Ook gaat deze leer in tegen de trots van de leiders van deze wereld, welke, zoals we bijvoorbeeld bij Luther en Calvijn) kunnen zien, de kerken en hun leiders aan zich bonden en daardoor een niet te verwaarlozen invloed op de kerkleer hebben gehad. Oftewel; het "huwelijk" tussen kerk en staat, hoe subtiel ook, speelt hierin een grote rol. Van de wereldlijke leiders kunnen we niet verwachten dat zij accepteren dat zij een onderschikte rol spelen; deze zijn niet gewend aan de gedachte dat niet zij, maar de Heere uiteindelijk de Heerser is/zal zijn over deze wereld!

ERFGENAMEN

Hoewel het Oude Testament vol staat met beloftes over de komst van de Messias, is er toch sprake van een geheimenis. Het Oude Testament heeft namelijk van een Gemeente, het Lichaam, nooit gesproken en daarom hebben we de Nieuw-Testamentische openbaring nodig om het geheimenis te begrijpen: dat alle dingen op Hemel en op Aarde, in het Duizend-jarige rijk, in Christus samengebracht zullen worden.

Romeinen 8:18-26

De ware erfgenaam is Christus, waarin wij mede-erfgenamen zijn geworden. Als onderpand voor deze erfenis ontvingen we de Heilige Geest, die ons troost. En dit is dan het Geheimenis Gods, dat wij zijn uitverkoren in Christus, om te delen in de zegen die voor Hem is weggelegd: het Koningschap. Het wordt een heerlijke tijd die we tegemoet gaan, wanneer we verlost worden van de slavernij (Rom. 8:21) en Hem tegemoet gaan in de lucht!

VII. HET GEHEIMENIS VAN HET KONINKRIJK

Tekst: Mattheus 13:18-52

HET KONINKRIJK DER HEMELEN

de Heere verkondigd hier wat “sinds de grondlegging der wereld verborgen gebleven is”(13:35) m.a.w. een geheimenis;

tevens wordt hier geschetst wat het Koninkrijk der Hemelen is:

een periode waarin goed en kwaad naast elkaar bestaat (vers 38, 39), er is goed zaad, er is slecht zaad;

beide zaden komen tot wasdom (vers 30);

het Koninkrijk der Hemelen is de wereld, o.a. vergeleken met een akker, welke eigendom is van de Heere (vers 24) en tevens vergeleken met de zee (vers 47);

het Koninkrijk der Hemelen is eindig, niet voor eeuwig, het einde is namelijk de oogst - de “voleinding der wereld” (vers 39) waarbij het onkruid (de kinderen van de boze) zal worden verbrand en, met name, “al wat tot zonde verleidt (de satan en zijn dienaren) en hen die de ongerechtigheid bedrijven” (vers 41);

na het einde van het Koninkrijk der Hemelen zal het “Koninkrijk van de Vader” openbaar worden (vers 43).

DE GELIJKENISSEN

De eerste drie gelijkenissen in Mattheus 13 laten het uiterlijke karakter zien; met andere woorden: hoe het gezien, waargenomen, wordt, van buiten af. Daarin zien we dat het goede met kwaad vermengd is

De volgende drie gelijkenissen laten zien wat er van waarde is voor het hart van Hem die ons liefheeft.

1. De gelijkenis van het tarwe en het onkruid

Mattheus 13:24-30. In deze gelijkenis, waarvan de verklaring wordt gegeven in de verzen 13:36-43, wordt duidelijk dat het Koninkrijk der Hemelen door de Heere gevestigd is, het is zijn eigendom, maar dat de boze probeert dit te saboteren door “slecht zaad” te zaaien in de wereld. De Heere laat ook zien wat er zal gebeuren met dit slechte zaad; het zal worden verbrand bij de “voleinding van de wereld”, Openbaring 20:7-15. Dit is dus aan het einde van het Duizendjarig Rijk.

Daarmee is dus ook meteen duidelijk wanneer het einde van het Koninkrijk der Hemelen zal zijn; aan het einde van het Duizendjarig Rijk. Ook is dan duidelijk dat het Duizendjarig Rijk onderdeel van het Koninkrijk der Hemelen is. Tevens wordt hier duidelijk dat in het Duizendjarig Rijk er sprake zal zijn van gelovigen en ongelovigen en dat dit Rijk op de Aarde zal zijn, hoewel het dus Koninkrijk der Hemelen heet!

Het oordeel is nodig om het goede en het kwade van elkaar te scheiden. De akker is dus de wereld, en niet de Gemeente!

2. De gelijkenis van het mosterdzaad

Mattheus 13:31, 32. De Christenheid, het Koninkrijk der Hemelen voor het ‘aanzien’, zoals het waargenomen wordt door de wereld, wordt hier vergeleken met een klein zaadje wat uitgroeit tot een grote boom, symbool voor macht, en tot steun voor anderen; immers: de vogels nestelen er in. Sommigen leggen in dit verband een relatie met het kerkelijke systeem, wat een wereldmacht is geworden, vgl. Daniël 4:10-12 voor de relatie tussen boom vs. macht (het gaat hier uiteraard om een

andere zaak, nl. Nebukadnezar).

3. De gelijkenis van het Zuurdesem

Mattheus 13:33. Zuurdesem is feitelijk *bedorven* (gistend) *deeg*, wat werd gebruikt om vers deeg te laten rijzen, zoals wij tegenwoordig daarvoor vaak gist gebruiken. Denk bij dit bedorven deeg bijvoorbeeld aan jam of druivensap, wat ook na verloop van tijd kan gaan gisten (suikers) en feitelijk bedorven is. Er vormt zich dan namelijk alcohol in het product.

Opvallend is dat dit gedeelte meestal wordt uitgelegd als zou het zuurdesem beeld zijn van het Evangelie, wat de wereld “doorzuurt”. Uiteraard uitgaande van de gedachte dat het Evangelie (of: “de kerk”) daarmee uiteindelijk in de gehele wereld invloed zou krijgen. Echter, hier is het tegenovergestelde waar! Zuurdesem namelijk is “onrein” in het Oude Testament (Exodus 12:15, 13:3, 7) en wordt *ook* als zodanig beeld gebruikt in het Nieuwe Testament door de Heere zelf (Markus 8:14-15) en door Paulus (1 Corinthiërs 5:6-8). Aangezien met name Paulus hier duidelijk het vergelijk maakt tussen “ongezuurd en gelovigen” kan het niet zo zijn dat als beeld van het Evangelie iets onreins gebruikt wordt. Met andere woorden: ook in deze (korte) gelijkenis wordt het stoppen van het zuurdesem in het deeg, door de vrouw, als slechte daad geduid - vergelijk de eerste gelijkenis, waarin slecht zaad tussen het goede wordt gezaaid. Het Koninkrijk der Hemelen is hier het onbedorven, goede, deeg, wat doorzuurd wordt door het slechte, bedorven, zuurdesem.

Volgens een verklaring:

“In vers 33 vinden we de Christenheid als een mengsel van waarheid en dwaling. De drie maten meel spreken van de reine leer aangaande de Persoon en het werk van de Heer Jezus, maar allerlei dwaalleraars hebben langzamerhand de boventoon gevoerd, en daarom wordt de hoofdler als zuurdeeg, altijd een beeld van een verdervend kwaad, voorgesteld.”

Vanaf vers 44 vinden we de gelijkenissen waarin duidelijk wordt wat er van waarde is binnen het Koninkrijk der Hemelen.

4. de schat in de akker

Mattheus 13:44. Wederom vinden we hier de akker, de wereld symboliserend. In deze wereld wordt door iemand een schat gevonden, met een grote waarde. Hij verkoopt al wat hij heeft (heeft dus alles wat hij heeft er voor over!) en koopt daarvoor de akker.

Heel duidelijk wordt hier gesymboliseerd het werk wat Christus heeft gedaan; Hij heeft alles gegeven voor de wereld (de akker, het Koninkrijk der Hemelen), namelijk: zijn leven, om zodoende de er in verborgen schat, de gelovigen of de Gemeente, te kunnen bemachtigen. Hij heeft dus de gehele wereld reeds gekocht, maar dit alleen gedaan om de schat te kunnen bemachtigen, het goede in de akker.

5. De koopman en de parel

Mattheus 13:45. De gelijkenis van de schat in de akker wordt min of meer herhaald hierin; de koopman geeft alles op voor die ene parel. Vers 45 begint dan ook met “Evenzo”, oftewel: “net zo”. “gelijk aan”. Opvallend verschil is dat de koopman, wijzend op de Heere Jezus uiteraard, deze parel zoekt; dit duidt op een actieve houding, het gaat daarom verder dan de eerdere gelijkenis, en

herinnert aan bijv. Lukas 19:7-10, let in het bijzonder op vers 10.

6. vissen uit de zee

Mattheus 13:47-48. Ook hier wordt duidelijk het beeld geschetst dat de vissers op zoek zijn naar het waardevolle wat zij uit de zee halen; na het vissen wordt immers het goede verzameld in vaten, en het ondeugdelijke wordt weggegooid. Bij deze gelijkenis wordt dan tevens vermeld, verzen 49 e.v., dat het ook zo zal gaan bij de voleinding van de wereld. De engelen zijn daarbij de vissers, die het slechte tussen het goede weg zoeken en weg werpen.

Ook zien we hierin dat de vissers, de knechten van de Heere, vgl. bijv. Markus 1:17, onderscheid kunnen maken tussen de goede en ondeugdelijke vissen; met andere woorden: dat we als gelovigen onderscheid (leren te) zien tussen gelovigen en ongelovigen.

HET KONINKRIJK GODS

In vers 43 komen we het “Koninkrijk van de Vader” tegen. Alleen in het Mattheus-evangelie komen we het “Koninkrijk der Hemelen” tegen. De andere evangelie-schrijvers spreken over het Koninkrijk van God (waarvan Mattheus overigens ook spreekt en, zoals in vers 43 blijkt, ook nog over het “Koninkrijk van de Vader”, mijns inziens is dit echter hetzelfde als het Koninkrijk van God). Met andere woorden: Mattheus brengt hierin een onderscheid aan wat bij de andere Evangelie-schrijvers niet is te vinden. Er is echter wel degelijk een verschil tussen beiden.

Tekst: Mattheus 21:28-32, 1 Corintiërs 6:9-10.

De Heere, en ook Paulus, plaatsen het Koninkrijk van God in de toekomstige tijd; evenals het Koninkrijk der Hemelen in de toekomstige tijd is geplaatst in het Mattheus-evangelie. De vraag is dus of er een onderscheid is tussen deze twee koninkrijken, en wanneer beide Koninkrijken inderdaad verschillend zijn, wanneer ze zullen zijn. We moeten ze daarom beiden kort bekijken.

Wanneer is het Koninkrijk der Hemelen aangevangen?

Ten eerste moet geconstateerd worden dat in de Handelingen en brieven van Paulus niet (meer) gesproken wordt over het Koninkrijk der Hemelen, maar alleen over het Koninkrijk van God. Zie bijv. Handelingen 8:12.

Het Koninkrijk der Hemelen is het Koninkrijk waarin de Heere heerst als Koning, immers, anders zou er geen sprake zijn van een Koninkrijk. Helaas is hierover veel verwarring en zijn er veel gelovigen welke tegenwoordig leren dat het Koninkrijk der Hemelen nu reeds aanwezig is, dit heeft verstrekkende consequenties (zie verder). In de tijd dat Christus echter op aarde was, was het *nabij*: Mattheus 3:1-3. Zijn Koningschap stond op punt van aanbreken, echter: Christus werd verworpen en niet als Koning aanvaard door Zijn volk, Israël. Daarom ook werd het gegeven aan een *ander* volk: Mattheus 21:42, 43. Zoals eerder bij de verklaringen van de gelijkenissen bleek, was de gekochte schat, de goede vrucht, etc. de Gemeente van Christus. Dit andere volk is daarom niets anders dan de Gemeente; de gelovige Jood en Heiden.

Er is maar één periode te vinden in de Bijbel waarin er sprake is van een tastbaar Koningschap van Christus én sprake is van een mengeling van gelovigen en ongelovigen; dit is het Duizendjarige Rijk! Dit is ook in overeenstemming met bijvoorbeeld Johannes 12:31, waar de satan wordt aangeduid als “de overste dezer wereld”. De macht van deze overste is overwonnen in Christus’ kruisdood, maar Christus heeft het Koningschap nog niet aanvaard, dat zal pas zijn bij aanvang van het Duizendjarige Rijk (Openbaring 19:6-10).

Zoals eerder vermeld is er verwarring hierover en heeft het *verstrekkende consequenties* te leren dat het Koninkrijk der Hemelen nu reeds gevestigd is. Met name om de volgende redenen: wanneer wij geloven dat het Koninkrijk der Hemelen nu reeds gevestigd is, zouden wij nu reeds in het Duizendjarige Rijk leven. Deze gedachte wordt dan ook in bepaalde) kringen aangehangen. Hierdoor vertroebelt het zicht op zaken als de “Opname van de Gemeente” (immers: die zou dan reeds geweest zijn of in het geheel niet plaatsvinden) de periode van de “Grote Verdrukking”, het zicht op de toekomst van Israël, etc. Met andere woorden: veel van de eerder besproken geheimenissen! Wanneer wij geloven dat het Koninkrijk der Hemelen nu reeds is gevestigd, betekent dit tevens dat wij geloven dat Christus heerst over deze aarde; dit is niet te rijmen met wat wij heden om ons heen zien: vergaande verloedering, armoede, onrecht, verdrukking, moord- en doodslag, ga maar door! Immers; de Schrift leert iets geheel anders over het Duizendjarige Rijk: Jesaja 11:1-10. *Aangezien*

het hier het Vrederijk betreft en Christus de Vredevorst wordt genoemd, kan het niet anders (zie voor o.a. de invulling en de gerichten hiermee verband houden Jesaja 19-25) dan dat het hier inderdaad het Duizendjarig Rijk betreft. Daarom ook hebben niet gelovigen gelijk wanneer zij stellen dat zij niets zien van “dat Koningschap van Jezus” en staan gelovigen zo vaak met “de mond vol tanden” wanneer ongelovigen hen wijzen op het leed in deze wereld en vragen “en waarom doet God daar dan niets aan”. Op dergelijke vragen valt alleen als antwoord te geven: daar doet God niets aan omdat de satan heerser over deze wereld is! Immers; wanneer het Koninkrijk der Hemelen gevestigd zou zijn en Christus heerst zal dit niet meer voorkomen.

Wanneer is het Koninkrijk van God aangevangen?

Van belang is om vast te stellen wat het Koninkrijk van God is, zodat we daarmee ook kunnen zien wanneer het aangevangen is.

Tekst: Lukas 17:20-21.

Als eerste viel reeds op dat alleen in het Evangelie van Mattheus onderscheid werd gemaakt en dat er, na de afsluiting van de Evangeliën, alleen nog over het Koninkrijk van God gesproken werd, in de toekomstige tijd. De sleutel ligt in Mattheus 13:41-43. Uit het Koninkrijk der Hemelen zullen degenen die het Koninkrijk van God beërven worden verzameld. Met andere woorden: het Koninkrijk van God is een onderdeel van het Koninkrijk der Hemelen, het is de ware gelovige welke daarin zal ingaan, vgl. Galaten 5:21; 2 Thessalonicenzen 1:5, etc. Het is de schat in de akker, de Parel, enz. welke dus nu nog verborgen is in de wereld. Het is onlosmakelijk verbonden met de aanwezigheid van de Heere (Lukas 17:21).

Wij zijn, als gelovigen, *nu al deel van dit Koninkrijk*, maar het zal pas zichtbaar aanvangen wanneer we één zullen worden met de Heere; 1 Corinthiërs 15:50-54.

HET GEHEIMENIS VAN DE GODSVRUCHT

1 Timotheus 3:16

“En buiten twijfel, groot is het geheimenis der Godsvrucht: Die Zich geopenbaard heeft in het vlees, is gerechtvaardigd door de Geest, is verschenen aan de engelen, is verkondigd onder de heidenen, gelooft in de wereld, opgenomen in heerlijkheid”.

Paulus openbaart hier het “Geheimenis van de Godsvrucht” aan Timotheus. Om het een en ander in de juiste verhoudingen te zien is het wellicht interessant om te kijken naar de persoon van Timotheus, en zijn bediening.

Timotheus (Handelingen 16:1-3)

leerling en later medewerker van Paulus;

afkomstig uit Lystra of Derbe (Galatie, zie kaart);

zoon van een Griekse vader en een Joodse moeder;

hij “was een discipel” - m.a.w. een gelovige - toen hij als ‘leerling’ van Paulus meeging op zendingsreis;

hij was een Evangelist, 2 Timotheus 4:5;

1 Timotheus 1:3 laat zien dat Timotheus in Efeze was, en Paulus instrueert hem daar nog een tijd te blijven om te strijden tegen de dwaalleraars;

de opdracht aan Timotheus, ook in de 2e brief, is te strijden tegen de dwaling (1 Timotheus 1:19).

Efeze

Efeze ligt in Asia, in het tegenwoordige Turkije. Efeze wordt ook in de Openbaringen genoemd, en met name dat gedeelte geeft een goede aanwijzing over de dwaalleer waartegen Timotheus moet strijden.

Openbaringen 2:1-6. Belangrijk is op te merken dat Efeze de ‘eerste Liefde’ verzaakt heeft en dat de Heere ze daarom waarschuwt dat de kandelaar van zijn plaats zal worden weggenomen wanneer zij zich niet bekeren tot hun eerste Liefde. Maar in dit verband is met name vers 6 interessant; zij haten de werken der Nikolaiten. De werken van de Nikolaiten heeft alles te maken met vormendienst (macht, heersen), maar ook, voor wat betreft de leer, met de Gnostici, de “geheime kennis”. Met andere woorden: het Gnosticisme behoort tot de zogeheten “mysterie-godsdiensten” -- zie ook het eerste hoofdstuk...

Een van de bekendste bestrijders, uit de vroege kerkgeschiedenis, tegen het Gnosticisme was de (voormalige Gnosticus!) kerkvader Augustinus, welke met name de visie van de Gnostici op de schepping bestreed en het Katholieke geloof in de eenheid van de Schrift (oude- en nieuwe Testament) benadrukte tegenover de Gnostieke mysterie-leer. Een van de opvattingen van de Gnostici was namelijk dat “de Christus” niet daadwerkelijk gestorven was aan het kruis maar slechts Zijn lichaam, omdat ‘de geest van Christus’ het lichaam voor het sterven verlaten had. Een lering welke binnen zekere new-Age, *maar ook christelijke sekten*, teruggekeerd is. Hierbij worden zaken geleerd als is “de Christus” iets wat elk mens in zich zou kunnen hebben en vandaar dat verschillende personen “een Christus” kunnen zijn. Een bekend, hedendaags, voorbeeld is de persoon welke zich ‘Matreya’ noemt.

Het jammerlijke is dat hier een gelovig, bekeerd, man vanuit een kerkelijk systeem wat gebaseerd is op de werken van de Nikolaiten strijd tegen de leer van de Nikolaiten, welke later binnen de Rooms-Katholieke kerken eveneens ingang heeft gevonden.

1 Timotheus 3:16, 4:6.

Paulus stelt *eerst* vast wat het Goddelijke Geheimenis is en daarna, als *tegenbeeld*, wat de dwaling is; wat Paulus hier beschrijft -- o.a. ontkenning van het lichaam/lichamelijke, zie ook verder -- is eveneens een typisch kenmerk van het Gnosticisme. Deze gevaarlijke dwaalleer *moet* bestreden worden daar zij een bedreiging is van de Gemeente van Christus, en vandaar dat Paulus nadrukkelijk -- zie ook eerder -- de daadwerkelijke komst van Christus 'in het vlees' er tegenover zet, en een aantasting van het op Golgotha verrichte heilswerk (1 Timotheus 3:16):

God is *geopenbaard in het Vlees* - m.a.w. God is Zelf, in de persoon van Christus Jezus, naar de aarde gekomen. Dit is een nagenoeg onbegrijpelijk, maar waar, geheimenis);

Gerechtigd in de Geest.

op de eerste Pinksterdag werd de Geest uitgestort, maar er verschenen daarbij "tongen als van vuur". Vuur, een beeld van loutering. Gods Geest kan alleen dan inwoning in de mens maken wanneer deze gelouterd is (Handelingen 2:3- 4. Let op de volgorde);

bij Christus echter geheel anders: hier zien we de Geest Gods neerkomen in de gedaante van een duif en er is geen sprake van loutering, maar: "deze is Mijn Zoon, de Geliefde, in wie ik Mijn welbehagen heb" (Mattheus 3:16, 17). Christus was reeds rein, zonder zonden, en behoefde geen reiniging/loutering!

gezien door de engelen - engelen waren de --hemelse-- getuigen, op aarde, van de belangrijkste gebeurtenissen:

geboorte (aankondiging, gebeurtenis zelf);

opstanding (engelen in/bij het graf);

hemelvaart;

gepredikt onder de volken, geloofd in de wereld - de prediking had -en heeft- geloof, in de gehele wereld, uitgewerkt. Wij --en velen voor ons en met ons-- zijn hiervan het levende bewijs!

opgenomen in heerlijkheid - Hij, Christus Jezus, is gezeten aan Gods rechterhand en uitermate verheerlijkt!

DE VALSE LEER

De valse leer had, kort samengevat, de volgende kenmerken:

de leer dat er een oneindige kloof was tussen God en het fysieke universum waartoe de mensheid behoorde;

God was geestelijk en heilig, al het materiele of lichamelijke (dus ook het eigen lichaam, maar ook omgang tussen man en vrouw) was volledig slecht -- hier zien we de oer-bron voor het celibaat!

zij weigerden te geloven dat God ook maar enig aandeel had in de menselijke geschiedenis, m.a.w. "God bemoeid zich niet met de mensheid" (!);

ze hechtten geen belang aan het historische heilsfeit van het leven en sterven van Christus (zie ook eerdergenoemde punten);

zij ontkenden de Goddelijkheid van Christus, immers: "het lichaam is slecht", Hij kon onmogelijk God in menselijke vorm zijn geweest, Jezus was slechts "een van de krachten" welke de mens naar God kon brengen;

zij vulden de kloof tussen God en mens met een oneindige rij geesten en krachten;

de enige manier, volgens deze dwaalleer, waarop mensen God konden bereiken was wanneer hun ziel 'verheven' werd tot het niveau van deze geestelijke wezens...Dit niveau werd slechts dan bereikt door "kennis van het mysterie" te verwerven.

Deze opvattingen zorgde er voor dat men geen plaats had voor eerlijk berouw -- vandaar dat Paulus wijst op het beproeven, 1 Timotheus 3:10, van de diakenen. Het zorgde er tevens voor dat men doorsloeg in uitersten; extreme vormen van zelf-ontkenning (men weigerde bepaald voedsel, vermeed het huwelijk, hield zich aan rituelen als (zelf)kastijding) of men sloeg door naar grove immoraliteit, immers: wanneer de ziel gered werd door bijzondere kennis, dan deed het er niet toe wat men met het lichaam deed.. dat was al slecht dus wat maakte het uit? Dit resulteerde in onder andere hoererij e.d.

In al deze zaken herkennen wij veel van de Indiase "goeroe's", welke onder andere leren dat de ziel een bepaald stadium van 'verlichting' dient te bereiken, welke vrije sex (Baghwan) propageren, etc. en uiteraard de --hierdoor zwaar beïnvloedde-- huidige New Age beweging. Maar, ook zien we hier het eerdergenoemde celibaat terugkeren en (zelf)kastijding, welke we onder andere kennen uit de Rooms-Katholieke kerk. Het moge duidelijk zijn dat onder andere deze bewegingen beïnvloed zijn door het Gnosticisme en we begrijpen nu wellicht ook waarom binnen de Rooms Katholieke Kerk Maria als "mede-verlosseres" gezien kan worden, immers: "er zijn meerdere wegen om de kloof te dichten" in de opvattingen van de Gnostici! Hierin is geen plaats voor het unieke verlossingswerk van Christus. Maar dit geldt ook voor bijvoorbeeld de steeds populairdere "alverzoenings-leer" in al zijn varianten. Daarom ook benadrukt Paulus onder andere:

de lichamelijke aanwezigheid, in Christus Jezus, van God;

het getuige zijn van de 'geestelijke wezens' -- engelen ! -- hiervan;

de heiligheid van Christus, waardoor Hij de Enige was welke de kloof tussen God en mens kon overbruggen.

Het geheimenis van de Godsvrucht heeft, zoals we nu kunnen zien, een zeer *diepgaande betekenis* en is iets wat tegenwoordig *zwaar onder vuur ligt*. Niet in de laatste plaats in onze *eigen kerken en groepen*!

Als we dit geheimenis begrijpen zien we ook waarom het zo ongelofelijk gevaarlijk is de eenheid van de schrift(en) los te laten, iets waar ook de kerkvader Augustinus tegenstreed, en terecht! Hij,

als ex-Gnosticus, begreep maar al te goed, wat de gevolgen zouden zijn van het loslaten van deze zaken.

HET GEHEIMENIS VAN HET GELOOF

In direct verband met het vorige komen we nog het ‘geheimenis van het Geloof’ tegen. Dit is niet het geloof waardoor we behouden zijn -- alhoewel ook dat als een geheimenis zouden kunnen beschouwen -- maar het is de toets waarop de diakenen beproef moeten worden:

“het geheimenis van het geloof bewarend in een goed geweten” (1 Timotheus 3:9), het is hetzelfde geloof waarin Judas refereert in Judas vers 3- 4. Met andere woorden, het gaat hier om de zuivere leer tegenover de dwaling, waarbij we nu kunnen zien dat Judas 4 duidt op een van de vormen (grove immoraliteit, ontkenning (loochenen) van het werk van Christus) van het Gnosticisme.

De conclusie moet dan ook zijn dat alleen de zuivere leer, de Schrift en dan de *gehele Schrift*, bewaard voor de uitwassen van de dwaalleer; de leer van de Nikolaiten of Gnostici, die willen heersen (3 Johannes 9-10) over de Gemeente van Christus. Daarom ook dat we afsluiten met de woorden van de Heere zelf: Mattheus 23:1-12.

DA COSTA EN OUDERE DICHTERS.

De in Europa tegen het midden der negentiende eeuw elkander als verdringende gebeurtenissen, die een gehelen omkeer in de maatschappij dreigden te veroorzaken en al het oude omver te werpen, had zeker wel niemand als onverschillig toeschouwer kunnen aanzien, en wel allerminst had iemand als Isaac da Costa dat kunnen doen. Hij had er met zijn geest en gemoed in geleefd, al was zijne vooropgezette geloofsovertuiging ook voor hem een beletsel om met zijn blik diep door te dringen in het wezenlijk karakter er van. Daarom waren zijne tijdzangen vooral boeten treurdichten geweest, die men door de bezielende kracht zijner dichtertlijke taal had kunnen meevoelen, al stond men ook koeler tegenover de geestdrift, waarmee hij een troostrijke toekomst in uitzicht stelde, die zeker niet uit den toestand van heden en verleden viel af te leiden en een wonder nodig had om verwezenlijkt te worden. In zijn afkeer evenwel van den tijdgeest had hij de daarbij passende uitdrukkingen kunnen vinden, omdat die negatieve afkeer een stilligen grond had in zijne liefde tot wat al voor eeuwen zich in een eigen dichttaal had ingeleefd en daarmee als 't ware een was geworden. Toen echter de gloed der opwindung was verflauwd, omdat de tijdgeest niet die gruwelen had gebaard, waarvoor dus te onrechte was gevreesd, en alles weer tot rust gekomen scheen, kon Da Costa niet meer in dezelfde toon blijven voortgaan, en daarom zou dan ook zijn laatste tijdzang, van 1850, kalmer eindigen met een dringende aanbeveling der uit- en inwendige zending, en daarmee sloot hij de reeks zijner tijdzangen af, die hij in 1854 gezamenlijk uitgaf onder den titel Politieke Poëzie. Een jaar later verscheen er nog een laatste bundel poëzie van hem onder den titel Hesperiden, waarin, behalve enige reeds vroeger afzonderlijk uitgegeven en ten dele reeds vermelde gedichten, als nieuwe vooral aandacht trekken: de Feestzang, in 1849 aangeheven bij het vijftigjarig hoogleraarsambt van zijn geliefden leermeester D. J. van Lennep, en, van hetzelfde jaar, een uitvoerige kruisvaartromance, Uit Portugal, waaruit opnieuw zijne onuitroeibare gehechtheid aan zijne Portugees-Joodse afkomst blijkt en waarin hij ook de uitvoering van zijn sprekend wapenschild of 'der Costa's zilveren beenderen' vermeldt. Het sloot aan bij zijn groot prozawerk 'Israël en de Volken, een geschiedenis der Joden', die hij in 1848-49 uitgaf. Overigens nam hij na het midden der eeuw ijverig deel aan de Aprilbeweging en voerde hij in de Hervormde Kerk strijd tegen de Synode, tegen Meyboom en Scholten, maar wat hem jarenlang het meest ter harte ging, dat was het stichten van een luisterrijk gedenkteken voor Bilderdijk, aan wie hij het hoogste en dierbaarste dankte, wat hij bezat, zijn geloof en zijne kunst. Dat gedenkteken bestond uit de volledige uitgave van 'Bilderdijk's Dichtwerken', in vijftien delen (1857-59), waaraan als zestiende deel in 1859 nog een werk 'De Mens en de Dichter Bilderdijk' werd toegevoegd, dat hem in zijn leven, karakter en schriften trachtte te kenmerken. Reeds in 1847 had hij 'Bilderdijk's Epos' uitgegeven met inleiding, varianten, aantekeningen en bijgevoegde verhandelingen, en met dat alles heeft hij er zeker veel toe bijgedragen, dat de verering van Bilderdijk nog in breder kring toenam, dan in den kring van heel en halve godsdienstige geestverwanten, waarin zij reeds heerste. Toch heeft hij reeds in 1860 bij Busken Huet, maar vooral later bij anderen, daardoor ook geweldige tegenspraak gewekt en ernstiger veroordeling van Bilderdijk als mens uitgelokt, dan zich had geuit in den tijd van diens diepste verguizing. Ernstige aanmerkingen werden er gemaakt op de handigheid, waarmee Da Costa 's meesters karakterfouten had trachten weg te doezelen, en vooral op de vage voorstelling, die hij gegeven had van Bilderdijk's verhouding tot zijne beide echtgenoten. Edelmoedig was het zeker niet, den dankbaren leerling daarover hard te vallen, maar toen dat eenmaal was gedaan en er ook verdedigers waren opgetreden, konden nadere onderzoekingen over Bilderdijk's leven en persoonlijkheid niet uitblijven en stelden achtereenvolgens Simon Gorter (1870), Van Vloten (1873), Moltzer (1873) en anderen vast, dat hij een huichelachtige, onoprechte, hoogst onbetrouwbare persoonlijkheid was geweest, met vele ondeugden behept, die hij onder leugenachtige voorstellingen wist te verbergen. Tussen zijne poëtische uitingen en

zijn handelingen gaapte dus een diepe kloof, meende men. Maar dan was zijne poëzie ook niet de ware onmiddellijke uitstorting van zijn geestes- en gemoedsleven en dus retoriek in den slechten zin des woords. Zo moest de gevolgtrekking wel zijn. En toch maakte zij allermint dien indruk, voordat men zijn karakter had ontsluit, en waren zijne tijdgenoten, die hem ook persoonlijk kenden, zelfs zijne vijanden, diep onder den indruk van de grootsheid zijner poëzie. Hoe die tegenstrijdigheid op te lossen? Alleen m.i. door in hem niet den normalen mens te zien, maar den abnormalen zenuwlijder, slechts aan den bezielenden invloed der poëzie die verbeeldingsverhevenheid ontleende, welke hij de geestkracht niet bezat, ook tot blijvende karaktereigenschap en dus tot motief voor zijne handelingen te maken. Grotere dichtstukken verschenen er van Da Costa in dezen tijd gedurende vele jaren niet meer, totdat opeens het tafereel van den Vlaamse schilder N. de Keyser, dat Prins Maurits' overwinning van 1600 in beeld bracht, hem bezielde tot het schrijven van een meesterwerk, De Slag bij Nieuwpoort. De eerste helft van dit dichtstuk is gewijd aan den opstand, onder Willem van Oranje aangevangen en door zijn zoon Maurits zo schitterend voortgezet. Eerst midden in het gedicht begint de beschrijving van den slag bij Nieuwpoort zelf met een opsomming der krijgsoversten aan beide zijden, waarbij Da Costa's eerbied voor den Spaanse adel, de grote van het land zijner vaderen, merkwaardig uitkomt. Men heeft daarin en in de verdere gevechtsbeschrijving den invloed van Homerus menen te herkennen, en misschien ook wel terecht, maar den beoefenaar onzer middeleeuwse letteren doet het gedicht toch ook denken aan Van Heelu's 'Slach by Woeronc' al wordt de, aanvankelijk nog onzekere, strijd met even treffende aanschouwelijkheid ook minder uitvoerig beschreven. Intussen worden de gebeden vermeld, die van beide kanten, ook uit de bidcel van Philips Willem, oprijzen, want hachelijk stonden inderdaad voor Maurits de kansen, totdat de overwinning, eindelijk bevochten, ook een schitterende blijkt te zijn en de dichter kan besluiten met een mooien, bezielenden weerklank van het oude Wilhelmus in echten psalmtoon. Op den avond van zijn eenenzestigste verjaardag, 14 Januari 1859, droeg Da Costa dit gedicht voor een uitgelezen kring in 'Het Wapen van Amsterdam' voor. Het zou zijn afscheid aan de poëzie wezen, want ruim een jaar later, 28 April 1860, overleed hij te Amsterdam, waar hij in de Nieuwe Kerk werd begraven. De dag van zijn heengaan was niet alleen een dag van diepen rouw voor zijne vrienden, maar ook een rouwdag in de kringen der woordkunstenaars, van welke de meeste hem als dichter den eersten rang onder zijne tijdgenoten toekenden, zodat het klaroengeschal, dat deze geboren strijdvoerder nooit moede was geworden te doen horen, niet heeft verhinderd, dat zijne meest besliste tegenstanders met zijne innigste vrienden samenkwamen aan zijn graf om daar hulde te brengen aan zijn dichtgenie en den adel van zijn gemoed. Zelfs Potgieter, zijn vriend, al was hij ook redacteur van het tijdschrift, dat beschouwd kon worden als hoofdvertegenwoordiger van den door Da Costa zo fel bestreden tijdgeest, zette ditmaal aan zijne bewondering den domper niet op en plaatste in dat tijdschrift zelf een zijner beste gedichten ter herinnering aan den man, wiens goddelijke dichtgave hij daarin 'enig' noemde en in wiens gemoedsbewegingen hij zich zo goed wist te verplaatsen, terwijl hij ze in verwanten toon ook wist weer te geven. Toen hij zo schreef, kon geen verwijtende blik van Jacob Geel hem meer treffen. Met Da Costa's dood verloor de door hem voorgestane anti-revolutionaire beweging haar dichterlijken glans, om in den realistischen tijd, die er volgde, met meer praktische hulpmiddelen. In zijn voortreffelijk gedicht 'De Nieuwe kerk van Amsterdam', Amsterdam 1885, herdacht. Ten Kate onder de vele dichters, daar begraven, ook als een der grootsten Da Costa, en bracht hij o.a. in herinnering, hoe ook bij zijne begrafenis, evenals vroeger bij die van Bilderdijk te Haarlem, de 42e Psalm was aangeheven: 't Hijgend hert de jacht ontkomen', op beide dichters evenzeer toepasselijk. Van Da Costa hebben wij o.a. twee portretten, een van 1823 door N. Pieneman Sr. en een later (bij Bilderdijk's buste op zijne schrijftafel) door P.G. Schwartz. Mevrouw Bosboom-Toussaint schreef aan Potgieter even voor Da Costa's dood: 'Het doet mij goed, dat Gij hem toch hoog schat, al kunt Gij het niet met hem eens zijn, en toch, wie weet of Gij 't innerlijk niet meer met hem eens zijt, dan het schijnt,

dan Gij uit esprit de contradiction wilt erkennen'. Zie Brieven van A.L.G. Bosboom-Toussaint aan E.J. Potgieter (uitgegeven door J. Bosboom Nz.), op kerkelijk en politiek gebied te gelijk (in *Heraut en Standaard*) den strijd voort te zetten, waarover Abraham Kuiper, haar latere leider, die den politieken hoofdman Groen van Prinsterer verving, met zijne welsprekendheid slechts nu en dan, als de praktijk dat eiste, den adem ener eigene poëzie wist heen te blazen, maar niet gevolgd door alle vrienden van Da Costa. Ook niet door Hasebroek, die in 1861-63 een pracht-uitgave van 'Da Costa's complete Dichtwerken', bezorgde, waaraan hij een keurige levensschets van den mens en den dichter toevoegde, zonder ook maar even van hem te reppen als hoofdman ener reactionaire partij. Daarvoor was Hasebroek dan ook van een veel te vredelievende natuur. Van hem waren ook geen strijdzangen te verwachten, al had hij zich gaarne bij den kring van het Reveil aangesloten en al was hij ook eindelijk weer tot de liefde zijner jeugd, de poëzie, teruggekeerd, zoals hij in 1859 bewees met de uitgave van een dichtbundel, waaraan hij den titel *Windekelken* gaf, omdat hij zijne verzen beschouwd wenste te zien als de bloemen aan de zwakke, afhankelijke slingerplant der poëzie, die niet meer kracht bezat dan zij behoefde, om den stevigen boomstam van zijn predikambt te omranken. Men moet dat beeld niet uitwerken, want anders zou men moeten opmerken, dat zijne poëzie bij zijn ambt wel kleurde als de tere ranken bij den stam, maar dat zij daarbij niet afstak als de kleurige bloemkelken bij het donkere loof. Het. zijn gemoedelijk-vrome klanken in ritmische vorm, zoals zijne leerredenen dat waren in ongebonden stijl, en zoals het gedicht, dat den bundel opent, 'Lofzang aan God' blijkbaar bedoeld is als een parafrase van Vondels' beroemden Engelenrei, zo kunnen wij ook zijne andere gedichten niet lezen, zonder telkens te denken, dat wij dat alles al meer onder de ogen hebben gehad, en dan niet zelden in beteren vorm. Van de drie bundels, die nog volgden, *Nieuwe Windekelken* (1864), *Sneeuwkllokjes* (1878) en *Winterbloemen* (1879) is niet veel anders te zeggen. Vreemd bleef Hasebroek aan het nieuwe leven om hem heen zeker niet, aan zijn oog gingen ook de 'wonderen der eeuw, voorbij, maar nieuwe bezieling konden zij hem niet meer schenken, omdat hij er een 'som van ijdelheid', in zag, die zijn hartenwens 'vrede op aarde', vrede in eigen gemoed en daarbuiten der vervulling niet nader brachten. Na op zijn zeventigste jaar de rust van het emeritaat te hebben verworven, overleed hij 29 Maart 1896. Pittiger en actueler was de poëzie, die Bernard ter Haar gaf in de derde verzameling zijner 'Gedichten', (van 1866). Voor hem hadden de 'wonderen der eeuw' groter bekoring dan voor Hasebroek, al hield de liefde zijner jeugd hem ook terug van een onvoorwaardelijk meegaan met de nieuwe denkbeelden van zijn tijd. Toch spreekt die nieuwe tijd in zijne gedichten mee en wel met hartelijke instemming het meest in de rubriek 'Uit de slavenwereld', Ook op hem, als op zo velen, had het welsprekende boek van Harriet Beecher Stowe, 'Uncle Tom's Cabin', (van 1852, spoedig ook bij ons onder den titel 'De Negerhut van Oom Tom', een diepe indruk gemaakt. De ellende der neger-slaven in Amerika was daarin met grote aanschouwelijkheid afgeschilderd, en vooral het verhaal van Eliza, die met haar zoontje den dood trotseerde om de slavernij te ontvluchten, had menig hart van bange ontroering vervuld. Ook het zijne, en in 1853 leverde het hem de stof voor zijne niet meer middeleeuwse, maar moderne romance in drie zangen, *Eliza's vlucht*, die overal, waar men dit tijdgedicht voordroeg, een dankbaar gehoor vond. In een tweede gedicht bracht hij hulde aan de begaafde vrouw, die met haar roman der werkelijkheid ook in Europa zoveel belangstelling had gewekt voor de algehele afschaffing der slavernij, waarvan zelfs een deel der Verenigde Staten van Noord-Amerika toen nog niet wilde weten. 'De Worsteling van Noord en Zuid in de Verenigde Staten', een bloedige burgeroorlog, die na vier jaar in 1865 met de vrijverklaring der neger-slaven eindigde, gaf hem stof tot een danklied voor de zegepraal der Noordelijke Staten, hoe duur, hoe vreselijk duur ook met burgerbloed betaald. Even hartelijk was zijn juichtoon in hetzelfde jaar ook over 'De bevrijding onzer West-Indische slaven', die er het gevolg van was, nadat reeds in 1860 in onze Oost de slavernij was afgeschaft. Ook andere 'Stemmen des tijds', weerklonken in zijn gedichtenbundel naar aanleiding van de theologische vraagstukken, die in

1865-66 aan de orde waren. Zo betuigde hij opnieuw zijne trouw aan de Hervormde Kerk, aan wier toekomstigen bloei hij verklaarde evenmin te twijfelen als de moderne predikant der Waalse gemeente van Rotterdam, Albert Reville, toen deze zijn 'nous maintiendrons', in 1865 had doen klinken tegenover zijn collega Allard Pierson, die meende, dat voor den eerlijken moderne denker in de Kerk geen plaats meer was, en die haar daarom verliet. Zo zeide hij in een ander gedicht, 'Aan Ernest Renan', 't gelaat met weerzin af te wenden van het door dezen getekende levensbeeld van Jezus als thaumaturg, wiens wonderen slechts schijnwonderen zouden geweest zijn, en voerde hij, in aansluiting aan zijn groot dichtstuk 'Thomas', (van 1852), den zo goed door hem begrepen Thomas Redivivus. zijner dagen sprekende in, die soms wel met ontroering in zijn geest den naklank hoorde van het lied zijner jeugd met de blijde boodschap: 'De Heer is waarlijk opgestaan', maar die nu wil 'zien' om te kunnen geloven en aan een Paasviering in de twintigste eeuw twijfelt. Een andere stem des tijds legt hij Alfred de Musset in den mond, 'te laat geboren om Christus te huldigen als Heer', maar als 'te vroeg vergrijsd kind des ongeloofts', het verlies van 'jeugd en onschuld' betreurend. Weer andere stemmen gaan er op in drie zijner gedichten: de stem van hen, die voor de mensheid het licht in het Oosten zien dagen, van hen, die daarentegen de avondschemering zien neerdalen, en van de Zeloten, die met de woorden van het 'Dies irae', den dag der vergelding voorspellen. Long-fellow's Excelsior sleept hem mee, maar hoog naar boven gevoerd, schrikt hij terug voor de ijskoude der sneeuwvelden op den Mont-Blanc. En ten slotte: 'Een blik op het oorlogsveld in Duitsland', na de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog in den zomer van 1866. Is dat nu de zo hoog geprezen vooruitgang? vraagt hij zich zelf af in woorden, die vijftig jaar later door velen zo goed als letterlijk konden worden herhaald: 'Ziedaar nu uw triomf, verlichting en beschaving! Een bloedstroom over de aard, die telkens hoger zwelt! Verminkten, stervenden, versmachtend zonder laving, Op 't onafzienbaar dodenveld! Volleerdheid in de kunst van 't slachten en van 't moorden! Het schriktooneel vernieuwd van Beresina's boorden! De hemel van den brand der dorpen roodgekleurd!' Staat dan toch het mensdom stil of is Darwin's evolutie-leer slechts een leer van vormverandering en niet van ontwikkeling? Misschien zou Ter Haar, die geen pessimist was, zich tevreden hebben gesteld met het antwoord: die geloven haasten niet, want waar de eeuwigheid voor ons ligt en een langzame geleidelijke evolutie in een zo samengestelde wereld als de onze zich slechts nu en dan vertoont in den vorm een verrassende schijn-mutatie, door een samenloop van omstandigheden veroorzaakt, hebben wij waarlijk geen grond om te wanhopen, noch reden om te smalen op de, verlichting en beschaving beogende, wetenschap, waarvan Ter Haar ook zelf zo weinig een vijand was, dat hij in hetzelfde gedicht juichte over het heuglijk feit, dat New-York ons nu voor 't eerst zijn groet met bliksemsnelheid zond en d' ijzeren kabel nu twee werelden verbond, een heil-spellend teken van toenemende verbroedering onder de volken. Nadat er reeds een geïllustreerde prachuitgave van Ter Haar's verzamelde 'Gedichten', was verschenen, zagen in 1879 nog 'Laatste Gedichten', van hem het licht: een nalezing, die ook oudere, vroeger onuitgegeven gedichten bevatte. Nog duidelijker dan bij Ter Haar klonk de toon van Tollens' vedel voort bij Adriaan Bogaers, die niet alleen de vroeger reeds door ons genoemde Cantate schreef, bij de onthulling van het standbeeld zijns meesters aangeheven, maar ook te voren reeds met een reeks van achtregelige strofen den gehelen 'Tollens', kort na zijn overlijden in zijne verdiensten kenmerkend tekende en met innige hartelijkheid verheerlijkte. In hetzelfde jaar 1856 schreef hij ook een lied om na vijf en twintig jaar de uitreiking van 'Het metalen kruis' te herdenken, doch niet, zoals hij zeide, om met euvele moed in oude veten nieuwen gloed te blazen of wrok te uiten bij het 'schaatrend feest' waarmee onze Zuidelijke Nabuur juist zijne onafhankelijkheid had gevierd, maar omdat hij een heerlijke herinnering had behouden aan dien tijd, toen het gehele Nederlandse volk zich eendrachtig had geschaard om den Oranjevorst, wiens kleur 't symbool van Orde en Vrijheid is en blijven moet. Hoe weinig er bij Bogaers toen nog van wrok tegen de Belgen over was, had hij reeds in 1850 bewezen, toen hij bij een wedstrijd, door de Koninklijke Academie van

België uitgeschreven voor een Lierzang ter nagedachtenis van Koningin Louise Marie van Orleans, Leopold's echtgenote, mede den dood dezer edele vorstin betreurde en daarmee zo goed bij de Belgen de juiste snaren van het gemoed wist te treffen, dat niet aan een hunner, maar aan hem, den vreemdeling, de gouden erepenning werd toegekend. Totnogtoe had Bogaers zijne gedichten alleen voor vrienden laten drukken, maar in 1859 gaf hij voor 't eerst voor het grotere publiek een bundel Gedichten uit, die ook veel bevat, wat reeds vroeger door hem gemaakt was, doch het licht nog niet had gezien. Met een danklied 'Aan de poëzie', die hem zoveel levensgeluk had geschonken, en een lied 'Aan het Vaderland' wordt deze bundel geopend, waarin ook nu weder enige romancen, als Jan Harink en Wibbo en Rika voorkomen, maar overigens verscheidenheid van stof en toon genoeg is. Er zijn zuiver lyrische gedichtjes in, maar ook didactische beschouwingen in ernstigen en vrolijke trant, soms ook hekelend, zoals b.v. het aardige gedicht 'De Fee der Zelfbegoochelingen'. Zij kenmerken hem als den, zeker toch ook niet ongevoeligen, dichter van het gezond verstand dat hij in een zijner gedichten als 's mensen grootsten schat geprezen heeft. Zijne reizen gaven hem o.a. stof voor 'Een Avond in de Baai van Napels', maar het meest schijnt hij ons in zijn element, wanneer de natuur, en wel die van zijn eigen vaderland, hem bezielt. Dan schrijft hij keurige en welluidende zangen, als Lenteweelde waaruit de lentegeur ons toe ademt en de lentebloesems ons ongezien voor den geest komen, en Vlinderweelde, een eigenaardig gevonden en verdienstelijk uitgewerkte idylle uit de insectenwereld. Ook liet schilderend gedicht Zomeravond mag hier evenmin onvermeld blijven, als Het Zeebad te Scheveningen het zo juist gevoeld lied van de weelde der verfrissing na afmattende zomerhitte, doch een waar meesterstukje schijnt mij onder Bogaers' andere lofzangen op de wintervermaken De Schaatsenrijder, een levendig ijstaferentje op de Kralingsche plassen bij Rotterdam, door den dichter even bekoorlijk met woorden geschilderd, als Schelfhout het in dien tijd met kleuren op het paneel had kunnen doen. Voor het dichten van eigenlijke tijdzangen was Bogaers niet gestemd. Toch schreef hij een uitvoerig dichtstuk in vijf zangen, dat wel een tijdzang mag worden genoemd, 't Was het kleine heldendicht, zoals het wel mag heten, van Florence Nightingale die met een 'moed, die voor het stoutste durven van geen mannen onderdoet', aan het hoofd van een rij van Britse vrouwen, heldinnen als zij, naast wier koenheid krijgersgloed zijn luister dooft, sloop om in den Krimoorlog van 1854-56 te Scutari, nabij het krijgsterrein zelf, zieke en gewonde krijgslieden te gaan verplegen, en er zo den grote stoot toe gaf, dat onder den indruk van den Italiaanse oorlog van 1859 de internationale vereniging 'Het Rode Kruis' werd gesticht. Met dit episch-lyrisch lofdicht op een door haar liefde zo heldhaftige vrouw als Florence Nightingale toonde Bogaers, dat hij in den waren zin des woords een man was van den vooruitgang, voorvoelend, wat eerst later de gehele mensheid zou mee voelen. Nog eens, in 1862, gaf Bogaers een bundel Balladen en andere Dichtstukjes uit, waarin zijn vroegere romancenbundel was opgenomen, met enkele nieuwe vermeerderd, zoals de geuzenballade Het Beestengevecht te Brühl en het verhaal van De Pleegzuster, een der helpsters van Florence Nightingale. Verder komen er meest kleine en vrolijke dichtjes in voor, zoals Haast vijftien jaar, Ongeduld, een paar fabeltjes, als De jonge baars, en een vijftiental, slechts middelmatige, sneldichten. Kort daarop heeft Bogaers afzonderlijk nog een tamelijk lange 'Jubelzang', uitgegeven bij gelegenheid van het halve-eeuweest onzer onafhankelijkheid in 1863, en dan komen er ook nog verscheidene vroeger onuitgegeven oorspronkelijke of vertaalde gedichten, ook minnezangen uit zijne jeugd, voor in de beide delen zijner 'Gezamenlijke Dichtwerken', in 1871 bezorgd door Beets, die ze inleidde met een levens- en kenschets van den dichter, met wie toen de laatste en voortreffelijkste was heengegaan van die Rotterdamse dichters, die eenmaal, om Tollens als middelpunt, zulk een gevierden kunstkring hadden gevormd. In Den Haag hield het genootschap 'Oefening kweekt Kennis', de poëzie in ere en ook zijn stichter S.J. van den Bergh, wiens zoetelijke versjes van Edmonds Mandoline (1844) echter uit den tijd waren geraakt en wiens Balladen en Gedichten (1852), ook die, welke hij later plaatste in het jarenlang door hem

geredigeerde jaarboekje Aurora, slechts vriendschappelijke waardering vonden zonder blijvend indruk achter te laten. Meer verdienste had hij zeker als technisch geschoold vertaler, b.v. van Tennyson's Henoeh. Het Haags genootschap, Oefening kweekt Kennis, was 28 Februari 1834 gesticht door S.J. van den Bergh, W.P. van Stockum, W.J. van Zeggelen, N. Bosboom en A. van Heel en langen tijd het middelpunt van het letterkundig leven in Den Haag. Zie daarover: Vijf-en-twintigjarig Feest van het Letterkundig Genootschap Oefening kweekt Kennis te 's-Gravenhage, 28 Februari 1834-1 Maart 1859, Den Haag 1859 (Gerard Keiler). Het Servetje. Herinneringen aan Oefening kweekt Kennis door Conviva, Leiden 1878 (herdrukt Amst. 1899), en, beknopter, Jan ten Brink, 'Geschiedenis der Noord-Ned. Letteren, II (Amst. 1888), bl. 7-12. Van Samuel Johannes van den Bergh werd het leven beschreven door W.J. van Zeggelen in de Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1869, Arden, (1869) en van Longfellow's Evangeline, (1856), het voortbrengsel zijner samenwerking met Barth. Philippus de Kanter (1805-1865), die voor zijne weinige oorspronkelijke gedichten bij voorkeur den in dezen tijd niet bijzonder gewenste metrischen bouw der rijmloze strofen aanwendde, waarvoor gedichten van Hölty, die hij bewonderde en (in 1864) ook vertaalde, hem het voorbeeld gaven. Naast hen nam in Oefening kweekt Kennis ook Willem Josephus van Zeggelen (1811-1879) een eervolle plaats in, althans in zo verre als hij met zijne voordrachten in Diligentia steeds een talrijk en dankbaar publiek vond, dat reeds schaterlachte, wanneer het hem zag optreden, want sinds hij in 1838 Pieter Spa's reize naar Londen ten gehoor had gebracht, kon niemand beter dan hij voldoen aan toehoorders, die luim en blijgeestigheid verlangden, zonder juist echte geestigheid en fijn vernuft te eisen, Niet gering is het aantal zijner vlot gerijmde luimige verhalen in vrolijke schetsen en kijkjes in het leven vol lach en luim, die in 1874 voor de derde maal in acht delen verzameld konden worden uitgegeven en ook later nog in een volksuitgave veel aftrek vonden. Minder banaal dan het zijne en dat van den Rotterdamse dichter Lambrecht van den Broek (1805-1863) was het vernuft van Jacob van Lennep, die echter in dezen tijd zich als dichter wel wat al te veel van den vrolijke kant deed kennen en de eigenlijke poëzie slechts als terloops beoefende, zodat hij na het midden der negentiende eeuw, behalve als toneelschrijver, alleen door zijn proza de aandacht bleef trekken. Afgezien van 26, in 1852 in een afzonderlijk bundeltje verzamelde, Zeemansliedjes, gaf hij nog slechts een bundel Gedichten (in 1851) uit, waarin zowel nieuwe voorkomen als oude, die reeds in verschillende jaarboekjes het licht Van Barth. Philippus de Kanter werd het leven beschreven door S.J. van den Bergh in de Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1866, bl. 115) Van Willem Josephus van Zeggelen werd het leven beschreven door A. Ising in de Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1879. Van zijne verzamelde Gedichten verscheen te Amsterdam in 1880 een zesde druk, die zijne vroegere acht bundels in twee delen. samenvatte. Als negende druk verschenen zij te Arnhem nog in 1902. Lambrecht van den Broek (31 Aug. 1805-16 Dec. 1863) gaf vele kleine dichtbundeltjes, vooral voor kinderen, uit en schreef onder het pseudoniem Celibataris rijmredevoeringen in het Humoristisch Album. Nagelaten en Verspreide Gedichten van hem werden te Rotterdam, 1864, uitgegeven met een voorrede van A. Bogaers en een levensschets door H. Maronier, hadden gezien, vooral in den almanak 'Holland', die hij van 1848 tot 1866 redigeerde en die ook na 1851 nog wel gedichten van hem bevatte, zoals een zeer goede vertaling (in 1860) van Poe's beroemd klankrijk gedicht 'The Raven'. Overigens bestaat ook de bundel van 1851 voor het grootste deel uit vertalingen, vooral van Burns, Moore en Tennyson, en o.a. ook van Schiller's Lied van de klok en wat er oorspronkelijks in voorkomt, is meest van grappigen aard, ook wel in burlesken trant, zoals De draad van Ariadne. Algemene bekendheid verwierven zich uit deze bundel De aanhaling', De vader aan zijn enig zootje, een hoogdravende ode (naar Thomas Hood) van een vader, dien de werkelijkheid dwingt daartussenin de meest realistische opmerkingen te maken over hetgeen het kind bezig is te doen, terwijl hij het bezingt, 'De brief van een nichtje', die aan haar neef te

Amsterdam allerlei bestellingen opdraagt en daaronder ook 'vier strengen zwarte wol', waarop zij telkens weer terugkomt, en de hoogdravende gedichtjes 'Zaagt ge immermeer...', en 'Als 't baldrend windenheir', (Winternacht) met hun verrassenden slotregel. Even verrassend is het slot van zijn hekeldicht 'Aan mijn vaderland' (van 1848), waarin Van Lennep, na alles opgesomd te hebben, wat hem in zijn vaderland hindert, toch eindigt met de betuiging, dat hij 'dat gezegend vaderland zal blijven beminnen', omdat het 'voor zover hij weet, 't enige land is op den aardbol... waar men lekkere haring eet'. Niet omdat het zo bijzonder grappig is, verdient dit gedicht vermelding, maar omdat het kenmerkend is voor den tijd, waarin smalen op en spotten met het vaderland bij velen voor geestigheid doorging. En daar Van Lennep gaarne de mensen aangenaam bezig hield en deed lachen, heeft hij er zich zelfs toe laten vervoeren, met enkele anderen (zoals de uitgever Hijman Binger) vierregelige spotversjes te schrijven bij karikatuur-tekeningen van Jhr. P. van Loon, voorstellende 'Taferelen uit de Geschiedenis des Vaderlands tot nut van groot en klein', door Mr. J. van Lennep en Compagnie. Reeds op den titel zag men een dwaze voorstelling van de Nederlandse Maagd te midden van een pijp-rokende boer, een melkende boerin, een hengelden visser en een doordat Van Lennep's gemakkelijke dichtjes 'Zaagt ge immermeer', en 'Winternacht', vrij vertaald zijn naar Thomas Moore en Thomas Hood, is opgemerkt door A.S. Kok in 'Noord en Zuid', XVI (1893), eendjes omringde trekschuit: als beeld van Nederland. Met deze, zeker weinig geestige, parodieën op onze vaderlandse geschiedenis had Van Lennep het nu echter wat al te bont gemaakt, want toen het boekje in 1854 in afleveringen verscheen, verwekte het algemene verontwaardiging. In een wat opgeschroefd 'Strafdicht', zwaaide Hecker nu nog eens bij uitzondering de lang weggeborgen hekelroede, en niemand was er, die voor Van Lennep durfde opkomen, zodat de uitgave met de derde aflevering (het optreden van Alva) moest worden gestaakt en de reeds verspreide exemplaren weer werden opgekocht. Van Lennep, die inderdaad veel liefde voor zijn vaderland bezat, had het als een onschuldige grap beschouwd en kon zich nauwelijks de ergernis zijner landgenoten begrijpen, maar zwaar moest hij boeten voor die grap, want terwijl in 1853 het kiesdistrict Steenwijk hem als conservatief tegenstander van Thorbecke naar de Tweede Kamer had afgevaardigd, werd hij in 1856 niet herkozen, omdat men hem voor te weinig ernstig hield. Zelfs in 1859 was men te Amsterdam, dat den aanleg der duinwaterleiding wel vooral aan hem te danken had, nog niet van zijn ernst overtuigd, want, daar nog eens voor de Tweede Kamer kandidaat gesteld, moest hij het afleggen tegen Van Heukelom, nadat er in een naamloos pamflet (waarvan Heije later de schrijver bleek) tegen de keuze van een grappenmaker als hij was dringend werd gewaarschuwd. Daar Van Lennep het met zijne aardigheden echter nooit zo kwaad meende, en wie hem beter kenden dat wel wisten, en anderen zich gemakkelijk door zijne innemende manieren en natuurlijke goedhartigheid lieten inpakken, is hij des ondanks onder zijne tijdgenoten populair kunnen blijven, maar volksvertegenwoordiger is hij nooit weer geworden. Van 1852 tot 1861 gaf Van Lennep een groot prozawerk in drie delen uit 'Merkwaardige kastelen in Nederland', doch in samenwerking. De in omloop gebleven exemplaren waren spoedig zo zeldzaam geworden en zo duur betaald, dat het incomplete boekje in 1899 te Rotterdam werd herdrukt. Met een 'Verantwoording van Mr. J. van Lennep over de uitgave der Taferelen', enz., Amst. 1854, heeft Van Lennep den storm, die er tegen hem was opgestoken, niet kunnen bezweren. Zie daarover N.D. Doedes, Vermakelijke Nederlandse Geschiedenis in 'De Gids', 1895 IV, bl. 485-507 en M.F. van Lennep, Het leven van Mr. Jacob van Lennep, 2de dr. II (1910), bl. 84-96 en aldaar bl. 138-151 over de nawerking, die het geval nog had bij de kamerverkiezing van 1859. Daar werd voor het eerst J.P. Heije aangewezen als de opsteller van het toen tegen Van Lennep verschenen anonieme pamflet met zijn leerling en vriend Willem Hofdijk, die verreweg het grootste gedeelte van dit werk heeft vervaardigd, daar onder de 38 kastelen, waarvan bij de afbeelding en beschrijving ook de geschiedenis in dat werk wordt verteld, er slechts vijf (Arkel, Heusden, Muiden, Loevestein en Rozendaal) door Van Lennep werden behandeld. De

monografieën over alle andere danken wij aan Hofdijk, die zijn best deed, beschrijving en verhaal door het invoegen van poëzie aantrekkelijk te maken, en om te doen zien, dat ons land niet minder rijk was aan overleveringen, dan b.v. de Rijnstreek, voegde hij er verscheidene romancen en balladen van eigen maaksel tussen, die aan deze overleveringen een dichtertlijken vorm gaven. Zo vindt men er van hem romances naar aanleiding van Egmond, Haemstede, Montfoort, Ammersode, Coevorden, Lyauckama (zelfs twee verhalen), Ter Coulster, het Valkhof, Sluys en Toutenburg. De liefde voor de romantiek bleef bij Hofdijk nog steeds onverzwakt, zoals hij in 1852 ook weder duidelijk zou tonen met zijn episch gedicht Aeddon in tien zangen, elk door een ets van K.F. Bombled opgeluisterd. 'Liefde voor de oudheid' was het ook hier weer geweest, die, zoals hij zeide, hem voor dit gedicht had bezielde, al was om hem heen de belangstelling voor het verleden meer en meer verflauwd bij het toenemen der belangstelling voor het heden. Hofdijk echter was er de man niet naar om den waan van den dag te dienen: hij bleef zich zelf en stoorde zich zo weinig aan den heersende smaak op letterkundig gebied, dat hij voor dit gedicht zelfs de 'als verouderd verworpen' alexandrijn tot versmaat koos, omdat hij daarin het best de natuurbeschrijvingen kon geven, waarbij hij ook nu weder in zijne volle kracht was. Liefde voor de natuur had dan ook evenzeer als liefde voor de oudheid de keus van zijn voor Hofdijk zie men: H.J. Schimmel, De dichter-schilder Hofdijk in 'De Gids' XV (1851) II bl. 476 vlgg. Jan ten Brink, Geschiedenis der Noord-Ned. letteren II (1888) bl. 215-259, met bibliografie, J.G. Frederiks, Levensschets in de 'Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden', 1889, en De Jonkheid van een dichter in 'Amsterdams Jaarboekje voor 1889', bl. 124-145, C.J.B. van der Duys, W.J. Hofdijk in zijn leven en werken, Edam 1890, P.F.Th. van Hoogstraten, W.J. Hofdijk in zijne 'Studiën en Kritieken', (Nijm. 1890), bl. 57-128, F. Smit Kleine, W.J. Hofdijk in zijn 'Schrijvers en Schrifturen', Haarlem 1891, en G. Jonckbloet, 'Uit Nederland en Insulinde', Amst. 1893, II bl. 57-65. Van Hofdijk's 'Historische Landschappen', Haarlem 1856, en zijn werk 'Het Ned. volk geschetst in verschillende tijdperken zijner ontwikkeling', Amst. 1856, gaf E.J. Potgieter een uitvoerige en terecht gunstige beoordeling in 'De Gids', XXI (1857) I bl. 31-109, herdrukt in zijne 'Kritische Studiën', III bl. 50-145, en eveneens gaf Potgieter een beoordeling van zijn plaatwerk 'Amsterdam in 1860', in 'De Gids', XXIV (1860) bl. 242-261, herdrukt in 'Kritische Studiën', III bl. 184-208, onderwerp bepaald. De Drentse heide, zo ongerept nog gebleven bij de elders opgetreden beschaving, en zo belangwekkend door de reuzengesteenten der hunebedden, die er overal over verspreid lagen, had hem diep getroffen. De mensen, die deze steengevaarten hadden opgericht, wilde hij in hun leven schilderen, want hij achtte het, waar de geschiedenis over hen moest zwijgen, de plicht der dichtkunst, dat voorhistorische mensengeslacht, Kelten naar hij meende, te doen herleven, en zo goed heeft hij dat weten te doen, dat het gedicht zeker wel het beste is, dat hij geschreven heeft, en misschien ook het beste, dat de romantische poëzie in ons land heeft voortgebracht, schoon het te laat kwam om als zodanig door zijne tijdgenoten te worden gewaardeerd. Voor het schema van het verhaal erkent hij, veel te danken te hebben aan het treurspel 'Codrus', van Von Cronegk (van 1760), dat ook een paar maal bij ons is vertaald, maar dat hij pasklaar maakte voor de omgeving, waarin hij het deed voorvallen, namelijk het Zuidoosten van Drente, en wat ijverige studie van het stenen tijdperk in de ontwikkelingsgeschiedenis der mensheid hem had geleerd, wist hij met zijne levendige verbeelding gelukkig aan te vullen. Aeddon, zoon van Morvran, den heer van Borgar, zo luidt het verhaal, ontmoet op de jacht de schone Olwene, Dylans telg, die door hem met hare boot het Bargermeer (ten Zuiden van Emmen) over te zetten hem in staat stelt, het hert, dat hem ontsnapt is, te vervolgen, en die een onuitwisbare indruk maakt op zijn hart. Na haar beloofd te hebben, haar weldra te Selama, waar zij met hare moeder woont, te zullen opzoeken, verlaat hij haar en heeft hij de gelegenheid het leven te redden van Kairbair, Lyvar's zoon, den vorst van Ermings stam te Glasmor in het uiterste Zuid-oosten van Drente, maar als diens gast overwint en doodt hij daarop in een ere strijd aan den maaltijd diens kloeksten krijgsman

Kamroth. Hierop naar Selama gegaan, verlooft hij zich met Olwene, die hij spoedig hoopt als zijne bruid te komen afhalen, wanneer hij eerst de toestemming zijner ouders te Borgar zal hebben verworven. Nauwelijks echter is hij daartoe vertrokken, of de rampvoorspelling van Olwene's oom, den wichelaar Hudlath, wordt vervuld. Toch had Hofdijk blijkbaar ook veel te danken aan wat hem in de herinnering was gebleven van Scott's 'The lady of the lake', dat hem, zij het dan ook onwillekeurig, bij de uitwerking van zijn onderwerp moet geïnspireerd hebben de roverstam van Rugar overvalt Selama en doodt Olwene's moeder. Zij zelve kan zich slechts ternauwernood redden en zwerft rond, totdat zij toevallig te Borgar komt, waar diepe rouw heerst, want de Kimbren hadden Borgar overvallen en Morvran gedood, die, daar sinds lang van Aeddon niets was vernomen, stervende Angor, Duro's zoon, had aangewezen tot zijn opvolger, omdat deze jonge held de Kimbren had verdreven. Drogene, Morvran's weduwe, die haar zoon dood waant, neemt nu Olwene gaarne als pleegdochter aan en bestemt haar tot echtgenote van Angor, doch Olwene kan Aeddon niet vergeten. Deze is ook inderdaad nog in leven, maar in den strijd met de Kimbren door een bijlslag verdoofd, was hij door hen gevangen genomen en had hij hen als slaaf moeten dienen. Nu echter ontsnapt, is hij juist te Borgar aangekomen en heeft zijne moeder hem bevolen van Olwene ter wille van Angor af te zien, maar Angor zelf heeft Olwene hem reeds edelmoedig afgestaan, als Kairbair Borgar overvalt, zich verraderlijk van Angor en Aeddon meester maakt en Olwene's hand eist. Als zij weigert, beveelt hij, zowel haar als Drogene en Angor ter dood te brengen, maar Aeddon, aan wie hij eens zijn leven te danken had, geeft hij de keus een van de drie te behouden. Als trouw zoon van zijn stam wijst deze daartoe Angor zijn stamhoofd aan, maar nu treedt opeens de Aarts-druïde op om Kairbair te gebieden, terstond naar zijn heem terug te keren, wil hij de straf ontgaan, waarmee de Keltengod hem wegens zijn verraad bedreigt. Buiten zich zelf van woede, tracht Kairbair evenwel vooraf nog Aeddon te treffen, maar Angor plaatst zich tussen hen en ontvangt den dodelijke slag. Nu vertrekt Kairbair, door den vloek van den Aarts-druïde getroffen, en nadat Angor's lijk plechtig is verbrand en zijne as in een nieuw gebouwd hunebed is overgebracht, wordt Aeddon, met Olwene in het huwelijk verbonden, tot heer van Borgar uitgeroepen. Kort nadat Hofdijk dit dichtwerk voltooid had, trof hem een zware slag. In Mei 1853 overleed zijne geliefde Helene Ukena, met wie hij niet veel langer dan een jaar het huwelijksgeluk had mogen smaken. Hij was geheel verslagen, maar de wens om de hem zo wreed ontrukte vrouw in een nieuw dichtstuk te doen herleven schonk hem zijne veerkracht terug. Met het aan hare nagedachtenis toegewijde dichterlijk verhaal Helene in twaalf zangen (in 1854 met illustraties van Rochussen uitgegeven) trachtte hij haar naam en haar beeld te vereeuwigen, evenals de streek, waar zij in hunne jeugd zo gelukkig waren geweest, het duinrijk Kennemerland. De Helene van het verhaal is de dochter van den Noorse Jarl Sydrok, die als hardvochtig dwingeland over de Kennemers gezag voert in naam van den, door den Frankenkoning met Kennemerland beleenden, Noorse hertog Godfried. De opstand der Kennemers tegen dezen geweldenaar, onder aanvoering van den, vooral door zijne diepgegriefde moeder Ulfrit daartoe aangespoorden, Wilfried vormt den hoofdinhoud van het verhaal, maar dat Wilfried en Helene elkaar liefhebben en ondanks alles getrouw blijven, maakt het verhaal, ook psychologisch, belangwekkender. Ook hier weer is Hofdijk het best geslaagd in zijne natuur- en zedenschilderingen. Ofschoon Hofdijk zich uit zijne neerslachtigheid wist op te richten en in 1857 zelfs een nieuw huwelijk aanging, scheen hij met zijne 'Helene', voorgoed afscheid genomen te hebben van het dichterlijk verhaal. Ook de poëzie in het algemeen scheen nu bij hem op den achtergrond te treden, al bleef hij ook nog, als voorheen, den dichtvorm bezigen voor dramatischen arbeid en al liet hij in 1860 ook nog zijne Verspreide Gedichten drukken en in 1867 Romantische Poëzie, een bundel van twaalf tamelijk uitvoerige (gedeeltelijk historische) verhalen in verzen, openend met 'Het dode paard', geschreven naar aanleiding van een bekend schilderstukje van H.J. Scholten (nu in het Museum Fodor), en besloten met 'Zuid en Noord' bespiegeling en gedachtewisseling van Jacob van

Maerlant en Melis Stoke, reeds in 1861 afzonderlijk uitgegeven, en aan zijne 'Vlaamse kunstbroeders toegewijd'. Ook andere dichtstukken gaf hij nu en dan afzonderlijk uit, in 't bijzonder wanneer een vaderlandse feest-of gedenkdag daartoe aanleiding gaf, maar een kwart eeuw lang zou het nu toch vooral proza zijn, wat hij ter perse zond, en daarop komen wij later terug. Twee delen gedichten van hem, onder den titel Malven en Asters in 1880 verschenen, zouden bijna als nalezing hebben kunnen gelden, indien Hofdijk niet in 1881 een nieuw tijdvak van zijne loopbaan als dichter had aangevangen, weder met een dichterlijk verhaal, maar een, waarvan stof en in kleding geheel nieuw waren, niet alleen voor hem, maar eveneens voor zijne landgenoten, die zich door de romantische verbeelding nog niet verplaatst hadden gezien In 't harte van Java, zoals de titel van dat dichtstuk luidde. Zeker was het een bewijs van frisse levenskracht in een vijfenzestigjarige, dat hij zich met zijne verbeelding nog had kunnen inleven in de toestanden van onze Oost, zoals hij dat vroeger in den Keltischen oertijd en de middeleeuwen had kunnen doen. Zijn verhaal plaatste hij in het vierde kwart der zeventiende eeuw onder den gouverneur-generaal Maatsuyker en in het toen door Keizer Amangkoe-rat beheerste rijk van Mataram. Ook dit gedicht is, als zijne vroegere, een krijgsverhaal, samengeweven met een liefdesidylle (van den Madoerese prins Troeno-Djojo en de schone priestersdochter Mahera), maar de nature zedenbeschrijvingen, die ook weder van dit gedicht de grootste verdienste uitmaken, konden ditmaal niet op eigen aanschouwen berusten. Zij bewezen, dat, voor wie een intuïtieve verbeelding bezit, boekenstudie voldoende kan zijn om zich van het niet werkelijk geziene een volkomen juiste voorstelling te vormen en die aan anderen mede te delen. Menig oudgast, die jaren achtereen in Indië had doorgebracht, kon zich door de lezing van zijn gedicht weder geheel in het hart van Java verplaatst gevoelen, zoals hij dat ook kon door het lezen der werken van Prof. Veth, die in zijn studeervak te Amsterdam en te Leiden eveneens zich beter met Java vertrouwd had gemaakt, dan enig Indischman. Hofdijk's gedicht was bovendien niet alleen nieuw van inhoud, maar ook van vorm, want aan den alexandrijn had hij nu zijn afscheid gegeven en den hexameter als versmaat gekozen, waarvoor Hamerling hem met zijn 'König von Sion' liefde had ingeboezemd, maar dien hij toch niet heeft leren beheersen. Toen Hofdijk eenmaal geleerd had, zich tussen de keerkringen te huis te gevoelen, kon hij nog enkele jaren op den ingeslagen weg blijven voortgaan en ook nog een paar andere Indische verhalen dichten, zoals in 1884 In het gebergte Di-Eng, dat hij voor zijn zwanenzang hield, maar dat in 1887 nog gevolgd werd door de Javaanse legende Dajang-Soembi. Niet lang daarna, 29 Augustus 1888, overleed hij te Arnhem, waarheen hij zich juist metterwoon had begeven, ofschoon hij toen reeds twee jaar als leraar van het Amsterdams gymnasium gepensioneerd was. Zolang had Hofdijk de vaan der romantiek hoog gehouden, te midden van zijne meer en meer realistisch geworden kunstbroeders, dat hij ten slotte niet eens meer voor een verouderd, maar alleen voor een eigenaardig dichter werd gehouden.

DE PROFETEN

Is er een meer klassiek gebied dan dat der profetie, en zijn er meer klassieke schrijvers dan de profeten? Voorzeker met hen vertoeven wij in een heilige klassieke wereld. Zulk een groep profeten, zulk een zonnestelsel van mannen Gods, is enig in de geschiedenis. Men vindt bij alle volken historieschrijvers en dichters, maar profeten? neen, deze vindt men bij Israël alleen. En welk een opvolging vinden wij daar van profeten, die te zamen een hemelse sfeer uitmaken, een sfeer, welke haar licht over alle tijden en ook over onze tijd uitstort! De profeten waren het koor, dat in liederen en psalmen de grote daden Gods verkondigde, en ieder profeet heeft iets eigenaardigs naar inhoud en vorm waarmee en waarin hij God verheerlijkt, en ook een eigenaardige wijze om God in een bepaalde betrekking tot Israël voor te stellen. Er is dan ook geen heerlijker monument van Gods heerlijkheid onder zijn volk, dan dat profetenkoor, en de Heere Jezus Christus is ook hiervan het Hoofd. Hij heeft de dood ondergaan, ook omdat Hij geprofeteerd heeft tegen stad en tempel. Christus verenigde zich met al de smaad zijner voorgangers; doch ook de heerlijkste dingen zijn ons de eerste dag, dat wij ze horen, de meest aanstotelijke dingen. Alle grote ontdekkingen en uitvindingen, ja alle grote zaken hebben dit lot ondergaan. Aan de andere kant zijn de profeten eenvoudige liederen zonder enige aanmatiging. Zij doen zich zelf nooit mooi voor, maar in hun onaanzienlijkheid doet God openbaar worden, dat zij de zijnen zijn. Nooit echter zijn de profeten individualistisch of egoïstisch, maar altijd nauw verbonden met het volk, met het land, met de kerk van God. Wij hebben historische en profetische openbaringen van God, en de profetische openbaringen zijn onderling van elkaar onderscheiden. Reeds de Goddelijke aanstelling van de profeet kenmerkt deze in zijn eigenaardige bestemming, en voorts drukt iedere profeet door de eigenaardigheid zijner persoonlijkheid, zijn eigen cachet op zijn geschrift. Iedere profeet heeft zijn eigen stijl. Gelijk de achtste psalm de nachttekening van zijn ontstaan draagt, zo dragen de profeten de dagtekeningen, waarop zij zijn samengesteld. Men ziet het bij voorbeeld bij de profeet Ezechiël dadelijk, dat zijn gezichten hem in Babel gegeven zijn, want zijn stijl is Babylonisch prachtig, blinkend goud, en daarenboven met kleinoden als overladen. Bij Jesaja daarentegen is alles zo eenvoudig als hoog verheven. Ook vormen de profeten een soort van keten of snoer; de ene profeet vervolgt de lijn van de andere, ja ontleent soms het thema aan de andere, en werkt het op zijn wijze uit, of haalt de andere aan, om te tonen hoe gedurig zij elkaar als leden van Een lichaam nodig hebben. De profeten van de tien stammen waren geen grote schrijvers; bijzonder de profeten van Juda voerden de pen, die meer dan wonderen deed, die ons de profetische Schrift gaf. Zij leefden in de dagen toen de goede dingen in Juda reeds aan het uitsterven waren, ja in de laatste doods kamp van het Davidisch koninkrijk. Toen trad God door zijn profeten in volle kracht op onder zijn volk met zijn waarschuwingen, met zijn bedreigingen, met zijn beloften, teneinde Israël te redden of nog op te houden in zijn val, en in elk geval om de goddelozen te bestraffen, en de godvruchtigen te vertroosten. Wij zullen er later breedvoerig op terugkomen, doch reeds nu moeten wij opmerken, dat er in Israël nooit een wettige, een door God gewilde priester-regering was. De priesters waren in Israël gesteld, om de grote offerande, die door de Messias gebracht moest worden, aan te tonen; maar overigens bemoeiden zij zich oorspronkelijk weinig met de staat des lands en des volks. Zij hadden er nooit een rechtstreekse invloed op. Als het volk in verval was, dan waren meestal de priesters het eerst in verval gekomen, en in het herstel der orde waren zij meestal de laatsten. God verordende andere handhavers der Wet, de profeten. Gedurig spreekt de Schrift van Aaron en zijn zonen, doch Mozes zonen waren zijn opvolgers niet. Mozes had een geestelijke opvolging: de profeten, daarom spreekt de Schrift gedurig van Mozes en de profeten. Mozes zelf was een profeet. De profeten waren de handhavers der Wet, en gevoeglijk maakten deze de levende oppositie in de Staat uit. Karel Gijsbert van Hogendorp, die de Grondwet ontwierp, had ook een denkbeeld van een levende handhaver der constitutie. Het koninkrijk Arragon had er

eertijds een, die de privilegiën van het volk handhaafde, doch Filips II liet hem doden. Johannes de Doper was ook zulk een levende oppositie tegen Herodes, doch ook deze kon zulk een tegenstander niet dulden, en wierp hem in de gevangenis, en toch hoorde hij de profeet gaarne en volgde hem in vele dingen. O hij zou ook hem gaarne de helft van zijn koninkrijk beloofd hebben, als Johannes maar zijn onwettig huwelijk had goedgekeurd, maar hij hoorde altijd weer hetzelfde woord: Het is u niet geoorloofd haar te hebben, en zo had hij er ook later niets voor over, om hem van de dood te bevrijden. De profeten waren dus de levende oppositie in de Israëlitische Staat. Zij waren vrij van alles, zij behoorden noch tot de regering noch tot het volk, ook waren zij onafhankelijk van elkaar, en wel verre van met elkaar een orde of school uit te maken, werkte ieder hunner afzonderlijk en op zich zelf. Zij waren vrij, omdat God hen vrijgemaakt had van alles, door hen te roepen tot zijn bijzondere dienst; ook waren zij belangeloos, zij spraken nooit voor zich zelf, altijd voor anderen, altijd in de naam des Heeren en voor het heil van Israël. Dat de profeten bij deze dienst Gods altijd op andere wijze optraden, spraken en handelden, merkten wij reeds op. Altijd moest dezelfde boodschap gebracht worden in andere vormen, in de altijd afwisselende eigenaardigheden van hun eigen persoon, en van de personen tot wie, de tijd waarin, en de plaats waar zij profeteerden. Terwijl Jeremia in Judea profeteerde, profeteerde Ezechiël in Chaldea. Bij Jeremia vindt gij dan ook alles eenvoudig Israëlitisch schoon, terwijl alles bij Ezechiël (wij zeiden het reeds) Chaldeeus, Babylonisch, magisch schoon, groot, ja kolossaal is. Sommige profeten bekleedden nog andere betrekkingen. David was koning en profeet, Daniël was profeet en staatsdienaar. Dit kan goed samengaan. Men moet niet willekeurig uit zijn wereldlijk beroep uittreden, om alleen te willen zijn wat God niet wil dat men alleen zij; nee, tenzij God zelf ons klaar en duidelijk elders roept, moeten wij in ons beroep, zo het eerlijk is, blijven en daarin God dienen en van Hem getuigen. Daniël was ook een Magi, dat is een opperste der Babylonische wijzen; hij deelde alles met hen behalve de godsdienst; daarin was hij alleen en uitsluitend Israëlit. En zo heeft God het altijd met de mannen zijner kerk gemaakt. Mozes was onderwezen in al de wijsheid der Egyptenaren. Ongetwijfeld nam hij dan ook veel van de staatkundige vorm der Egyptenaren over, en van hun wijsheid in alle mogelijke zaken, uitgenomen in de godsdienst, daarvan nam hij van de Egyptenaren niets over; daarin was hij volstrekt tegenovergesteld aan de Egyptenaren, en dat niet willekeurig maar op Goddelijk bevel. Ziet het aan de priesters. Deze waren in Egypte de uitsluitende bezitters der beschaving, der wetenschap en der godsdienstige geheimen, en hadden rechtens landeigendom; ja Jozef zelf kon het niet aanroeren. En van dat alles werd juist het tegenovergestelde in Israël gezien. De priesters hadden in Israël geen landbezit, enkel steden met de omliggende velden, maar zij deelden niet met de andere stammen. Als dienaren des Heeren moesten zij leven van het altaar. Voorts bij Israël geen wetenschappelijke of godsdienstige verborgenheden (mysteriën), geen hiërogliefen, alles moest openbaar zijn voor allen en was het, uitgenomen Een zaak: de verzoening, eenmaal des jaars, door de hogepriester alleen in het Heilige der Heiligen, tot een aanduiding dat de ware verzoening nog een verborgenheid was. Voorts werden de heilige boeken door ieder gelezen, of althans een ieder voorgelezen. De Israëlieten mochten alles van de andere volken leren, behalve de godsdienst; deze moesten zij alleen van God leren, en zo is het ook met ons. De dienst van God moeten wij enkel en alleen leren uit zijn Woord, en wij mogen ze daaruit enkel leren aan anderen, maar al het overige mogen wij van mensen leren, en het de Heere heiligen. De profeten waren lieden uit allerlei stand, uit de koninklijke, priesterlijke, herderlijke of eenvoudige burgerstand. Wij kunnen de profeten onderscheiden in zulke, die ons alleen bekend zijn door hun daden, zo als Samuel, Elia, Eliza en anderen, en in zulke, die ons bekend zijn door hun geschriften en daden, zo als Jesaja, Jeremia en de anderen; enkelen kennen wij alleen door hun geschriften. De God van Israël was in een oneindige zin, wat Paulus in een betrekkelijke zin was: alles voor allen, om allen te winnen. Hij was voor Israël in Egypte Egyptisch, in Babel Babylonisch; altijd was Hij nieuw in de vorm zijner

openbaring. Daarom is ook de kerkelijke geschiedenis zo belangrijk, door haar te beschouwen als het bewijs: hoe God door al de tijden heen zijn oude waarheid op een nieuwe wijze handhaaft. God openbaart zich altijd anders naar de loop der tijden. Daarom moeten wij weten in welk een tijd wij leven, en hoe God in deze tijd handelt, en door ons wil gehandeld hebben, zodat wij, ook wat de wijze der handhaving van Gods waarheid betreft, niet in strijd staan met God, maar met Hem overeenstemmen en meewerken. In een tijd als de onze, waarin de 'grote dwalingen' beginnen met de fijnheid van een naald, om door de kleinste openingen te kunnen doordringen, moet men meer dan gewoon op zijn hoede zijn. Zo weet men (om hiervan een enkel voorbeeld te geven) de Heilige Geest op een schier onmerkbare wijze te onttroon, door Hem eenvoudig met een kleine h en g, in plaats van met kapitale voorletters te schrijven. Op deze wijze heeft men de zaak zo beleefd mogelijk behandeld, want wat is onschuldiger dan dat? En zo wordt de Heilige Geest van een zelfbewuste persoonlijkheid in de Godheid, een gezindheid in de mens. Maar Gods Woord heeft tegen alle dwaling voorzien. God gaf ons profeten en apostelen, ja Hij gaf ons heel zijn Woord met zijn duizendmaal tienduizenden stemmen, die alle van Hem en zijn waarheid getuigen, en dwazen zijn zij, die menen dat zij er tegen in spreken en ze tot zwijgen kunnen brengen. DE PROFEET JESAJA Men houdt Jesaja als afkomstig te zijn van het Davidisch koninklijk geslacht; hoe dit zij, in elk geval, zijn taal is zeker koninklijk. Het is alsof in zijn beschrijvingen de psalmen David's op andere wijzen worden teruggegeven. Zijn naam heeft verwantschap met die van de Messias, welke hij profetisch bezingt; want de naam Jesaja stamt van dezelfde wortel af als de naam Jezus, en betekent Verlosser, Zaligmaker. Iedere profeet (zeiden wij) heeft zijn eigen roeping en bedeling om de komst van de Messias en de heerlijkheid zijns koninkrijks te verkondigen; doch Jesaja, die ruim zeven honderd jaar voor Christus leefde, heeft dit wel op de meest duidelijke wijze gedaan, zodat hij daarom de Evangelist onder de profeten is genoemd geworden. De zeven en twintig laatste hoofdstukken (40-66) hebben een geheel andere stijl dan de voorafgaande, waardoor sommigen betwijfelen of zij wel van Jesaja zijn; doch zonder voldoende reden. Begaafde mensen kunnen meer dan Een stijl hebben, en hebben meer dan Een stijl. De deftigste redenaar kan in de kring van zijn huisgenoten en vrienden dezelfde zaken op de meest gemeenzame wijze, in geheel andere vorm en stijl bespreken. Verschil van leeftijd, van tijdelijke en plaatselijke omstandigheden, brengen ons in verschillende stemming, en deze maken verschil in onze stijl, vooral wanneer men enkel een natuurlijke, en niet een door kunst en oefening stereotype stijl heeft. Bijna iedere brief van Paulus heeft een andere stijl, en de ongelovige uitleggers tonen enkel hun gebrek aan mensenkennis, wanneer zij om die reden van de meeste dezer brieven aan Paulus het auteurschap ontzeggen. Er zijn echter nog twee bijzonderheden, die de genoemde laatste hoofdstukken van Jesaja onderscheiden. De eerste is, dat daarin God (gelijk vroeger niet geschiedde) als de Goel, dat is als de Verlosser (niet Verlosser, zoals verkeerd vertaald is) van Israël wordt voorgesteld. Deze voorstelling laat zich echter verklaren uit de verscheidenheid en tevens opklimming van denkbeelden en voorstellingen, die ook de profeten eigen is. En welk een diepgaand denkbeeld geeft de voorstelling, dat God de naaste bloedverwant is van mensen! Hierin ligt de belofte der menswording Gods, en die der wederaanneming van Israël. De tweede bijzonderheid is, dat in deze laatste hoofdstukken, gelijk vroeger niet geschiedde, de Messias als de knecht des Heeren wordt voorgesteld. Ook dit is opklimming in de voorstelling der zelfvernedering van de Messias. De Heere heeft zich als zodanig voorgesteld en genoemd in woorden: De Zoon des mensen is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen, en zijn ziel te geven tot een rantsoen voor velen. Daarom is de vertaling (Handelingen 4:27) heilig kind verkeerd. Er staat knecht. Nooit wordt de Heere in de Schrift het Kind Gods, maar wel de Zone Gods genoemd.

DE PROFETIEËN.

De profetie des Ouden Testaments verdeelt zich voor ons in twee grote delen: in vervulde en onvervulde profetie. Al de profetieën van het lijden en sterven van Christus zijn vervuld (Luk. 22: 37a); doch niet al de profetieën van de vrucht van dat lijden en sterven, van Christus heerlijkheid zijn vervuld (Mattheus 19:28, Lukas 17:24-25, Handelingen 1:7, Hebreëen 12:26, 1 Petrus 1:11, 2 Petrus 3:13), de grote vraag is dus: Welke profetieën van heerlijkheid zijn vervuld, en welke niet? Er is in dit opzicht groot verschil onder de uitleggers, en nog groter verschil over de zin, waarin men de profetieën der heerlijkheid moet opvatten. Sommigen zijn voor de enkel letterlijke, anderen voor de enkel geestelijke opvatting; nog anderen houden de letterlijke zin der profetieën vast, zonder de geestelijke toepassing uit te sluiten. Wij rangschikken ons onder de laatsten, omdat Christus zich geopenbaard heeft als tegelijk naar de letter en naar de geest de Verlosser van de zondaar te zijn. Hij genas zowel de eigenlijke blinden, lammen en melaatsen, als die het op geestelijke wijze waren. En wat nu de bepaling der nog onvervulde ' profetieën van heerlijkheid betreft, alle schriftgelovigen verwachten de persoonlijke wederkomst van Christus in heerlijkheid, doch sommigen verwachten geen andere wederkomst van Christus dan ten oordeel bij de ondergang der wereld, terwijl anderen (en onder dezen scharen wij ons) Christus wederkomst in heerlijkheid verwachten een grote tijd voor de ondergang der wereld, een tijd, vertegenwoordigd door het getal der duizend jaren in de Openbaring van Johannes, tot vervulling van profetieën, die men gewoonlijk meent te moeten onderscheiden in:

I. De bekering van Israël als volk, of van het overblijfsel in zijn geheel; Romeinen 11:25-27.

II. De vernietiging van de koninkrijken der wereld, Daniël 2:44, Hebreëen 12:27-28. .

III. De wederoprichting van het koninkrijk onder Israël, Amos 9:11, Lukas 21:24, Handelingen 1:6, 15:14-16.

IV. Christus regering over de aarde op de troon van David als de koning van Israël en van alle volken, Hosea 3:5, Zacheria 14:9, Openbaring 11:15.

V. De gelijktijdige opwekking van al zijn heiligen om met Hem te regeren als koningen op de aarde, Daniël 7:27, Openbaring 5:10, 20:4-6.

VI. Opwekking der overige doden; het laatste oordeel en eeuwige scheiding van goddelozen en rechtvaardigen, Maleachi 3:18, Mattheus 25:31-46, Johannes 5:28-29.

VII. Het vergaan dezer wereld en het ontstaan van nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, waarin alleen gerechtigheid woont, Jesaja 65:17, 2 Petrus 3:13.

'Zullen deze dingen wel alzo zijn?' vraagt gij, en ik antwoord: misschien niet in alles naar deze uitlegging, misschien in een andere orde, misschien niet afzonderlijk, maar gelijktijdig of snel op elkander volgend en samenstromend, maar misschien is het ook aan de andere kant mogelijk, dat wij nog veel meer andere heerlijkheden te verwachten hebben, dan wij hier uit de Schrift vinden opgetekend. In elk geval echter ontkennen wij niet, dat wij, over onvervulde profetieën sprekende, 'door een spiegel zien in een duistere rede,' en onze kennis, gelijk in alles, zo vooral hier ten dele is. Wij hebben het profetische woord, dat zeer vast is, en gij doet wel, dat gij daarop acht hebt, als op een licht schijnende in een duistere plaats, totdat de dag aanlichte en de Morgenster opga in uw harten. Deze woorden van Petrus geven ons het standpunt aan, waarop wij met de profetieën staan. De profetie is een licht in de nacht, waarvan Christus de morgenster is; alleen de dag, waarvan Christus de Zon is, is de vervulling. Laat ons dan niet menen, de profetieën zo klaar te verstaan en zo juist te kunnen bepalen, alsof de vervulling reeds gezien werd; dat ware evenveel als de volle dag reeds te willen zien in de dageraad. Daarom moet het verre van ons zijn, vooreerst om onze eigen opvattingen der Schrift, bijzonder in dit opzicht, anders dan met bescheidenheid en zonder enige aanmatiging of meesterschap voor te stellen en te verdedigen, enten andere om de broederen, die van een tegenovergesteld gevoelen, maar overigens gezond in het geloof zijn, minder te achten en lief te hebben, dan die

het met ons eens zijn. Immers het verschil tussen hen en ons loopt niet over de zaak: de wederkomst des Heeren., deze wordt, zo als wij reeds zeiden, door ieder gelovige verwacht; maar over de bijzonderheden der zaak, over de tijd wanneer, en de oogmerken waartoe des Heeren wederkomst strekken zal. Het verschil betreft dus bijkomstige zaken, die geen gelovigen van elkander mogen verwijderen, veel minder vervreemden, maar die hen veeleer tot meer gezet en aanhoudend onderzoek der Schrift moeten verenigen. Want al zijn het bijkomstige zaken, zij zijn echter gewichtig genoeg om ze met elkander te bespreken en in het licht der Schrift te stellen. Al wat zich als leer der Schrift kan bewijzen, is de gelovige boven alles dierbaar. Het is hem een aanwinst, een schat te meer uit de hand zijns Gods, waarover hij zich meer verblijdt, dan het kind der wereld zich verblijden kan over de aanwinst van zijn vermogen. Op deze grond rust dan ook de verdediging onzer inzichten in de Schrift met betrekking tot de bijzonderheden van de wederkomst des Heeren. Wij zijn er rijker door geworden, en zouden gaarne zien, dat anderen er ook rijker door werden; ik wil niet zeggen in geloof en in liefde, maar in troost en in hoop. Daarbij moeten wij opmerkzaam maken op een gewichtige onderscheiding, die de Schrift van het begin tot het einde maakt en die wij niet altijd maken. De Schrift onderscheidt de verwachting van de enkele gelovige van de verwachting der Kerk. De gelovige is sterfelijk, en daarom is zijn verwachting: door de dood te komen tot de Heere; maar de Kerk sterft niet, en daarom is haar verwachting de komst des Heeren tot haar. De Kerk blijft totdat de Heere komt. De enkele gelovige gaat heen, wanneer de Heere hem tot zich roept. Nu heeft de Schrift naar de aard der zaak hoofdzakelijk te doen met de Kerk. Vandaar dat zij gedurig spreekt van de komst des Heeren, en slechts zelden van de dood van de enkele gelovige. Wij moeten dus als enkele gelovigen, onze dood verwachten als onze komst tot de Heere, maar als Kerk, des Heeren wederkomst tot ons. Men blijve dus indachtig, dat wij met de Schrift van de komst des Heeren sprekende, daarmede de verwachting der Kerk, der gemeente bedoelen: Wat nu de uitlegging der onvervulde profetieën betreft, wij ontkennen de zwaarigheden niet; ook hier moet men de donkerheden erkennen, alvorens tot het licht te kunnen komen. De profetie geeft doorgaans wel het wezenlijke der zaak op, maar op een raadselachtige wijze. Er komen bij haar een menigte bijzonderheden voor in de vorm van algemeenheden, en men moet het geheel der Schrift kennen, om de profetische schriften te kunnen verstaan. De profetie geeft alles stuksgewijze, waarin geen volkomen verband of eenheid te brengen is. Alleen de vervulling zal deze geven. Alsdan daalt het nieuw Jeruzalem als de volmaakt gebouwde stad uit de hemel en het Eden Gods er bij. Ja, dan sluiten al de stukken in elkander, en zijn al de delen en fragmenten een volmaakt Goddelijk geheel. Natuurlijk weten wij niet op welke wijze de nog onvervulde profetieën vervuld zullen worden, doch in alles heerst hetzelfde beginsel: alles streeft naar verwezenlijking. Het is ook niet ieders roeping, om volgens de profetieën alles te voorzeggen, wat op aarde gebeuren zal, maar het is aller gelovigen plicht onophoudelijk wachtende te zijn op de ene grote gebeurtenis, die al de andere in zich bevat en ondergeschikt maakt: de wederkomst van Christus. Is deze wederkomst ons dierbaar, dan zullen wij gaarne naar meer bijzonderheden vragen en vorsen. De Schrift moet door ons bearbeid, dat is overdacht, besproken, uitgelegd worden. Zij is leven, zij moet ook in ons en door ons leven; alle gelovigen moeten haar hun bijzonder getuigenis van waarheid geven. Het is een eenzijdige richting, enkel de bijbel te willen lezen. Philippus moet Jesaja uitleggen, en Jesaja wil door Philippus uitgelegd zijn. Het is met de Schrift niet als met de registers van Archieven, zodat men slechts de namen of de datum heeft op te slaan, om te zien, wat men begeert te weten. Nee, men moet een geopend oog hebben om het Goddelijke te zien, en een geopend hart om het te verstaan. De Schrift is niet duidelijk in die zin, dat ieder die er in leest, haar verstaat, maar zij is klaar als een raadsel, wanneer men zich de moeite gegeven heeft het door te denken, te begrijpen en alzo te ontraadselen. De gehele Schrift is Oosters van afkomst, en, bijzonder de profetische Schrift, een doolhof van heilige raadsels, doch er is een draad, die er door heen leidt. Het is hiermede als met een geheim schrift, dat men aan een gevangene schrijft. Die er de

sleutel van heeft, leest er geheel iets anders uit, dan die er de sleutel niet van heeft. In dit opzicht is de bijbel een verwonderlijk boek. Men verwondert zich soms over deze of die :/verwachting, dat zij er in staat, en door het blad om te keren, meent men weder, dat zij er niet in staat, doch zij blijft er in staan, onder andere de verwachting, dat Hij die als Zoon van God is opgestaan en heengegaan, als Zoon van David zal wederkeren. Ja, de gehele Schrift is duidelijk en tegelijk een raadsel. Christus sprak in gelijkenissen en raadsels. De Schrift is zo duidelijk, dat wij er niet mee naar mensen behoeven te gaan, niet naar de paus bij voorbeeld, maar tevens zo raadselachtig, dat wij er gedurig mede te gaan hebben naar God. De raadsels der Schrift moeten ons om raad doen vragen. Even als een koning in moeilijke omstandigheden zijn Raad vraagt: wat moeten wij doen? zo moeten wij ook raad vragen aan God. De Schrift toch is een raadsel, waarvan de sleutel op een bepaalde plaats is neergelegd. Hoe weinigen weten hem te vinden! Er zijn voor ons een menigte vragen te doen over de verborgenste aangelegenheden van tijd en eeuwigheid, die door de Schrift beantwoord worden, en toch kunnen wij die antwoorden niet altijd klaar vatten. Christus sprak in zodanige raadsels, en toch waren het enkel ophelderingen van de verborgenheden van het koninkrijk van God. Het is met deze raadsels als met die, welke men elkander opgeeft. Het raadsel schijnt ons soms onoplosbaar toe, en als men ons de oplossing te kennen geeft, dan kan men niet begrijpen, zo stompzinig te zijn geweest, om het niet zelf te vinden, terwijl het toch zo eenvoudig was en zo voor de hand lag. Ja, er is een sleutel tot de Schrift in haar geheel en tot de profetie in het bijzonder. Deze moeten wij zoeken. Christus is die sleutel. Christus sprak van de sleutel der kennis, en Hij zelf heeft hem ons gegeven in zijn eigen persoon. Er is en was ten allen tijde verscheidenheid van gaven en licht, doch wij moeten allermeeft streven naar hetgeen aan de behoefte des tijds voldoet. Op onze tijd te mogen inwerken is voor ons zeker wel de schoonste gave, anders gaat het ons als de Christenen, toen men Konstantinopel belegerde, die in plaats van middelen van verdediging tegen de vijand te beramen en in het werk te stellen zich met de spitsvindigste godgeleerde strijdvragen onledig hielden. Het is thans geen tijd om te twisten over meerdere of mindere orthodoxie, terwijl het aankomt op de handhaving van geheel de Schrift tegen het volslagen ongeloof, en in het bijzonder op de handhaving der Godheid of eenswezensheid van Vader, Zoon en Heilige Geest, en van de persoonlijke wederkomst van Christus tot vervulling van al de nog onvervulde profetieën. Niet dat iets, hoe klein ook, dat tot de waarheid behoort, van zijn waarde en , gewicht verliest, doch de kracht ligt in de rangschikking der dingen. Er zijn menigte van zaken, die wij voorlopig moeten laten liggen. Wij zijn als de arbeidende kinderen in een grote fabriek. Wat zijn zij daar klein voor zich zelf! Zij zien de grote machines werken, en durven niet van hun plaats gaan, maar blijven' ijverig bezig in het werk dat hun gegeven is. Doen wij als zij, want al zijn wij volwassenen, die ons verstand hebben, zo is er, wij 'zeiden het reeds, nog zo veel waar wij de sleutel niet van hebben, en dat wij dus niet kunnen openen. Doch al hebben wij niet de sleutel van alles, wij moeten nochtans alles wat in de Schrift staat, geloven. Nooit stond er een geleerde op of zal hij opstaan, die de gehele bijbel verstond of verstaat. Niet op een volkomen weten komt het ook aan, maar op het gebruik van hetgeen wij weten. Er moeten van zelf raadsels in het oneindige overblijven. De meeste en wel de belangrijkste dingen worden niet klaar, voordat de dag der vervulling is aangebroken. Zo weet ik bij voorbeeld niet, wat de tempel van Ezechiël betekent. Ik sta voor deze tempel. Ik wil ook niet beproeven er in te gaan. Ik zie geen kans om Ezechiël's tempel te verklaren. Doch er is maar een kleine straal van licht uit de hemel op deze tempel nodig, en hij staat ontsluitend voor onze ogen. Zo houd ik ook de bekering van Israël vast in haar geheel, of in haar grote omtrekken, maar in de uitwerking der delen of der omtrekken, heb ik een menigte van mobiele (bewegelijke) punten, waarvan ik zeggen moet en zeg: het kan zo zijn, maar het kan ook anders zijn. Zo schijnt het mij op dit ogenblik toe, dat Israël onbekeerd naar zijn land zal terugkeren. Palestina is toch het land der openbaring, en de vrijwording van het Oosten is de verlossing der gehele wereld. Eerst dus: roering der beenderen, dan hereniging der delen, dan

zenuwen, aderen, en vlees. Maar de geest is er dan nog niet. Christus is hier de Geest. Israël kan niet leven zonder die Geest, zonder Christus. Ik zeg: zo denk ik op dit ogenblik over deze zaak, doch wellicht brengt meerder licht tot beter inzicht. Men moet nooit zwaarigheden ignoreren of wegedeneren, doch aan de andere kant mag men de zaken niet loochenen om haar zwaarigheden. Men zegt dikwijls tot de kinderen: gij moogt dat niet vragen. En waarom zegt men dat meermalen? Eigenlijk, omdat wij hun vragen niet altijd goed weten te beantwoorden. Zo zegt men ook: gij moogt over deze duistere zaken niet spreken omdat men niet weet hoe ze op te helderen. Niets is lichter dan het ontkennen ener zaak, doch er is niets moeilijker dan zijn ongelooft te rechtvaardigen, en de gronden op te lossen van hen die geloven, en die toch ook geen onwetende lieden zijn. Nee, met ze te ontkennen zijn de verschijnselen niet opgelost. Op elk gebied van wetenschap zijn onverklaarbare zaken; dus is onverklaarbaarheid geen bewijs van onwaarheid. Met betrekking tot de profetie is de vraag: hoe werd zij gegeven, en hoe wordt zij vervuld? Het eerste is uit de Schrift te weten, het laatste enkel op grond der Schrift te geloven. De wijze hoe het geprofeteerde vervuld zal worden, hangt natuurlijk alleen van God af, maar is het geprofeteerd, dan is het even zeker dat het gebeuren zal, als dat men een eclips zal zien, die de sterrenkundigen berekend hebben. Alleen de overdrijving behoort er niet bij, zo als zij bij voorbeeld, bij Lady Stanhope was, die in haar stal het paard gezadeld hield, waarop de Messias zijn triomftocht zou doen. De vervulling der profetie is op geen dag en jaar te berekenen. Men kan in dit opzicht niets vaststellen, maar hoogstens de waarschijnlijke tijd gissen. Vraagt men dus, welk een denkbeeld men zich van de wijze der vervulling maken moet? Dan antwoord ik: maak er u in het geheel geen denkbeeld van. Onze verbeelding speelt met ons en wij spelen met onze verbeelding. Nee, vraag nooit: hoe zal het zijn. Dit behoort tot de eer en de heerlijkheid Gods, en daar hebt gij geen denkbeeld van. Dunkt het u onmogelijk, ofschoon het geschreven staat? Welnu juist daarom zal God het doen; God bewijst altijd door zijn daad, dat zijn Woord de waarheid is. Hoort dit, gij schriftbestrijders! Gij wilt niet geloven dat de Schrift waarheid is. Welnu, gij zult het ondervinden; aan deze ondervinding zult gij u niet kunnen onttrekken, en hoe zal het u dan zijn? Ons zij het genoeg, dat het geschreven staat. Dat het gebeuren zal, is het onze, hoe het gebeuren zal is Gods, en God weet zich door de onmogelijkheden heen te verheerlijken. De mogelijkheid aan de zijde Gods ligt juist in de onmogelijkheid aan onze zijde. Het is God waardig juist datgene te doen, wat naar al onze begrippen volstrekt onmogelijk is. Ja, hierin ligt onze zaligheid. Zal deze mogelijk zijn, dan moet God goddelozen rechtvaardigen, en nu kunnen alle verstandenen het niet verder brengen dan tot de vraag: Hoe zal dit geschieden? En toch het is geschied. In Christus is dat onmogelijke mogelijkheid, ja werkelijkheid geworden. In zijn uitroep op het kruis: het is volbracht! was dat onmogelijke volbracht. Dat wij dan ook met betrekking tot de nog onvervulde profetieën geloven, dat God alles bij uitnemendheid en in de hoogste orde zal doen plaats hebben, maar eisen wij niet, dat men ons te voren zegge hoe het geschieden zal, want dat kan en dat mag niet geweten worden. Zo veel weten wij nochtans, dat er tijden en afstanden zijn, die zo veerkrachtig zijn, dat God ze klein en groot kan maken, al naardat Hij wil. Reeds wanneer onze vaders nu opstonden en de wonderen van onze tijd zagen, zij zouden althans voor een ogenblik menen reeds in het duizendjarig rijk te zijn. Nee, wij herhalen het, de profetieën der Schrift zijn, zo als zij daar liggen niet licht te verstaan, en daarom worden zij ook zo weinig gelezen. De geleerdsten worden er zelfs door afgeschrikt om ze te bestuderen. Er wordt ook een grote mate van Schriften historiekennis vereist, om de rechtstreekse bedoelingen en de menigvuldige zijdelingse toespelingen der profeten, benevens de kracht en schoonheid hunner uitdrukkingen te kunnen vatten. Daarbij ligt de heerlijkheid van Israël en der volken, van Christus en der kerk chaotisch verenigd, zodat wij ze, om zo te spreken, scheikundig moeten weten af te zonderen en te bewerken. Wat Christus van zich zelf zeide: Een kleine tijd, en gij zult Mij niet zien, en wederom een kleine tijd en gij zult Mij zien, geldt van Hem ook in de profetieën. Wij zien Hem daar, gelijk wij de zon aan een drijvend zwerk zien, nu en dan, tussen de wolken door. Het komt

dus aan op onderscheiding, op uitelkanderhouding, op rangschikking en ordening van tijd en plaats. Alles moet bearbeid worden, anders heeft men er voor zich zelf geen nut van, en wel verre dat de profetische Schriften hiervan een uitzondering zouden maken, vereisen zij veeleer een afzonderlijke studie. Immers men moet even zorgvuldig letten op de vervulling der profetie als op haar wording, want de profetie wordt niet in de geschiedenis afgedrukt gelijk men een stempel afdrukt op het papier, maar zij is op Goddelijk kunstige wijze in de geschiedenis gewerkt, geweven, geborduurd; en het is het werk ener geestelijke kunst en wetenschap, om dit organisch geheel van profetie en historie te zien en te kunnen ontleden. Nochtans alles is te leren, en hier moet ik bij wijze van tegenstelling, oplettend maken op een schromelijk misbruik, vooral in onze dagen, van het woord studie. Ik moet hier terugkomen op hetgeen ik reeds vroeger met een enkel woord zei. Wat een gewoon mens bijbelstudie noemt, dat noemen de geleerden Godgeleerdheid; men meent door grote woorden groot te maken wat de eenvoudigste zaak van de wereld is. Die de bijbel het beste kent, is de beste Theologant of Godgeleerde. Die het meest van de zaak weet, is de meest wetenschappelijke man van het vak. Een groot man, Herder, heeft gezegd: Theologie is niets dan bijbelkennis. Hiermede wil hij en wil ik niet zeggen, dat de kennis der oorspronkelijke talen en van de met de uitlegging des bijbels verwante wetenschappen niet grotelijks in aanmerking komen. Voorzeker doen zij dit, maar enkel als middelen tot de zaak, en niet als de zaak zelf. Zij zijn geen bijbelkennis, maar zij kunnen er te meer toe leiden, want niet altijd leiden zij er werkelijk toe. Hoe vele geleerden, die de naam van Godgeleerde dragen, geven door hun Schriften ieder deskundige de voldingendste bewijzen, dat zij alles kennen behalve de Schrift, waar zij over spreken als de blinde over de kleuren. Wat zij de wetenschap noemen, is niets anders dan hun eigen onwetendheid. Zij geloven niet, en daarom weten zij niet, want de dingen des Geestes, de dingen Gods, kunnen niet geweten worden dan door het geloof. Daarom is de wetenschap, welke zich niet aan Christus onderworpen heeft, niets anders dan een moeder en voedster van ongelooft. Wat door Christus niet geheiligt is, is onheilig en blijft het, welke schone namen men er ook aan geve. Daarom vragen wij ook met betrekking tot de profetische Schriften voor en boven alles geloof Immers wij kunnen elkander wel zeggen wat er in de Schrift staat, maar wij kunnen niemand overtuigen dat het waarheid is; dat is een zaak des geloofs bij ieder afzonderlijk, en daarom kunnen wij ook al onze toespraken met geen ander woord eindigen, dan waarmee -de Heere nu en dan zijn woorden besloot: Wie oren heeft om te horen, die hore, en wie het vatten kan, die vatte het. Doch geloven wij, zo zullen wij zekerlijk de heerlijkheid Gods zien, en wij zullen haar ook in de Schrift zien. Zeker zagen de profeten de toekomst soms in gezichten als door een scheur in de hemel, en soms in klare woorden, en werd dan weer door hen van het oude beeld een nieuw gebruik gemaakt; nochtans geeft ons de Schrift een geregelde ontwikkeling van profetieën. Daarom houd ik in deze (ik zei het reeds elders) veel van de strijd-tactiek van de oude Napoleon, die gewoonlijk al zijn strijdkrachten op een punt en wel op het centrum verenigde. In de prediking en voor het eigen hart doet een enkele tekst veel, zeer veel, soms alles, maar in de strijd doet hij niets. Daar moet de gehele Schrift het doen. Waar een leger is, moet een leger tegenover staan; daar is een afzonderlijk mens krachteloos, en zo ook een afgezonderde tekst. Immers een tekst ontvangt zijn waarheid alleen uit het verband, en het organisme der Schrift is zo fijn, dat de tekst buiten zijn verband dikwijls zijn kracht verliest. Nochtans moeten wij geheel de Schrift samentrekken tot een enig punt, en welk is dat punt? De Christus. De komende Christus, en gekomen zijnde, de wederkomende Christus, in ,het binnenste, in het brandpunt der profetie, en de gehele Schrift is daar om dit Ene denkbeeld te ondersteunen. Zie, Hij komt! is de roep der Schrift, en deze roep eindigt niet, voordat de Schrift eindigt. Ja, deze roep is door de Kerk gegaan van alle eeuwen, en daarom moet ook de gehele Kerk deze roep levend houden door deel te nemen aan de arbeid der profetische uitlegging. Wat kan Een mens doen in zulk een grote zaak! De enkele mens weet slechts een stukje der zaak. Daarom moeten allen zich verenigen rondom dat ene middenpunt; want dit is de ware eenheid,

dat allen op hetzelfde zien, al zien zij niet in alles hetzelfde. Doch gewoonlijk willen wij wiskundige zekerheid, en bepaalde getallen, geen schrift-logarithmen (kunstgetallen, als gronden van menigten van berekeningen) voor de eeuwen. Wij zijn dan ook blijkbaar in alles en vooral in de Kerk in een voorlopige toestand: hier staat een schoof, en daar staat een schoof, doch er is geen geheel, geen eenheid. Het Loofhutfest moet nog komen. -. De meesten zijn onverschillig of bevreesd voor de toekomst, maar de profetie voorkomt beide, de onverschilligheid en de vrees. Zij geeft ons de rechte richting, en maakt ons waarlijk vrij van allerlei bezwaar, dat zich op ons werpt. Te wonen in een stad, in staat van beleg, is verdraaglijk, maar daarom niet genoeglijk. Men moet daarbij ook de moed hebben om de dingen, die niet meer van deze tijd zijn, weg te nemen, doch men zorge het wezen en het leven niet aan te raken. Men werke mede in de grote bewegingen en vooruitgangen Gods, maar niet in die der mensen. Zeker is de wereld in barensood, en wel zou de fabel waar worden dat de berg een muis baarde, wanneer het einde van al die wereldschuddingen niets anders ware dan de verwezenlijking van de wijsgerige droom van een paar mensen, die zich een denkbeeld van de beste en deugdzaamste wereld gevormd hebben. Nee Gods ontwerpen en deze alleen zijn het, welke verwezenlijkt zullen worden. Geen partijen kunnen zich dan ook staande houden op enig gebied; zij allen hebben gebrek aan toekomst. Van daar, om zo te spreken, het blind lopen aller menselijke ondernemingen in onze tijd. Doch vooral in zaken van de Staat en de Kerk zijn alle theorieën van mensen verward en onzeker. Alleen de heilige mensen Gods hebben de toekomst beschreven alsof zij geschiedenis was. Alleen de bijbel is zwanger van toekomst. In het licht der toekomst moeten dan ook de profetieën gelezen worden. Doch nu willen velen niet, dat de bijbel zo veel heerlijks van de toekomst zegt. Er zijn rechtzinnigen en vrijzinnigen; in de orthodoxie is ietwat stilstaands (stationairs) maar op een vaste bodem, en in het liberalisme is een kracht van beweging, maar welke geen wortel in de onveranderlijke waarheid heeft. Beider eisen worden in de profetie voldaan. Daar is vastheid en beweging, onveranderlijke waarheid, En toekomst. Wat zich niet ontwikkelt, sterft. De redding uit een valse positie bestaat daarin, dat men nooit op zijn voetstappen terugkeert; zijn wij in zulk een toestand, voorwaarts dan, en zo er uit; want achterwaarts te gaan kan niet. Voorwaarts! zei Blucher, en daarmee heeft hij het gewonnen. Een kasteel te verdedigen is in onze dagen geen oorlog voeren meer; men laat nu de vestingen liggen en zoekt een hoofdtreffen. Het komt thans aan op de aanval. Zo moet, bij voorbeeld, de hervorming altijd aanvullender wijze te werk gaan, of zij houdt op hervorming te zijn. Zij had zich nooit tevreden moeten stellen met alleen verdedigender wijze te werk te gaan. Zodra zij afliet van aan te vallen was zij haar kracht kwijt. De profetie nu roept ons op nieuw tot de strijd en tot de aanval. Zij opent ons de toekomst, om onze tegenwoordigheid te heiligen. Zij roept ons toe om boven alles een aandeel te verkrijgen in het Jeruzalem dat boven is, en dat eenmaal nederdalen zal, ja, om daarin ons burgerrecht te ontvangen. Doch ook de profetie is voor de meesten wat het water is voor de nietdorstigen: een zaak van blote beschouwing. En zij, en geheel de Schrift mag dit niet zijn. Daarom moet ei altijd een punt voor ons zijn om terug te keren tot de eerste beginselen, tot het Een en boven alles nodige. Wij moeten ons al de profetieën niet verliezen. Dikwijls hoort men zeggen: „O die eerste beginselen ben ik al te boven.’ Doch wat is de mens te boven? De grootste algebra' st komt nooit de vier regels der rekenkunst te boven. De grootste schrijver nooit de zes-en-twintig letters van het alfabet. Daarom eindigt ook het hoogste en verhevenste boek, de Openbaring van Johannes al zijn prachtige, hemelse, tijd en eeuwigheid omvattende gezichten en openbaringen, met de eenvoudige verkondiging van het Evangelie, met de enige grondslag van al die heerlijkheden: Die dorst heeft, kome., en die wil, neme het water des levens om niet. Nee, wij moeten ons niet in de profetieën verliezen, maar wij moeten ook tevens zorgen de profetieën niet te verliezen door ze geheel en al te vergeestelijken en daarmee te verdampen. Ik zou niet weten, waarom het niet mogelijk ware voor Christus, zowel op aarde te regeren, als er op geleden te hebben. Men zegt: ‘het kan niet.’ Doch waarom kan het niet? Wat zijn dat toch voor regels, die wij ons

zelf gesteld hebben! Denkt u welk een plaats gij wilt, altijd zal er toch een zetelplaats voor Christus moeten zijn, en waarom kan de aarde deze zetelplaats niet zijn? Neem het koninkrijk en de regering van Christus op aarde weg, en gij verscheurt dertig, veertig kapitels van de Schrift. Vergeestelijkt gij ze, dan strooit gij ze in de wind; maar volgt gij de Schrift, dan komt gij met haar aan het doel, waar zich het einde verbindt met het begin. Als gij met Columbus de wereld omzeilt, keert gij nooit rugwaarts, maar zeilt gij altijd door, en keert op deze wijze terug naar het punt van waar gij zijt uitgegaan. Hoe weerspanning is toch het menselijk verstand en hart tegen God! Er is een higen naar uitkomst, er zijn kreten van verlangen, er zijn barensweeën van een nieuwe geboorte, en nu God aan de wereld een toekomst geeft zo heerlijk als er ooit gewenst kan worden, nu wil de mens haar niet hebben, maar vernietigt hij haar, door haar oneigenlijk gemeend, zinnebeeldig bedoeld, van enkel geestelijke strekking te verklaren. In Christus belichaamt God zich en belichaamt zich alles wat Goddelijk is; waarom zijn wij dan toch zo tegen het lichamelijke? Is niet in het lichaam van Christus de volheid der Godheid, der heerlijkheid uitgestort, en kennen wij de ziel anders dan in het lichaam waarin zij denkt? Wat hebben wij mensen, aan bloot geestelijke voorstellingen? Zeker wij kunnen en moeten leven in de lucht, maar niet van de lucht; wij moeten tegelijk een vaste grond onder onze voeten hebben. Nochtans heerst er bij de mensen een zekere platonische voorstelling van een volkomen toestand. Doch gewoonlijk doen eerst de mensen de dingen Gods kwalijk, en doet God ze daarna goed. Wij willen aan de wereld een denkbeeldige toekomst geven, trouwens een wezenlijke toekomst kunnen wij haar niet geven. Dat kan God alleen, en dat heeft Hij gedaan door zijn profeten. De enkel geestelijke opvatting der Schrift zij goed voor hart en huis, maar niet voor de wereld. Al wordt een heilige Theresia in het eenzaam bidvertrek opgetrokken tot in de derde hemel, wat heeft de wereld daaraan? God is geen God der enkelen alleen, maar ook der massa's, der volken. De bloot geestelijke schriftverklaring is een persoonlijke schriftverklaring, en er is altijd een strijd tussen het voorwerpelijke en onderwerpelijke, tussen hetgeen buiten en hetgeen binnen ons is; doch laat ze te zamen huwen en de twist is uit. Alle twist over het huwelijk eindigt in het huwelijk. Voor die tijd beschouwt de een het huwelijk als ongepast, en de andere als ongelukkig; de gehele familie wordt geraadpleegd en de onderhandelingen duren voort. Dus, laat het paar huwen en alles is vereffend. Verenigen wij het geestelijke en letterlijke, want zij behoren bij elkander. Kleur en geur zijn op zich zelf niet denkbaar, en bestaan niet zonder lichamen waaruit zij voortkomen. De bloem ademt geur, zo ademt de letter geest; doch beide behoren bij elkander. Wie de bloem heeft zonder de geur, heeft de rechte bloem niet, en wie de geur heeft zonder de bloem heeft de rechte geur niet. Laat ons dan niet scheiden wat God heeft verenigd, en wat in die vereniging alleen Goddelijk is en blijft, maar door de scheiding ophoudt Goddelijk te zijn en menselijk wordt. Wat baat het om de Schrift te hebben, indien wij haar niet goed verklaren? Wat baat het, dat God ons heerlijk rein en zoet water geeft, en dat wij alvorens het te drinken, er ons stof en slijk in laten vallen en er daarenboven nog ons zout bij inwerpen? Gods Woord is de beste spijs, daarom eist zij ook de beste wijze om voorgediend te worden. Gods Woord moet in zijn volle waarheid, met smaak, met tact, met kracht worden verkondigd. Ja Gods Woord is geïnspireerd (ingegeven) en het moet met inspiratie (bezieling) teruggegeven, uitgelegd en verklaard worden. En nu de profetie? Welk een zoete wijn is er in haar druiventrossen! Men moet ze slechts weten uit te drukken, zo als de schenker ze in de beker van de koning Farao uit te drukken wist. Ja de druif, de olijf, de granaatappelen moeten uitgedrukt worden. Misschien ben ik gedurende deze vijfentwintig jaren daartoe niets dan een behulpzel geweest, doch gaarne zal ik aftreden, wanneer ik niet meer nodig zal zijn. De uitlegging der profetie acht ik echter ook tot mijn gebied te behoren, misschien door geboorterecht, misschien door veroveringsrecht, uit kracht waarvan zich een onderzoeker zeker gebied toe-eigent; misschien door beide. Hoe dit zij, ik zocht bij de Heere de sleutels van zijn profetie, en het is enkel mijn bedoeling, ook u de-ontvangen sleutels in handen te geven, opdat gij ze naar huis nemen . en zelf daarmee de schatkamers der Schrift

openen moogt. Gij weet zeker wel bij ondervinding, welk een genot het is, eerst een onbepaald denkbeeld van iets te hebben, en daarna tot bepaalde denkbeelden en klare voorstellingen er van te komen. Zo was het ook voor de apostelen een groot genot, na de opstanding des Heeren tot het klaar inzicht te komen van de profetieën, die tot hiertoe voor hun ogen verborgen waren. Wil ik hiermee nu zeggen dat ons alles klaar zal worden? Herinner u wat ik straks gezegd heb; nee, er zullen met betrekking tot de profetieën nog altijd verschillende meningen blijven heersen, doch deze zee is zo wijd, dat vele schepen tegelijk er op kunnen varen, zonder elkander aan te zeilen, veel minder te overzeilen. Zoveel is zeker, in de profetie zijn altijd vaste beginselen, en uit deze moet men de onbekende waarheden afleiden. Daarbij moet het algemene opgaan in het bijzondere. Wie goed wil zien, moet niet over alles heen zien, maar moet zijn gezichtseinder goed bepalen, even als wij, een schilderstuk goed willende bezien, door onze gekromde hand of saamgerolde catalogus zien; want hierdoor ziet men op het punt waar het op aankomt, en al het overige snijdt men af. Ook komt het er op aan, om alles naar behoren te plaatsen. Tedere zaken moeten teder behandeld worden, en de profetieën zijn tedere zaken. Al de woorden Gods, maar vooral de profetieën moeten vers van de boom der Schrift geplukt worden. Ik ben zeer tegen het afgetrokkene, en bemin het levendige en frisse in de voorstellingen. De Schrift is in niets afgetrokken; het is bij haar alles leven en zo vers, alsof het eerst heden gebeurd en beschreven was. Gelijk een vis zich beweegt in het water, waarin hij leeft, zo leeft en beweegt zich, bij voorbeeld, elk woord en elke daad van Christus in de profetie. Neem dat woord of die daad uit de profetie, en houd ze op zich zelf, en ze zijn als een vis op het droge. Wilt gij nu echter de vis volkomen beschouwen in zijn leven en zijn beweging, bezie hem dan niet buiten, maar in het water. En neemt gij hem ook voor een ogenblik daaruit, om hem meer van nabij te bezien, laat hem er dan weer terstond invallen, eer hij sterft. En handel nu ook even zo met een bijbelse waarheid. Neemt gij haar uit het geheel der Schrift, en houdt gij haar afzonderlijk, zo sterft zij aan een soort van uitdroging. Men moet haar altijd weer in de stroom der Schrift werpen; alleen daarin blijft zij levend en fris. Christus zei met enkele woorden, doch waarin een wereld van betekenis ligt: Zie hoe en wat gij hoort. Nee, het is niet onverschillig op wat wijze iets gehoord, gelezen of besproken worde. Het verschilt toch veel of ik u de sterrenbeelden op een gemaakte hemelkaart laat zien, dan of ik ze u aan de sterrenhemel zelf aantoon, zodat gij ze mede aanschouwt. De rechte beschouwing der zaak geeft een verversing en verlevendiging der waarheid, terwijl het tegenovergestelde een verdoving of doding der waarheid is. Het komt er dus op aan, dat wij ons vertrouwd maken met de wijze waarop, met de toon waarmee de profeten gesproken hebben. Er is een stroom van profetie; Om nu ook in de stroom dezer denkbeelden te komen, en als met de profeet mede te gaan, moeten wij er ons als indompelen. Elisa moest een speelman hebben om in de profetische toestand te komen, hoeveel te meer wij. Daarom moeten wij eerst enige hoofdstukken bij de profeten achtereen lezen, alvorens er met onze overdenking bij stil te staan, ten einde alzo langzamerhand in de profetische beweging te komen. Voorts moet men al het mogelijke licht op de bijbel laten vallen; alle oudheidkundige, letterkundige en zielkundige opmerkingen en oplossingen moeten ons welkom zijn, en de waarheid moet ons in alles en boven alles lief zijn. Er is ook in de Schrift geen bekrompen eenzijdigheid, maar een koninklijke onpartijdigheid zelfs jegens de vijanden. Wordt niet de koning van Tyrus een Cherub genoemd, Ezech. 28: 14? Ja, de zeer hooggeplaatste mensen, de profeten, brengen hulde aan hetgeen hooggeplaatst is. Bij hen is geen weg redenering van hetgeen wezenlijk is, zoals bij ons, geen ter zijde stellen of verhuizen van een persoon of van een talent, welke ons niet bevalt of ons niet vleit. Nee, men moet met de Schrift liefelijk zijn, ook jegens zijn vijand; hem in datgene bewonderen waarin hij te bewonderen is, en dat oprecht, of het) s geen waarheid. Doch men moet ook kalm blijven en zich niet laten meeslepen. Zelfs Satan wordt in de bijbel nooit bespot. Daarom is er ook bij de heilige schrijvers een accent van waarheid en een toon van eenvoudigheid, die door een verdichter niet na te bootsen is. Zeker, ieder profeet heeft zijn eigen stijl, gelijk ieder mens zijn

eigen gelaat heeft, en als wij elkander eenmaal goed gezien hebben, dan kennen wij ook elkander voor altijd, en wij verwarren het gelaat van de een niet meer met dat van de ander. Op dezelfde wijze is het gesteld met de apostelen, zowel als de profeten. Ieder heeft zijn eigen schrijfgave, en dat gaat zo ver, dat het onmogelijk is, dat Johannes kan gezegd hebben, wat Paulus gezegd heeft. Acht te geven op de verscheidenheid bij de eenheid, ook in de profetie, is nodig tot de rechte kennis van haar inhoud. Men heeft lange tijd de eigenlijke studie der profetie verwaarloosd. Het zij voor ons geen achteruitgang geweest, dan om te beter en te groter sprong voorwaarts te doen. Het worde ons een voorbereiding tot een te krachtiger vooruitgang. De Kerk is vroeger en later en ook nu, in allerlei papistische en filosofische richtingen gekomen, en deze hebben ons de schat der profetie weggenomen; doch juist daarom moeten wij weder in de profetische richting komen. Trouwens er is geen waarheid, hoe miskend, die niet op haar tijd weer haar recht doet gelden. Het profetische beginsel, zo lang onderdrukt, moet eenmaal weer leven aan de zaak geven. Slechts hij die zijn tijd verstaat, brengt grote dingen tot stand, en anders verliest hij zich in allerlei kleingeestigheden, welk een groot en bekwaam man hij ook zij. De vragen des tijds moeten zich oplossen in de vraag voor de toekomst. De wereld zegt: 'het zal wel gaan, en alles zal zich schikken.' Doch niets gaat van zelf, en niets schikt zich voor de Christen, dan door geloof. Er is in alles een crisis, waaruit het koninkrijk Gods wordt geboren, en een Christen mag zich niet tevreden houden met bloot staatkundige vertroosting. Welke was de enige troost der profeten in hun benauwde tijden en van allen die naar hun profetieën luisterden? De Messias-verwachting. Ook ons moet de drang der tijden dringen tot dezelfde verwachting. En wanneer wij nu ogen krijgen voor de achtergrond der profeten en der psalmisten, dan gaat het licht ons op in de duisternis, en wij zien uit onze tegenwoordigheid in de diepte der toekomst. En zeker is het schoon en groot, om zich te laten opheffen tot de sterrenhemel en de grote werken Gods te bestuderen, maar ook de bestudering der toekomst is groot en schoon. In de wereld is alles fraai in het begin, maar het eindigt lelijk en treurig. In de Schrift daarentegen is het als een dampige zomermorgen, waarop de schoonste en zonnigste dag volgt. Ja, in de Schrift is het begin meestal niet enkel dampig, maar donker, ja ontzettend zwart van onweerswolken, doch het blijft zo niet; eerst moet de zonde en het oordeel weggenomen worden, en dan komt er heerlijkheid, enkel heerlijkheid. Verplaatst de profetie ons ook in de middernacht, zij eindigt altijd in de dag. De rijke maaltijd ligt in de toekomst; wie zich met een schrale maaltijd wil vergenoegen, die leve van de tegenwoordigheid. Niet alzo! Reeds in de tegenwoordigheid moeten wij van de toekomst leven. Wedergeboorte, herstel van de enkele ziel en van aarde en hemel, is het grote beginsel der Schrift. Het paradijs is open! ziedaar wat aan het kruis wordt uitgeroepen. Alle dingen worden nieuw! ziedaar wat ons van de troon des hemels wordt verkondigd. Wij leven in de vergankelijkheid, en alles wordt oud rondom ons. Wij sterven de wereld af, en zij sterft ons af, ja wij sterven elkander af, maar van de profetie is het grote denkbeeld: een nieuwe schepping. Zij spreekt van een wedergeboorte, waarvan wij de barensweeën gevoelen. Daarom is de gehele Schrift profetisch, want geheel het geloofsleven bereidt zich tot de toekomst. Het geloof aan het verleden, sluit het geloof aan de toekomst in zich; vandaar in de Schrift die onophoudelijke verwijzing naar toekomstige tijden. Trouwens wat is de mens zonder toekomst? De zonde is: het geven van de voorkeur aan het tegenwoordig ogenblik boven de toekomst, aan het genot der voorbijgaande vreugd boven de belofte van de blijvende vreugd. Het geloof is het tegendeel, en zelfs de deugd bestaat daarin, dat men zijn toekomst niet opoffert aan zijn tegenwoordigheid. De Christen kent ook geen andere deugd, en waar de wereldling zegt: laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij, daar zegt de Christen: Indien wij alleen lijk in dit leven op Christus zijn hopen, zo zijn wij de ellendigsten van alle mensen, doch wij houden het daarvoor, dat het lijden dezes tijds niet is te waarden tegen de heerlijkheid, die ons zal geopenbaard worden. Christus is ook hier een voorbeeld boven alle voorbeelden. Hij offerde geheel zijn tegenwoordigheid op, om de zijnen in zijn toekomst te doen delen. Hij zou Koning zijn over alle koninkrijken der wereld, de duivel bood

ze Hem aan, maar voor het lijden en zonder het lijden: doch Hij zei in zijn hart: nee, nu niet! en de verzoeking was voorbij. Ook hebben alle grote mannen het meest voor de toekomst gearbeid. Zij zijn de Mozessen, die veertig jaren in tranen hebben gezaaid, wat de overwinningen der Jozua's in zeven jaren hebben geoogst. Nee, wij merkten het reeds op, niet de maaiers, maar de zaaiers waren de grote mannen; zie het in Christus en de apostelen. En nu, het eeuwige leven zal zijn een openbaar worden met Christus, gelijk het tegenwoordige leven een verborgen en geborgen zijn in Christus is. Zo moeten wij ons dan nu in Christus verbergen en verliezen, om in de eeuwigheid in Hem gevonden, en met Hem geopenbaard en verheerlijkt te worden. Het voorwaarts van de Christen is dan ook enkel een opzien naar de hemel, naar Christus, komende uit de hemel. De Messias-verwachting verkreeg, zo als wij zeiden, voor Israël haar hogere waarde van de druk der omstandigheden, waarin zij verkeerden, even als de kaars haar hogere waarde ontleent aan de nacht, waarin men haar ontsteekt. Verbeeld u toch, dat een Jeremia in de stikdonkere nacht, die hem omgaf, niets zag. Zou het hem niet ondraaglijk zijn geweest? Doch nu zag hij op -de komende Messias, op de Brenger des vredes en der vreugde, en hij was getroost, hij en allen die geloofden. Daarom is de studie der profeten ook voor ons van zo veel belang. Door te zien op de wederkomst van Christus wordt in onze donkerheid alles licht. De eerste komst van Christus scheen ook een afgesloten gebeurtenis te zijn, en toch lag er nog een wereld van toekomstige gebeurtenissen in opgesloten. Nu behoren de profeten, of behoort het geprofeteerde tot het gebied van het menselijk leven en van het menselijk weten. Er is derhalve een wetenschap der toekomst. Er is bij de mens een natuurlijke aanleg tot de kennis der toekomst; ook leeft hij gedurig in de toekomst. Hij moet het doen. Niemand kan als mens het tegenwoordig ogenblik als doel beschouwen; ook dit onderscheidt de mens van het dier. Het dier heeft voor zich geen historie en geen toekomst. Deze staan tegen elkander over. Bij ons is de verbuiging niet volmaakt, zonder de verleden, tegenwoordige en toekomstige tijd. Zo mag de mens ook een testament maken. Hij mag met zijn tegenwoordigheidswerken zo veel hij kan. Een huisvader is een wetgever, en zijn testament is zijn wet. Hij mag over de toekomst van het zijne beschikken, gelijk hij doet over zijn tegenwoordigheid. Daarenboven profeteert ieder in zijn kring. De staatsman, koopman, landman, zij allen zeggen ten gevolge van ondervinding of gevolgtrekking, wat er toekomstigs uit het tegenwoordige zal voortvloeien. Ja ieder mens scheidt zich een zekere toekomst voor zich zelf, voor zijn kinderen, voor zijn vaderland, voor de Kerk, voor de wereld. Ieder leeft in zekere toekomst. Zeker is het bij de meeste mensen een aardse en tijdelijke toekomst; doch de Christen gaat verder, en ziet over de grenzen van aarde en tijd, en verbindt het eeuwige met hetgeen voorbijgaat. Het behoort ook tot de bestemming van de mens, dat hij weet waar hij heengaat, niet alleen in de tijd, maar ook in de eeuwigheid. De toekomst te kennen, behoort tot de behoeften van de mens, en die behoefte wordt alleen door het Woord van God wezenlijk vervuld. Bij de Heidenen zien wij door de natuur pogingen Aanwenden, wat zonder de genade niet mogelijk is te doen. Zeker was de poging zelf uitnemend; doch daar het de poging ener onherboren mensheid was, moest zij mislukken en is zij mislukt. De gaven der natuur zijn niet te plaatsen naast de gaven der genade; zij verschillen van elkander als aarde en hemel. Daarom is het letterlijk onzinnig, om Socrates naast Christus te plaatsen; er is gelijkheid tussen beide, maar als die van de karikatuur met zijn tegendeel. Er was een rechtstreekse en stellige voorbereiding van de komst van Christus, en zij wordt bij Israël gevonden. Er was ook daarvan bij de Heidenen een zijdelingse en negatieve voorbereiding, welke enkel bewees, dat het heil niet bij, en de zaligheid niet uit de Heidenen was. Zij was het bewijs van behoefte aan een gelukkige toekomst, waaraan echter door eigen middelen niet kon voldaan worden. Er was bij hen een neiging om, bij gebrek van ware profetie, zich een valse in de plaats te stellen. De Heidenen gevoelden, dat de mens de toekomst kennen kon en kennen moest, doch bij zieken is alles ziek, en wie geelzuchtig is, die ziet alles geel; het ligt niet in de voorwerpen, maar in de kwaal. De Heidenen hadden profetie, maar het waren sibillen, orakelprofeten of profetessen, waarzeggers of waarzegsters. Alle volken hadden zulke profeten, en ik zeg niet dat alles vals

was; want er is, zo als wij gezien hebben, een intuïtie, een vermogen der ziel, waardoor men een juist en klaar inzicht heeft in een zaak, en met juistheid de gevolgen er van berekent. De meeste grote gebeurtenissen zijn voorzegd. Er zijn voorspellingen, waarvan men niet weet hoe de mensen er aan gekomen zijn. De berekening van een eclips door middel der sterrenkunde, is een voorzegging, en dat het morgen mooi weer zijn zal, is een waarzegging; maar is de uitkomst juist, dan is het hetzelfde of de voorspelling door een wiskundige berekening of door intuïtie geschied is. Nu had de heidense wereld haar Godsspraken nodig, om het even of zij vals waren of niet, want ten allen tijde heeft men zijn voordeel gezocht met de bevrediging van menselijke behoeften. En men ziet het meermalen, dat wanneer de behoefte eenmaal is opgewekt, men zich met het nietigste tevreden stelt. Nochtans voor de honger voegt brood, geen kolokwinten, voor de dorst water, geen heulsap. Bij alle volken onttaardde het denkbeeld van profetie in waarzeggerij; en deze waarzeggerij was geen doorlopende verkondiging, maar geschiedde op afgebroken wijze en bij afzonderlijke stukken. Nu is er geen namaaksel, of het bewijst dat er iets echts bestaat, en wel, dat dit zo belangrijk is, dat men er belang bij heeft het na te maken. Indien er geen wezenlijke kennis van de toekomst ware, er zou geen valse zijn, evenmin als er vals goud zou zijn, als er geen echt goud was. Doch het echte is juist door zijn echtheid onderscheiden van het valse; men kan wel enkele maar niet alle eigenschappen van het echte op het valse overbrengen. Daarom is dan ook de profetie als zodanig eeuwig onderscheiden van alle waarzeggerij. Zij is geen reeks van onafhankelijke voorspellingen gelijk deze, maar een onafgebroken lijn, die al de eeuwen doorloopt en uitloopt op een enig persoon Christus. De waarzeggerij is enkel een greep in de bestaande zaken en omstandigheden, zonder verband met het historisch verleden of de historische toekomst. Daarbij de ware profeten verkondigen wel geluk, maar door tijden van verdrukking heen; de valse profeten daarentegen verkondigen meestal onmiddellijke uitkomsten en dadelijk geluk. Voorts betreft de ware profetie altijd de grote belofte Gods voor Israël, voor de Kerk, voor de wereld, terwijl de waarzeggerij meestal kleine en bijzondere belangen betreft. Daarom moet ook de kennis der toekomst niet zozeer ons zelf gelden als wel onze gehele omgeving. De profetie is geen voorwerp van bloot wetenschappelijke bespiegeling, maar een hoog belang. De hoogste belangen der wereld, der Kerk, van Israël zijn er in begrepen. Het is daarom de Schrift nooit om de toekomst als toekomst te doen; nee, het is haar alleen om de ontwikkeling en vervulling van het koninkrijk Gods te doen, en daarom wijst zij alle waarzeggerij af als vermetelheid, en alle blote bespiegeling der profetie als een ijdele nieuwsgierigheid. De toekomst is bij haar enkel de verwezenlijking van het verledene En het tegenwoordige. Zij stelt de toekomst voor als de tegenwoordigheid in haar volle bloei en vrucht, zodat er wederkerig geen profetie in de Schrift is, dan die in verband staat met het tegenwoordig oogenblik. Trouwens men moet een vast punt hebben om te staan, en een onbeperkte gezichtseinder om te zien. Al de profetieën, hoe ver zich ook in de toekomst uitstrekkende, rusten op historische grond. Niets staat op zich zelf. De profetie groeit in de historie en groeit er uit, gelijk de bladeren uit een boom groeien. Niets zweeft in de lucht. Alles heeft zijn eerste vervulling of verwezenlijking in de gewone dingen des levens. Reeds de dichtkunst weet daar iets van, zo als wij reeds zeiden. Men begint met een bekend onderwerp; doch gaande weg neemt de dichter een hoger vlucht en al verder en verder gaat zijn tocht, totdat hij niet verder gaan kan noch mag. Wij kunnen van de Schrift zeggen: de geschiedenis is een stuk werks en de profetie is een stuk werks, die zodanig in elkander sluiten, dat zij eenmaal ineen gevoegd, niet meer van elkander los te maken zijn. Trouwens de profetie is in de geschiedenis als ingeweven. Zonder de geschiedenis, zou de profetie ook geen zelfstandigheid hebben. De geschiedenis is in dit opzicht het gebeente der profetie. Dikwijls liggen de kiemen ener profetie reeds verborgen in de vroegere geschiedenis, maar altijd is de tegenwoordigheid het voetstuk, waarop zij staat. En dit gaat zo ver, dat Christus niet eerder als Koning werd aangekondigd, dan toen er een koning in Israël was. In de zegen van Jacob over Juda, wordt Hij als zodanig wel aangewezen, maar nog onder verbloemde uitdrukkingen.

Mozes kondigde Hem aan als Profeet en Middelaar. Mozes zelf was profeet en middelaar; waar het tijdelijke bestond, werd tegelijk op het eeuwige geweest. Zo werd ook door Christus zelf bij de verwoesting van Jeruzalem tegelijk het einde der wereld geprofeteerd, want de laatste gebeurtenis wortelt in de eerste. Daarom moeten wij ook de Joden gedurig tonen, welk een volmaakte harmonie er is tussen de profetie en de geschiedenis. Gelijk de olie op het water drijft, drijft de profetie, om zo te spreken, op de geschiedenis. In de Schrift ligt in alles levende profetie; men sprak en men ademde onophoudelijk in de profetische atmosfeer. Wij weten het, er is een historische en een profetische stijl. De historische stijl heeft de kracht van de tegenwoordige tijd; de profetische stijl heeft de kracht van de toekomstige tijd, en zelfs de inkleding, welke ook, behoorde tot de wezenlijkheid van de last, die de profeten hadden te verkondigen; doch in elk geval, zonder geschiedenis, geen profetie. God heeft door de geschiedenis der kerk, die zijns Zoons laten beschrijven. En enkele delen dezer geschiedenis verheffen zich als bergen boven de oppervlakte der aarde. Dit zijn de profetieën van de komende Christus. De belofte van de Christus is de gouden lijn, die de gehele geschiedenis doorloopt, en de profetie van de Christus is in het goud der historie gevat. Een kostelijk gesteente kan niet alleen gedragen worden; het moet aan iets vastgemaakt worden, waarin het te gelijker tijd sluit: de profetie van de komende Christus is het edelgesteente in de gouden ring der heilige geschiedenis. Wederkerig is er geen heilige historie zonder profetie, want alles wat in de heilige geschiedenis voorkomt, staat in verband tot de toekomst, tot de vervulling der grote belofte Gods: de Messias, de Christus. In de geschiedenis ligt de profetie gelijk de man ligt in het kind. Aan de andere kant is wederom de profetie een wordende geschiedenis, want vervulde profetie is wederom geschiedenis. De profetie is dus eigenlijk een brug of overgang van de tegenwoordige tot de toekomstige geschiedenis. De profetie groeit uit de geschiedenis, is een kind der geschiedenis, totdat zij zelf weer geschiedenis wordt, begroeid met profetieën. Zo gaan de profeten als het ware voor de geschiedenis staan, om haar op te klaren en te verhelderen, en achter haar om ons de profetieën aan te wijzen zo als zij afgedrukt zijn in de geschiedenis. De profetieën zijn derhalve nu de bazuinen, de aankondigers van de grote daden Gods, en dan de echo's, de nagalmen er van. Op deze wijze is er een gedurig huwelijk tussen geschiedenis en profetie. Wij, die al de bescheiden voor ons hebben, kunnen licht opmaken wat het eigenlijke hoofddoel van geheel de Schrift is. Het is niet anders dan om in de loop der tijden, dus langs geschiedkundige weg, de belofte van verlossing, door God na de val des mensen gegeven, te vervullen. Deze belofte, terecht de moederbelofte genoemd, omdat zij de bron is van al de andere beloften, maakt op geestelijk gebied een scheiding tussen het licht en de duisternis door een tijdelijke strijd, die aan de zijde Gods en dergenen uit de mensen, die onder God meestrijden, in een eeuwige overwinning zal eindigen; luidende deze belofte aldus: Ik zal vijandschap zetten tussen u (slang), en tussen deze vrouw, en tussen uw zaad en tussen haar zaad, datzelve zal u de kop vermorzelen en gij zult het de verzenen vermorzelen. De slang, door de duivel bezeten, vertegenwoordigt de satan, en zijn zaad zijn de goddeloze mensen, die zich niet bekeren, (Openb. 12: 9; Matth. 25: 41; Joh. 8: 44; 1 Joh. 3: 8). Het zaad der vrouw daarentegen is Christus en die Christus toebehoren. Het tijdelijk onderscheid tussen deze beide zal eindigen in de volstreekte eeuwige scheiding van elkander. Van hetzelfde ogenblik af dat deze belofte gegeven werd, begint de vreselijke geschiedenis van jammer en ellende, welke nu ongeveer zesduizend jaren voortduurt, en zeeën van bloed en tranen hebben de aarde overstroomd en zijn door de aarde verzwolgen, om altijd weer nieuwe zeeën van bloed en tranen over zich te zien uitgestort. De ontzettende krachten der zonde vermenigvuldigden met de mensen, de dragers dezer krachten. En ofschoon God een grens stelde aan deze krachten door alle mensen te doen sterven, tussen deze stervende legers van bestrijders Gods verzezen weer nieuwe legers van bestrijders, en zo ging het voort tot op deze dag. Nochtans tussen brede stromen van zonde en ellende, vloeide er ook van het begin af tot nu toe, onafgebroken stil maar veilig, een liefelijk beekje van de bergen Gods, door enge maar liefelijke en vruchtbare dalen,

aan welker oevers alles groende en bloeide, en waar ieder die het verloren paradijs der aarde terug zocht, het terug kon vinden: Gods genaderaad, Gods vredesverbond, Gods kerk. Aldaar woonden of vernachtten althans de waarlijk gelovigen, de waarlijk godvruchtige mensen van alle tijden, en hadden zij te midden van de gedurige strijd, een gedurige toevlucht, totdat zij door de dood ingingen in de rust, in de vrede. Deze tweeeërlei geschiedenis, de geschiedenis der wereld en de geschiedenis der kerk, vormt Een epos, met een menigvuldigheid van de treffendste episodën, aan welker beschouwing de verhevenste denkers van alle tijden zich niet hebben kunnen verzadigen. Wij werpen slechts als in vogelvlucht een blik op die wereld van gebeurtenissen. Na de val openbaarde zich de macht der zonde, des satans allereerst in de broedermoordenaar Kaïn, en God trad op tegen Kaïn als rechter, en tevens als de genadige die het vonnis verzacht. Nochtans Kaïn verwijdert zich van het vaderlijk huis, en in plaats van Abel, wordt door Seth de lijn van het heilige zaad voortgezet. De kinderen van Seth worden onderscheiden als kinderen van God, de kinderen van Kaïn worden enkel kinderen der mensen genoemd. Er ontstond nochtans geen oorlog onder elkander, nee, maar het tegendeel er van: verzwagering. De hoge natuurlijke en geestelijke krachten die de mens toen nog eigen waren, gevoegd bij de hoge leeftijden, die zij toen nog bereikten, deden uit deze verzwagering mannen van buitengewone geest en lichaamskrachten voortkomen, die de aarde vervulden met moedwil en wrevel. Henoch werd voor hun ogen weggenomen, omdat hij geloofde en met God wandelde; doch zij gaven er geen acht op. Toen liet God ze menigvuldige malen door zijn Geest bedreigen en bestraffen, doch zij wilden niet aflaten van hun ongerechtigheden. Toen waarschuwde Hij hen honderd-twintig jaren lang, en daarna verdelgde Hij allen door de zondvloed, uitgenomen Noach, zijn vrouw, zijn drie zonen en hun vrouwen. Nauwelijks is echter de nieuwe aarde weer betreden, of de macht der zonde, des satans, openbaart zich weer in de schaamteloosheid van Cham, en God trad tegen haar op in de vloek en zegenspraak van Noach en scheidde Noachs nakomelingen in drie volken: de Semieten, Jafetieten en Chamieten; de Semieten onderscheidende als de dragers der Goddelijke belofte. Nochtans ontstond er geen oorlog onder elkander; nee, het tegendeel er van: samenwerking. Zij wilden een groot broedervolk blijven van enerlei spraak, van enerlei bestuur, van enerlei belang. Het middelpunt hunner vereniging zou het hemelhoge Babel zijn; maar God verijdelde hun raad en vervulde de zijne, verdeelde hun taal in een menigte van talen naar hun geslachten, en dien ten gevolge breidden de Semieten zich uit in Azië, de Jafetieten in Europa, de Comédienne in Afrika, en vestigden hun kinderen zich in de naastbij liggende landstreken en gewesten, en stichtten overal machtige steden en nog machtiger rijken. Alleen ten opzichte van Sem, als de drager der Goddelijke belofte, bleef de heilige historie voortlopen, doch bepaalde zich later, met terzijdestelling van Ismael en Ezau, alleen tot het geslacht van Abraham, Isaac en Jacob. God stelde dezen tot stamvaders van een afzonderlijk volk in het midden der volken. In dat uitverkoren volk zou God de komst van de beloofde Verlosser voorbereiden en doen plaats hebben. De kindsheid van dat volk was aartsvaderlijk, liefelijk en onbeschrijfelijk Goddelijk schoon. Als jongeling kwam het met Jozef in Egypte en rijpte daar de mannelijke leeftijd tegemoet. Toen begon de verdrukking, en God verlostte ze uit hun verdrukking, oordeelde Egypte en leidde zijn volk uit met wonderen op wonderen. Van dat ogenblik af begonnen echter ook de oordelen Gods over zijn eigen volk, omdat zich onder hen de macht der zonde en des ongeloofs verhief. Nochtans hielden de zegeningen de bovenhand. Hij versloeg de weerspanningen in de woestijn en leidde daarna Israël als een zelfstandig volk in Kanaän, met uitroeiing van de in het diepst zedenbederf verzonken volken. Israëls verbonden en verzwageringen met de Kanaänieten brachten weldra Gods oordelen opnieuw over het uitverkoren volk. En nu volgde de ene oorlog en onderdrukking de andere, gepaard met Goddelijke tussenkomsten door richters, die Israël tijdelijk verlostten, totdat God de begeerte van het volk om een koning, gelijk alle andere volken hadden, inwilligt, en hun Saul geeft, daarna David en door hem de omliggende gruwelvolken kastijdt door oorlog op oorlog. Daarna

ontstond er een korte tijd van stilte, van vrede, van welvaart, van macht, zo als Israël nooit had gekend. Salomo de vredevorst regeerde. De tempel des Heeren werd gebouwd. Het was Israëls hoogste bloei. Onder Rehabeam, de zoon van Salomo, worden de twaalf stammen in tien en twee stammen gescheurd, vervallen eerst de tien, en later ook de twee stammen tot afgoderij, en de oordelen Gods en de naijver der twee koninkrijken, omringd door de meest oorlogszuchtig volken, veroorzaken een aaneenschakeling van oorlogen, die eindigen in de vernietiging van het rijk der tien stammen, de wegvoering des volks naar Assyrie. En in de opheffing der Davidische heerschappij, de verwoesting van stad en tempel en de wegvoering van Juda naar Babel. Na de Babylonische gevangenis wordt Juda alleen hersteld, niet als onafhankelijk koninkrijk, maar als wingewest van de elkander opvolgende machten, waarvan enkele Juda gruwelijk verdrukten en vertraden, totdat de Makkabeers het juk der onderdrukking van de hals wierpen, en zich met hun volk vrij streden, om weldra weder in de macht van Rome te vallen. Onder Herodes de Grote, een vorst uit Edom, met de Makkabeers vermaagschapt, verhief zich Juda weer, ofschoon in afhankelijkheid van Rome, tot een bloeiend koninkrijk. Gedurende zijn regering werd de Christus geboren. Later echter verviel het al meer en meer onder de macht van Rome, en Christus werd gekruist onder Pontius Pilatus, de stadhouder van de romeinse keizer Tiberius over Judea. En altijd werd de vijandschap tussen de Joden en de Romeinen groter, totdat ten laatste de Joden zich sterk genoeg waanden, om Rome te trotseren, hetgeen de val van Jeruzalem en de verstrooiing der Joden ten gevolge had, En de' wrede vervolgingen der Christenen, die als de verachters der afgoden, door de Romeinen als een andere joodse sekte, even als de Joden werden gehaat en vertreden, totdat de romeinse keizer Konstantijn het Christendom op de troon der wereld plaatste. Wel verre echter, dat nu en voortaan de Christelijke godsdienst die der gehele wereld werd, volgden er botsingen, schuddingen en scheidingen van het oosten en het westen, van de barbaars heidense en van de beschaafd Christelijke wereld; in het oosten ontstond het Islamisme met zijn vals geloof en ruw geweld, en in het westen het bijgeloof met zijn verfijnde list en macht, zodat God de gezegende hervorming gaf, welke Rome dodelijke slagen toebracht, en door in Europa de machtigste staten te doen geboren worden, ook de halve maan zijn hoornen deed inkrimpen, zodat beider kracht ten minste uitwendig gebroken is, en zij thans een kwijnend leven leiden. Doch ook de hervorming schijnt thans haar bloeitijd bereikt en haar kracht verloren te hebben. De Schrift is in aller handen, maar wordt nog slechts door weinigen geloofd. De wetenschap wil thans de plaats der hervorming innemen, en ons bevrijden van alles wat de hervorming ons heeft aangebracht, opdat wij vrij worden van alles, vrij ook van God en van ons geweten. Zij wil aan de Schrift alle gezag en waarde en aan het geloof alle betekenis en kracht ontnemen. Zeker zal het haar niet gelukken voor Gods uitverkorenen; maar voor de wereld? Wat zal er gebeuren? Waarmee zal God ons van deze nieuwe verheffing van satans macht verlossen? Zal nu het ongeloof zich uitbreiden over het westen, gelijk zich voor de hervorming het bijgeloof daarover heeft uitgebreid? Wij weten niet wat er nog gebeuren kan, alvorens de allerlaatste tijdsbedeling aanvangt, maar Gods Woord voorspelt een grote afval, alvorens Christus wederkomt, die de mens der zonde, de zoon des verderfs te niet zal doen door de geest zijnsmonds en door de verschijning zijner toekomst, 2 Thess. 2: 3,8. Deze toekomst is voor ons dan ook de noordstar, waarop wij bij onze scheepvaart op de oceaan der tijden het oog gericht houden, als op het enig onveranderlijk teken, waarnaar wij onze koers naar de eeuwige haven te richten hebben. Keren wij na dit vluchtig overzicht der wereldgeschiedenis tot de Schrift terug, dan splitst zich deze van zelf in twee delen, die echter elkander onderstellen, en daarmee volstrekt onafscheidelijk tot elkander behoren: in Oud en Nieuw Testament. Het Oude Testament is de ontwikkeling der Goddelijke belofte tot op haar vervulling toe; het Nieuwe Testament is haar vervulling zelf, doch niet haar afgesloten vervulling; deze heeft eerst in de voleinding der wereld plaats, Matth. 28: 20. Nog eens, al de zwarigheden drukken alleen de nog onvervulde profetieën van heerlijkheid van Christus in betrekking tot de kerk, tot Israël en de volken, en welke die

onvervulde profetieën zijn, is alleen bij de behandeling der profetische schriftuurplaatsen zelf aan te wijzen. Vragen wij nu op welke wijze werd de Goddelijke hoofd of moederbelofte de belofte van de Verlosser van zondeontwikkeld en vervuld, zo is het antwoord eenvoudig, zo als wij het reeds meermalen hebben gegeven, dit: De ontwikkeling geschiedde historisch, en de vervulling persoonlijk in de Heere Jezus Christus. Gods genade-belofte bestond in de belofte van een persoon, die het zaad, het kind alleen der vrouw, en tevens de enige Zoon van God zijn zou, en dat kind is ons geboren, die zoon is ons gegeven, en de heerschappij is op zijn schouder, en men noemt zijn naam Wonderlijk, Raad, Sterke God, Vader der eeuwigheid, Vredevorst. Christus is derhalve de hoofdzaak van geheel de Schrift, en de Schrift is vol van Christus gelijk een levende en groenende boom vol sappen is van de diepste wortel af tot aan het bovenste twijgje toe. Al wat er overigens in de Schrift voorkomt, van hoe veel gewicht ook op zich zelf, is nochtans bijzaak bij deze grote hoofdzaak, en ontvangt zijn hoogste waarde alleen als overgang naar het grote einddoel: De komst van Christus in lijden en heerlijkheid, tot zaligheid van allen die geloven. Op welke wijze de komst van Christus in het vlees om te lijden en te sterven en in te gaan in zijn heerlijkheid, door zijn opstanding en hemelvaart heeft plaats gehad, zien wij in het Nieuwe Testament. Ons blijft dus hier ter plaatse nog alleen over, om de wijze van ontwikkeling der belofte in het Oude Testament meer van nabij te beschouwen. De ontwikkeling der belofte van de Messias of de Christus in het Oude Testament is, zeiden wij, historisch; doch de historie en vooral de heilige historie bevat velerlei. God heeft aan zijn volk wetten, instellingen en plechtigheden gegeven, in welke Hij insgelijks de belofte van zijn Zoon heeft neergelegd, ja Hij heeft zelfs de stamvaders en leidlieden van zijn volk in sommige gevallen tot voorbeelden gesteld van de Heerlijke, die komen zou, om ook aldus de verwachting der gelovigen levend te houden door alle tijden heen. Daarom zijn de profetieën te onderscheiden in rechtstreekse, en in zijdelingse profetieën. De rechtstreekse profetieën zijn dezulken, die hetzij in woorden of in gezichten door God gegeven werden met de bepaalde vingerwijzing op de Messias, zo als de moederbelofte, de zegen van Jacob over Juda, de belofte aan David, sommige uitspraken en gezichten van al de profeten, bijzonder van Jesaja, Ezechiël en Daniël. Ten hunnen opzichte zijn er geen zwarigheden, zij spreken voor zich zelf duidelijk genoeg. De zijdelingse of zinnebeeldige profetie verdeelt zich in profetie door personen en handelingen (typiek) en door zaken en taferelen of gezichten (symboliek), terwijl er in al de genoemde soorten van profetie, een perspectieve vorm der belofte wordt aangetroffen, bestaande uit zulke profetieën, die aanvankelijk vervuld zijn, en altijd wederom en vollediger vervuld worden. Met een woord: er is een historische, typische, symbolische en perspectieve vorm der belofte. De eerste en laatste dezer vormen (de rechtstreeks historische en perspectieve vorm) zullen ons genoegzaam blijken uit het vervolg en bij onze behandeling van de profetieën zelf. Alleen ten opzichte van de typische en symbolische vorm, voegen wij bij de reeds gegevene, hier en daar verspreide toelichtingen, nog enige korte opmerkingen. Ook de typiek spreekt tot ons in allerlei heilige raadsels. Zij is in tegenstelling van de profetie in woorden, de profetie in handelingen; of liever zij is een profetie door levende personen. Niet enkel in letters en in boeken, maar ook in de levens der mensen werd de profetie vervat. Geheel het Oude Testament is een portret van Christus, of liever: in de mannen van het Oude Testament vinden wij allerlei afbeeldsels van Christus, even als een cachet, dat in allerlei kleuren van lak of was wordt afgedrukt. Zo is ook de schepping Een denkbeeld, maar afgespiegeld in het oneindige. Trouwens al wat schoonheid is, is eenheid. De heilige mannen en vrouwen der Schrift zijn mensen, wier geschiedenis niet eindigt met hun leven, maar een blijvende voorstelling is van de komende Christus en van zijn koninkrijk. Zij bevatten in hun personen en handelingen bepaalde trekken van Hem. Overigens kan er veel verschil, ja menige tegenstelling zijn tussen hen en Christus, maar er is bij hen altijd Een sterk uitkomende trek van gelijkenis met Christus. Daarom zouden wij de typiek 'de leer der overeenkomsten van de Oud Testamentische personen met Christus' kunnen noemen. Nu kent men de overeenkomsten der

schetsen aan het uitgewerkte stuk, en wederom geven de schetsen een denkbeeld van de volheid. In de Oud Testamentische personen is iets, dat niet verwezenlijkt is in zijn idealiteit; want Christus is het verwezenlijkt ideaal. In het ideale bij hen wordt aangeduid, wat in Christus gevonden wordt. Ieder heilige ziet zich derhalve in Christus geïdealiseerd, of volmaakt geworden. Nog eens Christus is het verwezenlijkte ideaal. Ieder type drukt op onvolmaakte wijze een zeker denkbeeld uit, en Christus verwezenlijkt ieder afzonderlijk denkbeeld, en alle denkbeelden te zamen, en dat wel op volmaakte wijze. Er is in de heiligen dus wel gelijkenis, maar geen gelijkheid met Christus. Bij de gelijkenis bestaat er een wezenlijke ongelijkheid en onvergelykbaarheid. En wanneer nu een denkbeeld de gehele ziel van een mens vervult, dat geeft hij het op allerlei wijzen, en in allerlei vormen terug. Zo geeft een dichter en schilder het ideaal, dat zijn ziel vervult in alles weder. Het is evenzo met de Schrift. Zij is van Een denkbeeld geheel vervuld: het is Christus en zijn koninkrijk, en zij geeft dit denkbeeld onophoudelijk, ofschoon op altijd andere wijzen en in de meest verschillende vormen terug. Al de heilige schrijvers zitten als het ware neder, om naar het enig volkomen model (Christus) te zien en te tekenen, en al hun portretten gelijken op Christus, zonder onderling op elkander, dan in enkele punten te gelijken. Zij geven meest allen een nieuw punt van uitgang, om de rechte lijn te kunnen trekken tot op het middenpunt: Christus; doch nu moet men dan ook werkelijk die lijnen zolang doortrekken, totdat zij het middenpunt raken. Men heeft wel eens over de typiek gelachen, maar een kind lacht wel eens over een volwassene, al is deze nog zo wijs. Ja, de ongelovigen zeggen: 'De Nieuw Testamentische schrijvers hebben Christus versierd met al de diamanten van het Oude Testament.' Maar eilieve, los ons dan eens op, waarom zij Hem daarmee versierd hebben? Moet het niet zijn, omdat Hij, zonder die diamanten, voor hen waardig was om al die diamanten te dragen? En welk een persoon moet dan zulk een persoon voor hen geweest zijn? Thans enkele voorbeelden uit velen, daar wij ze alle onmogelijk kunnen behandelen. Adam. Adam is een voorbeeld desgenen die komen zou, Rom. 5: 14. Christus is de tweede Adam, 1 Cor. 15: 45. Natuurlijk niet in alles, maar in sommige opzichten. Er is een overeenkomst aan de ene zijde, en er is aan de andere zijde een volstreekte tegenstelling. Er is ook geen type of het contrast is er even sterk in als de overeenkomst. Adam is de eerste stamvader van het menselijk geslacht. Door de natuurlijke geboorte zijn alle mensen uit Adam. Christus is een tweede stamvader, de stamvader der nieuwe mensheid uit de oude mensheid. Door de geestelijke geboorte uit God zijn al de gelovigen kinderen Gods, uit Christus, Jes. 53: 10. Ziedaar de overeenstemming. Christus is de wezenlijke mensheid in de mensheid; Hij is, om zo te spreken, nog goudener dan goud, of datgene wat het goud tot goud maakt. Adam is het monument van onze zonde en de oorzaak van onze dood. Christus is het monument onzer gerechtigheid en de bron onzes levens, zie daar de tegenstelling. In Een persoon is de gehele mensheid gevallen. Niemand onzer kan zeggen: 'ik ben eenmaal begonnen zondaar te zijn.' Ook kan men niet zeggen: 'dat kind is een navolger van onze zonde geworden;' nee, het kwade is de ontwikkeling ener kiem in het kind zelf. Wij zijn geboren zondaren, doch tegenover deze geboorte staat de nieuwe geboorte. Wie gelooft wordt zalig; de werken zijn niet zaligmakend. In het paradijs is er de proef van genomen; langs deze weg is geen behoudenis meer mogelijk. Men moet in Christus overgeplant worden, en eenmaal in Christus geworteld zijnde, kan men niet meer uitvallen. Alleen door de heiligmaking des Geestes, verkrijgt men deze zekerheid. Er is geen ander middel om onze roeping en verkiezing vast te maken dan dit middel. Abel. Abel wordt door de Heere de rechtvaardige genoemd, Math. 23 : 35. En Christus zelf wordt met die naam genoemd, Hand. 7: 52. Hun beider vergoten bloed wordt dan ook met elkander vergeleken, Hebr. 12: 24, alwaar van het bloed der besprenging van de Middelaar des Nieuwen Verbonds gezegd wordt, 'dat het betere dingen spreekt dan Abel.' Het bloed van Abel riep tot God om wraak, het bloed van Christus roept tot God om vergeving. Niet Abel zelf riep om wraak, daartoe was hij te zachtmoedig, maar zijn uitgestort bloed riep tot God om recht, om wraak. Waarom? Omdat het enkel door en niet voor de mens vergoten werd, en dus nietsanders

was dan de getuige van een misdaad, van een moord. Doch het bloed van Christus is niet enkel door, maar tevens (door tussenkomst van God door zijn genaderaad) voor de mens vergoten. Zijn bloed is dus offerbloed. En als zodanig roept het tot God, om vergeving voor de overtreders, ook voor hen die dat bloed vergoten hebben. Ik herhaal het, men noemt deze voorstelling bloedtheologie, omdat men al de waarheden des heils tegenwoordig verachtelijk zoekt te maken, door ze verachtelijke namen te geven, maar de Schrift zal de lieden die dat doen, oordelen, de Schrift die op elk harer bladzijden het bloed van Jezus Christus voorstelt als de enige reinigmaking van al onze zonden. Isaac. Isaac was geen man van grote daden, gelijk zijn vader Abraham, en geen worstelaar als zijn zoon Jacob. Hij was in alles een zwak man, en naar de wereld ongeacht. Hij toont ons enkel het karakter van lijdzaamheid, doch juist in dat Ene, in zijn lijdzame overgave ter offerande was zijn heerlijkheid, want daarin was hij het beeld van Christus. Zo is in Christus niets geschied, dan hetgeen in het Oude Testament reeds getoond was. Alleen dit was het nieuwe, dat al de trekken van al de voorafbeeldingen in Hem verenigd waren. Jacob. Jacob was bijzonder in zijn worsteling met de Engel, als Israël, een toonbeeld van Christus. Christus heeft zich in de hoogste betekenis des woords vorstelijk gedragen met God en mensen. Wat bij Jacob de verwringing der heup was, was bij Christus de vermorzeling der hiel. Jozef Jozef wordt in het Nieuwe Testament niet tot een type van Christus gesteld, doch zou hij het daarom niet zijn? De Schrift geeft van alles de eerste lijnen, die het geloof nu van zelf verder doortrekken moet, tot op Christus. Jozef is de behouder van zijn volk, en toch eerst der Heidenen. Niet het eerst, maar het laatst werd Jozef aan zijn broederen bekend, en eenmaal zal ook Christus tot zijn broederen zeggen, wat Jozef van zich tot zijn broederen zei, en wat Jezus reeds tot Paulus op de weg naar Damascus gezegd heeft: Ik ben Jezus. Mozes. Mozes was een groot man. De vereniging van zachtmoedigheid en kracht maakt de ware grootheid. Hier is hij een type van Christus. Het werk der schepping is groot, en groot is het verhaal van het werk der schepping, en ook de man die het beschreven heeft is groot; doch is het niet te betreuren, dat men, juist uit de naam van de grootste man in Israël, een scheldnaam maakt voor het gehele volk? Voorzeker, in dit opzicht zijn de Christenvolken diep gezonken. Reeds als kind was Mozes schoon. De schoonheid was in het Oude Testament een afbeelding van innerlijke heerlijkheid. Als type moest hij schoon zijn. Mozes is de schoonheid van het Oude Testament. Paulus, die, wat de grootheid betreft, de Mozes was van het Nieuwe Testament, was niet schoon. Trouwens, dit behoorde niet meer onder het Nieuwe Testament thuis. Christus was groot boven alle grootheid, doch Hij wilde als zodanig niet nagevolgd zijn, maar wel in zijn nederigheid en zachtmoedigheid. Leer van Mij, dat Ik zachtmoedig ben en nederig van hart, zeide Jezus. Mozes was ook wel zachtmoedig, maar daarin kon hij de type van Christus niet zijn, evenmin als Job het kon zijn. Hun zachtmoedigheid was daartoe niet volmaakt genoeg. Mozes had het geduld van een herder, maar niet van een lam, dat geslacht wordt. Mozes kon zeggen dat er brood uit de hemel daalde, maar dat brood te zijn, dat behoort aan Christus alleen. Het woord: Delg mij uit het boek des levens, was de uitroep van een grote ziel, welke niet aan zich zelf denken wil. Ook Paulus sprak op dezelfde wijze; doch God laat zo iets niet toe, maar antwoordde Mozes koel: die zondigt, die zou Ik uit mijn boek uitdelgen. Nu, zo iets te zeggen als Mozes en Paulus zeiden, kan geschieden door getrouwe dienstknechten, maar zijn ziel werkelijk te geven tot een schuldoffer, tot in de verlatenheid van God toe, dat Kon Christus alleen, daar had de Zoon van God alleen de macht en het recht toe. Zo zijn al deze voortreffelijkheden in die mannen openbaar geworden, alleen om Christus boven hen allen te verheffen. Men begint hier met een vergelijking, en eindigt met een onvergelykelijkheid. Wij spreken dus van Mozes in zijn Jezus naderende grootheid, want niemand bereikt Jezus. Wanneer wij bij de slag tegen Amalek, Aaron en Hur Mozes zien ondersteunen (niet ondersteunen, dit is weer iets anders) in het houden van zijn staf, dan zien wij hier typisch, dat wij de overwinning behalen op onze vijanden, omdat Christus, ter rechterhand Gods, voor ons bidt, Rom. 8: 34. Doch ook hier is weer een onderscheid tussen de dienstknecht en de Heere, tussen de schaduw

en het wezen. Christus bidt alleen. Mozes bidt en anderen moeten hem helpen bidden, of moeten hem helpen de staf omhoog te houden. Paulus vroeg ook om voorbedding. Ook ik vraag: 'bidt met mij; helpt mij bidden; verpoost mij in het bidden.' Welk een troostrijk denkbeeld is het toch: als ik zelf niet bid, bidden anderen voor mij! Bij de strijd behoort het gebed. Israël was tegen zijn wil door Amalek in een hardnekkige strijd gewikkeld. Thans zijn over het geheel genomen de volken volken des vredes, althans naar het uitwendige, maar toen waren de meeste volken in hun jeugd of jongelingschap, en het in staat van oorlog verkeren is bij meest alle volken het bewijs hunner zich ontwikkelende kracht; van daar die monstertemmers bij de aanvang der koninkrijken in de oudheid. Toen was het goed een weinig krijgsvol te zijn, want oorlogen te voeren, was toen onvermijdelijk. Zo was het ook bij Israël. Het had zijn eerste held in Abraham, zijn tweede in Mozes, zijn derde in Jozua. Doch bij het stoffelijke wapen hanteerden deze heilige helden ook het geestelijke wapen. Het gebed is het strijdperk van de gelovigen. Het is een persoonlijke zaak; het is een zich plaatsen voor Gods aangezicht. Daarom moeten wij bidden ons nooit door onze aandoeningen laten overheersen, maar kalm en eenvoudig met God omgaan en tot Hem spreken, alsof wij Hem zagen en Hem al onze aangelegenheden en die der onzen, der kerk, des lands, der mensheid aan het hart leggen. Zo bad ook Mozes tot God, en gelijk nu Mozes voorbede Jozua's overwinning deed voortduren, zo zal ook door de voorbede des Heeren ons geloof niet ophouden, maar de wereld overwinnen. En stellen nu al de afzonderlijke trekken van al de heiligen te zamen genomen het volle beeld van Christus voor, zo volgt hieruit, dat ook wij, zijn gelovigen, in een of ander opzicht zijn beeld moeten vertonen. En dat zullen wij dan ook als wij waarlijk in Hem geloven, want alsdan verkrijgt Hij een gestalte in ons, en wordt ten minste een enkele trek van Hem in ons gezien. Wat thans de gemeente is, was toen Israël, en nu, waar is een volk buiten Israël, waarvan al de edelen en helden opvolgende portretten zijn van de enige toekomstige grote Koning van dat volk, van de Messias? Ja de gehele galerij van familie-portretten wijzen op een enig persoon, die verwacht werd, en die komen zou, en gekomen is. Het is met deze voorafbeeldingen als wanneer een koning zich met een ver van hem wonende vorstin, die hem van aangezicht niet kent, wenst te verlossen. Alsdan zendt hij haar zijn afbeeldsel als middel van kennismaking, als teken van voorbereiding zijner komst, totdat hij gelegenheid heeft zelf te komen, en de gezonden afbeelding door zijn persoon te vervangen. Voorts nog enige trekken van Mozes. Zo gestreng de Wet was, zo zachtzinnig was Mozes de wetgever, ja, wat meer zegt, Mozes had het Evangelie in zich, maar wat zijn lippen verkondigden, was Wet. Christus daarentegen had de Wet Gods in zich, maar op zijn lippen was de genade uitgestort. -:Door de begraafing van Mozes door God werd de hoge beduiding van het lichaam, en dat de opstanding des vlees te verwachten is, aangewezen. Ik zeg des vlees, niet des lichaams, om misverstand te voorkomen; want de menselijke natuur is vlees. Het Woord is vlees geworden, en Christus zei na zijn opstanding: een geest heeft geen vlees en benen, gelijk gij ziet, dat Ik heb. Met het lichaam alleen is de mens ook niet compleet: hij bestaat uit geest, ziel en lichaam. Niemand heeft ooit Mozes graf geweten. Wat dit betekent weet ik niet, en daarom spreek ik er niet van. Het is nog een duistere plaats. Doch het zij een verborgenheid voor mij, dat is zeker, het graf van Christus weet ieder en moet ieder weten, want daar begint Christus heerlijkheid. Geen bedevaart dus naar Mozes graf! Geen Mohammedanisme en geen Papisme! Alles in de Schrift is gezond, zuiver, heilig. Het heilige land is op zich zelf belangrijk genoeg om de reiziger tot zich te trekken; voor ieder die Palestina bezoekt, gaat een nieuwe wereld van denkbare dingen op. Men wordt door de grond als geïnspireerd. Men gevoelt dat hier het punt is, waar de hemel zich met de aarde verenigd heeft. David. Hoe meer zich de lijn der profetieën verlengt, hoe meer zij zich vernauwt, en zo komen wij tot David, de koning, de type, de schitterende voorafbeelding, en toch tegelijk de schaduw van de koning Israëls bij uitnemendheid. Aan David werd geprofeteerd, hij profeteerde, en was zelf een levende profetie van Christus. Bijzonder als overwinnaar van al zijn vijanden was David de voorafbeelding van Christus. Wat David deed met zijn arm, dat zou

Christus doen door zijn Geest. Wat David deed door het zwaard, dat zou Christus doen door het Woord zijnsmonds. Wat David deed in het klein, dat zou Christus doen in het oneindige. De leeuw is het wapen, dat Juda van zijn vader Jacob ontving. Christus is de Leeuw uit de stam van Juda, En het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt. Ook wij moeten in onze mate lam en leeuw tegelijk zijn, lijdende en overwinnende. Velen lijden als het lam, zonder leeuwenkracht; anderen zijn sterk zonder lijdzaam te zijn; maar in gemeenschap met Christus kan en moet men beide eigenschappen bezitten. Voorts moeten al de beloften, die God gegeven heeft ten opzichte van David en zijn koninkrijk, nog vervuld worden. En nu mogen de volken David's troon en kroon vergeten, als in het stof versmeten, en er zich niet meer over bekommeren, doch wij, Joden, kunnen dit nooit. Wij kunnen niet ophouden de oprichting van de vervallen hut van David te verwachten, Amos 9: 11. De volken hebben ons uitgekleet en ons alles ontnomen, maar de belofte van God kunnen zij ons niet I ontnemen. Het geslacht van David is onzichtbaar geworden, maar daarom bestaat het nog, en het bewijs dat het bestaat, is de profetie dat het afzonderlijk weer zal optreden. Zach. 12: 12. Hetzelfde geldt de tien stammen, Ezech. 37: 19-'22. Als Christus wederkomt in heerlijkheid, dan zullen wij David vergoddelijkt in Hem zien, want als de Zoon van David, zal Hij de trekken van deze zijn voorvader dragen. Doch David was niet alleen de voorafbeelding van de Christus in zijn heerlijkheid, maar ook in zijn lijden. Zeker is de gelijkenis flauw. Trouwens een voorafschaduwing is een bewijs, dat er iets voor het licht staat. Maar toch, gij kent het aandoenlijk woord van David: O Heere, gedenk aan David, aan al zijn lijden, Ps. 132: 1. Ook heeft David veel geleden. Er is veel angst, benauwdheid en droefenis over zijn hoofd en door zijn hart gegaan, en hij heeft zich in al zijn lijden koninklijk gedragen, daarin, dat hij altijd nabij God was. Doch wat is hij nochtans in vergelijking met Christus! Op de troon kan ieder koning zijn, niet op het kruis. Een waar koning is het grootste in zijn vernedering. Het kruis is de proef of Jezus de Christus is; en Jezus is de Christus; Hij bewees het aan het kruis. Een koning op het kruis te zijn, geen ogenblik zich te verloochenen, niet te spreken dan waar het zwijgen ongepast, en niet te zwijgen dan waar het zwijgen spreken was dat was voor de Zoon van God bewaard. Voorzeker de Heere in de hemel is groot, maar aan het kruis is Hij nog groter. Salomo. Toen David God een huis wilde bouwen, zeide God: 'Ik zal uw huis bouwen.' Salomo mocht het echter doen. In dit opzicht was Salomo een voorafbeelding van Christus. Ook als vrededorst, en vanwege de uitnemendheid zijner wijsheid. Daarom vergeleek Christus, ofschoon Hij de onvergelykelijke is, zich met Jona, met Salomo. De koningin van het zuiden kwam om Salomo's wijsheid te horen, terwijl hij zat op zijn troon, maar tot Christus kwamen de wijzen uit het oosten, terwijl Hij nog zat op de schoot zijner moeder, niet om Hem te horen, maar om Hem te zien en te aanbidden. Er is echter ook een hieroglyphiek der Schrift, en wij hebben reeds meermalen op haar gewezen. De symbolische profetie is een profetie aangaande Christus in zinnebeelden, en de symboliek de kennis van het zinnebeeldige des Ouden Testaments, hetzij in instellingen of gezichten. God heeft, wij herhalen het, in alles profetie gelegd. Al de instellingen des Ouden Testaments zijn bewaarplaatsen van profetie. De godsdienst, de wetten, de gewoonten van Israël leven van profetie, zij wijzen, een ieder op zijn wijze, naar Christus. Het is hiermede alsof gij op een oud adellijk slot komt. Daar vindt gij het oude familiewapen overal en op alles, op het zilver, op de servetten, op de stoelen, en wat niet al. Dat wapen karakteriseert alles. Op dezelfde wijze is het met de profetie van Christus in de Schrift. Zij kan beschouwd worden als een borduursel, dat overal is ingeweven. Men heeft bevonden dat al de godsdiensten der oude volken een symbolische betekenis hadden. Het is echter moeilijk daarin de afbeelding en het afgebeelde te onderscheiden. In de Schrift ligt deze onderscheiding voor de hand. Christus is het enig voorwerp van beschouwing en geloof van al de profeten. Nog eens zij het gezegd, gelijk des kunstenaars hand onophoudelijk bezig is om hetgeen zijn hart lief heeft, overal en in alles af te tekenen, zo tekent God ook in alles het beeld zijns Zoons af. De symboliek geeft de gehele leer der zaligheid in platen. Christus is bijvoorbeeld de levende

Verbondensark. De tabernakel is het symbool van het Woord Gods onder de mensen. De strekking van dit denkbeeld is oneindig. Het is vruchtbaar op alle punten. Israëls geschiedenis begint en eindigt er mee. Eenmaal echter zou God niet meer in uitwendige schaduwen onder zijn volk wonen, maar in werkelijkheid. Dit wijst op de menswording Gods. Christus lichaam is de tabernakel, de tempel. Door de dood van Christus is het heilige der heiligen geopend. Eenmaal echter zal God blijvend onder zijn volk wonen, de dood verslindende tot overwinning. Nog verder gaat de rijkdom van dat denkbeeld. Het lichaam der gelovigen is zulk een tempel; doch gelijk er in de woestijn voor het volk van God geen vaste plaats was, maar een rust in de verte, zo is ons lichaam aan deze zijde des grafs, en niet in betrekking tot de opstanding gezien, een tent welke goed is om er de woestijn mee door te gaan, maar dan wordt zij samengevouwen en weggelegd, en wij hebben een vaste woning, een tempel. Voorts zijn de feesten van Israël een geestelijke tijdrekening voor het koninkrijk Gods. Het hangt alles aan een. Het is Een geheel. De sabbat is de grondslag van al de andere feesten. Het is het scheppingsfeest, alleen bij Israël gevierd, en al de volken hebben er indrukken en afdrukken van. Bij Israël is de sabbat de dag van het einde, bij ons is de dag des Heeren de dag van het begin. Bij hen is de sluiting; bij ons de opening en het feest der nieuwe schepping. Voorts ook bij Israël werd elk begin geheiligd. Vandaar het feest der nieuwe maan. In de eerste maand was het Pasen, in de zevende maand Grote Verzoendag; op de zevenmaal zeven jaren volgde het jubelfeest, vertegenwoordigende het grote denkbeeld van herstel. Ook zijn er enkele symbolische zaken buiten dit geordend geheel, zo als de koperen slang. Zulke zaken hebben iets komeetachtigs, omdat men haar de rechte plaats niet weet te geven. En hierbij komen nu nog al de gezichten in al de profetische boeken verspreid, welke natuurlijk voor geen algemene beschouwing vatbaar, maar alleen in het verband te behandelen zijn. Wij eindigen derhalve deze inleiding met ten laatste nog een blik te werpen op de dichtelijke vorm der profetische Schriften. Bij het lezen der Schrift en der profetieën in het bijzonder, moeten wij ons op het gebied des Heiligen Geestes verplaatsen, even als wij geen dichter verstaan, wanneer wij ons niet op dichtelijk gebied verplaatsen. Immers de poëzie is een soort van wakende droom, van verheffing in vreemde toestand. Zonder ons aan deze voorwaarde van vereenzelviging met de dichter te onderwerpen, zijn er voor ons onverstaanbaarheden en onbestaanbaarheden, die anders niet aanwezig zouden zijn. Waar dus leven is, moeten wij levensadem meebrengen, en waar een dichter spreekt, moeten wij hem een dichtelijk oor lenen. Nu is er nergens zulk een proza als in het Nieuwe Testament, en nergens zulk een poëzie als in het Oude Testament. God gaf reeds een denkbeeld van de profetie door de poëzie. De poëzie zelf is iets profetisch op het gebied van het menselijke. Het proza is niet ruim genoeg, maar in de poëzie is plaats en ruimte voor de ontwikkeling der toekomst. De poëzie is dan ook het kled, dat God bijzonder voor de profetie gekozen heeft. De profetie is leven, en in zich zelf niet alleen poëzie, maar hoge, ja de hoogste poëzie. Profetie en poëzie is Een; niet omgekeerd. Het proza is de natuurlijke taal der geschiedenis, de poëzie die der profetie. In de grote daden Gods is altijd poëzie. God doet niets of het is enkel poëzie en harmonie. Nu is de poëzie der Schrift waarheid in alles; in uitdrukking, in toon. Alles is poëtisch, profetisch geschilderd, niets is bloot sieraad. Niet alleen in de psalmen, zo als wij opmerkten, maar ook in de profetieën vinden wij gedurig paren van gedachten, die dezelfde uitwerking moeten doen, wat bij ons de gewijzigde terugkeer van de rijmklank doen moet. Het parallellisme is een soort van echo, welke in het hart gehoord wordt. De profeet is daarmee soms spreker en hoorder tegelijk, en dit is ook het geheim van de herhaling in Johannes Openbaring. Het zijn daar donderstemmen door Christus gesproken, maar, om zo te spreken, door de rotsen herhaald. Wat Christus tot ons spreekt, moet door de Heilige Geest in ons hart als een echo worden beantwoord. Zulke echo's zijn ook de formulieren onzer kerk, welke de voorwerpelijke waarheid door een zuivere opvatting onderwerpelijk maken, terwijl de ongelovigen van de Schrift maken wat zij maar willen, een recht goochelspel, waarover ieder man van geweten en verstand zich behoorde te schamen. De taal en stijl der profeten is hoogst

welluidend. Hun profetieën zijn meermalen, reeds in de klanken een muziek, als de golven aan de oever der zee. Doch het zijn geen welluidende klanken alleen; nee, maar het zijn woorden des Heiligen Geestes, die spreken tot onze geest. Even als de vooruitziende blik der profeten de blik is van de Heilige Geest, zo zijn ook de woorden der profeten woorden des Heiligen Geestes. De profeten waren inde Geest. In de Geest zijn, is buiten zijn eigen natuurlijke voorstellingen te zijn. Reeds de dichter is boven zich zelf verheven. Toen Haydn zijn muziekstuk de schepping voor het eerst hoorde uitvoeren, zei hij: heb ik dat gemaakt? Trouwens, de dichter zegt altijd meer dan hij zelf weet. Van daar dat er soms een commentaar nodig is, die de mening van de dichter uitlegt. Een dichter schrijvende, schrijft in dat ogenblik boven zijn gewone kracht; hij schrijft boven zijn eigen bereik, weet de diepte van zijn eigen verzen niet, en kan ook niet de volle bewustheid hebben van alles wat in zijn verzen ligt. Veelal zullen zijn lezers meer in zijn verzen zien dan hij zelf. Ja de dichter zelf, die onder zijn eigen inspiratie is geweest, vindt naderhand, 'koel overlezend wat hij warm schreef, meer dan hij dacht gegeven te hebben, zodat ook de dichter, wanneer hij uit de hoogte, waarop zijn geesten gemoedsspanning hem verhief, tot de gewone dagelijkse levenskring is teruggekeerd, meermalen aan zich zelf moet vragen: heb ik dat lied gemaakt? En is dit nu waar op bloot menselijk gebied, hoe veel te meer dan bij de profeten, die zelf onderzoeken moesten wat de bedoeling hunner profetieën was, en die op Goddelijk gebied en onder een positieve inwerking van de Heilige Geest stonden? Ja ook de profeten zelf waren tegelijk boven en beneden de zaken. Zij waren de bestudeerders hunner eigen werken, woorden, profetieën. Zij vroegen zich zelf: wat hebben wij toch wel geschreven? Als profeten spraken zij, als gelovigen bestudeerden zij de profetieën. Zeker wisten zij, dat zij de gewaarwordingen hunner eigen zielen uitdrukten, maar ook, dat het was ten gevolge van een hogere invloed. Het was de blazing van boven op de windharp van de dichter-profeet, die de profetie voortbracht. Bij de profeten van het Oude Verbond is het aangegrepen worden door de Geest het kenmerkende; dat opgenomen worden uit het tegenwoordige en dat overgebracht worden in het toekomstige, is hun bijzonder eigen. Hoe treurig is dan ook de poging van het ongelooft, om allereerst de Heilige Geest uit de Schrift te verwijderen, en dan de Schrift zelf te beoordelen; doch als de Heilige Geest uit de Schrift wordt genomen, wat blijft er dan over van de Heilige Schriften? Dan worden het gewone schriften, waarmee men doen kan wat men wil, en die men volgen kan zo ver wij zelf dat goed vinden. Het geloof daarentegen weet, dat de Heilige Schrift uit de Heilige Geest is, want het heeft er duizend redenen voor om het te geloven. En gelijk nu geheel de Schrift, zo stelt bijzonder de profetie de dingen voor op een hoge schaal, de schaal des Heiligen Geestes. Vandaar die menigvuldige hoogdichterlijke wendingen en overgangen in de profetie, die wij uit geen wetten van het menselijk denkvermogen kunnen verklaren. Of is het niet opmerkelijk, dat de profeten, zonder er aan te denken, dat zij enkel poëzie spreken, zich uitdrukken in een pracht van woorden zonder voorbeeld? Zeker, zij waren de grootste dichters, die niet wisten, dat zij het waren. En als er geen geschiedenis bij was, dan zou men van de profetieën kunnen zeggen: 'zij zijn enkel poëtische schilderingen,' doch nu zien wij ze tot in de letter vervuld. Herder zegt ergens: 'De Hebreeuwse poëzie is poëzie zonder er aanspraak op te maken.' En nu, wij zagen het, de profeten wisten zelf de diepte van hun woord niet. Deze kent ook de dichter niet. Deze diepte komt er in door iets, dat boven de kunst en van ons onafhankelijk is. De poëzie is altijd het beeld van het hogere. De poëzie is de hoogste vorm der waarheid; datgene wat men in proza niet zeggen kan, zegt men in poëzie. De poëzie is dan ook de hoogste redeneerkunst. 'Geef mij een gelukkig denkbeeld, en geef mij een gelukkige uitdrukking, deze zijn mij alles waard,' zegt de kunstenaar, die liefde voor zijn vak heeft. Is de historie de uitdrukking van het uitwendige leven, de poëzie is die van het inwendig leven. De poëzie is iets ernstigs, zij is de volste en diepste mening van het hart. Als des mensen gemoed in beweging is, dan is hij dichter. En al begint een dichter met de grootste kalmte, spoedig komt bij hem het ogenblik, waarin hij ontvonkt en waarin hij opstijgt, om als van uit de wolken in vogelvlucht de dingen te bezien en

als in eens te overzien, en alzo de meest verwijderde punten met elkander te verbinden. En dit is geen voorrecht van weinigen. Wij allen zijn in zekere zin dichters. Onze woorden worden verlevendigd door verborgen accenten, die wij er op plaatsen, en naar deze klemtonen zijn onze woorden ernstig, stichtend of kwetsend, en naar die mate zijn ook de indrukken en uitwerkselen onzer woorden. Neemt deze accenten weg en gij doodt uw woorden, gelijk de ongelovigen de woorden der Schrift doen door ze haar accenten te ontnemen. Als een mens recht geestelijk is, wordt hij dichterlijk. Hij kan alsdan zijn gewaarwordingen niet meer in de gewone vorm brengen. Alles verkrijgt dan toon en klem, en wordt bij hem tot muziek en harmonie. Daarom is er ook voor de profetie geen taal mogelijk dan de poëzie. Wie bezield is, moet dichterlijk spreken, en de profetie is niet alleen hoogste bezieling, maar Goddelijke inspiratie. Doch echte poëzie en profetie worden altijd miskend. Het is echter juist het poëtisch-profetisch element, dat de kerk uit haar anti-poëtische en anti-profetische toestand redden kan. En men vreze toch niet, dat het poëtische en profetische ons geheel of te veel innemen, ach, er is te veel proza in het leven en teveel trekkracht naar de aardse en haar ogenblikkelijke belangen, om hiervoor reden van bezorgdheid te hebben. En hiermee gaan wij over tot de beschouwing van de Psalmen en de profeten.